

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ મહાકવિ કાલિદાસ અને મેઘદૂત (પ્રસ્તાવના)	૧ થી ૩૧
૨ મેઘદૂતમાં આવેલાં દૃષ્ટાંત અને લપમાઓનાં વિવેચન	૩૨ થી ૬૬
૩ નોંધ	૬૭ થી ૬૯
૪ મેઘદૂતના પાઠમેદો	૭૦ થી ૮૫
૫ શુદ્ધિપત્રક	૮૬ થી ૮૯
૬ હસ્તલિખિત પુસ્તકોની છબીઓ	૧૦૦ થી ૧૦૪
૭ મેઘદૂતમ્ મૂળ શ્લોક, તેની સંસ્કૃત ટીકા, સંસ્કૃત શ્લોકની મંદાકાન્તી વૃત્તમાં જ ગુજરાતી સમશ્લોકી અને ગુજરાતી ભાષાંતર શ્લોક ૧*થી ૧૨૭ સુધી.	૧ થી ૧૨૨
૮ પ્રક્ષિપ્ત ૩ શ્લોક	૧૨૩ થી ૧૨૫
૯ હસ્તલિખિત પુસ્તકોનાં સંકેત:	૧૨૬ થી ૧૩૪
૧૦ મેઘદૂત શ્લોકોનાં અકારાઘનુક્રમણિકા	૧૩૫-૧૩૬
૧૧ રસશાળા ઔપધ્યાશ્રમ ગોંડલનાં પુસ્તકો તથા વસ્તુઓ	૧૩૭-૧૫૦
૧૨ શ્રી જીવનેશ્વરી પીઠ, ગોંડલનાં પુસ્તકો તથા વસ્તુઓ	૧૫૧-૧૫૨

॥ संगलं ॥

यं मायया जगदिदं भ्रमयन्तमाद्यं
 देवाः स्तुवन्ति निगमागमसिद्धमंत्रैः ॥
 कल्याणमंत्रं जनुषि स्वपदं परत्र
 देयात्सतांगतिरनन्तगुणः स ईशः ॥१॥

ज्येष्ठ शुक्ल २ शनी
 वि. संवत् २००९

राजवैद्यः ।

॥ अर्पण पत्रिका ॥

—१५०—

सहाध्यायी सखात्मीयो यः श्री गांधि महात्मनः ॥

मंत्री गोंडलराज्यस्य जोशी श्री प्राणशंकरः ॥१॥

भवानीशंकरापत्यं सौराष्ट्रस्य पितामहः ॥

भाजनं यो गिरां द्रव्या गीर्वाणवागलंकृतः ॥२॥

शतं स शरदां जीयादित्याशोर्वाचमुच्चरन् ॥

सिन्नमित्यर्पये मेघदूतं मोदप्रदं विदां ॥३॥

राजचैवः ॥

મહાકવિ કાલિદાસ અને મેઘદૂત

આર્યશાસ્ત્રો અને ગૃહસ્થાશ્રમ

આર્યાવર્તના આર્ય ઋષિ યુનિએયે સંસારમા જન્મતાં દરેક મનુષ્યના દરેક વ્યવહારની વ્યવસ્થા માટે રચેલા શાસ્ત્રો, હજારો વર્ષના અનુભવના સત્ત્વરે પરિણામરૂપ, કે વાવેલા વૃક્ષોના ફળરૂપ છે. આપણા પૂર્વજો જે વૃક્ષને વાવી ગિછેરી ફળદ્રુપ કરી ગયા છે તે વૃક્ષોનું રક્ષણ પોપણ કરી આપણે તેના ફળ આપ સુખમાં સસાર વીતાવવાનો છે એક આઠ વાળા પછી ફળને લાભ લેવા માટે પાંચ પદર વધુનો સમય તેને સાચવવા ગિછેરવામાં ગાળવો પડે છે તેમ સસારરૂપી વૃક્ષનાં અનેક વિષયોને લગતા ફળ મેળવવા માટે હજારો વર્ષના અનુભવ પ્રમાણે લખાતાં આદર્શ શાસ્ત્રોરૂપી વૃક્ષો આપણા, આચાર્યો મુકી ગયા છે જગતના મનુષ્યો તેને અનુસરી જીવન સફળ કરે એ શાસ્ત્રો હિંદુ માટે જ કે હિંદુઓ માટે જ નથી પણ આખા જગતને લાગુ પડે અને આખું જગત તેને અનુસરી સંસારની દરેક શાખાના સુખ મેળવે એ દ્રષ્ટિએ તેઓએ રચેલાં છે.

૧. ગૃહસ્થાશ્રમ માટે આર્યોએ એવા ઉત્તમ શાસ્ત્રો રચ્યાં છે કે જેને અનુસરી ગૃહસ્થાશ્રમ પાનાર તેનું વહન કરનાર પતિ પત્ની અને તેનાં સંતાનો વસાળે આ લોકમાં અલગ સુખી જીવન ગળી પરલોકમાં ઉત્તમ નતિ પામે છે આર્યોના ગૃહસ્થાશ્રમમાં પતિ પત્ની લક્ષ્મીના ધાર્મિક વિધિથી બધાપણ પછી તેનું રનેહ બંધન એવું દ્રઢ થાય છે કે આખી જીવન સુધી તેઓ એક બીજાના કંઠ પ્રાણની પેઠે જીવન વિતાવે છે આને પણ હિંદી પ્રજા ગૃહસ્થાશ્રમી જીવન જગતની બીજી પ્રજા કરતાં મોટે ભાગે ઉત્તમ છે યુરોપ અમેરિકાન દેશોની જીવનના વિપરીત પરિણામ જોનારા તે તે દેશના વિદ્વાનો અને અગ્રણીઓ કેટલા સમય થયાં હિંદના ગૃહસ્થ જીવનનો અભ્યાસ કરી તેને અનુસરવાના માર્ગ લઈ રહ્યા છે

૨. પોતાને જન્મ આપનારા માળાપતી આખી જીવન સેવા કરે તો પણ સંતાનો તેનું ઋણમીધી મુક્ત થાતા નથી એવી ધાર્મિક દૃઢતા આને પણ હિંદમાં જોઈ શકાય છે તેટલું અન્ય હાલની બહુપાદી પ્રજામાં થતું નથી તેઓ કહે છે કે માળાપે સંતાનો ઉત્પન્ન કર્યા તે એમની વિધિ વાસનાનું ફળ છે તેમાં આપણા ઉપર માળાપોનો ઉપહાર છે ! આ કેટલું વિકૃત, કૃતક અને ક્ષુદ્ર માનસ છે ! તેની સામે હિંદી પ્રજાના મંદિર માનસમાં માળાપ આપણા ઋણરૂપને આપણે અને બીજા દેશના વિદ્વાનો હજારો ધન્યવાદ આપે છે

૩. પેતાની ઋણોના રક્ષણ માટે પોતાનાં ગળપાટ અને દેહના ભોગ આપનારા લાખે પુરોષના અને પોતાના પતિ પ્રત્યેના રનેહને લઈ પતિ પછા અભિમાન પેતાના દેહ હોખનારી કે મૃત્યુને સ્વીકાર કરનારી લાખો ઋણોના દાખલા હિંદ સિવાય દુનિયાને કોઈ પણ દેશ બતાવી શકશે નહીં એ આર્યશાસ્ત્રોએ ધોલા માનસનું ફળ છે

મેઘદૂત એ બે હજાર વર્ષ પહેલાંથી હિંદમાં પતિ પત્ની વચ્ચે કેવાં રનેહ બંધન છે તેનો લખનો પુષ્ટ પાઠ છે આનો રનેહ જે પતિના પત્ની ઉપર અને પત્નીનો પતિ પ્રત્યે હોય છે તે દેશમાં જીવનની સફળતાની કલ્પના દરેક સસારી કરી શકે છે. પતિ પત્ની

વચ્ચેના ગાદ દેવી સ્નેહગંધન રજુ કરનારાં કાળ્યો પણ ભરતખંડ જ ધરાવી શકે છે. પ્રગ્ભતે સંસાર સુખના સાચે માર્ગે દેવતાનું કામ હળવે ઉપદેશદા, કાવદા કે બીજાં સાધનો નથી કરી શકતાં તે આવાં કાળ્યો કરે છે.

આચાર્ય કાળ્યો અને મેઘદૂતની સર્વતોચુષી લોકપ્રિયતા

‘હિંદમાં ગૃહસ્થાશ્રમી છવન સાથે સંબંધ ધરાવનારી બધી શાખાના સસારી માર્ગોને’ હિંદીમાં પ્રગ્ભ સન્નિધિ ગુરુનારા આદિ કવિઓ વાદિમદી વ્યાસ વગેરે છે. તેઓએ દોરેલે માર્ગે સંસારીઓ સરલતાથી પ્રયાણ કરી શકે તે માટે ભવશ્રુતિ, ભારવી, ભામ, કાળિદાસ, બાણ જેવા સમર્થ કવિઓએ ઉત્તમ કોટીનાં કાવ્ય નાટકો વગેરે રચીને સરલતા કરી છે. દુનિયાના જુનાજુદા દેશમાં જુદીજુદી ભાષાના અનેક કવિઓ યજ્ઞ ગયા છે પણ હિંદમાં જે કોટીના જે કક્ષાના સંસ્કૃત કવિઓ વિદ્વાનો પાઠ્યા છે તેઓની છુદ્દિની તુલનામાં આવી શકે એવો એક પણ કવિ આજ સુધી થયો નથી એમ દુનિયાના પ્રખ્યાત વિદ્વાનો પણ કબૂલ કરે છે. જેવી રીતે હિંદમાં કાવ્ય નાટક રચનારા વિદ્વાનોએ જગતમાં અગ્રસ્થાન મેળવ્યું છે તેવી જ રીતે જ્યોતિષ, આયુર્વેદ, સ્થાપત્ય, વિજ્ઞાન કળા દૈન્ય વગેરે વિષયના જે જે વિદ્વાનો પ્રાચીન કાળમાં યજ્ઞ ગયા છે, તેઓને ટોડે આવે એવો એક પણ વિદ્વાન કે શાધક હજી સુધી દુનિયામાં પાઠ્યો નથી.

કાલિદાસ કવિના અભિજ્ઞાન શકુંતલ નાટકે દુનિયાને ડાલાવી દીધી છે. તેમ નાના છતાં મેઘદૂત કાળ્યો પણ હિંદના દરેક પ્રદેશના વિદ્વાનો પ્રગ્ભ ઉપરાંત યુરોપ અમેરિકાની વિદ્વાનો અને પ્રજાનું ભારે આકર્ષણ કર્યું છે અને કાળિદાસ માટે ધન્યવાદનાં હૃદયોરે ઉદ્ગારો કહાળ્યા છે. હિંદના દરેક પ્રાંતમાં જે હળવર વર્ષથી મેઘદૂત પ્રચલિત છે. પરંતુ યુરોપ અમેરિકામાં ૧૪૦ વર્ષ પહેલાં મેઘદૂત પહેલવહેલું પ્રગટ થયું અને પછી પશ્ચિમની જુદી જુદી ભાષામાં તેનાં ભાષાંતરો થયાં. ૧૮૨૬ ખ્રિસ્તી કાળની સરજન ડા એચ એચ વિલ્સને સને ૧૮૧૪માં સંસ્કૃત ટીકા અને અંગ્રેજી ભાષાંતર સાથે મેઘદૂત પહેલવેલું કલકત્તામાં છપાવ્યું. સારપછી ડા. જેકબ અને મી. ક્લાઈલે લંડનમાં, ડા ગિલ્ડે કોપનહેગન અને બેનમાં, ડા. મેક્સ મુલરે કોનિગ્સબર્ગમાં, એમ ૧૮૪૭ સુધી જુદી જુદી ભાષાંતરો મેઘદૂતની છપાવી હતી. સારપછી ડા. સ્ટેન્ડાર્ડે બ્રેસ્લોમાં અને ડા. બેચે બરલિનમાં જર્મન ભાષાંતર સાથે ૧૮૭૪ સુધીમાં છપાવેલાં છે. તે સિવાય મી. ઇ. દુલ્ક, ડા. નેન્સન, મી. જી. એ જેકબ, મી. યૂઝ, મી. શ્રીટ્સ વગેરે વિદ્વાનોએ જર્મન વગેરે ભાષામાં ઘણી ભાષાંતરો બહાર પાડી છે. આ રીતે યુરોપના વિદ્વાનોએ મેઘદૂતનો સારો સત્કાર કર્યો. પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ આ કાવ્યની જે પ્રશંસા કરી છે તે વાંચી આપણાં હૃદયો ગળગળ કૂલે છે. હિંદમાં મુદ્દણ કળાનું અસ્તિત્વ નહોતું સારે હાથે લખેલી પ્રતો દારા આખા દેશમાં પ્રચાર થતો. આખા હિંદની મેઘદૂતની પ્રતો એકઠી કરવામાં આવે તો ઓછામાં ઓછી પાંચ હજાર થાય.

હિંદમાં આશરે ૨૦૦ વર્ષ પહેલાંના સમયથી લીધે, પર જાપવાનું કામ શરૂ થયું જેમજેમ દુનિયામાં કળા વિકાસ પામતી ગઈ તેમ તેમ આ દેશ પણ જાપવાની કળામાં આગળ વધતો ગયો અને બીજાં સાથે અને કાળ્યો સાથે મેઘદૂત પણ મોટા પ્રમાણમાં હિંદના દરેક શહેર અને ગામોમાં ફેલાયું.

પ્રાચીન ટીકાઓ

॥

મેઘદૂત ઉપર વલ્લભ અને મલ્લિનાથી ટીકા મુનષ પૂનામા અને દક્ષિણાવર્ત નાથની પ્રદીપ ટીકા ત્રિવેદ્રમા છપાણી છે શ્રી જુવનેશ્વરી ગ્રન્થ ભગ્ન મા ૨ માલનાથની રેલી સંદેશ વિપૌન્ધી સગક સજીવની નામની ગીતા, ૧ અવચૂરી ટીકા, ૨ નામ વિનાની ટીકા, ૪ મૂળ માન અને ૫ પ્રત અપૂર્ણ એમ કુલ ૧૪ હસ્તપ્રતો છે.

રસથાળાનાં અને બીજાં સંશોધનના પ્રમાણ મરે હમેશાં બધા વખત ગાળવો પડતો હોવા છતાં મેઘદૂતનું કામ હાથમાં લીધું એટલે જલદી આટોપી લેવાની ઉતાવળથી બહારના મિત્રો કે સરથાઓ પાસેથી બધું હસ્તપ્રતો મેળવવા કે તુલનાત્મક દ્રષ્ટિએ તપાસવાને માટે થોભી શકું એમ ન હોતો એટલે શ્રી જુવનેશ્વરી પીઠ માંની હસ્તપ્રતોને આધાર પાઠમેદા વગેરે માટે લઈ આ પ્રમાણ ઉતાવળે પ્રગટ કરેલ છે

આ મેઘદૂતની ગુજરાતીમાં અને હિંદની બીજી ભાષામાં મંદાકાતામાં સમશ્લોકી રૂપે કે બીજા વૃત્તમાં રચના થઈ છે. એમ મેં સાબળેલ છે પણ તેમાં કોઈ મારા વાંચવામાં આવ્યું નથી તેમ અરકાર પણ મળ્યો નથી

સરલ કાવ્યાયની ટીકા અને તેની રચનાનું લક્ષ્ય

આ સંસ્કૃત કાવ્યાયની ટીકાની રચના, શ્લોક વાંચતાં તેનો અર્થ ધ્રુવત જ વાંચનારને સમજાઈ જાય એ દ્રષ્ટિર્નિદુર્ધા કરી છે. તેમ ટીકાની રચનામાં, શ્લોકાર્થમાં, ભાવાર્થમાં, શબ્દાર્થમાં એમ ધણે ઠેકાણે મલ્લિનાથ અને બીજા ટીકાકારોથી હું જુદો પડ્યો છું.

મેઘદૂત જેવાં કંઠજી છતાં રસિક કાવ્યો પાત્રે સેકડે ૮૫ ટકા વાચનારાની વૃત્તિ કે ક્ષમણ સ્વાભાવિક એવી હોય છે કે શ્લોક વાંચતાંની સાથે જ તેમાંના જે જે શબ્દોનો અર્થ ન બેસે કે અન્યથા ગોઠવતાં મુંઝવણ પડે તો તે ટીકામાંથી ગોતી લઈ ધ્રુવત અર્થ જાણી લેવો. તે સમજવા માટે ટીકાનો આશ્રય લઈ જલદી શ્લોક મેસારી દેવાની તીવ્ર આકાંક્ષા વાંચનાં ની હોય છે. તેનું મન જરા પણ વિલંબ સહન કરી શકતું નથી. જો ટીકામાંથી પોતાને જાણવાનું ન મળે તો તે નારીપામ થઈ ટીકાકારને માટે એ કહવા શબ્દ મનમાં બોલી પણ નાખે છે આ એક માનવ સુલભ ભાવના દરેક ઠેકાણે અને વ્યક્તિમાં હોય છે. સંસ્કૃત ટીકામાં વ્યાકરણ કોશ તથા બીજાં પ્રસંગોના અને સંબંધ ધરાવતા અન્ય વિષયનાં લાખા વિવેચનમાં વાંચનારને જે વસ્તુની જરૂર હોય તે ગોતતા ધણે વખત લાગે છે અને ઘણીવાર જેની જરૂર હોય તેનું સ્પષ્ટીકરણ તેમાં હોતું નથી તે શબ્દાર્થ જાણવા બીજી ત્રીજી ટીકા જીવે છે, બીજાની આવૃત્તિઓ ગોતે છે અથવા શબ્દકોશ જેવાની માયાકૂટ કરવી પડે છે આ હકીકત દરેક શાસ્ત્રની ટીકાઓને અને દરેક વાંચનારાઓને લાગુ પડે છે

આ કાવ્યનો અભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓને પણ આ ટીકા માર્ગદર્શક રસિક અને શ્લોકાર્થ તત્ત્વાળ સમજવામાં સરલ પડે એવા વિચારે પણ ટીકાની રચના કરી છે વ્યાકરણ, કોશ કે બીજા આવશ્યક પ્રણાલિની જરૂર હોય તેમણે બીજી ટીકાઓ જોઈ લેવી. મને લાગે છે કે નવીન શૈલીની ટીકા કરવામાં મેં પહેલ કરી છે એમ ધણાને

લાગશે તે યોગ્ય છે કે કેમ એનો નિર્ણય તો વાંચનાર વગેરે જ કરવાનો છે, પણ મને નિશ્ચય છે કે આ દીપ વિદ્યાનો વિદ્યાર્થીઓ, કાવ્યસિદ્ધિ અને વાંચક વચ્ચે રસિક રચિતર હૃદયગમ થાને, તેમ આ દીકામાં જૂતકાળના દીકાકારો દરતાં ઘણે સ્થળે નવીનતા વિશેષના ઉચિત તથા રસિક અર્થાન્તર પણ મળશે.

મેઘદૂતનાં અનુકરણો

મેઘદૂતનું અનુકરણ ઘણા વિદ્વાનોએ કરેલ છે જેમકે પાર્શ્વબુદ્ધ, નેમીદૂત, પૂવનદૂત, દાસસદૃષ્ટ, મેનોદૂત વગેરે જુદાં જુદાં દૂત કાવ્યો. શ્રીજનમેનાચાર્યે વિક્રમ સંવત ૮૭૧ માં પાર્શ્વબુદ્ધ રચ્યું છે. આ કાવ્યમાં શ્રી પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ છે. કાવ્યની દ્રષ્ટિથી રચના સારી છે. મેઘદૂતના વૃત્ત પ્રમાણે તમામ મદાકાન્તામાં જ રચેલ છે. મેઘદૂતનાં એક કે બે કે એક પછી એક એમ મેળ વિના સમસ્યાપૂર્ણતાની પદ્ધતિથી નવાં પદ્ય રચી શ્લોક પૂરા કર્યા છે. મને પાર્શ્વબુદ્ધની મોઢી હસ્તલિખિત પ્રત જોવા મળી નથી. વિક્રમ સંવત ૧૯૬૬ની સાલની મુંબઈના નિર્ણય સાગમાં જાણેલી ચોપડી જોતાં તેમાં ૪ નજમ અને ૩૫૮ શ્લોક મદાકાન્તામાં મેઘદૂતના સંકેલન સાથેના છે અને ૬ શ્લોક આ કાવ્યની રચનાની પ્રશસ્તિરૂપે લખ્યા છે. આ પુસ્તકમાં ૧૨૦ શ્લોક મેઘદૂતના છાપનારે સ્વીકાર્યા છે. જ્ઞાનચૌર્યે ૭૦ મેઘ અને ઘડ્યો મત્ત ૭૫ મેઘ એ શ્લોક શોધેક ગણ્યા છે, આ જનમેનાચાર્ય વિક્રમ સંવત ૮૭૧ માં, રાષ્ટ્રકૂટવંશમાં હર્ષાટક અને મહારાજના રાજ્ય અમોઘવર્ષ રાજ્ય કે જેની રાજ્યાની મહાપ્રેટ અથવા આર્યપ્રેટપુરમાં હતી અને તે રાજાના શુર જનમેનાચાર્ય હતા એમ કહેવાય છે. શ્રી જનમેનાચાર્યને મળેલી હસ્ત પ્રતમાં મહિનાય પ્રમાણે શ્લોક સંખ્યા છે. તેને જ જાતની અપૂર્ણ મળેલી હસ્તપ્રત પ્રમાણે શ્લોક સંખ્યા સ્વીકારી તેના પર સમસ્યા પૂર્ણરૂપે કાવ્ય રચના કરી છે. આજ પાઠ સાથે સરખાવતાં શ્લોકમાં ઘણા પાઠભેદ છે. એકંદરે જોતાં મહિનાય અને જનમેનાચાર્યની મેઘદૂતની પ્રતિઓથી મેઘદૂત અંબ ધે વધુ પ્રકાર પડેલો નથી. નેમીદૂત શ્રી નેમીનાથની સ્તુતિ રૂપે સાંઘણના પુત્ર વિક્રમ કવિએ રચ્યું છે. તેમાં મેઘદૂતનાં દરેક શ્લોકના છેલ્લા ચરણની સમસ્યાપૂર્ણતાની રીતે આકીર્ણા ૩ ચરણ સ્તુતિનાં રચેલ છે. આ કાવ્યની રચના પાર્શ્વબુદ્ધ કરતાં જિત્તી કલાની છે. આ રીતે ઘણા કવિઓએ કાળીદાસનું અનુકરણ કરેલ છે. સમસ્યા રૂપે સ્તુતિ કરવી એ દીક નથી. પ્રાચીન આચાર્ય કવિઓએ આવી શૈલી સ્વીકારી નથી સ્તુતિ રૂપે નવતંત્ર કાવ્ય રચી પોતાની કવિત્વ શક્તિ ખતારી શકાય છે. દરેક અવતારી પુરુષના જીવનચરિત્રની ઘટનાઓ કિત્ત કિત્ત હોય છે તે બધાને એક શુભારી કાવ્યનાં પદ્યો સાથે જોડી દેવા કે ઘટાવવા જેવી રચના તાણી જોશીને કરવી પડે છે, છતાં મેઘદૂતની મોહિની કેવી છે એ અવતારી પુરુષોની સ્તુતિમાં તેને જોડી દેનારી વિદ્વાનોએ ખતાવી છે.

કાલિદાસ માત્ર શુભારી કવિ નથી

કાલિદાસને શુભારી કવિ કેટલાક કહે છે પણ તે માન્યતા ખરાબ નથી. કાલિદાસે એવાં કથાનકો પસંદ કર્યાં છે કે તેમાંના અનુક પ્રસંગોમાં સ્વાભાવિક રીતે જ શુભાર સ્વપ્રધાન હોય છે. તેની રચના અને જમીવટ અદ્ભુત રીતે કરી રેખાકવી એ તે કવિની

શુદ્ધિમતાની વાત છે. જે પ્રસંગમાં જે રસ આવે તેને આકર્ષક રૂપમાં ગૂંધવો એ કેવિની ખૂબી છે કાલિદાસ સર્વશાસ્ત્ર પારંગત હતા. તેથી જે વિષયને તેણે હાથમાં લીધો છે તેને ઉચ્ચ ક્રેટિનો બનાવી દીધો છે જે જે રસ જે સ્થળે આવ્યો છે ત્યાં તેનું તાદ્રશ રૂપ, તેણે ખૂબ કરી દઈ વાંચનારાઓને મુગ્ધ કરી દીધો છે. રઘુવંશમાં ઇંદુમતિ માટે અજનો વિલાપ એ ઓછો કશું રસ પૂર્ય નથી. કવિની અલૌકિકતા જ એ છે કે જે રસનો જ્યાં પ્રસંગ ત્યાં તેની જમાવટ એવી કરી બતાવવી કે વાંચનારા પોતાનું બાન છુટી જઈ તે રસમાં તન્મય થઈ જાય. એ પણ સકય છે કે કવિઓ સંસારમાં જે રસોના વધુ સંપર્કમાં આવ્યા હોય છે તે રસની જમાવટ કરવાની ધાટી તેમાં વધુ પ્રમાણમાં હોય. કાલિદાસનું જીવન રાજવીજન વિલાસમાં મોટે ભાગે પસાર થયેલું હોવાથી જ્યાં જ્યાં શૃંગાર રસનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યાં વિશેષ કુશળતા દેખાડી હોય એ પણ સ્વાભાવિક છે.

પ્રાચીન કવિઓ સંબંધે વિચાર કરશું તો પણ જાણીએ કે તેઓએ પણ પ્રસંગ પ્રમાણે રસની જમાવટ અદ્ભુત રીતે કરી દેખાડેલી છે. રામવનવાસ, સીતાનું હરણ, રાવણના વધ પછી સીતાનો અસ્વીકાર, સીતાની પવિત્રતા સંબંધે વાલ્મીકીની પ્રતિજ્ઞા, સીતાનો શૂંભિપ્રવેશ, દ્રૌપદીનાં વસ્ત્રહરણ, પાંડવોનો વનવાસ પ્રયાણ, સમાધાન કરવો જતી વખતે શ્રીકૃષ્ણને દ્રૌપદીએ કહેલાં વચનો વગેરે રામાયણ અને મહાભારતના પ્રસંગોમાં વાલ્મીકી અને બાસ જેવાં પ્રાચીન આદિ કવિઓએ કશું રસની એવી જમાવટ કરી છે કે વાંચનારાનાં હૃદયો હલી જાય છે. તેવો કોઈ કવિ જગતમાં થયો નથી થશે નહીં. તેમના પછીના કવિઓએ ધણે ભાગે તેઓનાં જ કથાનોંધને જુદા આકર્ષક સ્વરૂપે રજૂ કર્યા છે અને પોતાપોતાની ચોખ્ખતા પ્રમાણે પ્રસંગના રસોની જમાવટ કરી ગયા છે.

૩૫૧

મેઘદૂતનું વચ્ચું

મેઘદૂતની રચનાનું વરતુ રામાયણ ઉપરથી કાલિદાસે લીધું હોવાનું મશ્હુરનાથ કહે છે તે ખરાબર નથી. આખા કાવ્યમાં વિવિધ દ્રષ્ટિ કવિએ આપ્યા છે તેમાં મેઘ સદૃશ આપશે ત્યારે રામનો સદૃશ હનુમાનને મોઢેથી સાંભળવા સીતા ઉત્સુક હતાં તેમ પોતાની આ સાંભળવા આતુર થાશે એમ તુલનાત્મક દ્રષ્ટાંત આપ્યું છે. નામગિરિ આશ્રમોમાં આવેલાં સીતાના ઐતિહાસિક પવિત્ર કુટુંબનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેથી મેઘદૂતની રચનાની કલ્પના કવિએ રામાયણ ઉપરથી કરી હતી એમ કહેવું એ ખોટું છે. કોઈપણ કવિ પ્રસંગને અનુસરતા અનેક પ્રાચીન અર્વાચીન ઐતિહાસિક ઘટનાના, સ્થળોનાં વ્યક્તિગત કે સમાજિક દ્રષ્ટાંતો આપે છે. મેઘદૂતમાં પણ આવા બીજાં ઘણાં દ્રષ્ટાંત આવ્યાં છે.

આ કાવ્યમાં કવિનું ભૌગોલિક જ્ઞાન પણ ઉચ્ચ ક્રેટિનું જાણીએ આવે છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રત્યેક પ્રદેશની પ્રજાના સ્વભાવ રીતભાત રિવાજ વ્યવહાર વગેરેનું તલસ્પર્શી સૂક્ષ્મ જ્ઞાન ધરાવે છે એ આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

પોતાને દેશવટ્ટે આપનાર રાજાનો પણ કર્યાં પોતા અવશ્યક લીધો નથી પણ પોતાના રાજાને વફાદાર રહ્યા છે. રાજાએ આપેલા દેશવટ્ટા માટે કવિએ પોતાના ભાગ્યને દાપ દીધો છે. આ કવિના સ્વભાવની કેટલી મહાનતા અને પોતાના આશ્રયદાતા પ્રત્યે કેટલી વફાદારી બતાવે છે ? પ્રાચીન કે અર્વાચીન સંસ્કૃત કવિઓ કે પંડિતોનો આ સ્વભાવ જ છે, અને સંસ્કૃત ભાષાં અને તેમાં રહેલાં જ્ઞાનના એ જ સંસ્કાર હોય છે.

હાલિદાસનો સમય

હાલિદાસ કવિનો જન્મ ઉત્તરેનમાં વિક્રમ સવત ૪૨ થયા પહેલાંના સદ્ગામાં એટલે ગત ઇજિપ્તના કે યુ સે. ૩૦૧૮ વર્ષમાં થયો હતો. વિક્રમ રાજ્ય અને હાલિદાસ સરખી ઉમરનો હતા. યુ. સ. ૩૦૪૩માં રાજ્યએ પોતાનો વિક્રમ સંવત ૪૨ કર્યો ત્યારે જન્મેની ઉમર લગભગ ૨૫ વર્ષની હતી અને ત્યાર પહેલાં વિક્રમરાજ્યને બરતખાંડમાં દિગ્વિજય કરી લીધો હતો એના સ્મરણુ રૂપે પોતાનો વિક્રમ સંવત ૩૦૪૩ માં ૪૨ કર્યો ત્યારપછી ૨૫ વર્ષે એટલે ગતકલિવર્ષ અથવા યુધિષ્ઠિર સવત ૩૦૬૮માં હાલિદાસે જ્યોતિર્વિદ્યાબરણુ રચ્યુ છે. તે વખતે વિક્રમ સવત ૨૫ ચાલતો હતો. સારે જન્મેની ઉમર ૫૦ વર્ષની હતી.

પૂર્વ અને પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ પણ આ વાત કળ્પ્ય કરી હાલિદાસનો જન્મ ધ્રુવીસન પહેલાં ૫૭ વર્ષે થયાનું સ્વીકાર્યું છે. પશ્ચિમના વિદ્વાનો પણ જોએ નિષ્પાલસં હેમ્પના અને અંત કરણના અનાજ પ્રમાણે વર્તનારા છે તેઓ આ સમય માન્ય રાખે છે. પશ્ચિમના કેટલાક વિદ્વાનોને હાલિદાસનો સમય બે હજાર વર્ષનો રાખવામાં પોતાના દેશનું ગૌરવ એણે ધતું લાગ્યું છે તેઓ અને તેઓની માન્યતા પ્રમાણે દેવવાયેલાઓએ ધ્રુવીસનના ૩ થી ૬ના કે ૮મા મેક્રામાં અરુધ પડે ત્યાં હાલિદાસને મૂકેલ છે અને પશ્ચિમના પૂજ્યને વળગી ચાલનારા યોગ્ય હિંદી વિદ્વાનો પણ એ મતને અનુસરે છે પણ હાલિદાસનો સમય બે હજાર વર્ષ પહેલાંનો છે એ ઇતિહાસમિત્ર અને પ્રમાણસિદ્ધ છે સંસ્કૃતના ગ્રંથ વિદ્વાન ગણ્યાંતા સ્વ થી કીલાભાઈ ધનરખાએ તથા શ્રી કેશવલાલ હર્ષદગ્ય ધ્રુવે ૪૦ વર્ષ પહેલાં હાપેર્લા વિક્રમોર્વશીયના બાપાતરની પ્રસ્તાવનામાં હાલિદાસ ધ્રુવીસન પૂર્વ પહેલા સદ્ગામાં થયાનું સ્વીકાર્યું છે.

જ્યોતિર્વિદ્યાબરણું પ્રમણ

શ્રી જીવનેશ્વરી અન્ય બંદારમાં મહાકવિ હાલિદાસનો રચેલો જ્યોતિર્વિદ્યામંરણ નામનો જ્યોતિષનો હસ્તલિખિત ગ્રંથ છે, તેની નોંધ આંદી ઉપયોગી થાશે. આની લેખનમિતિ નીચે પ્રમાણે છે સંવત ૧૨૦૨ના વર્ષે શાક ૧૭૭૪ વયનમાને મોષ્મતી હેલાસમાસે' કૃત્તવક્ત્ર દશમ્યાં તિથી ધાસોમવાસરે બંદારામપુર્યો લિખિત' વિષ્ણુ હરીચર જ્ઞાતીય વર્ષે મેઘજોષ્ણુત દેવનંદ ॥

એટલે આ હરપ્રત બરાબર ૧૦૧ વર્ષ પહેલાં શરાત્રપુરીમાં એટલે કાંદીઆવાંડમાં આવેલા સરદાર ગામમાં લખેલી છે. આમાં ૩૩૬ આખાં પાનાં (૫૪ની ગણતરીએ ૧૭૨ થાય) છે આ ૧૪૨૪ શ્લોકોનો ગૂળ ગ્રંથ યુધિષ્ઠિર સવત ૩૦૬૮માં હાલિદાસે રચ્યો છે.

આ ગ્રંથની સમાપ્તિ ક તાં મહાકવિ હાલિદાસ લખે છે કે :

ચર્ચે સિધુરદર્શનામ્બરગુણે (૩૦૬૮) યત્તે કલો સસ્મિતે
માસે માઘવસંસ્કિતે ચ વિહિતા પ્રશ્નક્રિયોપક્રમ. ॥
નાનાકાલવિધાનશાસ્ત્રગદિત' જ્ઞાન' વિલેખ્યાશ્વરા-
દુર્જે' ગ્રંથસમાપ્તિરગ્ર વિહિતા જ્યોતિર્વિદ્યાં પ્રીતયે ॥૨૧॥

અર્થ:- "હાલિદાસ કવિએ કળિયુગનાં ૩૦૬૮ વર્ષ હસતાં હસતાં ચાલ્યાં ગયા પછી વેશાખ માસમાં આ ગ્રંથ રચવાનો આરંભ કર્યો અને કાતક માસમાં આ ગ્રંથ પૂરો કર્યો છે. જ્યોતિર્વિદ્યા અનેક ગ્રંથોને આધારે જ્યોતિષીઓના, આનંદનું માટે આ ગ્રંથ રચ્યો છે."

શ્રીયદ્રપ્તભાજનનાચાર્યની શાખામાં થયેલા શ્રી ભાવરત્ન સ્મરિ નામના સમર્થ વિદ્વાને આ અન્ય ઉપર સુલલિતાધિકા નામની ઉત્તમ વિસ્તૃત સંસ્કૃત ટીકા વિ.સં. ૧૭૬૧ના વૈશાખ શુદ્ધ ૩ રવિવારે રચી છે. એટલે ૨૪૮ વર્ષ પર આ ટીકા રચાણી છે. આ ટીકાનો વિસ્તાર લગભગ ૯૫૦૦ નવ હજાર પાંચસો અનુષ્ટુપ શ્લોકના પ્રમાણે જેટલો છે આ મૂળ અન્ય સમજવો ઘણો કિષ્ટ છે તે સમજવામાં અને તેના પર ટીકા લખવામાં ટીકાકારને ઘણો પરિશ્રમ પડ્યાનું અને આ અન્ય એ મહાકવિ, કાલિદાસની કૃતિ છે એમ દ્રઢતા સાથે તે, લખે છે. અર્થાત અઢીમો વર્ષ પહેલા થયેલા આવા ધુરધર પંડિત આ અન્ય કાલિદાસનો છે એમ ખાતરીથી લખી ગયા છે એનો અર્થ એ છે કે તે સમયના ખીજ પંડિતોનો પણ એ જ મત હતો, એટલું જ નહિ પણ સેકડો વર્ષ પહેલાથી આ વાત સહ મનાતી આવતી હતી તે આ ટીકાકારે લખી છે પ્રારભમાં મંગળાચરણમાં ટીકાકાર, લખે છે કે

શ્રી કાલિદાસકવિચક્રવિનિર્મિતસ્ય
જ્યોતિર્વિદામરણનામવરાગમસ્ય ॥

અન્યારંભે અન્યકૃત્શ્રીકાલિદાસકવિચક્રાવન સતિલકેન “કવિઓના સમૂહમાં સુગૃહસ્થ ગણાતા વિદ્વાનોમાં તિલક સરખા એવા અન્યકર્તા કાલિદાસ કવિ અન્યના પ્રારભમાં મંગળાચરણ કરે છે” આ રીતે કવિ માટે બહુ માનપૂર્વક ઉદ્દેશ કરીને ટીકાનો પ્રારંભ કર્યો છે ટીકાની સમાપ્તિના શ્લોકમાં ટીકાકાર શ્રી ભાવરત્નસ્મરિ નીચે પ્રમાણે લખે છે.

તચ્છિણ્યોઽમૂદ્ ભાવરત્નાભિધાનસ્તત્પાદાવજોપાસનાસકચિત્ ॥

ટીકાં કૃત્વા કાલિદાસસ્ય ગુર્યાં જ્ઞાતાર્થો યસ્તદ્ગુરોર્જ્ઞાનલાભાત્ ॥૧૧॥

“શ્રી મહિમાપ્રભના ચિથ્થે ભાવરત્ને તે ગુરુના ચરણ કમલની ઉપાસનામાં મન રાખીને કાલિદાસની ગહનવાણીના અર્થ ગુરુએ આપેલા જ્ઞાનના લાભથી જાણીને આ શાસ્ત્રની ટીકા રચી છે.”

• તેનાસો સુસંયોધિકા સુલલિતા જ્યોતિર્વિદાં તુષ્ટયે

• શાસ્ત્રસ્વાસ્ય કૃતા યથામતિ મયા શોધ્યા સુધીર્મિર્યત ॥

સંશ્લિષ્ટાનિ પદાન્યનેકશ ર્દૈકૈકાક્ષરાકાન્યપિ

કાઠિન્યં કવિના ગિરાં સમુદિતં ત્યાજ્ય સ્વલત્વ પુન ॥૧૨॥

“જ્યોતિર્વિદાઓનો સંતોષ માટે આ ગહન શાસ્ત્ર ઉપર મારી શુદ્ધિ પ્રમાણે સુંદર સુખ્યોધિકા નામની ટીકા રચી છે આ શાસ્ત્રમાં પરસ્પર જોડાયેલા અનેક અક્ષરવાળાં અસંખ્ય પદ છે. કવિએ વાણીની કડિનતા પણ આ શાસ્ત્રમાં ઘણી કરી છે”

આ રીતે આવા મહાન પંડિતે આ જ્યોતિર્વિદામરણ અન્યને એક શાસ્ત્રની ઉપમા આપી છે અને કાલિદાસને કવિચક્રકૃદામણિ, કવિચક્રાવન સંસિક એવી ઉપમા આપી છે.

આ અન્યમાં ૨૨ અધ્યાય છે. છેલ્લા અધ્યાયમાં કાલિદાસે રાજા વિક્રમાદિત્યની ઇતિહાસ ૧૭ શ્લોકમાં આપ્યો છે તેનો સાર આ પ્રમાણે છે.

જે હવે પછી હું પ્રજાને આનંદ આપનારા પૃથ્વીના પતિ વિક્રમાદિ વિક્રમાદિસ પ્રજાના રાજ્યનું વર્ણન દેઠાંમાં કરું છું.

માધવેદ-માધવ દેશના રાજાના ભારતવર્ષના ૧૮૦મા દેશમંડળમાં રહેલા કાલિદાસ કવિએ આ ગ્રંથ રચ્યો છે.

ધનંતરિ, ક્ષપણક, અમરસિંહ, ચંકુ, પૈતાલમદ, ઘંટખપર, કાલિદાસ વરાહમિહિર, વરશચિ, આ નવ વિક્રમ રાજાની સલાહના વિદ્વાનો બધામાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

વિક્રમ રાજાની સભામાં ૮૦૦ આદ્યો માંડલિક ખંડિયા રાજાઓ હતા. જેઓ સભાસદ ગણાતા. એક કરોડનું લગ્ન કરીને રાજાની સભામાં પડિતો ૧૬, ન્યોતિષ શાસ્ત્રના વિદ્વાન ૧૬, પેલો ૧૬, મદો, પૌરાણિકો ૧૬, વૃક્ષ ગાન કરનારાં વૃક્ષ શાસ્ત્રીઓ ૧૬, વેદના પંડિતો વેદપાઠકો ૧૬ હતા.

જે વિક્રમ રાજાએ પોતાના દેશપર આક્રમણ કરનારા એક લાખ શક લોકોને હણીને પોતાનો શક-સંવત ચલાવ્યો.

જે વિક્રમ રાજાએ હળરો કિલ્લાઓ, નગરો પોતાને તામે લઈ તે તે રાજાને પાછાં સોંપ્યા હતા.

શ્રી વિક્રમાદિ રાજા પૃથ્વીનું પાલન કરતા ત્યારે તેની રાજધાની ઉજ્જયિની એટલી વિશાળ હતી. જેમાં મહાકાળ મહાદેવ સદા પ્રિરાજતા હતા. મનુષ્યોને કષ્ટથી મુકાવનારી અને મોક્ષ આપનારી ઉજ્જયિની પુરી ગણાતી.

જે વિક્રમ રાજાએ રમ દેશના શ્રેષ્ઠ રાજા શ્રેષ્ઠરને રણસંગ્રામમાં હરાવી કેદ પકડી પોતાની રાજધાનીમાં લઈ આવી ત્યારે રેવળી જોડી મુક્યો હતો.

મે રણુવંશ વગેરે ૩ કોળ્યો રચ્યા છે. કેટલાક વૈદિક ગ્રંથો અને તત્ત્વગાનના ગ્રંથો રચ્યા છે, તેમાં ન્યોતિષ શાસ્ત્રનો ન્યોતિવિદ્યારણ્ય ગ્રંથનો પણ ઉમેરો કરું છું.

કળિયુગના ૩૦૬૮ વર્ષ ગયા પછી વૈશાખ માસમાં આ ગ્રંથ રચવાનું શરૂ કર્યું અને કાતક માસમાં ગ્રંથ પૂરો કર્યો છે.

ઉપર પ્રમાણે મહાકવિએ ગ્રંથની સમાપ્તિમાં વર્ણન આપ્યું છે.

સમ્રાટ વિક્રમ અને કાલિદાસ ઇસ્વીસન પહેલાં ૫૭ વર્ષે મૃત્યુ ગયા છે

વરાહમિહિર જે મૃત્યુ છે એક ઇસ્વીસન પહેલાં ૫૭ વર્ષે મૃત્યુ થયેલા અથવા વારાહીસંહિતાના કર્તા વરાહમિહિર વિક્રમ રાજાની સલાહના સભ્ય સલાહરત્ન તથા મંત્રી હતા, અને એ ૪૨૭માં પંચસિદ્ધાંતિકા સમાપ્ત કરનાર વરાહમિહિર બીજા હતા. જેમ કાલિદાસ જે ત્રણુચંદ્ર ગયા છે તેમ વરાહમિહિર પણ જે ત્રણુ ગયા છે. તેથી પંચસિદ્ધાંતિકાના કર્તાના શક ૪૨૭ને આધારે કેટલાક વિદ્વાન વિક્રમના કાલિદાસને શક ૪૨૭ પર મુકે છે. તે ભ્રમ છે.

કાલિદાસ કવિએ મહાકાળ મહાદેવના ઉત્સવ વખતે અભિજ્ઞાન શાકુંતલ નાટક બજાવી બતાવ્યું હતું તેથી તે ઉજ્જયિનીમાં રહેતા હતા એમ સિદ્ધ થાય છે.

સાતવાહન વંશનો રાજા સાતકર્ણી ધરવીસન પહેલાં ૧૩૦ વર્ષે મહારાષ્ટ્રના પ્રતિષ્ઠાનપુર (પેઠણ)માં આદી પર હતો તેની મા ગૌતમીએ લખ્યું છે કે “મારો પુત્ર મોટા પ્રનાપી રાજા થયો છે તેણે શકોનો સહાર કરી તેના રાજા નહકનને હરાવી માર્યો.” આ નહકનનો જમાઈ ઋષભદત્તનો શક નામથી ઉલ્લેખ થયો છે શકોને હરાવનાર સાતકર્ણી રાજાનું મૃત્યુ ધરવીસન પહેલાં ૫૭ વર્ષે થયું છે. ત્યારે તેના દિકરા પુત્રોમાના જે સિદ્ધા મળેલ છે તેના પર વિલવમ કુરા વિલવોમ રાજા એમ કેતરેલ છે એ વિલવમ એ જ દાવિરી પ્રાકૃત ભાષામાં થયેલું વિક્રમીવનુ અપભ્રંશ નામ છે જોનોએ પણ એ રાજાનું નામ વિક્રમ લખેલ છે. એ વિક્રમ રાજાના પૂર્વજોએ માળવા છતી ત્યાં રાજધાની કરી હતી અને વિક્રમ રાજાએ દિગ્વિજય કરી પોતાનો સંવત ચલાવ્યો. ૭૧૦

મર વિલીયમ જોન્સ અને ડૉ. પોર્ટર્સન બન્નેએ દ્વિતાપૂર્વક સાબિત કર્યું છે કે કાલિદાસ ધરવીસન પહેલાં ૫૭ વર્ષે યજ્ઞ ગયા છે અને તે વિક્રમકલ્પના સંભાષિત હતા. અશ્વઘોષ ધરવીસનની પહેલી સદીમાં થયા છે એમ પૂર્વ અને પશ્ચિમના વિદ્વાનો સ્વીકારે છે તેણે રચેલા યુદ્ધચરિત નામના મહાકાવ્યમાં કાલિદાસ કવિની અનેક કૃતિનાં અંતરરણો આપેલાં છે એટલું જ નહિ પણ કાલિદાસની કવિતાના-શ્લોકોના કેટલાકે આજે આખા ગુજરાત જોઈને તેમ આશ્ચર્ય છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે કાલિદાસ અશ્વઘોષ પહેલાં એટલે ધરવીસન પહેલાં થયા છે

કેટલાક લોકો રઘુવંશ વગેરે કાલિદાસના કાવ્યોમાં આલમુદ્રક્ષિત્તીશાનાં । આકુમારકથોદ્યાત । સ્કન્દેન સાક્ષાદિય દેવસેનાં । ચોત્તુગુણતમેન્દ્રિયા । ઇલાદિ શબ્દોમાં સમુદ્ર શબ્દ આવ્યો છે એટલે સમુદ્ર ગ્રમના સમયમાં ધરવીસન ૩૩૦માં, કુમાર શબ્દથી કુમાર ગુપ્ત ૪ સન ૪૧૩માં સ્કન્દ શબ્દથી રકેન્દ્રગુપ્ત સન ૪૮૦માં એમ જુદાજુદે વખતે કાલિદાસ થયાનું જુદાજુદા વિદ્વાનોએ લખ્યું છે કુમાર સ બવમાં કુમાર કલ્પ સુશુભે કુમાર આદી કુમાર શબ્દ આવવાથી એક વિદ્વાને કાલિદાસને કુમાર ગ્રમના કાળમાં યજ્ઞ ગયા માની લીધા આ બધો ભ્રમ છે. કવિની સમુદ્ર સરખી ગંઢન અને હળરો શબ્દોથી ભરપૂર વાણીમાં આવા સેકડો સર્માન શબ્દ આવે તેથી તે વખતમાં કાલિદાસ થયા હતા એમ કહેવા ખોટીયે તો ૧૫-૨૦ કાળીદાસ યજ્ઞ જાશે અને કાલિદાસના સાચા સમય માટે ગોટાળો બોલો કરવાનો દાવ્ય આવશે કે જે દાવ્ય ધણી વિદ્વાનો ઉપર આવ્યો છે. માટે ૪ સ પહેલાં ૫૭ વર્ષે વિક્રમ થયા છે અને તેના સમકાલીન કાલિદાસ થયા છે એ સિદ્ધ વસ્તુ છે. કવિઓની કૃતિઓમાંથી સેકડો બળતા શબ્દો નીકળે અને તે અનેક યજ્ઞ ગયેના રાજાઓના નામ સાથે જોડાયાથી કૃતિદાસમાં ગોટાળો બોલા થાય.

કેટલાક કહે છે કે કાલિદાસની કવિતામાં શિવની ઉપાસના ભક્તિની વિશેષતા બૌદ્ધ ભતની પડતી પછી એટલે ધરવીસન છઠી સદીમાં યજ્ઞ માટે કાલિદાસ છઠી સદીમાં થયા છે. જ્યારે કે એ હળર વર્ષ પહેલાં ભરતખંડનો એકે એક શાણસ બૌદ્ધ યજ્ઞ ગયો હેય અને છઠી સદીમાં પાછો શિવધર્મ એકદમ આખા દેસે સ્વીકાર્યો હોય આવી બાલિસ વાતું લખનારા માટે ધુણા ઉપજે છે ખરી રીતે અઢી હળર વર્ષ પહેલાં થયેલા શ્રી યજ્ઞાચાર્યના નામ...

બૌદ્ધ ધર્મ' હિંદુમાં મોટા ફેવાવો પામ્યો હતો. ચંદ્રાચાર્યે વેદધર્મનો વિકાસ કરી બૌદ્ધ ધર્મને આપ્યો. કૃષ્ણે છતાં પણ લઘુમતિ ધર્મ' તરીકે વેદધર્મી રાજાઓએ બૌદ્ધધર્મનો અનાદર કર્યો નથી, પણ કેટલેક અંગે આશ્રય આપ્યો છે. ચંદ્રાચાર્ય' પછી ધીમે ધીમે બૌદ્ધધર્મ' હિંદુમાં આજે પણ પૂર્વના દેશોમાં વિકસ્યો. અંગ્રેજો જેવા બૌદ્ધ સમ્રાટ પણ બૌદ્ધભિક્ષુઓ, સાધુઓ, શ્રમણોને જોટલું જ' માન વેદિક ધર્મ'ને અને બ્રાહ્મણોને આપતા એ તેના શિલાલેખો ઉપરથી જાણી શકાય છે, એટલે ઇસ્વીસનની છઠી સદી પહેલાં બ્રાહ્મણ ધર્મ' અસ્ત જોવો થયો હતો એમ માનવું એ દુરાગ્રહ અથવા ઇતિહાસનું અજ્ઞાન છે.)

દક્ષિણમાં જાતરાહન વંશમાં હુલ્લ નામનો રાજા થઈ ગયો છે, ખી. સ્મીથે તેને ઇસ્વીસન ૬૮માં થયેલું સ્થાપિત ન્યું' છે એ હુલ્લ રાજાએ ગાથા સંસ્કારી નામનો મગધી બાપામાં મન્થ રચ્યો છે તેનો ૬૫ મી ગાથામાં વિક્રમાદિત્યની ઉદારતાનું વર્ણન છે. તેમાં રાજાએ એક લાખ મુદા આપ્યાનું લખ્યું છે, એટલે ઇસ્વીસન ૬૮ માં વિક્રમાદિત્ય નામના રાજા થઈ ગયેલ છે એ સિદ્ધ થાય છે અને તે કાલિદાસના આશ્રપદાતા ઉજ્જયિનીના ચક્રવર્તી રાજા વિક્રમાદિત્ય જ હતા.

પેશાવર પાસે તખ્તેલાહી સ્થાનમાં થોડાં વર્ષ પહેલાં એક પ્રાચીન શિલાલેખ નીકળ્યો હતો. તે પાર્થિવન રાજા ગુહુક્સ'ના સમયનો છે. તે રાજા ભરતખડના ઉત્તર પશ્ચિમાચલનો સ્વામી હતો. આ લેખમાં સંવત ૧૦૩ નો આંકડો છે. ગુહુક્સ' ગાદીએ બેઠા પછી છવીશમાં વર્ષનો આ શિલાલેખ છે એ ક્લીટ અને મી. વિન્સેન્ટ સ્મીથે અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ કર્યું છે કે આ ૧૦૩ નો આંકડો વિક્રમ સંવતનો છે. રાજા ગુહુક્સ'ના નામનો લેખેખ થઈ ગયોના એક પુસ્તકમાં છે કે જે પુસ્તક ઇસ્વીસન ૨૫૦માં લખાયું છે.

આવા બીજા અનેક પ્રમાણ આપી શકાય એમ છે કે ઇસ્વીસન પહેલાં ૫૭ વર્ષે થયેલા વિક્રમાદિત્ય એ જ છે કે જેનો સંવત કાલ આવે છે કે જેની રાજમહાના સભ્ય કાલિદાસ' કવિ વગેરે પડિતો હતા.

શક લોકોનો પત્તન કરી પોતાના નામનો વિક્રમ રાજાએ સંવત શરૂ કર્યો હતો એમ આરિસપુરના લેખ પરથી જાણાય છે. વિક્રમ સંવત ૮૯૮નો અને વિક્રમ સંવત ૭૯૭નો કાદીઆવાડમાં મળેલો લેખ બતાવે છે કે ત્યારે વિક્રમ સંવત ચાલતો હતો.

જયપુર રાજ્યમાં કોઈટક નગરમાં માલવાનાં જય. આવા ઉદ્દેખવાળા સિક્કા મળેલ છે તે સિક્કા, સંશોધકોએ ૪ સ. પહેલાંનાં અઢીસો વર્ષની અંદર પાઝાં હોય એમ તેના લખાણથી ઠરાવ્યું છે.

ગ્રામવદના રાજાઓના સિક્કામાં બીજી બાજુ શ્રી વિક્રમ, વિક્રમાદિત્ય વગેરે છે. એટલે ઇસ્વીસન પહેલાં ઉજ્જયિનીમાં થઈ ગયેલ, ગ્રામવદના રાજાએ દિવિજન્ય કરી પોતાનું નામ વિક્રમ રાખી પોતાના નામનો સંવત ચલાવ્યો હોય અને તેના વચ્ચે પણ દિવિજન્ય કરી પોતાનો સંવત ચાલુ કર્યો હોય એ શક્ય છે.

સોમદેવ બેટ સ્થેની ક્યાસરિત્સાપરના લંબક ૬ તરંગ ૧, લંબક ૧૭ તરંગ ૧માં ઉજ્જયિનીના વિક્રમ રાજાની વાર્તા આવેલી છે.

ધારના શ્રી. કે. કે. જે અને શ્રી એચ. કે. એક બન્ને સમયે સ શોધક વિદ્વાનોએ અનેક પ્રમાણ આપી કાલિદાસ અને વિક્રમાદિત્ય સમકાલીન હતા અને તે ધરવીસન પહેલાં ૫૭ વર્ષે થઈ ગયા હતા એવું સાબિત કરી આપ્યું છે.

કુમારસંભવ, રઘુવંશ, શકુંતલ, વિક્રમોર્વશીય મેઘદૂત, ઋતુસહાર વગેરે કાવ્યો વિક્રમ રાજના સમકાલીન કાલિદાસે રચ્યા છે.

કુમાર સંભવમા ઉમાયે તપ કરતા શિવને પોતાના યુવાવસ્થાના સૌંદર્યથી વશ કરી લગ્ન કર્યા અને પરણ્યા એ દૃષ્ટીનો આનંદ અને તેમાં મામસાજનું ઉત્તમ યોગ વગેરે છે.

રઘુવંશમાં રામાયણને લગતી હકીકત છે તેમાં રામ પહેલાં થઈ ગયેલા રાજ્યોનો ઇતિહાસ બહુ સુંદર મનાથી વર્ણવ્યો છે.

ષટ્પર્ષદ નામના કાવ્યમા ૨૨મા શ્લોકમાં એક ઓએ પોતાના પતિ પાસે એક મેઘ નામનો ફલ મોકલ્યાનું વર્ણન છે.

જ શકંતાએમાં વિક્રમાદિત્ય ખીજે પોતાના નામનો સંવત સ્થાપનાર શકંતા ગણામ છે તતકલિ ૩૦૪૫ અથવા યુધિષ્ઠિર મવત ૩૦૪૫ના રક્તાક્ષી સવત્સર કાર્તિક શુદ્ધ ૧ થી વિક્રમાદિત્યે પોતાનો સંવત ચલાવ્યો. સવત્સરનું ટૂંકું નામ સંવત રાખવામાં આવ્યું વિક્રમ રાજ્યે કરેલાં ગ્રજ કલ્યાણના અનેક કાર્યોનાં વર્ણન સિંહાસનમંત્રીસી, વેતાળપત્રીસી, નાયધીલામૃત વગેરે ગ્રન્થોમાં છે.

૧ ધનવંતરી-આરોગ્ય પ્રધાન હતા ૨ ક્ષપણકુ રૂળ જ્યોતિષનું કામ કરતા. ૩ અમરસિંહુ શબ્દકોશ વગેરે શાસ્ત્રના કામ કરતા ૪ શકું તળાવો, દેવાલયો, ધીમારો, ખાંધવાં ઇત્યાદિ સ્થાપત્ય શાસ્ત્રને લગતાં કામ કરતા અર્થાત સ્થાપત્ય પ્રધાન હતા ૫ વેતાળ ભટ્ટ મંત્ર શાસ્ત્રો હતાં તેને લગતાં શાસ્ત્રોના અને રાજના રક્ષણને ઉપયોગી કામ કરતા ૬ ષટ્પર્ષદ જુગલ શાસ્ત્રના નિખ્યાત હતા પૃથ્વીમયી વિવિધ અનિજ દ્રવ્યો ધન રત્નો પાણી વગેરે વસ્તુઓ કાઢવાનું કામકાજ કરતા ૭ કાલિદાસ મોટા કવિ ગ્રન્થકાર છતાં તે બધાં શાસ્ત્રોમાં નિપુણ હતા, તેથી વિક્રમ રાજના માનીતા અને સલાહકાર હતા. ૮ વરાહુભિહિર જ્યોતિષ શાસ્ત્રના ખારંગત હતા અને ૯ વરૂરુચિ બ્રાહ્મણના મહાન આચાર્ય હતા.

એવી પચ્ચ દંતકથા પ્રચલિત છે કે વિક્રમ રાજ, ઉગ્લજનના રાજ વીરસેનના પુત્ર હતા બતુહરિ, વિક્રમ રાજના મોટાભાઈ હતા બતુહરિયે ૧૨ વર્ષે રાજ્ય કર્યા પછી તેને સસારપર વૈરાગ્ય આવતા રાજપાટ છોડી દઈ પોતાના નાનાભાઈ વિક્રમાદિત્યને ગાદીએ બેસાડ્યાં સારે વિક્રમાદિત્યનું નામ અદ્યત્ત કે તેવું કાંઈ હતું પણ આદિયે એક પછી અને દિવિજન્ય પછી તેનું વિક્રમાદિત્ય એવું નામ ગ્રજ્યે રાખ્યું વિક્રમાદિયે ૬૩ વર્ષે રાજ્ય કર્યું તેના પછી તેના દિકરા જૈત્રપાળ ગાદીએ આવ્યો. તેની કારકીર્દિમાં ૫૮ મે વર્ષે બહુ ધાન્ય ત્ર વત્સરવાળા વર્ષમાં શાલીવાહન સાથે તેને મોટું યુદ્ધ થયું તેમાં શાલીવાહન હાર્યો સારે પછી જૈત્રપાળના પુત્ર સાથે ૧૫ વર્ષે પછી શકેને યુદ્ધ થયું તેમાં શકેનો વિજય થયો અને સાતી પોતાનો શક ચાલુ કર્યો જે વિક્રમ શક ૫૪ ૧૩૬ વર્ષે શરૂ થયો છે. છતાં વિક્રમ સવત તો આખા ઇરતખંડમાં આજ સુધી ચાલુ રહેલ છે.

વિક્રમાદિત્યનું આરમ્ભનું વિશાળ પૂતળું ઉત્તરેનામાં હતું તેમાં એના પરાક્રમ, વૃણ ન તથા વિક્રમ સંવત પ્રારંભ કર્યાની હકીકત, શ્લોકબદ્ધ હતી જેની હસ્તપ્રતો મહાકાળ, અન્ય બહારમાં અને ઉત્તરેના પડિતોના, ઘરમાં છે એમ સાંભળેલ છે. આ પૂતળું દિલ્હીના અલતમશ નામના મુસલમાન બાદશાહે તોડી નાખ્યું હતું.

વિક્રમ સંવતનું મોટામાં મોટું પ્રમાણ એ છે કે કાચગીરનો, વલ્લભીપુરના મિત્રકનો, કલિંગના ચાલુક્યનો, ત્રિપુરાના કલચુરીનો, બાળાના પ્રાંત વંશનો અને બીજો અનેક શક પ્રવર્તકોએ પોતાપોતાના શક હિંદમાં જુદેજુદે સમયે સ્થાપેલા તે બધા આરમ્ભ વર્ષ આવી અસ્ત પામ્યા છે. ઉલ્લાં મુસલમાન બાદશાહોની સત્તા હિંદપર એકહંતર વર્ષ રહી તેઓનો શક પણ એક હંતર વર્ષ આપ્યા છતાં વિક્રમનો સંવત આજ ૨૦૦૯ વર્ષ થયાં અષ્ટમી રીતે આપ્યો આવે છે અને હિંદની ૩૫ કરોડની પ્રજામાં આજે પણ તેને અનુસરીને જ ફરક નહીં થઈ મરણ મુખીના વ્યવહારો ધાર્મિક સામાજિક કાર્યો થયાં કરે છે. આજ વિક્રમ રાજના ૨૦૦૯ વર્ષ પહેલાના અસ્તિત્વની અને વિક્રમાદિત્યે પોતાનો સંવત સ્થાપ્યાની સામિતી છે અને તેની જ રાજસભાના સભ્ય કાલિદાસ હતા એ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રી વિક્રમાદિત્ય અને મહાકવિ કાલિદાસનું સમકાલીનત્વ ૨૦૦૯ વર્ષ પહેલાંનું અસ્તિત્વ ઘણું દેશી વિદેશી વિકાનોએ સાબિત થયું છે એ બધાનો લેખનો સંગ્રહ કરીએ તો એક હંતર પાનાનો અંશ થઈ જાય. આ નાની ચોપડીમાં તે માટે જગ્યા નથી અને સમય પણ નથી. આ પ્રતાવનામાં જે લખાયું છે તે અને જે પ્રમાણે આપ્યા છે, તે વિક્રમ સંવત ઇસ્વીસન પહેલાં ૫૭ વર્ષે આશ્રયેલો અને મહાકવિ કાલિદાસ તેના સમકાલીન હતા એની સતતા માટે પૂરતું છે.

મેઘદૂતની રચના અને શ્લોક સંખ્યા

મહાકવિ કાલિદાસનું મેઘદૂત ૨૦૦૦ વર્ષ થયાં આપ્યા બંરતખંડમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં હિંદી હિંદમાં તેનો જોડો પ્રચાર થયો હોય એમ તે તરફની હસ્તપ્રતો ઉપરથી જણાય છે. તેનો પુરાવો સને ૧૯૧૬માં શ્રી ડી. ગણપતિશાસ્ત્રીએ ત્રિવેન્દ્રમમાં મેઘ સંન્દેશ નામથી છપાવેલા શ્રી હરિશ્ચાવત નામની પ્રદોષ નામની વ્યાખ્યા સાથેના મેઘદૂતના પ્રકાશનથી જણાય છે. આ પ્રકાશનમાં કુલ ૧૧૦ શ્લોક છે. ૧૮, ૨૩, ૩૪, ૩૫, ૬૬-૭૦, ૭૨, ૭૫, ૭૬, ૮૧, ૧૧૧, ૧૧૨, ૧૨૧, ૧૨૩, ૧૨૪, ૧૨૬, ૧૨૬, ૧૨૭ આમ ૧૮ શ્લોક પ્રક્ષિપ્ત ગણી જાયા નથી જ્યારે આ શ્લોકો મેઘદૂતનું સારામાં સારું અંગ છે. અંગ પ્રસંગથી ખંડિત, માણસ જેમ કુળડાં ભેડાળ દેખાય છે તેમ જુદાજુદા અનુસંધાનમાં સંદર્ભમાં આવેલા આ શ્લોકો નીકળી જતાં મેઘદૂત ગોડાળ થઈ જાય છે. સંસ્કૃત કાવ્યોની પુખ્તિ એવી છે કે કવિએ જે શબ્દ જ્યાં મુક્યો હોય તેને ફરવી નાખવામાં આવે તોપણ રસાભાસ થઈ જાય છે. દાખલા તરીકે ૧૦૬માં શ્લોકમાં મનુર્મિત્રેને બદલે મિત્રમનુઃ થયું હોત તો અર્થમાં કે જદામાં કાંઈ વધે ન આવત પણ મનુઃ શબ્દ પહેલો આવવાથી જે રસની જન્માવટ દેખાય છે અને યક્ષ પત્નીને આવવાના સંદેશમાં પહેલો જ શબ્દ પોતાના પતિને માટે હોવાથી જે નિરાત થવા સંભવ છે તે ઉભટા પ્રેમગથી થતી નથી. સાર

અંદાર જોટલા શ્લોક વચમાંથી કાઢી નાખવામાં આવે તો કાળ્પની કષ્ટ દશા થાય એની કદબુના કરી લેવી. દક્ષિણના પડિતોએ પોતાના દેશની પ્રત સાચી કરાવવા માટે પણ મેઘદૂતની આવી માઠી દશા કરી હોય.

૮૦૦-૯૦૦ વર્ષ પીલા પછી મેઘદૂત હરને પર હસ્તે લખાતા લખાતા દક્ષિણમાં ગયું હશે, એટલે અથવા મધ્ય હિંદના દક્ષિણ સિવાયના પડિતો 'હયુ' સ્થાન પોતાના પ્રદેશમાં ન પામે એ હેતુથી આ કાળ્પને વધુ પ્રચલિત ન કર્યું હોય, ખંડિત રૂપમાં પ્રગતિ મુક્યું હોય કે ખંડિત પ્રતને બીજા પ્રાંતની પ્રતને આધારે પૂર્ણ થવાનો અવકાશ ન મળ્યો હોય.

પ્રાચીન વખતમાં પૈસા ખરચી અન્ય લખાવવાની અચકિત હોય તેવા આદર્શ શિવાય લક્ષ્યા લોકો જ અન્ય લખતા. તેઓ વિદ્વાન નહોતા, માત્ર મંદર અકારમાં અન્યની કોપી કરી જાણતા. તેઓનો એ જ ઉદ્દેશ હતો, એમાં જ આશ્ચર્ય હતું, એનો એક સ્વતંત્ર વર્ગ જ પરપરાથી આસ્થા આવતો હતો. એક માણસે એક પુસ્તકની પ્રત કરી તેમાં કોઈ શ્લોક લખવો ફક્ત ગયો હોય તો તે પ્રતમાં તે ખંડિત જ રહી જતો. જો તે કોઈના ધ્યાનમાં આવતો તો પાછળથી માજનમાં કે ઉપરમાં લખી લેવામાં આવતો. અપૂર્ણ કે ખંડિત પ્રત ઉપરથી બીજા લક્ષ્યાઓ કોપીઓ કરતા એટલે કાંઈમને માટે શ્લોક રહી જતો. માજનમાં કે ઉપર લખાઈ ગયેલા શ્લોક પાછળના વિદ્વાનો પ્રક્ષિપ્ત ગણી લેતા, અથવા બીજાની પ્રતમાં કિતે શ્લોકને પોતાની પ્રત સાચી કરાવવા સામાવાળા પ્રક્ષિપ્ત કહેતા કે પછીની પ્રતવાળા તે શ્લોકને પ્રક્ષિપ્ત લખતા. ટીકાકાર પણ જો હસ્તપ્રત મળી હોય તેને આધારે ટીકા લખી નાખતા. તે પછીના બીજા ટીકાકારો તેને અતુસરતા અને બીજા પ્રતમાં વધુ શ્લોક જોવામાં આવે તેને પ્રક્ષિપ્ત કહેતા અને તે માટે જૂઠાકાળના ટીકાકારના પ્રમાણ આપતા. આ રીતે પ્રક્ષિપ્ત માટે પરપરા આસ્થા કરતી. ખરી રીતે કોઈપણ અન્યતું સંશોધન કરવા વખતે એ પ્રશ્નની બંને તરફથી હસ્તપ્રતો જોવા કરી તે પ્રતોની પ્રાચીનતા, શ્લોકોનો પૂર્વાપર સંબંધ સંદર્ભ વગેરે બારીકીથી જોવા પછી જ તે અન્ય સંબંધે નિષ્કૃષ્ટપર આવવું જોઈએ.

કેટલાક હાલના વિદ્વાનો પણ મોટે ભાગે દક્ષિણની ટીકામાં આટલા શ્લોક કે દક્ષિણ શ્લોક નથી માટે આ સાચી અને તે ખોટી, આટલા શ્લોક સાચા, મૂળ કવિના કરેલા અને આટલા પ્રક્ષિપ્ત એવા વાદવિવાદમાં ઉતરે છે અને ખરી લક્ષ્યાંતી જુલને કે બીજા કારણોનું મહત્વ સ્વીકારતા નથી. ખરી રીતે તો લખનારાઓના પ્રમાણથી જ શ્લોકોની ન્યૂનાધિકતા રહી ગઈ હોય છે.

આ રીતે જોતાં ભારતના બીજા બધા પ્રદેશમાંથી મળી આવતી પ્રતો કરતાં દક્ષિણની પ્રતોમાં જોઈતાં જોઈતાં શ્લોક છે. તેથી ખાતરી થાય છે કે મેઘદૂતને દક્ષિણમાં પહોંચતાં હિંદના બીજા ભાગ કરતાં ૮૦૦-૯૦૦ વર્ષનો વિલંબ થયો હોવો જોઈએ.

શ્રી કાશીનાથ પાઠકે ૧૯૧૬માં પૂનામાં છપાવેલ મલ્લિનાથી ટીકાવાળી પ્રતમાં ૧૨૦ શ્લોક સ્તીકાર્યા છે અને ખાકીના શ્લોક પ્રક્ષિપ્ત ગણી તેને પરિશિષ્ટમાં છાપ્યા છે. ખરી રીતે એમાંના કેટલાક શ્લોકો જુદાજુદા પ્રસંગે વચવચમાં આવી ગયેલા છે, તે મલ્લિનાથની

સાધના પ્રકાશકાચે પ્રકાશ કે હોપક માનેલ શ્લોક બરી રીતે પ્રકાશ કે હોપક નથી તે જ્ઞાનવતો કેરો

ફરક પ્રતના સ્તંભમાં લખેલા શ્લોક સામેનાં ઓંકડા તે તે પ્રતમાં દર્શાવેલા શ્લોકના અંક છે.

કાશ્મીરસમ્યગ્મતે પત્રકારાં આ બે શ્લોક આટલોકાંનિ વાંધે નથી. આહી અલસ વાન આટ આં કોશમાં એ શ્લોક નોંધ્યા છે.

અર્થાણ	સંવત ૧૭૧૫ની પ્રત શ્લોક ૧૨૭ ક-૧ સાવળે સટોક	સંવત ૧૫૧૭ની પ્રત શ્લોક ૧૨૧ લ-૨ મહિ- નાયી	સંવત ૧૫૧૨ની પ્રત શ્લોક ૧૨૪ ગ-૩ અનામ ટીકા	સંવત ૧૬૬૫ની પ્રત શ્લોક ૧૨૫ ચ-૪ અવધૂરો	સંવત ૧૭૦૪ની પ્રત શ્લોક ૧૨૩ ક-૫ મહિ- નાયી	સંવત ૧૭૧૬ની પ્રત શ્લોક ૧૨૬ ચ-૬ મૂલમાત્ર	સંવત ૧૬૨૩ની પ્રત શ્લોક ૧૨૫ ક-૭ મૂલમાત્ર	સંવત ૧૮૮૦ની પ્રત શ્લોક ૧૨૫ જ-૮ મૂલમાત્ર	સંવત ૧૧૩૫ની પ્રત શ્લોક ૧૨૪ જ-૯ સટિ- વળી	નેનિદૂત રચના કાલ સં. ૧૦૭૪ શ્લોક ૧૨૪ જ ૧૦ મૂલમાત્ર	પાટક	ક ર મા ર ક ર	ક ર મા ર ક ર	ક ર મા ર ક ર
૧ અવધૂરો	૧૨	૨૧	૧૧	૧૨	૨૨	૧૮	૧૮	૧૮	૧૮	૧૮	૧૮	૧૮	૧૮	૧૮
૨ અમોલક	૨૩	૨૨	૨૩	૨૩	૨૨	૨૩	૨૪	૨૩	૨૩	૨૩	૨૩	૨૩	૨૩	૨૩
૩ યાત્રિક	૧૧૨	૧૧	૧૧	૧૧	૧૧	૧૧૨	૧૧૦	૧૧૧	૧૧૧	૧૧૨	૧૧૨	૧૧૨	૧૧૨	૧૧૨
૪ સાધારણ	૧૨૧	૧૧૬	૧૨૦	૧૨૦	૧૧૬	૧૨૨	૧૧૬	૧૨૦	૧૨૦	૧૨૧	૧૧૬	૧૧૬	૧૧૬	૧૧૬
૫ કાશ્મીર	૧૨૨	૧૨૦	૧૨૧	૧૨૧	૧૨૦	૧૨૧	૧૨૦	૧૨૧	૧૨૧	૧૨૨	૧૨૦	૧૧૯	૧૧૯	૧૧૯
૬ પત્રકારા	૧૨૩	૧૨૧	૧૨૨	૧૨૨	૧૨૧	૧૨૩	૧૨૧	૧૨૨	૧૨૨	૧૨૩	૧૨૦	૧૧૯	૧૧૯	૧૧૯
૭ તમામકે	૧૨૪	૧૨૧	૧૨૨	૧૨૨	૧૨૧	૧૨૪	૧૨૨	૧૨૩	૧૨૩	૧૨૪	૧૨૦	૧૧૯	૧૧૯	૧૧૯
૮ તે સંવત	૧૨૫	૧૨૧	૧૨૨	૧૨૨	૧૨૧	૧૨૪	૧૨૨	૧૨૩	૧૨૩	૧૨૪	૧૨૦	૧૧૯	૧૧૯	૧૧૯
૯ થુલા વર્તો	૧૨૬	૧૨૧	૧૨૨	૧૨૨	૧૨૧	૧૨૪	૧૨૨	૧૨૩	૧૨૩	૧૨૪	૧૨૦	૧૧૯	૧૧૯	૧૧૯
૧૦ અર્થ મૂત	૧૨૭	૧૨૧	૧૨૨	૧૨૨	૧૨૧	૧૨૪	૧૨૨	૧૨૩	૧૨૩	૧૨૪	૧૨૦	૧૧૯	૧૧૯	૧૧૯

નીચેની ૯ નં. હસ્તપ્રતો મિતિ વગેરેની નોંધમાં અવતરણોમાં 'પદ્મજેદ' વાચવાની સંરક્ષતા માટે મેં કરેલ છે. અસલ હસ્તપ્રતમાં લખાણ બેળે જ હોય છે.

ક ૧ મૂળ સદ્ સંસ્કૃત ટોકા ટોકાનું નામ નથી. વિક્રમ સંવત ૧૭૧૪માં લખેલો છે શ્લોક સંખ્યા ૧૨૭ પાનાં ૨૫. પૂર્વ મેઘ ઉત્તરમેઘનો મેઘ નથી. પાનાની પોઝાઈ લંવાઈ ફેબ ૪૫ + ૨૦ છે.

લગભગ ૩૦૦ વર્ષ જુની આ હસ્તપ્રત લખાણમાં શુદ્ધ ઉત્તમ વળાંકવાળા કળાપૂર્ણ અક્ષરવાળી મનોહર છે. થોડાં વર્ષ પહેલાં એક અમેરિકન પત્રકાર આ પ્રત જોતાં મુગ્ધ થઈ ગયા હતા તે આના ૧૦ ફસ હજાર રૂપિયા આપેલા તૈયાર થયા હતા. આની પ્રાચીનતા શુદ્ધ લેખન શૈલી, પૂણીતા જોઈને મેં આ પ્રતને આદર્શ પુસ્તક તરીકે સ્વીકારેલ છે.

આ પ્રતનો ટીકાકાર કોણ છે એ જણાતું નથી પ્રારંભમાં મંગળાચરણમાં કે સંભાષિમાં ઘણો ટીકાકારો પોતાનો પરિચય આપે છે. આમાં ॥ ૩ ॥ લખી તુરંત ટીકા શરૂ કરી છે ટીકાની સંભાષિમાં પણ ઠાંક ઉલ્લેખ નથી.

इति श्रीमेघदूतामिघानस्य काव्यस्य. ટોકા પરિપૂર્ણા જાતાસ્તિ.....વેદાચંદ્રમિતે
लिखिकविना कृपापरैः विबुधैः शोधनीया असूया न विधेया चेत्कूटं दृश्यते तदा ॥

इति श्री कविकुलतिलककविभीकालिदासकृतमेघदूतामिघानं महाकाव्यं
संपूर्णमिति इति संपूर्णं संवत् १७१४ वर्षे लिखितं ॥ भीरस्ति ॥

આ પ્રભાણે ઉવટના પાનામાં લેખન સમય જણાવ્યો છે.

આ પ્રતમાં તસ્માદ્દરેઃ આ ૧૨૫ માં શ્લોક પછી પાઠાન્તરે એમ મૂળમાં લખીને શ્રુત્વાં ચાર્તી. એ ૧૨૬મો શ્લોક આરથો છે આનો અર્થ એ છે કે આ પ્રત ઉતારી ત્યારે બીજો કોઈ પ્રતમાં તસ્માદ્દરેઃ ન હોય કે શ્રુત્વાં ચાર્તી ન હોય કે બન્નેમાં સમાન અર્થ નીકળતા હોવાથી તે વખતના વિદ્વાનોએ શ્રુત્વાં ચાર્તી એ શ્લોકને પાઠાન્તરરૂપે સાચો માન્યો હોય. છતાં પાઠાન્તરનો અર્થ શ્લોક પાછળથી દાખલ થયેલો કૃત્રિમ કે ક્ષેપક થાતો નથી. તેમ પાઠાન્તર શબ્દ મૂળમાં છે પણ ટીકાકારે આ પાઠાન્તર સ્વીકાર્યું નથી તેથી તે આ શ્લોક કાલિદાસનો જ અણી ટીકા કરી છે.

તસ્માદ્દરેઃ અને શ્રુત્વાં ચાર્તી આ બન્ને શ્લોકનો ભાવાર્થ તો લગભગ સરખો છે. બન્ને શ્લોકમાં મેઘે એ સંદેશો યક્ષપત્નીને પહોંચાડો એમ આવે છે. પણ શ્રુત્વાં ચાર્તીમાં એ સંદેશો યક્ષપત્નીને તથા કુબેરને બન્નેને પહોંચાડો કુબેરે યક્ષની શિક્ષા માફ કરી બન્નેને બેળાં કર્યાં એટલું વિશેષ આવે છે. તેથી શ્રુત્વાં ચાર્તી આ શ્લોક વધુ અનુસંધાનવાળો, કાવ્યના સ્વરૂપને પૂણી કરનારો અને રચનાની દ્રષ્ટિએ પણ ઉત્તમ છે. પાઠાન્તરની દ્રષ્ટિએ આ બેમાંથી એક શ્લોક કાલિદાસનો નથી એમ કહેવામાં આવે તો તસ્માદ્દરેઃ એ શ્લોકને જતો કરી ચકાવ. વળી અમે સ્વીકારેલી ૯ પ્રતો પૈકી ૭માં તસ્માદ્દરેઃ શ્લોક નથી. ત્યારે શ્રુત્વાં ચાર્તી શ્લોક આક પ્રતોમાં છે. ને મહત્તમાં, તથા હં પ વીણી મલ્લિકાથી ટીકાવાળી પ્રતમાં પણ છે. માટે તસ્માદ્દરે ની જગ્યાએ અમે શ્રુત્વાં ચાર્તી એ શ્લોકનો કાલિદાસની કૃતિ તરીકે સ્વીકાર કરીએ છીએ જો નો બીજા વિદ્વાનો અને લેખકોએ તથા પ્રાચીન વિદ્વાનોએ સ્વીકાર કર્યો છે.

ત્યારપછી છેલ્લા દૃશ્ય મૂત્તં શ્લોકને આ પ્રતમાં મૂળમાં તે કાલિદાસનો જ ગણ્યો છે. પણ દીકાકારે દરવનિ રેવરઃ આમ લખ્યું છે એટલે ૧૨૬ માં શ્લોકમાં મૂળ લેખક જુદા પડે છે. કાવ્ય દૃશ્ય મૂત્તં એ શ્લોકને ક્ષેપક માનવામાં આવે તો પણ કાવ્યના સ્વરૂપમાં કાંઈ ફેર પડતો નથી. કાવ્યનું સુંદરપર્યવસાયિત્વ દૃશ્યમૂત્તં શ્લોક ન હોય તો પણ અર્થાત્ પ્રાપ્તિના મેળાપનું સુખરૂપ પરિણામ મંપૂર્ણ જળવાઈ રહે છે આ શ્લોકમાં કવિએ પોતાનું કર્તા તરીકે નામ આપ્યું છે અને પોતાની ઓના ચિરદમાં ગોકમમપણાથી કરેલા કાવ્યના પ્રારંભમાં મંગલાચરણરૂપે કાંઈ લખ્યું નથી. તે છેલ્લા આ દૃશ્યમૂત્તં શ્લોકમાં પાવતીના ચરણ દમજને પ્રણામ કરી કાવ્ય પૂરું થયું છે તે જોતાં આ શ્લોક આવરણ છે.

કાલિદાસે પોતાની દરેક કૃતિના પ્રારંભમાં ઇંદ્રવને પ્રણામ કર્યો છે, તે રીત આ કુખ્યકા પ્રમંથે સ્વીકારી નથી કે સ્વીકારવી યોગ્ય માની નથી કે ભૂલી ગયા છે. તેથી છેવટના ભાગમાં નાખી હોય એ જાનવા જોગ છે છતાં આ શ્લોક માટે એમ તેવી માન્યતા રાખવામાં આવે તેથી કાવ્યની મહત્તા ઘટતી નથી. આ શ્લોક કાલિદાસની કૃતિ છે એમ એમ એટલા માટે સ્વીકારીએ છીએ કે મંવત ૧૭૧૪ની ક ૧. સંવત ૧૬૬૫ની ઘ ૪, સંવત ૧૭૧૬ની ઘ ૬ તથા પ્રતોમાં આ શ્લોક છે અને તેમાં ક્ષેપક તરીકે ગણ્યો નથી.

૧૨૧ મો આશ્વાયઘૈઃ આ શ્લોક નવે પ્રતમાં છે પાઠકે મહાકવિના શ્લોક તરીકે સ્વીકાર્યો છે, પણ કરંદીકર અને ત્રિવેદમવાળા ક્ષેપક ગણે છે તે એમનું માનવું મિથ્યા છે. ૧૨૫ મો તં સ્વદેશ શ્લોક ઘ ૨ વાળો મલ્લિનાથીમાં નથી. બાકી ૮ આઠે પ્રતમાં છે છતાં પાઠક વગેરે ત્રિપુટીએ ક્ષેપક ગણ્યો છે તે યોગ્ય નથી, વસ્તુતઃ મહાકવિનો જ આ શ્લોક છે.

સ્વ ૨ વેંચલા મલ્લિનાથી સંજીવની ટીકા । પાનાનો પોલ્લાઈ લંબાઈ ૬૫ + ૧૦ ઇંચ છે આમાં લેખન મિતિ નથી. અમારા ગ્રન્થ લંકારમાંની હળસે હસ્તપ્રતોના અભ્યાસ અને અનુલક્ષથી જણી શકાય છે કે લખાઈ, કાગળની પ્રાચીનતા, અક્ષરના મરોહ અને એકંદરે સ્વરૂપ જોતાં આ પ્રત ૧૫૧૭ની સાલમાં લખાયેલી છે. ૨૮ પાનાં છે. મલ્લિનાથની દીકાવાળી હસ્તપ્રતોમાં હોય છે તેમ આમાં મલ્લિનાથે પાડેલા પૂર્વમેધ ઉત્તરમેધ એવા બેદ છે. એમ ઉપયોગમાં લીધેલ ૬ પ્રતો પૈકી મલ્લિનાથની સંજીવની દીકાવાળી ૨ પ્રતોમાં ૬૫મે શ્લોકે इति पूर्वमेधઃ અને સમાક્ષિમાં इति उत्तरमेधઃ આવેા બેદ છે બાકીની ૭ પ્રતોમાં આ બેદ નથી સળંગ શ્લોકો આસ્યા આવે છે એટલે પૂર્વમેધ ઉત્તરમેધનો બેદ મલ્લિનાથે પોતાના મગજના તરંગથી પાડ્યા છે એમ હું માનું છું.

જન્ને મલ્લિનાથી દીકાઓમાં ૧૮મો શ્લોક અષ્ટેવાન્તં નથી આમ કૃતના વણનનો આ કાદર શ્લોક મેધવત્તુ આજુબજુ છે. બીજી સાતે પ્રતોમાં આ શ્લોક છે.

૫ ઝંમોવિન્દુ એ ૨૩મો શ્લોક જન્ને મલ્લિનાથી દીકામાં તેમ બીજી બધી મળી ૬ નવે, પ્રતોમાં છે. ત્યારે જન્ને પૂનાના અને ત્રિવેદમના પ્રકાશકોએ આ શ્લોકને ક્ષેપક ગણી કાઢી નાખ્યો છે. મેધના આકાશમાર્ગમાં સિદ્ધપુરૂષના જોડેલાંતું વણન કવિએ સુંદર, મનોહર, હૃદયંગમ રીતે આ શ્લોકથી કરેલું છે. કાવ્યની રચના પણ ઘણી રસિક છે. આ શ્લોક કાઢી નાખવાથી આખું કાવ્ય શીકું પડી જાય છે. પ્રાચીન પ્રતોએ જ શ્લોકને સ્વીકાર્યો હોય તે હાલના વિદ્વાનના તરંગ કે ખોટા તકથી કાઢી નાખ્યો એ કાવ્યના અંગતજેદનું પાપ કરવા જેવું ગણાય.

ઈતિથો મેઘદૂતાભિધાનમદ્વાકાવ્યે વાલિદાસદૃતૌ ॥ આગસ્તુ ॥ લિચિતં-
તપસ્વી ઋષિથી ૫ માર્ગિયાજી તત્તશિષ્ય ઋષિથી ૫ ચેલાજી ૫ તત્તશિષ્ય
ઋષિગિચી લિચિતં ચોરમગ્રામમયે ॥ સંવત્ ૧૬૯૫ વર્ષે કાર્તિક વદી ૧ રૂને
મેઘદૂતાવચૂરી સંપૂર્ણ ॥

અક્ષીણાન્તર્મધનનિઘય અથવા અક્ષય્યાન્તર્મધનનિઘયઃ આ મયાળાવાળો
અલક્ષાપુરીના વધુ નો ૭૬ મો શ્લોક ૮ પ્રતર્થા છે આત્ર આ પ્રતર્થા નથી તેમ તસ્માદ્દ્રે-
૧૨૪ મા શ્લોકને બદલે શ્રુત્વા ઘાતર્થો શ્લોક છે. એટલે શ્લોક સંખ્યા માંહેદ વગેરે જોતાં
ક ૧ વાળી આદર્શ પ્રત સાથે આ પ્રત મળી છે.

પૂતા ત્રિવેદ્ય અને બીજા સ્થળના વિદ્વાનોએ મસ્લિનાથનો આધાર લાઇ ક્ષેપક ગણેલા
શ્લોકો આ પ્રતર્થા ક ૧ પ્રમાણે ભુદે ભુદે સ્થળે અર્થગત પ્રસંગાતુરપ આપેલા છે.

આ પ્રત હાલની ક્ષેપકતાને જોડી પાડે છે અને વિદ્વાનોના મન પર ચડેલી ખેપટને
ઉઠાડી નાખે છે ૧૬ મા પાનાને કોઠે જોવાથી પણ એ જણાશે.

હુ ૫ સંકેતવાળી આ સંવત ૧૭૦૪માં લલેલી સંદેશ વિષોપધી રૂપ સંજીવની
મામની મહિનાથી કેવલા ટીકા । આમાં પૂર્વે મેઘ ઉત્તર મેઘ છે પાનાની
પોલાઈ લંબાઈ ધા + ૧૦ ફાંજની છે

આ પ્રત એ મસ્લિનાથી ટીકા છતાં અધ્વજાન્તં ૧૮ મો અને ધારાત્મિક ૧૧૨
શિવાય હાલના પ્રકાશકોએ પ્રક્ષિપ ગણેલા અમ્મો વિન્દુ ૨૩ મો, તે સંદેશ ૧૨૨ અને
શ્રુત્વા ઘાતર્થ ૧૨૩ મો શ્લોક આ પ્રતર્થા છે.

આમાં મસ્લિનાથ લખે છે કે પ્રક્ષિપમપિ શ્લોકદ્વયં ઘણાંવાયતે આમ લખીને તે
સંદેશ અને શ્રુત્વા ઘાતર્થની ટીકા લખે છે. મૂળ અન્યથા પ્રક્ષિપ કહેતા નથી કે મૂળ
શ્લોક માટે ક્ષેપક આ શ્લોકને પ્રક્ષિપ કહેતા નથી તેમ હાલના પ્રકાશકોએ પ્રક્ષિપ કહેવા
અમ્મો વિન્દુ શ્લોકને મસ્લિનાથ પણ પ્રક્ષિપ કહેતા નથી

આ પ્રત ઉપરથી એક એ પણ નવીન વસ્તુ જાણવા મળે છે મેઘદૂત કાવ્યને
મસ્લિનાથે વિષદ્ધ ગણ્ય છે અને પોતાની ટીકાને વિષ-એને ઉતારનારી ઓપધી કહી
ટીકાતુ નામ સંજીવની આપ્યું છે એટલે મેઘદૂતના મશ્વરસાતર્થત શુભાર રસને
જેમ અને તેમ જોઈ આકર્ષક દેખાડવાનો આ જૈન પદ્ધતિનો પ્રવાય હોય એમ લાગે છે.
તેથી જ કદાચ પક્ષ અને તેની ઓળખ મેળાપ કરનારા કાલિદાસના શ્લોકને પોતે કાઢી
નાખી શુભાર રસને આ અન્યથા ખડિત સ્વરૂપ આપવા પ્રયત્ન કર્યો હોય. મેઘસન્દેશ
વિષોપધી તરીકે તેણે જાનને વિષોગી દશમાં રાખી જૈન સાધુ સાધ્વી પણ બની ગયાની
બાવના સેવી- હોય- કુદ્રામાં મેઘદૂતની ટીકા કરનાર આ આચાર્ય
પોતે મહરથાશ્રમ નથી લાગી છે જેને મહરથાશ્રમ પ્રત્યે અનાદર દેરાય છે તેને મેઘદૂતનું
શુભાર પ્રધાન કાવ્ય એર જેવું લાગ્યું હોય અને તેમાંથી કેટલાક શ્લોકોને પોતાના મગજના
તરખોથી કાઢી નાખ્યા હોય એમ માનુ છું. શ્રી ચંક્રાચાર્યે ધારણ કરેલી પદ્ધતિએ પોતાના
નામ સાથે જોડી પોતે જે સ્વીકાર્યું છે તે બરાબર છે એમ અનાવવાની ધારણા રાખી

લાગે છે સમાપ્તિમાં પોતે નીચે પ્રમાણે લખે છે. 'इति श्री पद्मनाभप्रमाणपारावारपारीण श्रीमहापाध्याय कालाचल महिनाथ सूरिविरचितायां संजीवन्यां संदेश विधौपध्यां उत्तरमेघः । अनः परं प्रक्षिप्तमपि श्लोकद्वयं व्याख्यायते आभ' લખીને તં સંદેશ અને શ્રુત્વા ઘાતી એ શ્લોકની વ્યાખ્યા કરે છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે આ એ અને બીજા શ્લોકો મલિનાયના વખતમાં મેઘદૂતમાં સંદર્ભ રૂપે આપ્યા આવતા હતા પણ તે શ્લોકોને આ પડિતને ગમ્યા નથી એટલે શ્લોક ૨૫ ગણી કાઢ્યા. હાલના પ્રકાશકોનો તો પ્રક્ષિપ્ત માનેલા શ્લોકો માટે મુખ્ય આધાર મલિનાયના તરફ ઉપર નિર્ભર છે. આ પ્રત લખનારે લેખન સમય નીચે પ્રમાણે જણાવ્યો છે.

संवयुगाध्रमुनिचंद्रयुगे च ययं मासेश्विने शशिदिने च तिथौ च वृद्धया ॥
पक्षेऽसिते च हरिश्चातृमुनेन नाम्ना देवेश्वरेण लिखिता घनदूतटीका ॥ १ ॥
संवत् १७०४ना आशु वदी वृद्धितथौ सोमवारे हरिषाधना पुत्र देवेश्वरे आ मेघदूतनी टीका लખी.

૪. સંવત ૧૭૧૬માં લલેલી આ સંકેતવાળી પ્રતમાં મૂળશ્લોક માત્ર છે. ૬. પૂર્વમેઘ ઉત્તરમેઘ નથી. પત્ર ૮, શ્લોકસંખ્યા ૧૨૬ છે. પાનાંની પોઝાઈ લંબાઈ ૪ + ૧૦૧ ઇંચ છે.

આ પ્રતમાં અષ્ટહાન્ત ૧૮ મે, અમ્મોચિન્દુ ૨૩ મે. ધારાસિંક ૧૬૨ મે, તં સંદેશ ૧૨૪ મે, શ્રુત્વા ઘાતી ૧૨૫ મે અને રૂપ્યં મૂર્ત ૧૨૬ મે એમ શ્લોકો છે. એટલે મુદ્રિત પ્રતોમાં અને મલિનાયની ટીકામાં મક્ષ પતિપત્નીની વિયોગ દશામાં જ કાવ્યની પૂર્તિ થતાં કાવ્યનું સુખરૂપ પરિણામનું ખ્યાલ પડિત થાય છે તેમ આ વ્યાવૃત્તિમાં એવું નથી અર્થાત આ વ્યાવૃત્તિમાં શ્લોક કે પ્રક્ષિપ્ત એવે નામે વધારાના શ્લોક નથી, પણ મહાકવિની રચના રૂપે જ લેખકે લખ્યા છે અને પતિપત્નીના મેળાપ પછી કાવ્ય પૂર્ણ થાય છે.

સમાપ્તિ પછી આ પ્રતની મિતિ નીચે પ્રમાણે લખી છે. વધુ માટે ૧૬ મે પાને કોઠો જોવો.

इति श्री कालिदासकवि विरचितं मेघदूताभिधानं महाकाव्यं समाप्तं । शुभं भवतु । इति संवत् १७१६ ययं नमस्य माससितत्रयोदशी कर्मवाट्यां लिपीकृतं नयविमलेन ॥ आ रीते आ प्रत क १ ने अनुसरती छे.

૭. આ સંકેતવાળી પ્રત મૂળમાત્ર છે. સંવત ૧૬૨૩માં લલેલી છે. પાનાંની પોઝાઈ લંબાઈ ૩ + ૧૧ ઇંચ છે. શ્લોક સંખ્યા ૧૨૫ પાનાં ૧૧ છે. આ પ્રતનો લેખક અને ગ ૩ નો લેખક એક છે. ગ ૩ લખ્યા પછી ૧૧ વર્ષે આ પ્રત લખાણી હોય એવું અનુમાન કરી આ પ્રતની લેખન મિતિ સંવત ૧૬૨૩ નક્કી કરી છે. આ પ્રતમાં કાવ્યની પૂણતારૂપ મક્ષદપતને સંયોગ થયા પછી કાવ્ય પૂર થાય છે. આ પ્રતમાં શ્લોકોનો છેલ્લો એક ૧૨૩ નો છે પણ લલિયાયે ૮૦ તથા ૮૧ માં એક એ વાર લખ્યા છે એ રીતે ૨ શ્લોક વધતાં ૧૨૫ શ્લોક થાય છે. આ પ્રતમાં અષ્ટહાન્ત ૧૮ મે

અમ્મોવિન્દુ ૨૩ મો, ઘોરાસિન્ક ૧૧૦ મો, તં સંદેશ ૧૨૨ મો અને ધ્રુત્વા વાર્તાં ૧૨૩ મો છે. કોઈ શ્લોકને શ્લેષક લખેલ નથી આ પ્રત ક ૧ પ્રમાણેના ૨૧૩૫ની છે. વધુ માટે ૧૬ મે પાને કોઈ ભેલો સમાપ્તિમાં નીચે પ્રમાણે છે—

इति श्री महाकवि श्री कालिदास कृत मेघदूताभिधानं काव्यं समाप्तं ॥

આ પ્રમાણે આ પ્રતમાં પ્રક્ષિપ્ત જેવું કાઢ નથી

જ. ૮ આ સકેતવાલી પ્રત મૂલમાથ છે સંવત ૧૮૮૦માં લખેલી છે, આમાં શ્લોક ૧૨૫ અને પાના ૧૩ છે પૂર્વમેઘ ઉત્તરમેઘ નથી. પાનાનો પોઝાદ લંબાઈ ૫૧ X ૧૧ ફૂંચ છે

આ પ્રતમાં અલ્પ ૧૮ મો, અમ્મો ૨૩ મો, ઘોરા ૧૧૧ મો, તન્માવદ્રે ૧૨૩ મો, તં સંદેશ ૧૨૪ મો અને ધ્રુત્વા વાર્તાં ૧૨૫ મો એમ શ્લોકો છે. શ્લેષક કે પ્રક્ષિપ્ત એકે શ્લોક નથી એટલે વક્ષ દર્શતીના મેળાપ થયા પછી કાવ્યની સમાપ્તિ થાય છે. સમાપ્તિમાં મિતિ નીચે પ્રમાણે છે—

इति श्री कालिदास कविराज कृत मेघदूताख्यं काव्यं समाप्तं । भाद्रपदस्यादि तिषावसितपंच...महयशीति संख्यकेप्रमाणी नाम संवत्सरे वासवे मे भृगुवासरे मकरे ख लग्ने पुस्तकमलेखि मणिरामेण ॥ ૧૬ મે પાને કોઈ ભેલાથી બચાવી કે આદે પ્રતો આને મળતી ૥ એટલે પ્રક્ષિપ્ત જેવું નથી

જ. ૯ આ સકેતવાલી પ્રતમાં મૂલ સાથે ટૂંકી ટિપ્પણી હાંસિયામાં છે. લેલક મિતિ તથા પછાની પ્રાચાનતા જોતાં સંવત ૧૧૧૫ ની સોલમાં લખાયેલી હોય વમ લાને છે શ્લોક સરયા ૧૨૫ છે પાનાની પોઝાદ લંબાઈ ૫૧ X ૧૦ ફૂંચ છે

આ રીતે અને સંશોધનમાં ઉપયોગમાં લીધેલી ૮ પ્રતો પૈકી અસ્થિનાથી બે પ્રત બાદ કરતાં બાકીની બધી સાતે પ્રતોમાં પૂર્વ મેઘ તથા ઉત્તર મેઘ નથી સળંગ શ્લોકો છે. વક્ષ દર્શતીના મેળાપ પછી કાવ્યની સમાપ્તિ છે જે જે શ્લોકો હાલના પ્રકાશકોએ પ્રક્ષિપ્ત ગણી કાઢી નાખ્યા છે તે જુદે જુદે ઠેકાણે સદ્ભાષા લખેલા છે એટલે આદર્શ પુસ્તક ક ૧ પૃષ્ઠ રીતે આધાર ૧૫ અને સાચું મેઘદૂત કાવ્ય ૨૭૭ કરે છે અને બીજી હતપ્રતો તેને ટોચે આપે છે

નેમિદૂતં આમાં પૂર્વ મેઘ તથા ઉત્તર મેઘ ધવા સેવ નથી વિદ્યમ સંવત ૮૭૧ માં પાર્શ્વગ્ન્યુદય શ્રી જનસેનાચાર્યે રચ્યા પછી એટલેક વર્ષે સમિજના પુત્ર વિદ્યમ કવિએ ૧૨૬ શ્લોકનું નેમિદૂત કાવ્ય શ્રી નેમિનાથની સ્તુતિ રૂપે રચ્યું છે' કાવ્યની રચના ઉત્તમ છે. આ કાવ્યમાં મેઘદૂતના પ્રત્યેક શ્લોકનું છેલ્લું ચરણ લખ ઉપરના ૩ ચરણે નેવા રચી નેમિનાથની સ્તુતિ કરેલ છે શ્રી જનસેનાચાર્યે મેઘદૂતને ગ્રંથી પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરી છે એટલે આ કવિએ તેનું અનુકરણ કરી નેમિનાથની સ્તુતિમાં મેઘદૂતને ગ્રંથી આ કાવ્ય રચના કરવા દોરણા લાગે છે. પણ આ કવિ જનસેનાચાર્ય કરતાં કાવ્યની રચનામાં

અને વ્યવસ્થિત રીતે પ્રત્યેક ચરણની સમસ્યા પૂર્તિ ઉર્તમ રીતે કરવામાં સફળ થયા છે. એમ કહ્યા વિના નથી ચાલતું.

આ કવિએ મેઘદૂતના ૧૨૫ શ્લોક સ્વીકાર્યા છે.

અધ્ધક્ષાન્ત ૧૮ મો, અમ્મો ચિન્દુ ૨૩ મો, ધારાસિક ૧૧૨ મો, તે સંદેશ ૧૨૪ મો, અને શ્રુત્વા વાર્તા ૧૨૫ મો એમ મહત્વના શ્લોકો આમાં છે એટલે આ કાવ્ય ક ૧ વાળી સવત ૧૭૧૪ વાળી પ્રત સાથે મળતી છે અને યક્ષ દપતીનો મેળાપ કરાવીને કાવ્ય સંપૂર્ણ કરે છે.

આ કાવ્યની સૌ સવાસો હસ્તપ્રતો ભેળી કરી ભવિષ્યમાં મેઘદૂતની બીજી આવૃત્તિમાં સશોધન દ્રષ્ટિએ તેનો ઉપયોગ કરી મેઘદૂતને સારા સ્વરૂપમાં પ્રસિદ્ધ કરવા ધારણા છે.

આદર્શ પ્રત ક ૧ પ્રમાણે મેઘદૂતમાં મહાકવિ કાલિદાસની કૃતિના ૧૨૭ માંથી તત્સમાદ્વે. જતો કરી મે ૧૨૬ શ્લોકો સ્વીકાર્યા છે ૧૬ મે પાને કોઠો જોવાથી સૌ કોષ્ટને ખાત્રી થાય કે મેઘદૂતમાં મહાકવિના રચેલા ૧૨૬ શ્લોકથી તે ઓછા નથી જ એટલે કાલના પ્રકાશકોએ જે શ્લોકો પ્રક્ષિપ્ત મણી કાઢી નાખ્યા છે તે જોડો દુરાગ્રહ તર્ક અને તરંગ છે.

પ્રાચીન આય વિકાસો કે કવિઓએ પોતાના કાવ્ય નાટક વગેરે મહાભારત રામાયણ પુણ્ય ઇત્યાદિમાં આવેલ સહ કથાનક ઇતિહાસ વગેરેને આધાર બનેલા બનાવેલે લગતાં જ રચ્યાં છે હાલની પ્રચલિત થયેલી રીત પ્રમાણે જોડાં પાત્રો કલ્પી, કલ્પિત કથાનક એક પણ કવિએ કર્યાં નથી. કાલિદાસે પણ માલવિકાગ્નિમિત્ર, વિક્રમેશ્વરીય, અભિજ્ઞાન શાકુંતલ, રઘુવંશ વગેરે ઐતિહાસિક અને પૌરાણિક કથાનકોને આધારે કાવ્યો નાટકો રચ્યાં છે. એટલે મેઘદૂતમાં કુબેર, યક્ષ અને યક્ષપત્નીનાં પાત્રો અન્યોક્તિ રૂપે નાખીને આ કાવ્ય બનેલી ઘટનાને જ અનુસરી રચેલ છે અર્થાત્ આ પ્રસંગ પોતાના ઉપર જ આવેતો હોવાથી આ કાવ્યમાં વિક્રમ રાજ, કાલિદાસ પોતે, પોતાની પત્ની અને સદેશો લઈ જનાર મેઘ નામનો પોતાનો નોકર એ અુખ્ય પાત્ર છે આ ચારે સાચા નામે નો ઉલ્લેખ કરીને જે આ કાવ્ય રચ્યું હોત તે તેની રચના એ તેવી હવ્ય કોટિની હોવા છતાં રસહીન બની જતી. યક્ષ વગેરે પાત્રોની કલ્પનાથી જે રસની જન્માવટ કવિ કરી ચકયા છે તે ખુલ્લા નામે કરી ચકત નહીં કહાય કત તે તે હાસીપાત્ર કે બીજાની દ્રષ્ટિમાં રસહીન હોત. આ કાવ્યને વિક્રમ રાજ યક્ષ યક્ષપત્ની અને મેઘને પાત્રો કરી ઘટાવવામાં આવ્યું છે તે અન્યોક્તિ રૂપે જ છે અર્થાત્ કુબેર યક્ષ વગેરે જોડાં પાત્રોને આધારે નહીં બનેલી ઘટનાને આધારે આ કાવ્ય રચ્યું નથી

આપણા પ્રાચીન કવિઓએ જે જે કાવ્ય નાટક વગેરે રચ્યાં છે તેના મોટે ભાગે સુખ પર્યાવસન સાથે અર્થવા તે એ કથાનકનો ઇતિહાસ જે ઘટનાથી પૂરું થતો હોય તેને અનુસરીને કાવ્ય કે નાટકની સમ્પત્તિ કરેલ છે. એ આપણે મહાકવિઓના કે સામાન્ય કવિઓનાં કાવ્ય નાટકોમાં જોઈ ચકીએ છીએ તે જ સ્થિતિ મેઘદૂતને મોટે સંભવિત છે. અર્થાત્ યક્ષના ચાપની અથવા તે દેશપાર કર્યાની સુદૃઢ પૂરી થયા પછી યક્ષ અને યક્ષ પત્નીનો સંયોગ કર્યા વિના કાવ્યની સમ્પત્તિ સંભવી શકતા નથી

હાલના પ્રકાશને સ્વીકારેલા છેલા પત્તવૃત્તિ એ શ્લોકથી યદ્યે આપેલા સંદેશો પૂરા થાય છે એ હાલના પ્રકાશને અને મસ્લિનાયતની વાત સ્વીકારી આ શ્લોકથી કાવ્યની સમાપ્તિ સ્વીકારી લઈએ તો યદ્યે અને તેની પત્નીનો વિયોગ કાવ્ય નહે છે યદ્યે સંદેશમાં એ વસ્તુ ઠીક છે માગી છે તે પૂરી થતી નથી. માત્ર યદ્યે સંદેશો ઠીકવાની સાથે કાવ્ય પૂર્ણ થાય છે સંદેશો લઈ મેષ આલેલો થયો નથી અને યદ્યે ૧૨૧ મા આશ્વાસ્વૈયં શ્લોકથી મેષ પાસે એ માગણી કરી છે તે પૂરી થયા પહેલાં કાવ્ય પૂર્ણ થાય છે આ સંભવી સંસ્કૃત નથી પત્તવૃત્તિ એ શ્લોકથી યદ્યેનો સંદેશો પૂરા થયો પશુ પછી મેષે સંદેશો લઈ અલક્ષપુરીમાં જવાનું છે તેની ઓને સંદેશો આપેલા છે એનો સંદેશો પાછો યદ્યેને પહોંચાડે છે આટલું તો તેણે કહ્યું જ નોંધ્યું કારણ યદ્યેની એ માગણી છે અર્થાત કવિએ પ્રથમના શ્લોકમાં એ એ ઉલ્લેખ કરેલ છે તે પૂર્ણ થાય સારે જ કાવ્યની પૂર્ણતા થઈ શકે છે કોઈપણ કવિ પોતે ઉદ્દેશ્ય ક્યાં હોય તેને પૂર્ણ કર્યા વિના પોતાના કાવ્યની સમાપ્તિ ન જ કરે, એ સંદેશો કુબેરને પહોંચે અને તેને દેશવટાથી સુકત કરી બંને એ પુરવઠે સાથે જોડ્યાં, એ કાવ્યનું સાફ અને સાચું સુખપથ વસાન છે અર્થાત બંનેના મેળાપ વિના કાવ્યની સમાપ્તિ સંભવે જ નહિ પત્તવૃત્તિ શ્લોકથી કવિ આગળ ન વધ્યા હોય તો તેણે પોતે આગળ લખેલું પ્રતિજ્ઞા કરેલું વસ્તુ જોડે કરે છે અથવા અપૂર્ણ કાવ્ય કરવાનો દોષ એમના પર આવે છે કાલિદાસ જેવો મહાકવિ પોતાના કાવ્યમાં આવી અપૂર્ણતા કદી પશુ રહેવા દિયે જ નહીં. ખરી રીતે સારપછીના શ્લોક કરીને અપૂર્ણતા રહેવા દીધી નથી બને પાત્રોનો અમાપ શોક ઉભો રાખી બધા થાનું કાવ્ય કોઈપણ સહકર્તા કવિ રચે જ નહિ. આશ્વાસ્વૈયં એ ૧૨૫ મા શ્લોક દરેક ટીકાકારે સ્વીકાર્યો છે. મસ્લિનાયો ટીકામાં પશુ આ શ્લોક છે અને અમે જણાવેલ ઉપરની નવે હસ્તપ્રતોમાં છે એટલે આ શ્લોક કાલિદાસનો રચેલ છે. આમાં તો જાણે શાને સ્થાન છે જ નહિ આ શ્લોકમાં યદ્યે કહે છે કે—

“હુ મિત્ર પહેલી જ વાર આવી પડેલા વિરહને લીધે રોકાઈ જાઉં એવી તારી સખીને આ પ્રભાતે આશ્વાસન આપી છું તેણીએ આપેલા નિશાન સંકેતનાં કુશળ વચ્ચેનાં લઈ દલાસ પર્વત ઉપરથી પાછો વળી એના સમાચાર અને આપી ‘હું’ મારા ઇર્ષ્યને બચાવે” ।

આ રીતે યદ્યે પોતે આપેલા સંદેશનો જવાબ આપ્યો છે, છતાં તે સંદેશો તેની ઓને કે યદ્યેને પહોંચાડ્યા વિના મેષ મેં સાં આલ્યો જાય એ આ કાવ્યમાં ઘટતું નથી માટે કવિએ પત્તવૃત્તિ શ્લોકથી સંદેશો પૂરા કર્યા પછી તં સંદેશ આ શ્લોકથી એ સંદેશો કુબેરને અને યદ્યેની ઓને પહેંચાડ્યો છે અને શુલ્ક વાર્તા એ શ્લોકથી કુબેરે પ્રસન્ન થઈ હૃદયપારની ચાર મહિનાની બાકીની શિક્ષા માફ કરી આઠ મહિનાના વિયોગ પછી બંનેને સાથે જોડ્યા છે. અર્થાત યદ્યે કાલિદાસને કુબેર રૂપી વિક્રમ રાજાએ હૃદયપાર કરેલા છે તેના આઠ મહિના ચીતી થયા છે સારે કાલિદાસ કવિ પોતાની ઓ ઉપર પોતાના મેષ નામના દૂત દ્વારા સંદેશો મોકલે છે એ મેષદૂત કાવ્ય રૂપે સંદેશો વાંચી વિક્રમ રાજા કવિની આવી અન્યોક્તિ બરી અદ્ભુત કાવ્ય રચનાથી ઉલ્લેખમાં તેમની બંને પતિપત્નીનો મેળાપ કરાવે છે

જે પશુ સંભવિત છે કે દૂતદાતા સંદેશો મો લ્યા પછી તેના પરિણામરૂપ રાત્રની પ્રસન્નતા અને સ્ત્રી સાથેના મેળાપ એ હકીકતવાળા શ્લોકો એ બનાવ બન્યા પછી રંગી આ કાવ્ય કવિએ ઉમેર્યા હોય પશુ એ કવિની રચના છે એમાં શંકા નથી

મહાકવિ પાવંતીના પરમ ઉપાસક હતા. તેણે પોતાના અન્યોમાં મનગાયરણમાં પાવંતીનું સ્તવન મોટે ભાંમે કરેલ છે અભિજ્ઞાન શાકુંતલમાં પાવંતીને વિશ્વની આદ્ય સૃષ્ટિ મંદીને સ્તવન કરેલ છે રઘુવંશમાં જગત્ પિતરો વધેલાં પશુ પાર્વતીપરમેશ્વરો પાવંતીને પ્રથમ અને શ કરને પછી પ્રથમ ક્યાં છે મેઘદૂત, વિરહ દશમાં રચેતુ એટલે પાવંતીના ચરણના પ્રથમની રચના છેલ્લી કરી છે પશુ તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પાવંતીના ચરણને નખીને આ કાવ્ય રચ્યું છે એટલે કાવ્યની રચના પહેલાં પાવંતીના ચરણને મનમાં પ્રણામ કરીને કાવ્યની રચના શરૂ કરી છે અને છેવટે આ શ્લોકમાં તે સ્પષ્ટ થયું છે આમ બંધી રીતે, જોતાં કવિમૂર્તિ શ્લોક કાલિદાસનો જ રચેલો છે એ સિદ્ધ થાય છે

વળી આ શ્લોકમાં કવિ વિશેષમાં કહે છે કે—

“આ મેઘદૂત કાવ્ય ને સ્ત્રીના વિયોગી અને તેથી દુઃખી થયેલા અને કાઠીકાથી વિરહિત બનેલા એવા પુરૂષોને વિનોદ તથા મુખ આપવા માટે રચ્યું છે” જો વસ્તુતઃત્વા એ શ્લોકથી મેઘને સંદેશ આપ્યા પછી અર્થાત પતિપત્નીનો મેળાપ કરાવવા વિના આ કાવ્ય પૂરું કરવામાં આવ્યું હોય તો નામકીલ વિરહિત કે સ્ત્રીના વિયોગથી દુઃખ થતા પુરૂષોને આ કાવ્ય વાંચીને પૂરું વિનોદ કેમુખ થવાનો સંભવ રહેતો નથી અર્થાત ૧૨૦ શ્લોક પછીનું સંદેશનું પરિણામ જો કવિએ ન રચ્યું હોય તો કાવ્ય રસદીન અને વિયોગી માટે વધુ વિયોગજન્ય દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર બને છે.

આ બધું જોતા મહાકવિ કાલિદાસે રચેલા મેઘદૂતના કે ૧૨૦ શ્લોક કે ૧ પ્રતમાં છે તે બરાબર છે, પ્રસંગાનુરૂપ છે, અનુસંધાનને યોગ્ય છે, વસ્તુસ્થિતિને બધું મેલના છે અને કાવ્યની રચનાના મેઘને પૂરું કરે છે છતાં તત્સમાદરે આ ૧ શ્લોકને હસ્તપ્રતોનો બહુમતિ ટેકો નથી કાઠી નાખવો હોય તો અમે વાધો લેવા નહિ પ્રાચીન હસ્તપ્રતો અને પ્રકાશન

આ પુસ્તક માટે આધારરૂપ હસ્તપ્રતો સાથે કરેલી ઉર્બનાથી મળેલ સાચું સ્વરૂપ સમજાય છે એ નિશ્ચિત થાય છે કે કોઇપણ પ્રાચીન અથવા પ્રસિદ્ધ મૂળની કૃતિમાં ક્યાં વિના તેનું સાચું સ્વરૂપ નક્કી કરવા માટે તેની બને તેવી હંમતપ્રતોનો સમૂહ કરી તુલનાત્મક દ્રષ્ટિથી તપાસી પ્રાચીન અન્યોનું સંશોધન કરી પછી જ નોંધેલ પ્રસિદ્ધ થયેલા આધારરૂપ, કામશાસ્ત્ર, ધાતુવાદ, તત્ત્વ, કાવ્ય, અભિવ્યક્તિ, સ્વેચ્છા વગેરે વિષયના ધણા છાપેલા અન્યમાં સેકડો છુટ્ટો તથા અનેક ટુકણે શ્લોકોના શ્લોકોની રચના પ્રતો મેળવવાથી હસ્તલિખિત પ્રતોને આધારે છાપેલી ચોપડી ઉપર અમે કરેલા સંશોધન પછીનું તે છાપેલી ચોપડીયોનું વિકૃત રૂપ જોવા જેવું, આથી એક અને બીજા ઉપરથી જોવા જેવું બની જાય છે. આવી

દાલના પ્રકાશને સ્વીકારેલા છેલા પરત્વરૂપા અ લાઠયા યદ્ય આપણા સદશા પૂરા થાય છે. જે દાલના પ્રકાશને અને મલ્લિનાયની વાત-સ્વીકારી આ શ્લોકથી કાવ્યની સમાપ્તિ સ્વીકારી લઈએ તો યદ્ય અને તેની પત્નીના વિશેષ માધ્યમ રહે છે. યદ્યે સદેશમાં જે વસ્તુ કહી છે માગી છે તે પૂરી થતી નથી. માત્ર યદ્યે સદેશ કહેવાની સાથે કાવ્ય પૂર્ણ થાય છે. સદેશ લઈ મેળ આલેતો થયો નથી અને યદ્યે ૧૨૧ માં આશ્વાસ્થ્યેષ્ઠ શ્લોકથી મેળ પાસે જે માગણી કરી છે તે પૂરી આ પહેલાં કાવ્ય પૂર્ણ થાય છે. આ સંભવી થઈતું નથી. પરત્વરૂપા એ શ્લોકથી યદ્યને સદેશ પૂરા થયો, પણ પછી મેળે સદેશ લઈ અલકાપુરીમાં જવાનું છે. તેની બીજે સદેશ આપેલો છે. એનો સદેશ પાંછો યદ્યને પહોંચાડેલો છે. આટલું તો તેણે કહ્યું જ નેહએ કારણ-યદ્યની એ માંગણી છે. અર્થાત્ કવિએ પ્રથમના શ્લોકમાં જે જે ઉલ્લેખ કરેલ છે તે પૂર્ણ થાય હારે જ કાવ્યની પૂર્ણતા થઈ શકે છે. કોઈ પણ કવિ પોતે ઉલ્લેખ કર્યો હોય તેને પૂર્ણ કર્યા વિના પોતાના કાવ્યની સમાપ્તિ ન જ કરે. એ સદેશ કુબેરને પહોંચ્યો અને તેને દેશવદાથી મુક્ત, કરી બનને, બી પુરુષને સાથે જોડ્યા, એ કાવ્યનું સાફ અને સાચું સુખપર્યવસાન છે. અર્થાત્ બીજા મેળાપ-વિના કાવ્યની સમાપ્તિ સંભવે જ નહિ. પરત્વરૂપા શ્લોકથી કવિ આગળ ન વળ્યા હોય તો તેણે પોતે આગળ લખેલું પ્રતિજ્ઞા કરેલું વસ્તુ ખોટું કરે છે અથવા અપૂર્ણ કાવ્ય કરવાનો દોષ એમના પર આવે છે. કાલિદાસ જેવો મહાકવિ પોતાના કાવ્યમાં આવી અપૂર્ણતા કહી પણ રહેવા દિયે જ નહીં. ખરી રીતે સારપછીના શ્લોક કરીને અપૂર્ણતા રહેવા દીધી નથી. બીજા પાત્રોનો અમાપ શોક ઉભો રોષી બંધ થાતું કાવ્ય કોઈપણ સંકટથી કવિ રચે જ નહિ. આશ્વાસ્થ્યેષ્ઠ એ ૧૨૫ માં શ્લોક દરેક ટીકાકારે સ્વીકાર્યો છે. મલ્લિનાયની ટીકામાં પણ આ શોક છે. અને અમે જણાવેલ ઉપરની નવે હસ્તપ્રતોમાં છે. એટલે આ શ્લોક કાલિદાસનો રચેલ છે. આમાં તો જાણે શાને સ્થાન છે જ નહિ. આ શ્લોકમાં યદ્ય કહે છે કે—

“હું મિત્ર, પહેલી જ વાર આવી પડેલા વિરહને લીધે શોકમગ્ન એવી તારી સંખીને આ પ્રમાણે આશ્વાસન આપી તું તેણીને આપેલાં નિશાન સાથેનાં કુશળ વચનો લઈ કલોસ પર્વત ઉપરથી પાછો વળી એનાં સમાચાર મને આપી હું મારો હૃદયને બચાવજે”

આ રીતે યદ્યે પોતે આપેલા સદેશનો જવાબ માગ્યો છે, છતાં તે સદેશ તેની બીજે યદ્યને પહેલાંના વિના મેળ-મેળે લાંબાશ્રેયે જાય એ આ કાવ્યમાં થઈતું નથી. માટે કવિએ પરત્વરૂપા શ્લોકથી સદેશ પૂરા કર્યા પછી તે સંદેશ આ શ્લોકથી એ સદેશ કુબેરને અને યદ્યની બીજે પહેલાંના છે. અને છુટ્ટા વાર્તા એ શ્લોકથી કુબેર પ્રસન્ન થઈ હરપારની ચાર મહિનાની બાકીની શિક્ષા માફ કરી આઠ મહિનાના વિશેષ પછી બંનેને સાથે જોડ્યા છે. અર્થાત્ યદ્યે રૂપે કાલિદાસને કુબેર રૂપી વિક્રમ રાજાએ હરપાર કરેલા છે તેના આઠ મહિનાં લીધે થયા છે સારે કાલિદાસ, કવિ પોતાની બી; ઉપર પોતાના મેળ નામના હૃત દ્વારા સદેશ મોકલે છે. એ મેઘદૂત કાવ્ય રૂપે સદેશ વાંચી વિક્રમ રાજા કવિની આવી અન્યોક્તિ બરી અદ્ભુત કાવ્ય રચનાથી ઉજ્જનમાં તેમની જ ને પતિપત્નીનો મેળાપ કરાવે છે.

એ પુણ્ય સંભવિત છે કે દ્વતદ્વારા સંદેશો મોકલ્યા પછી તેના પરિણામરૂપ રાત્રની પ્રસન્નતા અને સ્ત્રી સાથેનો મેળાપ એ હકીકતવાળા શ્લોકો એ બનાવ બન્યા પછી રંગી આ કાવ્યમાં કવિએ ઉમેર્યા હોય, પણ એ કવિની રચના છે એમાં શંકા નથી.

મહાકવિ પાવતીના પરમ ઉપાસક હતા. તેણે પોતાના અન્યેમાં મંગળાચરણમાં પાવતીનું સ્તવન મોટે ભાગે કરેલ છે અભિજ્ઞાન શાકુંતલમાં પાવતીને વિશ્વની આલ સંપ્તિ કહીને સ્તવન કરેલ છે. રઘુરાંશમાં જગત પિતરો વધેલાં પણ પાર્વતીપરમેશ્વરો પાવતીને પ્રથમ અને શંકરને પછી પ્રથમ ક્યાં છે. મેઘદૂત, વિરહ દશામાં રચેલુ એટલે પાવતીના ચરણના પ્રણામની રચના હેતુ કરી છે પણ તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પાવતીના ચરણને નમીને આ કાવ્ય રચ્યું છે. એટલે કાવ્યની રચના પહેલાં પાવતીના ચરણને મનમાં પ્રણામ કરીને કાવ્યની રચના શરૂ કરી છે અને છેવટે આ શ્લોકમાં તે સ્પષ્ટ કયું છે આમ બધી રીતે, જોતાં, હૃદયમૂર્ત શ્લોક કાલિદાસનો જ રચેલો છે એ સિદ્ધ થાય છે.

વળી આ શ્લોકમાં કવિ વિશેષમાં કહે છે કે—

“આ મેઘદૂત કાવ્ય એ સ્ત્રીના વિયોગી અને તેથી દુઃખી થયેલા અને કામ-ક્રીડાથી વિરહિત બનેલા એવા પુરુષોને વિનોદ તથા સુખ આપવા માટે રચ્યું છે.” હવે જો વસ્તુસ્વરૂપ એ શ્લોકથી એવને સંદેશો આપ્યા પછી અર્થાત પતિપત્નીનો મેળાપ કરાવ્યા વિના આ કાવ્ય પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું હોય તો કામક્રીડા વિરહિત કે સ્ત્રીના વિયોગથી દુઃખી થતા પુરુષોને આ કાવ્ય વાંચીને પૂર્ણ વિનોદ કે સુખ થવાનો સંભવ રહેતો નથી, અર્થાત ૧૨૦ શ્લોક પછીનું સંદેશનું પરિણામ જો કવિએ ન રચ્યું હોય તો કાવ્ય રસહીન અને વિયોગી માટે વધુ વિયોગજન્ય દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારું બને છે.

આ બધું જોતાં મહાકવિ કાલિદાસે રચેલા મેઘદૂતના જે ૧૨૭ શ્લોક ક ૧ પ્રતમાં છે તે બરાબર છે, અર્પણારૂપ છે, અનુસંધાનને યોગ્ય છે, વસ્તુસ્થિતિને બધું બેસતા છે અને કાવ્યની રચનાના ક્યેયને પૂર્ણ કરે છે. છતાં તત્ત્વાદ્વે આ ૧ શ્લોકને હસ્તપ્રતોના બહુમતિ ટેકા નથી તેથી કાદી નાખવો હોય તો અમે વાંધો લેશું નહિ.

પ્રાચીન હસ્તપ્રતો અને પ્રકાશન

આ પુસ્તક માટે આધારરૂપ હસ્તપ્રતો સાથે કરેલી તુલનાથી અન્યનું સાચું સ્વરૂપ સમજાય છે. એ નિશ્ચિત થાય છે કે કોષપર્ણ પ્રાચીન અન્ય પ્રસિદ્ધ કરવાની ઉતાવળ ક્યાં વિના તેનું સાચું સ્વરૂપ નક્કી કરવા માટે તેની બંને તેટલી હસ્તપ્રતોનો સંગ્રહ કરી તુલનાત્મક દ્રષ્ટિથી તપાસી પ્રાચીન અન્યેનું સંશોધન કરીપછી છપવા જોઇએ પ્રસિદ્ધ થયેલા આયુર્વેદ, કામશાસ્ત્ર, ધાતુવાદ, તત્ત્વ, કાવ્ય, ન્યોતિષ, સ્તોત્ર વગેરે વિષયના ધણા અન્યેના દાખવા અમારી પાસે છે કે છપાવેલા અન્ય સાથે તેની હસ્તલિખિત પ્રતો મેળવવાથી છાપેલા અન્યમાં સેટકો ભુલ્યો તથા અન્યેક ટેકાણે શ્લોકોના શ્લોકો તુડી ગયેલા દેખાયા છે. હસ્તલિખિત પ્રતોને આધારે છાપેલી ચોપડી ઉપર અમે કરેલા સંશોધન પછીનું તે છાપેલી ચોપડીયોનું વિકૃત રૂપ જોવા જેવું, આશ્ચર્ય જેવું અને ધૂણી ઉપજાવનારું બની ગયું છે. આમાં

તે જાણનામાં નથી. શાસ્ત્રીજી સંકરદાસ માહેશ્વર સનાતનાની શીખ કવિ પદ્ય ગદ્યે શાસ્ત્રીઓના સમકાલીન અને ગામાં હતા. તેમનો અન્ય સંગ્રહ મોરણીમાં ચંદ્રરાત્રીમાં કે તેમના પુત્ર પાસે હતો. આ શાસ્ત્રીઓના અન્ય સંગ્રહમાં ક્યાંક આદી આપેલું મેવદંતનું કથાનક હોવું જોઈએ.

હાલિદાસ એ સંવત પ્રતિક વિક્રમ રાજની ગજસભાના રત્ન હતા. રાજ પોતે સંસ્કૃતના હિતમ વિદ્વાન હતા. તેથી પંડિતોનું માન રાજ મહારાજનો કરતાં પણ વધુ રાખતા. વિદ્વાનોને ગ્રામ ગરાસ આપી રાજ જેના વેભવથી માયવતા. તે વખતના સામંત રાજનો પોતપોતાની ગજસભાના સંસ્કૃત પંડિતોને આવી જ રીતે સન્માનતા અને ક્યા રાજ્યને આશ્રિત પંડિત, દેવસો સમૃદ્ધિવાન છે, એના પર રાજની વિદ્વતા સંબંધે પ્રગમત ખધાતો. પોતાનો રાજ સંસ્કૃતનો સાથે વિદ્વાન હોય અને સંસ્કૃતના પંડિતોને માન સન્માનથી રાખતો હોય તે માટે પ્રગમમાં જ્યુ સ્થાન રહેતું.

વિક્રમ રાજના આગ્રાજ્યમાં ઉજ્જવિની એ હિંદુ પાટનગર હતું. એમના તાનામાં ૮૦૦ સામંત (પડિયા) રાજનો હતા. ઉજ્જવિનમાં તે વખતે આખા ભરતખંડના રાજ મહારાજનો ૮૦૦ મેડીયો હતી. દરેક રાજને વસ્ત્રમાં અમુક વખત સજ્જાનીમાં હાજરી આપવી પડતી. તેઓ સમ્રાટના આનંદ પ્રમોદમાં ભાગ લેતા. રાજતંત્રમાં સલાહ આપતા. પરચક્તો આક્રમણ વખતે પોતપોતાનાં લશ્કર અને શાહી-લશ્કર સાથે રહી શત્રુ સામે લડતા. એમ સમ્રાટને અને રાજતંત્રને અને ગીતે સહાયભૂત થતા. દરેક રાજ મહારાજને તેના રાજ્ય, સ્થાન અને કુલીનતા પ્રમાણે માનપાનથી સમ્રાટ રાખતા.

હાલિદાસ કવિની ૩૨ વર્ષની ઉંમરે પોતાની પત્ની શ્વેતુ ખામ્યા પછી પોતે તેના પરના સ્નેહને લીધે એકાદ વર્ષ સુધી પરણ્યા નહી. તે અરસામાં વિંધ્ય પ્રદેશના રાજની કુંવરી સંસ્કૃતની વિદુષી હતી અને હાલિદાસ પંડિતે તેને જણાવેલ. તેથી કવિના સ્વભાવ, ગુણ, ચરિત્રતા, વિદ્વતાથી તે પરિચિત હતી. હાલિદાસની પત્ની શુભરી જતાં તે કુંવરીએ હાલિદાસને પગલુપાની પોતાની કમળ જતાવી અને જન્મ વચ્ચે વાત નહોતી થઈ. પણ વિંધ્યના રાજ્યે એટલે કુંવરીના પિતાએ તે વાત સ્વીકારી નહી. વિક્રમ રાજ પણ વિંધ્ય નરેશ સાથે પોતાના અનેવી તરફિના નજીકના રાજપણમાં હોવાથી પોતાના સગાને પ્રસન્ન રાખતા માટે તથા અંદર ખાતેથી આહ્વાનને પોતાની બાજે દેવા કરતાં મોટા મોટા રાજમાં દેવાની કમળા રાખતા તેથી તેણે હાલિદાસને સમજાવેલ પણ કુંવરીએ પોતાનો નિશ્ચય ફેરવ્યો નહી. જો આ લસ કરવામાં ન આવે તો અનિશ્ચયવાળી ચંકા રાણીને થતાં પુત્રી પરના સ્નેહને વશ થયેલી તેની માતાએ પોતાના પતિ વિંધ્ય નરેશને સમજાવી હાલિદાસ સાથે પુત્રીનાં સ્થમ કર્યાં.

હાલિદાસ કવિનો વેભવ સમૃદ્ધિ અપૂર્વ હતી જગન્નાથ કવિ સુધી આપણે જોયું તો તે વખતના રાજનો સંસ્કૃતના વિદ્વાનોને મોટા માન અને ગજવેભવ જેવા કાઠથી રાખતા હતા. જગન્નાથ બાદશાહની દીકરી સાથે પરણેલા હતા. તે રાજ જેવા કાઠમાઠથી રહેતા જગન્નાથ કવિ માટે વિહ્લીશ્વરો ઘા જગદીશ્વરો ઘા મનોસ્થાન પુરયિતું સમર્થઃ ॥ દિલ્લીનો બાદશાહ અથવા ક્યાર જગન્નાથ કવિની અભિલાષાઓ પૂર્ણ કરવા સમર્થ છે. એવી કહેવત ચાલી આવે છે. કહે છે કે એક વખત જગન્નાથ કવિ જયપુર મહારાજના મેમાન હતા. કારે આમરના જગદમા દિકારે નીકળ્યા. વિસામો આધી. લાં જમ્યા પછી પાન

ખાવા માટે યુનો સાથે લેતાં માણસ જીવી મરેયો. મહારાજાએ તુરત ચાલુ ખાલુ માણસો ટોડાગ્યાં પણ યુનો આવતાં વાર લાગી એટલે કવિએ પોતે પહેરેલી અમૃત્ય વાંટી પત્થર પર ધસી યુનોને બદલે પાન પર ચોપડી પાન ખાધું. જગન્નાથ કવિની અરધી ધમેલી વાંટી આજે પણ જયપુર રાજ્યના તોષાખાનામાં છે એમ કહેવાય છે. આ રીતે ચોડા સિકા પહેલાના મુસલમાની બાદશાહી અમલ સુધી સંસ્કૃત વિદ્વાનોનાં માન, અને વૈભવ રાજાઓ જેવાં - હતાં, હારે એ હજાર વર્ષ પહેલાંના રાષ્ટ્રભાષા સંસ્કૃતના સમયમાં સંસ્કૃત વિદ્વાનોનાં માન પ્રતિષ્ઠા મોઝો અને વૈભવ કેવાં હશે તે કદાચ ચકાચ છે.

મહાભારત અને પુરાણ કાળમાં આદ્ય ક્ષત્રિયોના લગ્ન સંબંધ થતા હતા તે પ્રણાલી વિક્રમ રાજના વખત પછી એક હજાર વર્ષ સુધી ચાલુ રહેલી. તેવાં પ્રાચીન કાળના અને પછીના સમયના ઘણા દાખલાં મળે છે. યાત્રિ પેટા યાત્રિ, અમુક પ્રકારનાં યાત્રિબંધન, રૂઢી અને વાડા વધતા ગયા તેમ સમાજનું કે યાત્રિનું હાલનું સ્વરૂપ આપણે જોઈએ છીએ.

વિક્રમ સંવત ૮ માં કાલિદાસે લગ્ન કર્યા પછી રાજકુંવરીમાં બહુ લુબ્ધ થવાથી રાજસભામાં જવાનું ઓછું કરી નાખ્યું. વિદ્વાનોની અને પ્રધાનમંડળની સભામાં મોટી ગેરહાજરી સમ્રાટને ખટકવા લાગી, તેનું કારણ નવાં લગ્ન હતાં એ સમ્રાટ જાણતા હતા.

કાલિદાસ સંસ્કૃતનો વિદ્વાન મહાકવિ ઉપરાંત સમ્રાટના અષ્ટ પ્રધાનોમાંના એક હતા. તે દાનાધ્યક્ષ અને, પરરાષ્ટ્ર પ્રધાન પણ હતા. એટલે ગણતંત્રને લગતાં કામકાજમાં તેમણે હાજરી આપી પોતાના, હોદ્દાનાં કામ તેણે કરવાનાં હતાં અને દેશપરદેશના વિદ્વાનોની ચોખ્ખતા પ્રમાણે સત્કાર કરવાનું કામ પણ તેનું હતું. પરંતુ કવિના કામમાં લગ્ન પછી બેારે શિથિલતા અને અવ્યવસ્થા જણાવા લાગી.

કવિની રાજસભાની ગેરહાજરીને લઈ ઘણાં અગ્રણી કામ અટકી પડતાં અને તેમના ખાતાના કામમાં અવ્યવસ્થા વધવાથી સમ્રાટને દુઃખ થાતું. કવિને રાજસભામાંથી તથા પ્રધાનપદથી છુટા કરી નાખવાની ઇચ્છા થતી પણ કવિની વિદ્વતા સમજણ તથા પ્રભાવને લઈ કાંઈ કરી શકતા નહીં. પણ કવિ પ્રત્યે મનમાં અનાદર - વધવા લાગ્યો. એક વખત મગધ અને અંગ દેશના રાજાઓએ સમ્રાટ સામે બંડ કર્યું. તેને અંકુશમાં લેવાનું પરરાષ્ટ્ર પ્રધાન તરફ કાલિદાસનું કામ હતું તેમાં તેણે ઓછું ધ્યાન આપ્યું. તે બંડને દાબી દેવા માટે રાજાને ખુદને હજ વેડવું પડ્યું. તે જ અગસામાં રાજાના મોટા પુત્ર રાજકુમારનું મૃત્યુ થયું. કાલિદાસ કવિ પરરાષ્ટ્ર પ્રધાન જ્યોતિષી અને વૈદ પણ હતા. રાજકુમારના મંદવાડ દરમ્યાન રાજા પ્રત્યે કે રાજકુમાર પ્રત્યે ખતાવવી જોઈતી ફરજમાં જળ્મરી ખામી આવી. આ બધા સંજોગ ભેળા થતાં રાજાના ઘણા વખતના કુધવાતા રાપમાં વધારો થયો અને રાજાએ એકદમ ક્રોધાવેશમાં સવત ૧૦ ના કાર્તિક શુદ્ધ ૧૦ ને દિવસે એક વર્ષ માટે કાલિદાસને દેશપાર કરવાનો હુકમ કર્યો.

કવિને પોતાની જીલ જણાણી. પણ વાત જમડી ગયા પછી રાજા પાસે વિનય વિવેકથી જીલ કસુલ કરી એ હુકમ રદ કરાવવા માટે સ્વાલિયાની કવિએ કાંઈ પ્રયત્ન કર્યો નહિ. અને ઉચ્ચ જોડી ચાલી નીકળ્યા. હારે કવિનો કંઈપણ સરખો મેધનાદ નામનો મિત્ર પણ કવિ ભેળા માલી નિકળ્યો. આ જનાવધી રાજામાં કારે કોણ દેખાઈ ગયો. તેમાં

હાલિદાસ રાજના અંગત સગા હોવાથી રાજકુટુંબમાં પણ દુઃખનું વાદળ છવાઈ ગયું. ધીમે ધીમે આખા ભરતખંડમાં આ વાત ફેલાઈ ગઈ. કવિએ પોતાની આગા એકદમ માથે ચઢાવી લીધી એ વાતનું રાજને બારે આશ્ચર્ય થયું. રોશમાં દુઃખ તો કરી નાંખ્યો પણ કવિએ ધરનાર અને નવપરિણીત પત્નીને છોટી ચાલી નિકળ્યાના સમાચાર મળતાં રાજને આશ્ચર્ય અને દુઃખ થયું. કેટલાક માસ તો ઢાંધને એ બચાવા દીધું નહીં. પ્રજામાં એવી ચર્ચા પણ ચાલી કે રાજને કવિને, કઠોર શિક્ષા કરી છે, તેથી રાજને દુઃખમાં વધારો થયો. થયેલી શિક્ષા માટે કવિ પ્રાર્થના કરશે એટલે પોતે કબજા દબાવે માફ કરશે. આમ રાજને માનેષુ પરંતુ કવિ તો રાજનો દુઃખ માથે ચઢાવી તે જ ક્ષણે ઉત્તરેનને પ્રણામ કરી ચાલતા થયા. કવિએ સ્ત્રીના મોહને કાબુમાં રાખી તથા દંપતી એ વાતનો રાજને અને પ્રજાને બારે અચંબો થયો. અને કવિને હજારો ધન્યાદ આપવા લાગ્યા. વિક્રમ રાજને હાલિદાસને દેશનંદો આપ્યાના સમાચાર મળતાં ઘણા રાજ મહારાજાએ હાલિદાસને એક વર્ષ પોતાને ત્યાં રાખવા ઈચ્છતા હતા. પણ કવિએ કહ્યું કે ધણી તો એક જ હોય. શુનેશ્વરને શિક્ષા કરવાનો એનો ધર્મ હતો અને તે ભોજવવાનો પોતાનો ધર્મ હતો. ટેહલા કવિએ ખીજા કાંઈ પણ રાજનો આશ્રય સ્વીકાર્યો નહિ અને આખું વર્ષ પર્યટન તથા યાત્રામાં ગાળવા નિયુક્ત થયો. ઉત્તરેન છોડ્યા પછી તેણે અને નામ પરિવર્તન કરી પોતે મિત્ર સાથે ભરતખંડના જુદા જુદા દેશમાં નિવાસ તથા યાત્રામાં સમય સ્વતંત્ર કરેલા લાગ્યા. તેઓ ઉત્તરેનથી નિકળી કાશ્મીરમાં કેટલોક વખત રહી અમરનાથની અને હિમાલયમાં કેલાસ માનસરોવરની યાત્રા કરી પછી ફરતા ફરતા નાસિક પંચવટીમાં આગ્યા ત્યારે દેશવટાના આટકે મહિના વીટી ગયા હતા. ત્યારે ગ્રીષ્મઋતુ ઉતરી અસાઢ માસ બેસતાં વર્ષા ઋતુનો પ્રારંભ થવાનો હતો. તે પોતાની સ્ત્રીના વિચેતનું પહેલું જ ચેત્તાનું હતું. કવિ રાજનો સ્વભાવ જાણતા હતા, રાજને ક્રોધાવેશમાં દુઃખ તો કર્યો પણ પોતાના વિના રાજને પણ એને પડતું નહીં હોય એ તેના ખ્યાનમાં હતું. પણ થયેલી શિક્ષા માફ કરવાની યાચના પોતે કરે એમ નહોતા, અને કવિની માગણી વિના શિક્ષા માફ કરવી એમાં રાજને પોતાનો મોજો ગૌરવ આપ્યું થતું લાગતું હતું.

પોતાની સ્ત્રીથી છુટા પડ્યા પછીનું પહેલું ચેત્તાનું કવિને અઠત્ત, જાણ્યું. એ માનસિક વિરહ વિહળ રિચતિમાં કવિએ આગા સુદી ૧ થી શરૂ કરેલું મેઘદૂત કાવ્ય ૧૦-૧૫ દિવસમાં પૂર્ણ કર્યું. અન્યોક્તિરૂપના આ કાવ્યનીર ચનાનું પરિણામ કવિ પોતાની ધારણા પ્રમાણે થવાનું માનતા હતા. કવિની પોતાનું કાવ્ય સફળ કરાવવાની આ કુશળતા અને વિચક્ષણમતા હતી. આ કાવ્ય રચી પોતાના મિત્ર મેઘનાદ સાથે રવાનાક હું. તે પંદરક દિવસમાં પંચવટીથી ઉત્તરેન પહોંચ્યો. તેણે કવિની સ્ત્રીને એ કાવ્ય પત્ર સાથે આપ્યું. તેણીએ તે વાંચી રાજને મોકલી આપ્યું. રાજ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. રાજ ઇચ્છતા હતા કે શિક્ષા માફ કરવાની માગણી કવિ કરે તે આ કાવ્યમાં યાંચા મોઘા ચરમધિગુણે નાંચમે લક્ષ્યવામા આ વાક્યથી પરાક્રમ રીતે માગણી કવિએ કરી પોતાના સમ્રાટનું માન રાખ્યું અને રાજને શુશ્રુષામાં રહ્યો. જાહોની શિક્ષા માફ કરવાની આજ્ઞા જાહેર કરી, હાલિદાસને દ્વરતજ કાંઈ મિત્ર મોજામાં લઈને મોકલી માનવાળ અને મામદુમથી ઉત્તરેન તેજાગ્યા.

કવિએ અન્યોક્તિથી પોતાની ઓના વિરહનું જે શૃંગાર કર્ણારસ મિશ્રિત સ્વરૂપ કાવ્ય કરેલું તેમાં કવિની અલૌકિક શક્તિ ઉપરાંત પોતાને દેશવટો આપનાર રાજા માટે એક પણ કડવો શબ્દ બોલેલ નથી. ઉલટું પોતા પર ગળના હુમથી આવેલા હુમખને માટે પોતાના પ્રારબ્ધનો દોષ દીધો છે વિશેષમાં પોતાના રાજાને કુમેર સાંથે અને રાજધાની ઉજ્જૈનને અલકાપુરી સાથે સરખાવી છે પોતાના રાજાને દેવકોટીમાં સુકો દીધો છે. કવિના મનની આ મોટાઈ જેવી તેવી નથી મોટે બાગે કોઈપણ માણસ ગફલતી બેદરકરી કે પોતાનો વાંકો જોતો નથી પોતે ઝુનેગાર છતાં પોતે પોતાને નિદોષ માની પોતાને બોટી રીતે દંડ્યો છે એમ જ માને છે આ એક અનુબ્ધ સંભાર છે આવું માનસ હાવમા અને ખાસ કરી સસ્કૃત નહીં બણેલા કે આયશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ નહિ કરનારાઓમાં વિશેષ કરી જોવામાં આવે છે. સસ્કૃતના વિદ્વાનો ગ્રંથગ્રાહી હોય છે તેઓ પોતાની શુદ્ધ કે પ્રતાપરાધનો સ્વીકાર કરી તેનું પરિણામ ભોગવવા તૈયાર હોય છે, અને તે માટે પોતાના બાગ્યને જ દોષ આપે છે.

ઉપર જણાવેલા ત્રણે વિદ્વાનોની પરસ્પરની વાતચીત પ્રસંગે સાંભળેલા મેઘદૂતના આ ઇતિહાસની ઘટના ૫૦ વર્ષ પહેલાની છે. મેઘદૂતને લગતો પ્રસંગ આજ સુધીમાં કોઈપણ ઉપસ્થિત યથેય નહિ એટલે આ વાત પ્રસિદ્ધ કરવાનો યોગ આવ્યો નહોતો. એ ત્રણે સ્વર્ગસ્થ વિદ્વાનોના વંશજો આપ્તજનો કે લાગતા વળગતા પાંસે કોઈના અન્ય સંગ્રહમાં આ ઇતિહાસને સર્ગની નોંધ હોય તો તેની તપાસ કરવા અને મળી આવે તો મને જાણ કરવા વિનંતિ છે, જો તેવી નાંવ મળી આવશે તો મેઘદૂતના પ્રાચીન ઇતિહાસ પર ભારે પ્રકાશ પડશે અને તે બાબત કાઠીઆવાડ માટે અને સ્વર્ગસ્થ વિદ્વાનો માટે ગૌરવ લેવા જેવી ગણાશે.

આ રીતે લગભગ અરધી સદી પહેલાંની વાતને આધારે મારી સ્મરણશક્તિમાં હતી તે હકીકત આહી રજુ કરી છે.

મેઘદૂતમાં આવેલાં

દર્શાંત અને ઉપમાઓ

આ કાવ્યમાં જે જે પ્રસંગો દર્શાંત કે ઉપમા રૂપે આપ્યા છે. તેને લગતી હકીકત ઇતિહાસ દરેકના જાણવામાં કે ખ્યાલમાં પૂરેપૂરો ન હોય એ સંભવિત છે, તેમાં જ વિદેશીઓ કે મહા ભારત રામાયણ પુરણોનું વાંચન કર્યું ન હોય તેવાઓ કે વિદ્યાર્થીઓ ગેરે તેા ઘણે ભાગે, આમાં વર્ણવેલા ઇતિહાસથી અજાણ્યા જ હોય છે, તથા જે જે શ્લોકમાં તેવા પ્રસંગો આપ્યા છે તેની કુટ્ટી હકીકત નીચે પ્રમાણે આપેલ છે. મેઘદૂત વાંચનારાઓને આ મનોહર રસિક અને ઉપયોગી લાગશે એમ માનું છું.

શ્લોક ૧ કચ્છિત્કાન્તા

આમાં શ્વિ પક્ષને ખાત્ર સ્થાપી તેને કુમેરે આપેલા એક વરસના દેશવટાને લીધે વર્ષા ઋતુને સમયે તેની ઓનો વિશેષ સહન ન થતાં આકાશમાં રહેલા મેઘની સાથે સંદેશો મોકલે છે. આવું રૂપક બાંધીને પ્રવિષ્ટે આખું કાવ્ય રચ્યું છે. આ કાવ્યરચનાનું મૂળ કારણ કવિ પોતે જ છે. વિક્રમ રાજના વાંકમાં આવવાથી દેહેશ્વરિ કાલિદાસને પોતાને એક વરસની દેશવટાની સહન થયેલી, એ વાતને આઠ મહિના પૂરી ગયા પછી પોતે તીર્થયાત્રા કરતા રામગિરિ ખતમતાના આશ્રમોમાં આવ્યા. તે વખતે વર્ષા ઋતુને સંમય હોવાથી વિયોગજન્ય ઉદ્વેગો સાથેનું પોતાની ઓ ઉપરના સંદેશ રૂપે આ કાવ્ય રચી મેઘનાદ નામના પોતાના મિત્ર સાથે ઉઠ્યેન મોકલ્યું છે. તે વિક્રમ રાજના વાંચવામાં આવતાં ખુશી થઈ બાકીના ચાર મહિનાની શિક્ષા માફ કરી કવિને ખાત્ર સાથે તેમની એમની ઓ સાથે જોડા છે. આને લગતી વિગતવાર હકીકત અમે પ્રસ્તાવનામાં આપી છે.

રામગિર્યાશ્રમેષુ અયોધ્યાના સુવર્ણી રાજા દશરથ આખા ભરતખંડના મહર્ષી સમ્રાટ હતા. તેને રામ લક્ષ્મણ ભરત ચતુર્થ ચાર દિકરા હતા. તેમાં ભરત ચતુર્થ કેટ્ટીના, રામ કૌશલ્યાના અને લક્ષ્મણ સુમિત્રાના દિકરા હતા. રામાયણ વગેરે શાસ્ત્રો પ્રમાણે રામ વિશ્વરૂપે અવતાર અને સીતા લક્ષ્મણી અવતાર હતા. સીતા બિહારના રાજા જનક રાજની પુત્રી હતા. પોતાની ઓ કેટ્ટીને યુદ્ધ વખતે પોતાનો જીવ બચાવવાના બદલામાં આપેલાં બે વચન પ્રમાણે દશરથ રાજ્યે પોતાના મોટા પુત્ર રામને ૧૪ વરસનો વનવાસ અને કેટ્ટીના પુત્ર ભરતને રાજ્ય આપવાનું સ્વીકાર્યું. પરંતુ ભરતે રામ પ્રત્યેની અનન્ય ભક્તિને લીધે તથા મોટા બાપ ગાદીવારસ ગણાય એ વંશપરંપરાથી આવતી આવડતી મર્યાદાને અનુસરી ગાદી સ્વીકારી નહિ. દશરથ રાજાનો રામ ઉપર અનંદ પ્રેમ હતો. રામ પોતાની પત્ની સીતા અને બાપ લક્ષ્મણ સાથે વનમાં ગયા. સાંથી ગંગા કિનારે બિતરી નજીકમાં ભરદ્વાજ મુનિને આશ્રમે (પ્રયાગ) થઈ ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર જઈ રહ્યાં રામના વિયોગથી દશરથ રાજા તત્પર પામ્યા. કેટલે દેશમાં મોરુએ ગયેલા ભરત ૧૫ દિવસે આવ્યા સાંસુધી દશરથ રાજાનું શય વેલોયે ઓષધીય દ્રવ્યોથી તૈયાર કરેલ લેલની ક્ષીમાં સાંચવી રાખ્યું. ભરતે હિતરક્ષિયા કરી રામને

ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર રાજમાતાઓ પ્રધાનો અને હજારો પ્રજાઓ સાથે પાછા લાઇ આવવા ગયા, પરંતુ પિતાનું વચન પાળવાને રામે આગ્રહ રાખી પોતે ૧૪ વર્ષ વનવાસ પુરો થયે આવીને રાજ સંભાળશે, સાંસુધી રાજ્યની સંભાળ હારત રાખે એમ નહોતો કરી સૌને વિદાય કર્યા. પિતાનો શોક, હરતની બકિત, માતાઓનું વેધવ્ય, પ્રજાની પ્રીતિ વગેરે સંભારતા કુઃખ અને શોકમાં એકાદ બે મહિના ચિત્રકૂટમાં ગાળી સાંથી રામ વગેરે ચાલી નિકળ્યા. દક્ષિણ તરફ અત્રિ ઋષિના આશ્રમે યજ્ઞ એક વરસ રસ્તામાં ગાળી નાસિક આવ્યા. સાં પંચવટી નામના સ્થાનમાં આશ્રમ બનાવી બાર વર્ષ સુધી રહ્યા. આ સ્થાનની આજુગાજુના પર્વતો રામચિરિને નામે ઓળખાય છે અને સાં સીતા બાર વરસ સુધી જુદા જુદા નદી, તળાવડી, કુંડ ઝરણાં ધૂના વગેરેમાં નાચાં ધોયાં અને એ જળનો ઉપયોગ કર્યો તેથી તે પાણી પવિત્ર ગણાય છે. વનવાસને ૧૩ વરસ પૂર્ણ થયાં તે અરમમાં લંકાનો રાજા રાવણ સીતાને ઉપાદી ગયો. તેથી રામને ધણું કુઃખ થયું. સ્વારપછી કિંકિષાના રાજા સુગ્રીવ અને તેના પ્રધાનો હનુમાન વગેરેની મદદથી રામે લંકા ઉપર સવારી કરી દક્ષિણ સમુદ્રને કાંઠે રામેશ્વરની સ્થાપના કરી સાંથી દરિયા ઉપર પાળ બાંધી વાદરા અને રીંછ વગેરેનું મોઢું લશ્કર લંકામાં ઉતારી રાવણનો તેના પરિવાર સાથે નાશ કર્યો. અને રાવણના બાઇ વિભીષણને લંકાનું રાજ્ય આપ્યું અને પોતે સાંથી પ્રુષ્પક વિમાનમાં ખેસી અયોધ્યા આવ્યા. રાજ સંભાળ્યું. હરતખંડમાં રામનું રાજ્ય એ આખા જગતમાં આદર્શ. રાજ્ય ગણાણું. રામચંદ્રના જીવનચરિત્રનો રસિક ઇતિહાસ વાંચીકી ઋષિએ રચેલી ૨૪૦૦૦ ઓવિશ હજાર શ્લોકની વાલ્મીકી રામાયણમાં છે.

રામાયણ પછી થયેલાં બધાં પુરાણો મહાભારત વગેરે શાસ્ત્રોમાં પણ રામચંદ્રની કથાનો સારાંશ આપેલ છે તથા રામરાજ્યને ધણું વખાણ્યું છે. મહાભારતની લગાઇમાં પુત્રો પૌત્રો સગાંસંબંધીઓ સર્વેનો ભયંકર નાશ થઇ જવાથી યુધિષ્ઠિર રાજને ધણું કુઃખ થયું અને મળેલું ચક્રવર્તી રાજ્ય ઝેર જેવું લાગ્યું. તેઓ કુઃખ શોકથી તપેલા દીન વિવેક જન્ય રહેવા લાગ્યા. સારે અજીનની પ્રાર્થનાથી શ્રીકૃષ્ણ યુધિષ્ઠિરને આ સંસારની મરણ ધમવાળી દશાનો ઉપદેશ કરતાં પૂર્વકાળમાં થઇ ગયેલા ૧૬ રાજાઓનાં દ્રષ્ટાંત સાથે રામરાજ્યનું ટુંકું વર્ણન કરતાં કહે છે કે “હે મહારાજા યુધિષ્ઠિર, દશરથના પુત્ર રામ એ પ્રજાને પોતાના સગા દિકરા જેવા સ્નેહથી રાખતા હતા. તમના રાજ્યમાં ઓછો વિધવા અનાથ કુખી કે નિરાધાર થતી નહોતી. હંમેશાં રામ પિતાની પેઠે રાજ્ય ચલાવતા હતા. રામના રાજ્યમાં વરસાદ જેવું તેવો વરસતો, જેવું તેટલાં ધાન્ય ઉત્પન્ન થતાં. ક્યારે પણ કુકાળ પડતો નહિ. મનુષ્યો પાણીમાં છુટી મરતાં નહિ. લાઇ લાગતી નહિ. કોઇપણ પ્રજાજન બીમાર પડતો નહિ. ઓછો અને પુરવો એક એક હજાર વર્ષ સુધી નીરાગી પણે અને બધી જાતનાં સુખ સાથે જીવતાં. કોઇને પરસ્પર કલેશ કળ્યા મારાભારી થતી નહિ. ઓછો નિર્ભય હતો. પ્રજા વેદધર્મને અનુસરતી ધર્મપરાયણ રહેતી. મનુષ્યો સતોષી ઐશ્વર્ય ધનધન્યાદિ સમૃદ્ધિવાળાં નિર્ભય

શ્લોક ૬ જાતે વંશે

ઈંદ્ર એ સ્વર્ગનો અને મેધનો રાજા છે તે વરસાદ વરસાવે છે વરસાદ વાદળો તેને આધીન છે. જલ્દાયે વિવિધ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી સારે મેધ પણ પુષ્કરાવતે રાજાના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. જલ્દાય પુરાણમાં લખ્યું છે બપોરે વરસાદ વરસાવનારા મેધ પુષ્કરાવતે કહેવાય છે. પૃથ્વી પર ઉચલપાચલ કરી નાખવું હોય સારે મુચળધાર વરસાદ એ મેધ વરસાવે છે.

શ્લોક ૭ સંતસાનાં

આ શ્લોકમાં મેધ કહે છે કે હે પયોદ મેધ, વિરહાગ્નિથી તપેલાં મનુષ્યોને શરણુરૂપ તું છો. માટે ધનપતિના ક્રોધથી ઓ વિયોગી થયેલા એવા મારો સદેશો મારી પ્રિયાને પહોંચાડજો. જ્યાં પક્ષેશ્વરોની વસતિ છે અને નગરની બહારના બગીચામાં શંકરને મરતકે રહેલી ચંદ્રિકા (ચંદ્રની જ્યોત્સ્ના ચાંદની) થી જે નગરોની હવેલીઓ (અનેક માળવામાં મકાનો સહિત યજ્ઞ ગયાં છે તે અલકા નગરીમાં તારે જવું છે આ પ્રમાણે મેધને કહે છે.

બીજી રીતે પોતાના દુનને કહે છે કે હે પયોદ હે શાંતિ આપનારા દૂત, વિરહાગ્નિથી તપેલાને તારો જ આધાર છે કારણ દૂત મારેત જ પ્રિયાને સદેશો મોકલી શાંતિ મેળવી શકાય છે. ધનપતિ અનેક પ્રકારનાં ધન ઐશ્વર્ય સમૃદ્ધિના પતિ એવા અને ઐશ્વર્ય સમૃદ્ધિમાં ધનપતિ જે કુખેર તેની બરાબરી કરતા એવા વિક્રમ રાજાના ક્રોધને લઈ પ્રિયાથી છુટા પડેલાં એવા મારો સદેશો મારી પ્રિયાને પહોંચાડજ.

यक्ष्यन्ते पूज्यन्ते इति यक्षाः तेषां मध्ये ईश्वराः समर्थाः विद्वांसः धनाढ्याः तेषां वसतिः प्रणये पूजता एवा विद्वानो અને ધનાઢ્યો જ્યાં રહે છે તે અલકાપુરીની બરાબરી કરતી એવી ઉજ્જયિની નગરીમાં તારે જવાનું છે. બહારના બગીચામાં રહેલાં એવા મહાકાળ મહાદેવના મરતકમાં રહેલી ચંદ્રિકા—ચંદ્ર જ્યોત્સ્ના—ચંદ્રિકાથી એ ઉજ્જયિની નગરીની વિશાળ હવેલીઓ સહિત રંગી શોભાવાળી દેખાય છે. આ રીતે કવિ પક્ષની આજ્ઞામાં પોતે પોતાની ઓને ઉજ્જયિનીમાં સદેશો મોકલે છે.

આ કાવ્યના ૭૫મા શ્લોકમાં પણ કવિ આ જ નીચે પ્રમાણે હકીકત લખે છે.
નિત્યયજ્ઞોત્સ્નાપ્રતિહતતમોઽવૃત્તિરમ્યાઃ પ્રદોષાઃ = શંકરના મરતકમાં રહેલા ચંદ્રની હમેશાં પ્રકાશની ચંદ્રિકાથી દૂર થયેલ છે અંધારાનું આવાગમન જ્યાં એવી રાત્રિયો લાં છે. અર્થાત્ લાં શંકર હમેશાં રહેતા હોવાથી રાત્રિનાં અંધારાને રહેવાને સ્થાન નથી. " એ જ રીતે મહાકાળ મહાદેવને માટે મહાકવિયે રઘુવંશના કૃષ્ણ સર્ગમાં ઇંદુમતીના સ્વયંવર વખતે ઉજ્જયિનીના રાજાનું વર્ણન કરતાં લખ્યું છે કે

લક્ષ્મી મહાકાલનિકેતનસ્ય વસન્તદૂરે કિલ ચન્દ્રમૌલેઃ ॥

તમિસ્ત્રપક્ષેષિ સહ પ્રિયામિજ્યોત્સ્નાવતો નિર્વિપતિ પ્રદોષાન્ ॥૩૪॥

"આ ઉજ્જયિનીનો રાજા મહાકાળ મહાદેવના સ્થાન નજીક રહે છે તેથી અંધારિયામાં પણ પોતાની પ્રિયાઓ સાથે મહાદેવના મુગટમાં રહેલા ચંદ્રની જ્યોત્સ્ના—ચાંદનીથી પ્રકાશિત થયેલી રાત્રિયોમાં વિહાર કરે છે" મેધદત્તાના ૭૫મા શ્લોકમાં વાહ્યોદ્યાન શંકરનું નિવાસ સ્થાન

દરશિરઘ્નિકા ચંદ્રના મસ્તકમાં રહેલા ચંદ્રની ચંદ્રિકા વધુ વિલ છે તેમ જ ૭૫ માં શ્લોકમાં
જ્યોત્સ્ના ચંદ્રની, તમઃ અંધકાર પ્રદોષાઃ રાત્રિજ્યોત્સુ વધુ ન છે એ ૯૮ શ્લોકે રધુવંશમાં
ચંદ્રમૌલેઃ ત્રિકેતજ ચંદ્રનું સ્થાન તમિસ્તપશ્વ અંધારિયુ પ્રદોષા રાત્રિજ્યો લખેલ છે.
આ બધાથી સિદ્ધ થાય છે કે આ ૭૫ માં શ્લોકમાં અન્યોક્તિથી ઉત્તરવિંશતીને ઉદ્દેશીને જ લખ્યું
છે. અને પોતાની આંતર કવિયે સંદેશો મોકલ્યા છે.

શ્લોક ૧૨ આપૃચ્છસ્વ

શ્રી રામચંદ્રના હરવા ફરવાથી આ રામચરિત પર્વતની નાની મોટી ટેકરીઓ તળેડીઓ
પવિત્ર થઇ છે એમ લખે છે. મેઘલાસુ આ પ્રમાણે બહુવચનથી પર્વતની ઘણી તળેડીઓ
ધણી તટ પ્રદેશ અને પર્વતના ચારે ઠેરના ભાગમાં રામચંદ્ર ક્યાં હતા એમ કહે છે આ
પ્રમાણે ચિત્રકૂટમાં બન્યું નહોતું ત્યાં તે શોકમય દશામાં થોડા દિવસ રહી આવી નીકળ્યા
હતા. અને નાસિક પંચવટીમાં જ ૧૨ વર્ષ સુધી રહી ત્યાંના અનેક નાના મોટા પર્વતો
અને જંગલો નહિ નાળાં પ્રદેશોમાં યાત્રિથી રામ લક્ષ્મણ સીતા ત્રણે રહ્યાં હતાં ક્યાં હતાં.
તેથી એ બધો પ્રદેશ આજે પણ પવિત્ર ગણાય છે. આ શ્લોકથી પણ ચિત્રકૂટ વગેરેનું
સ્થાન ખોદું હરે છે, અને પંચવટીને પુષ્ટિ મળે છે.

શ્લોક ૧૪ અન્નેઃ કૃંગં

“પવને” ઉડાડી દીધેલું શું આ પર્વતનું શિખર હશે એમ આશ્ચર્યથી ઉઘાડે મુખ
વાળી સિદ્ધીની આંખો ઘુને ચક્ર વક્ર નજરે જોશે તેથી વધેલા ઉમંગવાળો તું, માર્ગમાં
દિક્ષાવાળી બહી સુધ્યના સંસારને તળતો, રસભરેલા નિચુલ નેતરનાં નળીનાં ઝાડવાળા
આ પર્વત ઉપરથી ઉતરાદો ઉડજે”

આવો આ શ્લોકનો ભાવાર્થ છે

આહી બીજા અર્થમાં મહિમાનાથ અને તેને અનુચરતા કેટલાક વિદ્વાનો નિચુલ
નામના કાલિદાસના મિત્રો અને દિગ્ગજાનાં એ દિગ્ગજ નામના બૌદ્ધ આચાર્યોને ઉદ્દેશ્ય
કવિ કરે છે એમ કહે છે. આ વાત અસંબદ્ધ અને અનુચિત છે. સંદેશ ૩૫ે રચેલા આ
કાવ્યથી પોતાના અતિરેખાઈ સનાતન વેદધર્મ વિરોધી બૌદ્ધ વિદ્વાનો શું અસર થવાની
હતી? શું આ કાવ્ય પોતે અલૌકિક ગ્યનાવાળું રચ્યું છે એમ કહેવાથી બૌદ્ધ આચાર્યોને
ગર્વ ઉતરી જવાનો હતો? આવા કે આથી ઉત્તમ કાવ્યો કરવાની શક્તિ એ કાલિદાસના
અતિરેખાઈઓ પણ ધરાવતા હતા. એટલે આ કાવ્ય તેઓને બતાવવાથી તે પોતાના હથીવાર હેડા
મુઠી કાલિદાસને શરણે આવી જવાના નહોતા. તેમ જ કાલિદાસનું આ કાવ્ય તેના દ્વેત
દિગ્ગજ પાસે રજુ કરવાથી કાલિદાસની મહત્તા સ્વીકારવાના નહોતા કે આ કાવ્યથી તેઓના
ગર્વનું કે સિદ્ધાંતનું ખંડન થઈ જતું નથી. એટલે દિગ્ગજ આચાર્યોને આ કાવ્ય બતાવી
એનો ગર્વ ઉતારવાનું કાલિદાસ કહે જ નહીં આજ્ઞા ઉપર પરોક્ષ રીતે આ કાવ્ય
દિગ્ગજના વાચકોને જોવામાં આવે તો આ કાવ્યની પ્રશંસા કરે એ જુદી વાત છે પણ
કાલિદાસ સામા અલીને પોતાના દ્વેતને સ્થપના કરે કે આ કાવ્ય બતાવી દિગ્ગજને ગર્વ
ઉતારતો બળે આ વાત તદ્દન અસંબદ્ધ છે.

આ સંબંધે મલ્લિનાથ નીચે પ્રમાણે લખે છે કે

“આહી બીજે પણ અર્થ નિકળે છે. રસિક નિયુક્ત નામનો મહાદેવિ કાલિદાસનો સહાધ્યાયી મિત્ર હોતો; તે વિરોધીયોયે કાલિદાસની રચનામાં ભુલ્યો ખતાવી હોય તેનું નિવારણ કરતો. એ જ્યાં પૂરો છે ત્યાંથી ઉત્તત સુખપાળો યદ્દને તથા કાલિદાસના પ્રતિપક્ષી સમોપવીયા દિહનાગાચાર્યના હસ્ત વિન્યાસ વગેરે જે દ્રવ્યો તેનો પ્રતિકાર કરતો જદ્દેઃ અદ્વિકલ્પસ્ય દિહનાગાચાર્યસ્ય કૃત્યં-પ્રધાન્યં પર્વત જેવા જબરજસ્ત એવા દિહનાગાચાર્યના પ્રધાન્યને હરણ કરતો આગળ ચાલજે”.

આવો ઠંઠા ધમ વિનામી અર્થ મલ્લિનાથે કરીને પોતાની મરકરી જ કરાવી છે. નિયુક્ત નામનો પંડિત બોજ રાજના વખતમાં થઈ ગયો છે. તેમ જ બોજ રાજના વખતમાં બીજે કાલિદાસ પંડિત પણ થયેલ છે. છતાં માનો કે વિક્રમના કાલિદાસના વખતમાં પણ બીજે નિયુક્ત થયો હોય તેથી તેને આ કાવ્ય બનાવતો જાજે એવી બઠાઈ કાલિદાસ મારે જ નહિ. છતાં માનો કે નિયુક્ત નામના પોતાના મિત્રનું સ્થાન સ્ત્રામાં આવતું હોય તો ખતાવતું જવાતું હશે એ જાણવો જોઈ પણ આહી તો સરસનિચુલાત્ અસ્માત્ સ્થાનાત્ આ “રીતે રસ ભરેલા નેતરનાં કે નળીનાં ઝડ જ્યાં ઉગ્યાં છે એવા આ રામગિરિ પર્વતના સ્થાનથી ઉતરારો હોજો.” આમ લખ્યું છે અર્થાત્ સરસનિચુલાત્ એ રામગિરિ પર્વતનું અર્થાત્ યદ્દ જ્યાં સંદેશો આપે છે તે પર્વતના કિબરનું વિશેષણ છે. આ જોતાં નિયુક્ત નામનો પંડિત આહી ધટતો નથી.

તેમ દિહનાગાચાર્ય નામના બૌદ્ધ વિદ્વાનનું સ્થાન કદાચ સ્ત્રામાં આવતું હોય તો પણ આ કાવ્ય બતાવવાથી દિહનાગ એવા પ્રકાંડ પંડિતનો જર્વ આ કાવ્યથી ઉતરી જવાનો નહોતો. કદાચ આ કાવ્ય તેને સામો ચાલીને કવિનો દૂત બતાવવા જાય સારે તો પ્રતિરૂપિ કવિનાં વખાણ કરે જ નહિ. તે તો આ કાવ્યમાંથી દ્રવ્ય જ માટે અને બાઈડી માટે શોધ્યાં શોધ્યાં કરેલું આ કાવ્યને કહી કદાચ સંસ્કારવિરક્ત ભિક્ષુ તિરસ્કારની દ્રષ્ટિથી જુએ. તેમ આ કાવ્ય એ કોઈ મહાભારત શાસ્ત્ર રચના કે બૌદ્ધ ધર્મનું ખંડન કરનારું શાસ્ત્ર નહોતું કે તેને બતાવી તેનો જર્વ ઉતારીને આજળ જવાતું હશે. આમ જોઈને દિહનાગ માટે ઘટાવવા જતાં મલ્લિનાથે મરકરી માથે એ રીતે મારી મચડીને બેસતું કરવા મહેનત લીધી છે. છતાં કોઈ રીતે દિહનાગને માટે મેળ ખાધો નથી. માટે આહી મલ્લિનાથે નિયુક્ત પંડિતને અને દિહનાગને એમ્મા છે તે મોટી જુલ હરી પોતાની વિદ્વાની દોરી કરાવી છે. ખરી રીતે આકાશગામી મેઘને દૂત કદાચ છે સારે તેને કેદાસ સુધી પહોંચ્યાં દિક્ષાળો સ્ત્રામાં આવવા સંભવ હતો એટલે તેનાથી છોડી રહી ઉડવાનું ક્યવે છે. દિહનાગ નામના બૌદ્ધ આચાર્ય કાલિદાસના વખતમાં ચાનું સળજ પ્રમાણ મળેલ નથી છતાં યવા છે એમ માની લઈએ તો પણ પોતાના કાવ્યમાં તે પોતાના પ્રતિરૂપિને વેદ વિરોધી ભિક્ષુને માટે જદ્દ વચનથી ઉદ્દેશ કરે જ નહિ, પોતાના ધૂળ્ય શર રાજ કે મોટા માણસને અને દેવતાને માટે સુદાં એક વચનનો જ પ્રયોગ કાવ્યમાં કે સંસ્કૃત રચનામાં થાય છે. તેનો ભંગ કરી દિહનાગ નામના બૌદ્ધ વિદ્વાનને માટે જદ્દ વચન વાપરી કવિ

અનેક અસરોને શ્રીકૃષ્ણે અને મળદેવે મારી નાખ્યા પછી બંને જાણુને મારી નાખવાની એક સુમ્તિ કરી. મથુરામાં મોટો રંગમંડપ ગોાવી ત્યાં એક બપોરે કુવલયાષીઠ નામનો હાથી અને વિશાળદાય બે મદલતે તૈયાર કરી તેની સાથે મદલયુદ્ધ કરતા કંચે શ્રીકૃષ્ણ અને બળલદત્તે તેડાવ્યા. હજારો માણસોની વચ્ચે શ્રીકૃષ્ણે હાથીની સાથે લડી તેના દાંત ખેંચી ઠાઠી મારી નાખ્યો અને બંને લાકડાઓ બંને મદલ સાથે કુસ્ટી કરી તેને પગાડી મરી નાખ્યા. રાજ્યાસન ઉપર બેસી મદલયુદ્ધ જોતા કંસ પાસે શ્રીકૃષ્ણ કુદી તેના વાળ પકડી કંસને રંગમંડપમાં પગાડી મારી નાખ્યો અને કંસના પિતા ઉગ્રસેનને ગાદી ઉપર કાયમ રાખ્યા.

સારપછી શ્રીકૃષ્ણ અને બળભદ્ર ઉત્તરવિનીમાં સંદીપની નામના વિદ્વાન બ્રાહ્મણને લાંબા અનેક વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કર્યો. સારે સુદામાં નામના બ્રાહ્મણ પશુ શ્રીકૃષ્ણ સાથે બણતા હતા. સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલું ચોરબંદર એ સુદામાતું નગર સુદામાપુરી પુરી છે.

કંસ એ જરાસંધનો જમાઇ હતો એટલે કંસને શ્રીકૃષ્ણે મારી નાખ્યાના ખબર સંભળી જરાસંધે ધણી વખત મથુરા ઉપર ચડાઈ કરી તેને ખેદાનમેદાન કરી નાખ્યું, પણ બળવાન પાદવો સામે તેનો દરેક વખતે પરાજય થયો. સારપછી કાળનેમી નામનો જરાસંધનો મિત્ર મથુરા ઉપર ધણીવાર ચડી આવ્યો. તેના બપોરે આક્રમણથી મથુરાને બચાવવા માટે કૃષ્ણ મથુરામાંથી બાગી કાઠીયાવાડમાં ગિરનાર તરફ આવ્યા અને ગિરનારની એક તળેટી કે જે હાલ દાતારની ટેકરી નામે એળખાય છે લાંબુચક્ર નામના કાળાંતરથી સુતેલા રાજા મારદત કાળનેધિનો નાથ કરાવ્યો. કાળનેમીનું મૃત્યુ થયું તેજ દાતારની જગ્યા ઠહેવાય છે. સારપછી શ્રીકૃષ્ણે હમેશને માટે મથુરા છોડી કાઠીયાવાડમાં દરિયા કાંઠે દારકા નગરી બાંધી ત્યાં વસવાટ કરી લાંબાં પોતાના કુટુંબીઓને તથા પદ અવટકના પાદવોને લાવી નિવાસ કર્યો. એ દારકા ગિરનારની તળેટીથી માંડીને પ્રભાસપાટણના સમુદ્ર સુધી લાંબી હતી અને પહોળાઈમાં કોઠીનાર સુધી હતી આજે પણ કોઠીનાર બંદરના દરિયામાં એટલ વખતે છુટી ગયેલી દારકાના કાંજરા ધણી વખત દેખાય છે.

શ્રીકૃષ્ણની રૂઢ એટલે વસુદેવની બેન પ્રથા કે જે વસુદેવના મિત્ર કુંતિભોજ રાજાને લાંબાં મોટાં થયેલાં તેથી કુંતલ નામથી જાણખાતાં. તેનાં લગ્ન શાંતનુ રાજાના પૌત્ર અને વિચિત્રવીરના પુત્ર હસ્તિનાપુરના રાજા પાંડુ સાથે થયાં હતાં. પાંડુ રાજા વનમાં વિહાર કરવાના શોશીન હતા. તેથી તેનો અંધ બાઈ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાતર ચલાવતા. પાંડુ રાજાને કુંતાથી યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, અને માદ્રી નામની ત્રીણ સહદેવ અને નકુલ એમ પાંચ પુત્રો થયા હતા. તે પાંડવો ઠહેવાતા. પાંડુ રાજા ગુજરી ગયા સારે પાંડવો બાળકો હતા. અંધ ધૃતરાષ્ટ્રને ગાંધાર (કંદહાર)ના રાજા શકુનીની બેન ગાંધારીથી કુર્યોધન વગેરે સો પુત્રો થયા તે કૌરવ ઠહેવાતા. કુર્યોધન વગેરે ધણા કુટુંબસ્થાવના હતા. કૌરવો અને પાંડવો ક્રોધાચાર્ય પાસે સસ્ત્રવિદ્યા બપથા હતા. પાંડવોને મારી નાખવા માટે કૌરવોએ ધણા પ્રયત્ન કરેલા. વૃદ્ધોના અનુરોધથી પાંડવોને ધ્રુવ પ્રસ્થ (આત્મા)નું રાજ્ય આપવામાં આવ્યું ત્યાં તેઓએ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો. તે વખતે આખી દુનિયાના રાજાઓએ તેમાં બાજ લઈ યુધિષ્ઠિરને યજ્ઞ પ્રસંગે અનેક પ્રકારની અમૂલ્ય વસ્તુ આપી હતી યુધિષ્ઠિરની આ સમૃદ્ધિ અને લોકપ્રિયતાથી બળી રહેલા કુર્યોધન અને જોના મામા શકુનીની માગણીથી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ યુધિષ્ઠિરને હુત બુગટે રમવા બોલાવ્યા. તેમાં યુધિષ્ઠિર સર્વેસર હારી ગયા. છેવટે પોતાની સ્ત્રી કૌપીદીને દાવમાં મૂકી

તે પણ ગુમાવી, ત્યારે તેને તાણે કરવા માટે કુઃશાસન ચોટલો પકડી રજવલા કૌપદીને ભર સમાર્માં લઇ આવી નમ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, આ વખતે શ્રી કૃષ્ણ દારકાથી સૌભ દેવને મારવા ગયા હતા ત્યાં તેમને ચોગ શક્તિથી ખમર પડી અને તેણે દેવતાઇ શક્તિથી કૌપદીની રક્ષા કરી. છૂતમાં છેલ્લા દાવ તરીકે પાંડવોએ ૧૨ વરસ ખુલ્લા અને એક વરસ ગુપ્તવાસ એ રીતે ૧૩ વરસનો વનવાસ ભોગવવાનો હતો. તે પ્રમાણે તેઓ પાંચે ભાઇઓ અને કૌપદી સાથે ૧૨ વરસ સુધી વનમાં રહ્યા અને ૧૩મું વરસ વિરાટ નગરમાં ગુપ્ત રીતે રહ્યા. વનવાસ પૂરો થયા પછી દારકાથી શ્રીકૃષ્ણ અને દ્રુપદ રાજા વજેરે પાંડવોના સમા અને મિત્રો વિરાટ નગરમાં બેળા થયા. બધાની સંમતિથી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને સમજાવવા માટે વિહિતાર તરીકે શ્રીકૃષ્ણ હસ્તિનાપુર જઈ પાંડવોને છેવટે પાંચ ગામ આપવાની માગણી કરી પણ કુર્યોધને તેઓને કાંઈપણ આપવાની ના પાડી. એટલે કુરુક્ષેત્રમાં ભયંકર લડાઈ થઈ. તેમાં દોરવ પક્ષમાં ૧૧ અક્ષૌહિણી અને પાંડવ પક્ષમાં ૭ અક્ષૌહિણી સેના લડી. એ લડાઈ મહાભારતના યુદ્ધને નામે આજે પણ પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં સૈનિકો રાજાઓ અને લાખો સૈનિકોનો નાશ થયો. યુધિષ્ઠિરને હસ્તિનાપુરની ગાદીએ બેસાડી શ્રીકૃષ્ણ દારકા આવ્યા. મહાભારતના યુદ્ધ પછી “મારા પુત્ર કુર્યોધનને કેદ કરી આ લડાઈ તમે અટકાવી શકત અને મારા ૧૦૦ દિકરા સાથે આ ભયંકર વિનાશ ન થાત તમે જાણી જોઈને આ લડાઈ થાવા દીધા છે”. લડાઈના મેદાનમાં આ પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણને ઢલી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના રાણી સતી ગાંધારીયે શ્રી કૃષ્ણને આપેલા શાપ પ્રમાણે ૩૬ વર્ષે કાકીઆવાડમાં આવેલા પ્રભાસ પાટણમાં યાદવાસ્થળી યદુ લાખો યાદવો કપાઈ મુવા અને શ્રીકૃષ્ણ પારાધીના બાણથી મૃત્યુ પામ્યા. તેનું ઐતિહાસિક સ્થાન પ્રભાસ પાટણમાં છે. ત્યારપછી શ્રીકૃષ્ણના પિતા વસુદેવે ચોગથી દેહ છોડ્યો. તેની પાછળ દેવકી વગેરે રાણીઓ સતી થયાં.

આ રીતે યાદવોનો નાશ અને શ્રીકૃષ્ણ મૃત્યુ પામ્યાના ખમર દારકે હસ્તિનાપુર જઈ પાંડવોને આપ્યા. અર્જુને દારકા આવી શ્રીકૃષ્ણ વગેરેના દેહના અત્યેષ્ટિ સંસ્કાર કર્યા અને દારકામાંથી શ્રીકૃષ્ણની ઓંચો યાદવો બાળકો અને તમામ પ્રજાને લઈ અર્જુન હસ્તિનાપુર તરફ રવાના થયા. તેજ વખતે સમુદ્ર દારકાને છુલ્લી દીધી. અર્જુનને રસ્તામાં ચોર હુંડારાણે હુંડી લઈ હજારો ઓંચોને ઉપાડી ગયા. યુધિષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણના પ્રપૌત્ર વજનાભને ઇંદ્રપ્રસ્થમાં ગાદીએ બેસાડ્યો અને હસ્તિનાપુરમાં અર્જુનના પૌત્ર અને અભિમન્યુના પુત્ર પરિક્ષિતને ગાદીએ બેસાડી પાંચે પાંડવો કાપદી સાથે દિમાલ્યમાં ચાલી નીકળ્યા અને સ્વર્ગે ગયા.

શ્રીકૃષ્ણના જીવનનો વિસ્તાર પૂર્વકનો ઇતિહાસ મહાભારતમાં તેના ભાગ હરિવંશમાં શ્રીમદ્ ભાગવતમાં અને અઘર પુરાણોમાં છે. મહાભારતમાં પાંડવો કૌરવોના અને પૂર્વકાળના રાજકર્તાઓના અનેક ઇતિહાસ છે જે એક લાખ શ્લોકોના વિસ્તારવાળા ગ્રંથ છે. તેમાં સંસાર વહેવાર રાજનીતિ રચનાકો વગેરે એટલું બધા બોધપ્રદ રસિક છે કે આખી કુનીયાની બાધામાં તેનાં બાળપણ તર થયાં છે.

શ્લોક ૧૭ ત્વામાસાર

આ શ્લોકમાં મોટા સિખરવાળો આગ્રકૃત પર્વત કે જેની આજુબાજુ આંખાનાં અરણ્યો છે તે મેધને પોતાના સિખર ઉપર ધારણ કરશે એમ કહે છે. વિંધ્યાચળ પર્વતના

અનેક નાના મોટા પર્વતો પેઠી જાયા સિખરવાળો વિન્ધ્યાદિનો પેટા પર્વત આ હોય એમ જણાય છે કે જેની આજુબાજુ ઘણાં આંખાનાં ટુકો છે. કેટલાક આમટ્ટને અમરકંટક કહે છે તે પણ નર્મદાના યુગ નજીક છે.

શ્લોક ૨૦ સ્થિત્વા તસ્મિન્

રેવા એટલે નર્મદા નદી. આ ગોલ્ડન પ્રાન્તમાં અમરકંટક (આમટ્ટ)માંથી એટલે વિંધ્યાચળના મૂળમાંથી નીકળી લગભગ ૮૦૦ માઈલનો માર્ગ કાપી પશ્ચિમે ખંભાતના અખાતને મળે છે. વિન્ધ્યાદિમાંથી નીકળ્યા પછી નર્મદાનો પ્રવાહ પર્વત ટેકરીઓ વગરેથી રોકાવાને ક્ષેત્રે આડા અવળો ચાલે છે.

વિંધ્ય—વિંધ્યાચળ પર્વત હિંદુસ્તાનના મધ્ય ભાગમાં પૂર્વ પશ્ચિમ તરફ આવેલો છે. તેનો ઉત્તર તરફનો ભાગ મગા સુધી અને દક્ષિણનો ભાગ ગોદાવરી સુધી લાંબો ફેલાયેલો છે. આ રીતે વિંધ્યાચળ પર્વત હિંદુસ્તાનના ઉત્તર અને દક્ષિણ રૂપે બે વિભાગ કરે છે. આ વિંધ્યાચળના મૂળનાં અરવલોમાં હજારોની સંખ્યામાં જંગલી હાથીઓ વસે છે.

શ્લોક ૨૫ પાણ્ડુચ્છાયા, શ્લોક ૨૬ તેવાં દિક્ષુ

દશાશુ' દેશ, નર્મદા અને સિન્ધુ નદી વચ્ચેનો દેશ. જેમાં માળવાનો અંતર્ભાગ થઈ જાય છે, આની વિદિશા નામની રાજધાની હતી અને તે વિદિશા નગરી વેતવતી નદીને કિંદ્રે હતી. વિદિશા નગરી એ માલવામાં કાલપી નામનું શહેર છે તે કહેવાય છે. આ નદી જમનામાં મળી છે.

વેતવતી અને વેત્રાવતી બે બે આંખાં નામ છે. આ નદીનો પુત્ર વેત્રાસુર નામનો દૈત્ય થયો હતો. તે માટે વરાહ પુરાણમાં કહ્યું છે કે પૂર્વે સિંહલીપ નામનો પ્રતાપી રાજ થયો. તે વરુણનો અંશાવતાર હતો. પોતાના ચતુર્ધરનો નાશ કરનારો પુત્ર યવાની ઇન્દ્રિયાથી ઉગ્ર તપ કરવા લાગ્યો. આ રાજા આગલ્યા જન્મમાં વિશ્વકર્માનો પુત્ર હતો. તે ક્રોધપણુ જાતના હથીઆરાથી મરે એમ નહોતો તેથી ઇન્દ્રે તેને પાણીના શીશુથી મારી નાંખ્યો હતો. ફરી ખીજા જન્મે તે બ્રાહ્મણવંશમાં સિન્ધુલીપ નામનો રાજ થયો. તેને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ હતું, ઇન્દ્ર સાથેનું આગલ્યા જન્મનું વેર સંભારી તેને હણનારો પુત્ર મેળવવા તપ કરવા લાગ્યો. કેટલેક વખતે વેત્રવતી નામની નદી ઓતું ઝુંદર રૂપ લઈ આજુબાજુ અને શશુઆરથી શોભતી રાજ પાંસે આવી. પોતાના તપમાં ત્રિમ કરનારી ઇન્દ્રે મોકલેલી અપ્સરા માની ક્રોધથી રાજ્યે ફાણુ છો કર્યાથી આવી છો વગેરે મુજબ. ત્યારે તેણે કહ્યું કે “હું વેત્રવતી નામની વરુણની પત્ની છું. તમારામાં મોહ પામી આવી છું. ઇન્દ્રવાળી પોતાને ઇન્દ્રવતી એવી પર ઓનો જે સ્વીકાર નથી કરતો તે પુરૂષ પાપી ગણાય છે, તેને બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગે છે, માટે હે મહારાજ તમે મારો સ્વીકાર દેશ.” ત્યારપછી રાજ્યે તેનો સ્વીકાર કર્યો. તેનાથી વેત્રાસુર નામનો જળવાન તેજસ્વી પુત્ર થયો તે પ્રાજ્ઞયોતિષ દેશનો રાજ થયો. આ દેશ કામરૂ દેશ કે આસામની આજુ બાજુનો છે. મહાભારતના યુદ્ધમાં બગદત રાજ તે યીન અને બિલ્લ લોકોના લશ્કર સાથે લડવા આવેલો. જે બિલ્લને હાલના નાગા લોકો કહે છે તે છે. પ્રાજ્ઞયોતિષ દેશની રાજધાની પણ પ્રાજ્ઞયોતિષ નામથી જ પ્રસિદ્ધ હતી. જેને હાલ મીહની કે તેની આજુબાજુમાં એ નામની નગરીનાં ખંડેરા દેખાય છે તે હતી.

આ વેત્રાસુર જીવન થયો ત્યારે સાન સમુદ્ર અને એટવાળા આખી પૃથ્વીને છતી તામે ફરી. પગી મેરૂ પર્વત ઉપર જઈ ઇંદ્ર અગ્નિ ધમધમેરે દેવોને જીત્યા હતા. પગી દેવો સંકરને શરણે ગયા અને તેણે આ અસુરને માર્યો.

શ્લોક ૨૭ નીચૈરાસ્યં

નીચે: ગિરિ, આ પર્વત વિદિશા નગરી પછી ઉતરે અને ઉજ્જયિની જાતા આવેલો છે. આ પર્વત એ વિધ્યાચળનો એક ભાગ છે. આ પર્વત ઉપર અને ચારે કાર કદંબનાં વન છે. કેટલાક આને વામન ગિરિ કહે છે.

શ્લોક ૨૯ વક્ષઃ પંથા,

શ્લોક ૩૨ પ્રાપ્યાશ્વન્તી,

શ્લોક ૩૫ પ્રયોતસ્પ

આ ત્રણે શ્લોકમાં ઉજ્જયિની નગરી અને તેને લગતા ઇતિહાસનો ઉલ્લેખ છે. ૨૯ માં શ્લોકમાં મેળને કહે છે કે તુને જરા રૂંદ ખાઈને જાણુ પડશે પણ ઉજ્જયિની થઈને આગળ ચાલજે.

૩૨ માં શ્લોકમાં કહે છે કે વત્સરાજ ઉદયનની કથા જાણનારા જુદો અશ્વન્તી દેશમાં માલવામાં વસે છે

૩૫ માં શ્લોકમાં ઉજ્જયિનીના રાજા ચંદ્ર મહાસેન જેનું બીજું નામ પ્રયોત હતું. તેની પુત્રી વાસવદત્તાને, વત્સરાજ ઉદયન હરી ગયો હતો એ ઇતિહાસનો ઉલ્લેખ છે. એટલે આ શ્લોકમાં ઉલ્લેખ કરેલ વસ્તુઓનો કુંડમાં નીચે પ્રમાણે ઇતિહાસ આપું છું.

ઉજ્જયિની

ઉજ્જયિની એ સાત પુત્રી માંની એક પવિત્ર નગરી છે ત્યાં મહાકાળ પ્રકાશિત એ ૧૨ જ્યોતિર્લિંગમાંના એક છે. હજારો વર્ષથી ઉજ્જયેન શહેર દેશ વિદેશમાં પ્રસિદ્ધ છે. આઠી વેધશાળા છે. જ્યોતિષ શાસ્ત્રીઓ ઉજ્જયેનથી અક્ષાંશનો પ્રારંભ કરે છે. આ શહેરને અશ્વન્તી નગરી પણ કહેવામાં આવતી ઉજ્જયેનની આજુ બાજુનો પ્રદેશ અશ્વન્તી દેશ કહેવાતો. જુદા કાળની પહેલાંથી જ ઉજ્જયેનની પ્રસિદ્ધિ છે. તેના રાજકર્તા હિંદુસ્થાનમાં સ્કન્ધવર્તી રાજા થઈ ગયા છે. ઉજ્જયેનના રાજાની કુંવરીને કૌશાંબીના રાજા ઉદયન હરી ગયા હતા. કથા સરિત્રાગમાં એ ઇતિહાસ છે. ટોલેમી નામનો જ્યોતિષનો મોટો મીઠો વિદ્વાન જે વિક્રમ સવત ૨૧૦માં થઈ ગયો છે. જેનો આદિમાગ્નેસ્ટ નામનો ગ્રંથ આધારભૂત ગણાય છે. તે કહે છે કે પૃથ્વી ગોળ છે, સ્થિર છે ફરતી નથી. તેની બીજી બાજુ બધા ગ્રહો ફરે છે. આ ટોલેમી ઉજ્જયિની આવેલો. તે પોતાના મનમાં લખે છે કે “હિંદુસ્થાનમાં ઉજ્જયેન એ વેપાર ઉદ્યોગનું મહાન શહેર છે. ભરત્ય સુરત અને હિંદા તથા દેશ પરદેશનાં બીજા પ્રદેશમાંથી મૂલ્યવાન ઝવેરાત અને વિવિધ વસ્તુઓ ઉજ્જયેનમાં વેચાવા આવતી” વિક્રમ રાજ્યે રિગ્વિજય હરી ઉજ્જયેનને હિંદી રાજધાની કરી હતી. નાસિકના એક પ્રાચીન શિલાલેખમાં અને અશોકના એક શાસનમાં ઉજ્જયિની નગરીનો ઉલ્લેખ છે. સાતમી સદીમાં કનોજના રાજા હર્ષવર્ધનને અશ્વન્તી દેશ પોતાના વાજામાં લીધો.

તેનો પછી પરમાર રાજપુતોએ અતંતી દેશ કબજે કર્યો. સન ૧૦૩૫ માં અદતમશે' આક્રમણ કરી મહામળ મહાદેવનાં મંદિરનો નાશ કર્યો. ત્યારથી ૧૮ મી સદી સુધી મોગલોની સત્તા ઉભળેન પર હતી. ૧૭૩૪માં મહંમદશાહે' મહારાજ સવાઇ જયસિંહને માળવાના સુખા નીમ્યા. ૧૭૪૩ માં બાલાજી પેશવા ઉભળેનના સુખા હતા. ૧૭૫૦થી સિંધીયા સરદાર પાસે કાયમને માટે ઉભળેન ચહેર આવ્યું.

પ્રઘોત, ઉદયન, વાસવદત્તા

કૌશાભીના રાજ સહસ્ત્રાનીકના પુત્ર ઉદયન રાજ થયા. કૌશાભી એ વત્સદેશ અથવા મગધદેશની રાજધાનીનું ચહેર સમાવણકાળથી પ્રસિદ્ધ હતું. કૌશાભીમાં અશોકનો શિલાલેખ છે. તે ઉભળયિનીથી ઉત્તરે આવેલું છે. જૂઠતસંહિતામાં વરાહમિહિરાચ્યાયે' તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. પુરુરવાના ૧૦મા વંશજ કુશાંબ રાજ્યે કૌશાભી ચહેર વસાવ્યું છે. ત્યારપછી અશ્વ'નના ૮ મા વંશજ નિમિચકે' હસ્તિનાપુર તથાજ જવાથી કૌશાભીને રાજધાની કરી હતી. પાંડવવંશના સહસ્ત્રાનીક રાજ વિક્રમ સંવત પહેલાં ૬૦૦ વર્ષે થઇ ગયા છે અને ઉદયન રાજ અજયથી અઢી હજાર વર્ષ ઉપર થયા તેનાં ઉદયન કે વત્સરાજ વગેરે નામ પથ્થુ હતાં.

સહસ્ત્રાનીક રાજ પોતાના પુત્ર ઉદયનને ગાદીયે બેસારી પોતે હિમાલયમાં તપ કરવા ગયા. યૌગન્ધરાયણ વગેરે તેના મંત્રીઓ હતા. ઉદયન રાજ થયે બાગે વનમાં રહી મુગધા કરતા. તે વાસુકીયે' આપેલી ધોપવતી નામની વીણા રાત દી વગાડ્યા કરતા. એ વીણાના નાદથી વનના હાથીઓ મોહ પામી તેની આસપાસ ટોળે' વળતા.

ઉદયન રાજ્યે ઉભળયિનીના રાજની પુત્રી વાસવદત્તાનાં ૩૫ ગ્રુથ સાંભળી પોતાને યોગ્ય સ્ત્રી તે જ છે એમ માની તેને પરણવાનો નિશ્ચય કરેલો. તેમ જ વાસવદત્તાએ પથ્થુ ઉદયનનાં ૩૫ ગ્રુથ સાંભળી તેને પરણવાનું નક્કી કરેલું. ઉભળયિનીના રાજ ચંદ્રમહાસેન કે પ્રઘોત રાજ અંગારક દૈત્યની પુત્રી અંગારવતીને પરણેલા. તેનાથી ઇંદ્રના વરદાનથી અલૌકિક ૩૫ શુભવાળી કન્યા થઇ તે વાસવે' એટલે ઇંદ્રે આપેલી માટે વાસવદત્તા નામ પડ્યું. પ્રઘોત રાજ પથ્થુ પોતાની પુત્રીને લાયક વર ઉદયનને માનતા હતા. પથ્થુ જન્મેને પરંપર મેળ ન હોતો એટલે ઉદયનને વશ કરવાનો ઉપાય કરવા શુભદત્ત નામના મંત્રી સાથે ચસલત કરી, ફત સાથે સદેશો મોકલ્યા કે મારી પુત્રી તમારી પાસે સંગીત શિખવા છુટે છે તો તમે આહી આવાને શિખવાડો. આ સદેશો ઉદયનને અપમાન ૩૫ લાગ્યો અને ઉભળયિનીના રાજ પ્રઘોતને કંઠી મોકલ્યું કે તમારી પુત્રી મારી શિખા થવા માગતી હોય તો આહી મોકલો ઉદયનનો સદેશો સાંભળી પ્રઘોતે' ઉદયનને ઉભળયિનીમાં લાવવા માટે એક મોટો વિશાળ ચરીરનો યંત્રથી હાલતો ચાલતો હાથી બનાવ્યો. તેની અંદર ચર્વીર પુરેને રાખ્યા અને એ હાથીને વિંધ્યાચળના વગડામાં મોકલ્યો. ઉદયનના ગ્રુથચરોયે વિંધ્યાટવીમાં ઉચકર પહોડ જેવા ચરીરવાળા હાથીની બાતમી આપતાં ઉદયન વિંધ્યાટવીમાં જઈ હાથીને જોઇ તેને વશ કરવા પાંસળી બગાડવા મંડ્યો અને ધીમે ધીમે હાથીની પાસે ગયો. સંગીતમાં તત્ક્લીન થવાને લીધે અને સંઘાટાણનાં અંધાગની ચરચાત થઇ ગઇ હતી એટલે રાજ આ યંત્રનો હાથી છે એમ જાણી શક્યો નહિ. હાથી પથ્થુ સંગીતથી ખુશી થતો હોય તેમ કાન કદગવતો રાજની

પાસે જઈ પાછો હાંતો એમ કરતાં રાજાને ખુબ દુઃખ લઈ ગયો. પછી અદરમાત હાથીમાંથી ચોધાઓ બહાર નીકળી ઉદયનને પકડી ઉજ્જયિનીના રાજા પાસે રજુ કર્યો તેને ઉજ્જયિનીમાં લઈ જઈ ગામમાં ફેરવ્યો. અંદર જેવા રૂપાળા ઉદયનને જોઈ પ્રજા ખુલી ચઈ. પછી ઉદયનને પ્રવ્રોત રાજાનું આગળ અપમાન કરેલ તેથી રાજા તેનો વધ કરશે એમ માની ઉજ્જયેનની પ્રજા સમસ્તે રાજાને કહ્યું કે જો ઉદયનનો વધ કરશે તો અમો પ્રજા આપઘાત કરી મરી જાણું. રાજાએ હસીને કહ્યું કે તેવું કાંઈ નથી. પછી ઉદયનને કેદમાં રાખી પોતાની પુત્રી વાસવદત્તાને ગાંધવ વિદ્યા શિખવવા સોંપી. બન્ને સાથે રહેવા લાગ્યાં. તેથી બન્નેનાં મન સ્નેહથી બંધાઈ ગયાં. વાસવદત્તા ઉદયન પ્રસન્ન રહે એ રીતે તેની સેવા કરવા લાગી. પોતાના રાજાને પ્રવ્રોત પકડી લઈ ગયાના બપોર ચર્તા કૌશાબીની પ્રજામાં ભારે દુઃખ અને હોબ થયો. એટલે ઉદયનનો પ્રધાન યૌગંધરાયણ ઉજ્જયિની આવ્યો. યૌગ વિદ્યાથી ઉદયનનાં બંધન તોડી હાથણી ઉપર ઉદયન અને વાસવદત્તાને બેસારી ૬૩ યોજન છેટે રહેલી કૌશાબી તરફ રવાના કર્યાં. રાજાની સૂચનાથી તેનો પુત્ર પાલકાખ્ય નલગિરિ નામના હાથી પર સવાર ચઈ પાછળ પડ્યો. થોડાં યોજન જઈ પાછો વળ્યો. ખરો બપોર થયો સારે હાથણી ૬૩ યોજન માગ્યું હાથી વિંધ્યાટવીમાં પહોંચી. ત્યારે તરસથી બ્યાકુળ દેખાણી એટલે રાજા અને વાસવદત્તા નીચે ઉતર્યાં. હાથણીએ પાણી પીધું અને તુરત મરી ગઈ. પછી દેવતાઈ રૂપ ધારણ કરી આકાશમાં ગઈ બોલી કે હે રાજા હું શાપથી હાથણી ચઈ હતી તમારે પ્રતાપે હું મુક્ત થઈ છું. આ વાસવદત્તા દેવતાઈ સી છે શાપને લીધે તે પશુ પૃથ્વી પર અવતરી છે. તમારે લીધે મારી મુક્તિ ચઈ માટે આશીર્વાદ દઈ છું કે તમે બંને સુખી થાઓ. એમ કહી સ્વર્ગમાં ચાલી ગઈ. પછી તે રાત પોતાના મિત્ર ભિલ્લ રાજાને ત્યાં બેઈ રહ્યાં. બીજે દિવસે પાછળથી વાસવદત્તાના પિતા પ્રવ્રોત રાજાએ મોકલેલ દૂત ત્યાં આવ્યો. તે સાથે ઠહેવરાવ્યું કે વાસવદત્તાને તમે ઠરીને લઈ ગયા એથી હું રાજ થયો છું એ માટે જ યંત્રના હાથીની મુક્તિથી તમને હું ઉજ્જયિની લાવ્યો હતો. પાછળથી રાજાનો પુત્ર આવ્યો અને બધાં સાથે કૌશાબીમાં જઈ ઉજ્જયિની નરેશના ખીલ પુત્ર ગોપાળકે પોતાની બેનનું વિધિવત કન્યા દાન દીધું અને પિતાના આશીર્વાદ તથા દાયજા માટે મોકલેલાં અદળક ધન રત્નો વગેરે પોતાની બેનને દીધાં. આ વાત સોમદેવ બટ નામના મહાકવિએ રચેલ કથાસરિત સાગરમાં વિસ્તારપૂર્વક આપી છે તેનો દુકા સાર આ છે.

શ્લોક ૩૭ મર્તુઃ કળઠ

આ સ્તોત્રમાં ચંકરનો કંઠે ગળું વાળી ઘેરા રંગનું છે એમ કહેલ છે તેનો દુઃકા ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે છે.

સોનાના શિખરવાળી મેઘ પર્વત ઉપર બેળા થયેલા દેવતાઓ અમૃત મેળવવા માટે સમુદ્રમંથન કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. ત્યારે વિષ્ણુએ બ્રહ્માને કહ્યું કે આ કામ એકલા દેવો નહીં કરી શકે માટે અસુરોની મદદ લઈ કળસાગર સમુદ્રનું મંથન કરો તો અમૃત મેળવી શકાશે. પછી રેશનામની મદદથી સેંકડો યોજન ઉંચા મંદરાચળ પર્વતને લઈ આવી મંથન કરવા તૈયાર થયેલા દેવો તથા અસુરોને સમુદ્રે કહ્યું કે આ પ્રયત્ન પર્વતના મંથનનો વેગ સહન કરવા માટે પાતાળમાં રહેલા કૂમ્ભ કમવાન પોતાની પીઠ-મંદરાચળ-પર્વત નીચે

રાખી તેને તોળી રાજે તો જ હું મંથનનો વેગ સહન કરી શકીશ. પછી દૂધના પૃથ ઉપર મંદાચળને સુકી વાસુકી નાગનું દારકું કરી વાસુકીના મોઢા તરફ અમુરો દાનવો અને પુંછડને દેવતાઓ વળગી સમુદ્રને વલોવવા માંડ્યો. એ મંથનનો મહા બપઠર શબ્દ થતો હતો. મંથનથી સમુદ્રમાં રહેલા લાજો પ્રાણીઓનો નાશ થયો. ઘણો કાળ મંથન કરતાં દેવતાઓ યાદી ગયા ત્યારે વિષ્ણુએ તેઓને બળ આપ્યું અને મંથવા માંડ્યું. ત્યારે પહેલાં સોમ ચંદ્ર પછી લક્ષ્મી, સુરા, સંદેહ ઘોડો, કૌરુભમણિ, પછી અમૃતથી ભરેલું ઘોળું કમંડળ હાથમાં છે એવા ધન્વંતરિ નિકળ્યા. ત્યારપછી મથતાં ઐરાવણ હાથી નીકળ્યો. વધુ મથતાં કાળકૂટ ઝેર નીકળ્યું બપઠર અગ્નિ સરખા એ ઝેર જગતને બાળવા માંડ્યું એ ઝેરના ગંધથી પૃથ્વીના, સ્વર્ગના અને પાતાળના લોકે મૂર્છિત થવા લાગ્યા. ત્રણે લોકે ઝેરના પ્રભાવથી વિહવળ થવા લાગ્યા. ત્યારે દેવ દાનવોની પ્રાર્થનાથી ભગવાન મંત્રમૂર્તિ મહેશ્વરે એ ઝેરને પી જઈ ગળામાં અટકાવી દીધું. ત્યારથી થંઠર નીલકંઠ કહેવાણા. ત્યારપછી વિષ્ણુએ મોહિની સ્ત્રીનું રૂપ લઈ દેવતાઓને અમૃત પાતું. ત્યારથી દેવતાઓ અને દાનવોમાં વેર બંધાઈ. એક વચ્ચે વખતે વખત ઘણાં યુદ્ધો ચર્ચા છે. જે કાલ્યને માટે ચાલુ રહ્યા છે.

શ્લોક ૩૮ અપ્યન્યસ્મિન્

ઉન્નયિનીર્મા મહાકાળ મહાદેવ એ બાર જ્યોતિર્લિંગમાના એક છે.

અસ્તીદ્વોજ્ઞયિની નામ નગરી મૂષણં મુચઃ ॥

હસન્તીય સુધાઘૌતૈઃ પ્રાસાદૈરમરાવતી ॥

વર્ણ્યાં વસતિ વિશ્વેશો મહાકાલવયુઃ સ્વયં ॥

શિથિલીકૃતકૈલોસનિવાસવ્યસનો દુરઃ ॥

મુના છટિલા મહેસોથી ઇન્દ્રની અમરાવતી નગરીને હસતી હોય એવી ઉન્નયિની નામની નગરી અવંતિ દેશમાં છે. જે પૃથ્વીના જૂલણ સરખી પુંદર અને સમૃદ્ધિવાળી છે. કૈલાસ પર્વત ઉપર રહેવાનું ઓણું કરેલ છે એવા થંઠર ત્યાં વિશ્વના પતિ મહાકાલ સ્વરૂપે સાક્ષાત રહે છે.

શંકરના બાર જ્યોતિર્લિંગ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ સોમનાથ સીરામૃમાં	૭ વિશ્વનાથ કાશીમાં
૨ શ્રી મલ્લિકાર્જુન શ્રીશૈલમાં	૮ અંબેશ્વર નાસિકમાં
૩ મહાકાળ ઉન્નયિનીમાં	૯ વેળનાથ ચિતાબૃમિમાં
૪ ઓંકારેશ્વર નમંદા કંઠે	૧૦ નાગેશ્વર દારકામાં
૫ દેદાર હિમાલયમાં	૧૧ રામેશ્વર સેતુબંધમાં
૬ ભીમાથંકર કાકિનીમાં	૧૨ કૃષ્ણેશ્વર

શ્લોક ૪૦ પચ્ચાદુચ્ચૈઃ

આ ગળજીન હાથીનું ચામડું પેરી શંકરને તૃપ્ત કરતા રહે છે. પુરાણોમાં આ વાત છે. ગળજીર નામનો દૈત્ય તપ કરી શક્તિ પાસેથી કેળવી મરે નહી. હારે નહી એવું વરદાન

મેળવી પૃથ્વી સ્વર્ગ અને પાતાળ નીચે લોકોનું રાજ્ય કરવા લાગ્યો. બધે તેનો ત્રાસ વરતી રહ્યો. ત્યારે દેવતાઓ સ્વર્ગ વૈકુંઠ બ્રહ્મલોક વગેરે છોડી કાશીમાં વસવા લાગ્યા. અને શંકરનું આરાધન કરી ગળસુરનો વધ કરવા પ્રાર્થના કરી. ગળસુર મનુષ્યનાં દેવનાં પશુનાં અનેક રૂપ લઈ ચક્રતો. શંકર સાથે હાથેનું રૂપ લઈ લડ્યો હતો અને હાથીના રૂપમાં જ શંકરે તેને હણ્યો હતો. આ વધથી પ્રસન્ન થયેલા શંકર એ ગળસુર હાથીનું ચામડું ઉતારી લોહીથી બીનું તે ચામડું પહેરી તાંડવ નૃત્ય કરવા લાગ્યા. શંકર ધણેભાગે ગળજીન હાથીનું ચામડું પહેરે છે. તેનો આહી ઉલ્લેખ કવિએ કર્યો છે.

શ્લોક ૪૬ દ્વચ્ચિસ્યન્દો

શ્લોક ૪૭ તત્ર સ્કન્દ

જગમયિની હોઆ પછી ગંબીરા નદી પછી દેવગિરિ આવે છે. ત્યાં કાર્તિકસ્વામીનું ધામ છે તે મોડું તીર્થસ્થાન ગણાય છે.

કાર્તિક સ્વામીનાં પદાનન, અગ્નિધન, કુમાર, સ્કંદ, સેનાની, કાર્તિકેય, શુભ વગેરે નામ છે. આ શંકરના પુત્ર છે. આને ૮ કૃતિકાઓએ ધવરાવેલ છે તેથી ૬ મુખ અને બાર હાથ છે. દક્ષિણમાં સુબ્રહ્મણ્ય કે વરમુખ અને વરમુખ એ નામે પૂજ્ય છે. શંકરનાં વીર્યથી થયેલ પુત્ર તારકાસુરને મારી શકે એમ સમગ્ર દેવતાઓની પ્રાર્થનાથી શંકરના વીર્યથી તે ઉત્પન્ન થયા છે. મોરના આકારનું વિમાન તેનું વાહન છે. તેને મોર ઉપર પ્રીતિ છે. તે ગણપતિથી નાના છે. તેણે દેવતાના સેનાધિપતિ યદ્ય તારકાસુરને હણ્યો. કાર્તિક સ્વામી અખંડ બ્રહ્મચારી રહ્યા છે. તેની કથા ધણાં પુરાણોમાં છે. મહાભારત વનપર્વમાં અધ્યાય ૨૨૪ થી ૩૨ સુધીમાં પણ તેની કથા છે.

મદ્રાસ પ્રધાનમાં સોંકુર થી ૮ ગાઉ ઉપર લોહાચળ પર્વત આવે છે. તેના પર કાર્તિક સ્વામીનું સ્થાન છે. આંખોને કાર્તિક સ્વામીનાં દર્શન કરવાની મનાઈ છે. ત્યાં કાર્તિકસ્વામીની કાળા પત્થરની સુંદર મૂર્તિ છે તેને એક જ મુખ છે. મૂર્તિ ઉભી ૧૨ વર્ષના છોકરા જેવી છે. મધ્યમાં કાર્તિકસ્વામીનું મંદિર, તેની જમણી બાજુ શિવનું અને ડાબી બાજુ પાર્વતીનું મંદિર છે. લોહાચળ પર્વતમાં કપટસ્વામી, મધૂરસ્વામી, શુભસ્વામી, કાર્તિકસ્વામી વગેરેનાં મંદિર છે. તેમાંનાં કેટલાંક સ્થળ પર્વત ઉપર ભયંકર જગ્યાએ આવેલાં છે. ત્યાં કાંઈક જ જઈ શકે છે.

જ્યાં કાર્તિકસ્વામીએ માતાનું સ્તનપાન કરેલું તેના મોઢામાંથી દૂધ નીચે પડ્યું ત્યાં સદૈવ બરમ થઈ. તે આજે પણ દેખાડવામાં આવે છે, મોઢામાંથી દુધ પડ્યું તે જગ્યાએ ધુણીનું બાંધી છે. તેમાં પત્થર નાંખવાથી ૩ વર્ષે કૃતિકાના યોગમાં જગા બરાબ છે ત્યારે તે બરમ થઈ જાય છે. દક્ષિણમાં કાર્તિકસ્વામીની ઉપાસના બહુ આવે છે.

શ્લોક ૪૯ આરાધ્યૈનં

રન્તિદેવ.—દેવગિરિમાં રહેલા સ્કંદનાં દર્શન કર્યા પછી આગળ આલતાં ચમત્કવતી નામની નદી કે જે રન્તિદેવ રાજાની કીર્તિને હજારો વરસ ચર્ચા પ્રકાશિત કરતી રહે છે તે રસ્તામાં આવશે એમ આ શ્લોકથી કવિ કહે છે. આ રન્તિદેવ રાજા હરિતનાથપુરા પુર

રાજના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ ચક્રવર્તી સંકૃતિ રાજના પુત્ર હતા. તેણે ઈન્દ્ર ઉપર તપ કરીને
 એવું વરદાન મેળવ્યું હતું. કે તે મરણ પડે તેટલું અન્ન મેળવી શકે અને તે અન્ન ખાનારા
 હજારો મેમાનો હમેશાં તેને મળે. તેઓનો સત્કાર કરવાની શ્રદ્ધા ઓછી ન થાય. અને
 કોઈની પાસે કાંઈ માગવું ન પડે. ત્યારપછી તે રાજ પોતાના આખા રાજ્યમાં લાખો
 અતિથિઓને હંમેશાં જમાવતો. તેમાં અલ અને માંસ જન્ને ખાદ્ય પદાર્થ તરીકે રહેતાં.
 તેના રાજ અમલમાં એકવાર કથંકર કુબાળ પહોં ત્યારે લાખો પ્રજાજનો રાજ પાસે
 અન્ન માગવા માંડ્યા. પ્રજાને જવાબવા માટે તેણે હજારો પશુઓનો વધ કરી પ્રજાનું પોષણ
 કર્યું અને પ્રજાને છવાડી. એ રાજના તપોવળથી પોતાનો ભોગ આપી પ્રજાને છવાડવા
 માટે ત્યાં લાખો પશુઓ પોતાની મેળે હાજર થાતાં. આ પશુઓનાં ચામડાના મોટા
 પર્વત જેવડા ધણા ઢગલા થયા હતા. રાજના તપોવળથી થોડા સમયમાં પ્રચંડ વરસાદ થયો
 એ ચામડાના કુંજરાને તે વરસાદથી ઉત્પન્ન થયેલી નદી ખેંચી ગઈ. એ રીતે લાખો
 ચામડાં તથાવાથી તે નદીનું નામ ચમંદવતી પડ્યું. જે આજે વિંધ્યાચળ પર્વતમાં આવેલી
 ચંબલ નામની નદી છે. આ રાજના રાજ્યમાં પ્રજા એટલી બધી સમૃદ્ધ હતી કે રાજના
 મહેલોમાં અને પ્રજાના ઘરમાં ઘડા કામણાં કડાયાં ચાળીયું તપેલાં વજેરે બધાં વાસણુ
 સુવર્ણનાં જ હતાં. આ રાજએ સેંકડો વરસ સુધી રાજ કરેલું. તેમાં અનેક યજ્ઞો કરીને
 દેવ પિતૃ અગ્નિ બ્રાહ્મણો અને પ્રજાને સંતુષ્ટ કર્યા હતા.

શ્લોક ૬૨ વ્રહ્માવર્ત

આશ્વોટમાં વશુવેલ બ્રહ્માવર્ત, હસ્તિનાપુર (દિલ્લી) થી વાયવ્ય ખુણામાં આવેલું
 છે. સરસ્વતી અને દ્રશદતી નદી વચ્ચેનો આ પ્રદેશ દેવતાઓએ પવિત્ર ગણ્યો છે. તે ત્યારસે
 ગાંધી લખિા અને તેટલો પહોળો છે. તેને કુરુક્ષેત્ર પણ કહે છે. મહાભારતની લડાઈ આંહી
 થઈ હતી.

સરસ્વતી દશદ્રવ્યોર્દેવનઘોર્યદન્તરં ॥ તં દેવનિર્મિતં દેશં વ્રહ્માવર્તં પ્રચક્ષતે ॥
 દક્ષિણેન સરસ્વત્યા દૃષ્ટ્યુત્તરેણ ચ ॥ યે ઘસન્તિ કુરુક્ષેત્રે તે ઘસન્તિ ત્રિવિષ્ટપે ॥

"સરસ્વતી અને દ્રશદતી નદીઓનો વચ્ચેનો ભાગ એ દેવતાએ બનાવેલો બ્રહ્માવર્ત
 પ્રદેશ કહેવાય છે. સરસ્વતીથી દક્ષિણે અને દ્રશદતીથી ઉત્તરે આવેલો પ્રદેશ કુરુક્ષેત્ર છે. ત્યાં
 વસનારા સ્વર્ગમાં જ રહે છે એમ માનવું, અર્થાત ત્યાં મૃત્યુ પામનારા સ્વર્ગે જાય છે."
 આ બ્રહ્માવર્તની વચમાં પચ્ચહ્દશ તીર્થ છે. અર્ધમિ રાજાઓનો નાશ કરી પરશુરામે આ
 ૫ કુરુઓમાં પિતાનું તપણું કર્યું હતું. પુર્વે વિષ્ણુ બગવાને મધુકૈટભ દેવેને આંહી હણ્યા
 હતા. વિંધ્યામિત્ર તપ કરી ક્ષત્રીયમાંથી બ્રાહ્મણ આંહી થયા હતા. દેવતાઓએ કાતિકં
 સ્વામીને સેનાધિપતિ આંહી બનાવ્યા હતા અને તારકાસુરને કાતિકં સ્વામીએ આંહી હણ્યો
 હતો. મહાભારતની લડાઈમાં અર્જુન બીભમ પિતાને મારતાં અચકાતો હતો ત્યારે શીકૃષ્ણ ચક્ર લઈ
 બીભમે મારવા ઘોડેલા એ ચક્રતીર્થ આંહી છે. અગ્નિમન્યુ આ સ્થળે મરાણો હતો. દધિચી
 તીર્થ આંહી છે. જત્રાસુર મનુષ્યો અને દેવતાને ખીડા કરવા લાગ્યો ધમ્મો નાશ કરી
 બધમથી વર્તવા લાગ્યો ત્યારે તેનો નાશ કોઈપણ યજ્ઞથી થઈ શકે નહીં એવું તેને વરદાન
 હતું તેથી દમિગિ ઋષિનાં અસ્થિનું વળ વાળી ઈન્દ્રે જત્રાસુરને આ પ્રદેશમાં હણ્યો હતો.

આ કુરુક્ષેત્રમાં કૌરવ પાંડવોની ૧૮ અક્ષોહિણી સેનાને સામસામે બપોરે યુદ્ધ થાં તેમાં સેકડા રાજાઓનાં મસ્તકો અણુને બાણથી કાપી નાખ્યાં હતાં. બન્ને પક્ષનાં લોક સરકરીઓ હણાયા હતા.

ધૃતરાષ્ટ્રના ૧૦૦ પુત્રા દુર્યોધન વગેરે બાધઓ કૌરવ કહેવાતા અને યુધિષ્ઠિર બં અણુમ સંહતેવ નકુળ એ પાંચ પાંડવ કહેવાતા. શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોની પક્ષે હતા. શ્રીકૃષ્ણ બેન સુભદ્રા અણુનને પરણ્યા હતાં. તેના પુત્ર અભિમન્યુને શ્રીકૃષ્ણે સ્વયં વિદ્યા શિખવ હતી. તે ૧૬ વર્ષની ઉંમરે બપોરે યુદ્ધ કરી હજારોનો સંહાર કરી મૃત્યુ પામ્યો હો અભિમન્યુ શ્રીકૃષ્ણને ઘણો વહાલો હતા તેના મૃત્યુથી શ્રીકૃષ્ણને એટલું બધું દુઃખ થ હતું કે મહાભારતની લગાઇ પછી શ્રીકૃષ્ણ ૩૬ વર્ષ જીવ્યા સાં સુધી હમેશાં અભિમન્યુ નામે એક કોબળનો કોળીયો સુકી તેનું શ્રાદ્ધ કરી પછી જમતા.

આ મહાભારતના યુદ્ધ પછી યુધિષ્ઠિરને હસ્તિનાપુર (દિલ્લી) ની ગાદીએ બેસામાં અ શ્રીકૃષ્ણ દોરકાં ગયા.

શ્લોક ૫૨ હિત્વા હાલા

આ શ્લોકમાં બળભરનો ઉલ્લેખ છે. બળભરને મદિરા પીવાનો બહુ શોખ હતો મહાભારતની લગાઇ વખતે પાંડવ અને કૌરવો તરફથી લડનારામાં પોતાના ઘણા નજીકના સંગ હતા. દુર્યોધનનો દિશો બળભરનો જમાઇ હતો. આવા કારણે મહાભારતની લગાઇ વખતે બળભર પોતે જાત્રા કરવા નીકળી ગયેલા. લગાઇ પુરી થઇ ત્યારે દુર્યોધનને બીમે સાયળમાં ગદા મારી મારી મૈષ્યો ત્યારે તે રથને બળભર આવેલા. ગદા યુદ્ધમાં સાયળમાં ગદા મારવાની મનાઇ છે માટે તો તે અધર્મ યુદ્ધ ગણાય. બળભરે આ અધર્મ યુદ્ધ કરવા બદલ કબજો દીધો ત્યારે કૌરવોએ પાંડવો ઉપર કરેલા અનેક અન્યાયનું વર્ણન કરી શ્રીકૃષ્ણે ઉત્તર આપેલ.

બળભર વસુદેવના મોટા પુત્ર હતા. શ્રી કૃષ્ણ જોનાથી નાના હતા. તે એકદમ ઘોળા વાનના હતા. ડાબા હાથમાં હળ નામનું આયુધ અને જમણા હાથમાં મુશળ રાખતા. તેના રથ ઉપર તારનું ચિન્હ હતું. તે શેષનાગનો અવતાર હતા. દુર્યોધન અને બીમે ગદા યુદ્ધનું દિક્ષણ બળભર પાંસે લીધું હતું. તે ઘણા બોળા ઉદાર ન્યાયી હતા. પાસાની રમત, અને મદિરા એને પ્રિય હતાં. તે મહાભારત યુદ્ધ વખતે જાત્રાએ નીકળ્યા અને કુરુક્ષેત્રમાં આવી સરસ્વતી નદીનું પાણી પી પવિત્ર થયા. આ યાત્રા દરમિયાન મદિરા પીવાનું જોડી લીધું હતું.

શ્લોક ૫૪ તસ્માદ્ ગચ્છે

આ શ્લોકમાં કનખલ, બહુ રાજાથી મંગાની ઉત્પત્તિ તથા સગર રાજાનાં દિકરા અવગત્યે ગયેલા તેને બગીચ રાજ્યે તપ કરી ગંગાને તે રથને ઉતારી સ્વર્ગે મોકલ્યા આ પૌરાણિક કથાઓનું સ્થાન છે.

કનખલ એ હરહારથી બે મીઠાને છેડે ગંગાને કિનારે તીર્થનું ગામ છે. ત્યાં દક્ષ પ્રજાપતિનું મોટું મંદિર છે. આ કનખલ તીર્થમાં નહેવાથી ફરી જન્મ થતો નથી. મોક્ષ મળે એવું શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે. દક્ષ પ્રજાપતિએ આઠી યજ્ઞ કર્યો હતો. સંકરને યજ્ઞમાં તેડાવ્યા નહિ એ પોતાના પતિનું અપમાન સહન ન થવાથી, દક્ષની પુત્રી સતીએ ત્યાં યજ્ઞ

કુંડમાં પડી પોતાનો દેહત્યાગ કર્યો. તે ઠેકાણું આજે પણ બતાવવામાં આવે છે. આહી ગંગાનો ૫૮ પહોળો છે અને એકદમ ઘોળો પ્રવાહ છે.

જલનુક્રમ-સોમવંશી રાજા જહનુ તપ કરતા હતા ભગીરથ રાજાના રથ પાછળ આવતા ગંગાના પ્રવાહથી તેનો આશ્રમ છુટી ગયો. તેથી તે ગંગાને પી ગયા પછી દેવાની પ્રાર્થનાથી પોતાના કાનમાંથી તેને કાઢી તેથી ગંગા જનકવી કહેવાણી. તે હિમાલયમાંથી નિકળી આઠેક માઇન આસ્યા પછી ગંગાદિ જોને ગંગાની કહે છે ત્યાંથી પ્રવાહ આવળ આસ્યે ઉત્તર તરફનો પ્રવાહ ભાગીરથી કહેવાય છે તે જ દેવપ્રયાગમાં અવકનદાની સાથે મળતાં ગંગા કહેવાય છે

સગરના પુત્રોનો ઉદ્ધાર

૧ સુવંશમાં બાહુ નામનો ચક્રવર્તી રાજા થયા. દૈત્ય તાલજંઘ કામોજ પહેલ પારદ ધવન શક એ બધાથે મળી તેનું રાજ્ય લઇ લીધું. ત્યારે બાહુ રાજા પોતાની બે રાણીઓ સાથે વનમાં ભાગી ગયા તેની પતિનતા યાદવી નામની સ્ત્રી સગર્માં હતી. તેની શોકથી તેના ગર્ભમાં ક્રોધ થાટે ગર-ઝેર આપ્યું પણ યાદવીના પતિનતાપણના પ્રભાવથી ગર્ભ કે પોતે મર્યા નહી. વનમાં બાહુ રાજા મરણ પામ્યા. તેની પાછળ યાદવીને હૃદયના પુત્ર ઓવ નકષિયે સતી થતી અટકાવી પોતાના આશ્રમમાં લઈ ગયા ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો. ઝેર સાથે જ તે અવતર્યો તેથી તેનું નામ સગર પાડ્યું. સગરને જાતકમાંદિ સંસ્કાર કરાવી બધા વેદ અને શસ્ત્રવિદ્યા બજાવી. દેવતા પણ સહન ન કરી શકે એવું આગનેવાજ આપ્યું. પછી સગરે તાલજંઘ નામના દેહપનો સંહાર કર્યો, પછી ચક્ર ધવન કામોજ વગેરેને હથેલી તૈયારી કરી. ત્યારે કાશિજ વગેરે વસિષ્ઠને શરણે ગયા. ત્યારે નકષિયે સગરને તેઓનો સંહાર કરતાં અટકાવ્યા. પછી સગરે તેઓને શિક્ષ તરીકે ધમથી બહિષ્કૃત કર્યા અને બધાના વેશ આર્પોથી જુદા કરાવ્યા. શકોનાં મસ્તક અર્ધાં મુંડાવ્યાં, ધવનો અને કાશિજોનાં મસ્તક આર્ધાં મુંડાવ્યાં. પારદોને છુટા કેશવાળા રાખ્યા. પહેલોને ડાહીવાળા. આમ જોડખાન અને તોડિ કામોજી એ જગતે બહિષ્કૃત કર્યા

સગરને કસ્યપની પુત્રી સુમતિથી અસમંજસ અને વિદ્વાં રાજાની પુત્રી કેશિનીથી ૬૦,૦૦૦ સાઠ હજાર પુત્રો થયા. સગર રાજાએ અથમેષ યજ્ઞ કર્યો ત્યારે ઘોડા છુટા ચુક્યો. પોતાના સાઠ હજાર પુત્રોને ઘોડાની રક્ષા કરવા જોડ્યા. ઇર્ષ દેવબાવથી એ ઘોડાને પાતાળમાં કપિલસુનિ તપ કરતા હતા ત્યાં લઈ જઈ બાંધ્યા. ઘોડાને જોતવા માટે સગરના પુત્રોએ પૃથ્વી જોડી પાતાળમાં ગયા. ત્યાં કપિલસુનિના આશ્રમમાં ઘોડાને જોઈ તેને ચોર માની અપશબ્દો કહ્યા તેથી કોપ પામી કપિલે એ સાઠ હજાર સગર પુત્રોને બાળા ભરમ દ્યાં. પછી અસમંજસના પુત્ર અંશુમાને તપોસ કરી એ સાઠ હજાર સગર પુત્રોની ભરમ જોઈ સુનિની પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું કે આકાશ ગંગાના જળથી એ રાખ ધોવાય તો તેઓનો ઉદ્ધાર થાય. પછી અંશુમાનના પૌત્ર અને દિલીપના પુત્ર ભગીરથે ઘણો ઠાળ તપ કરી

ગંગાને સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વીપર ઉતાર્યા. પણ તે પહેલાં શંકર ઉપર તપ કરી ગંગાને પોતાના મસ્તક પર ઝીલવાનું વરદાન લીધું. પછી ગંગાને પૃથ્વીપર ઉતાર્યા ત્યારે શંકરે પોતાની જટામાં ઝીલ્યાં. પછી આગળ પ્રવાહ આવ્યો. પોતાના પૂર્વજોનો ઉદ્ધાર કર્યો. ભગીરથના તપથી ગંગા પૃથ્વીપર આવ્યાં તેથી ભાગીરથી કહેવાયું.

શ્લોક ૫૫ તસ્યા પાતું

આ શ્લોકમાં ગંગા યમુનાના સંગમનો ઉલ્લેખ છે. આ સંગમ પ્રયાગમાં થયો છે. મેઘનો પડછાયો ગંગામાં પડતાં પ્રયાગનો ગંગા યમુનાનો સંગમ આંહી થયો હોય એવું દ્રશ્ય કવિયે વર્ણવ્યું છે. તેથી એ સંગમને લગતી પ્રયાગની ચોટી દર્શાવત આંહી આપું છું.

પ્રયાગમાં વિક્રમ સંવત ૧૬૨૯ માં અક્ષરે બાદશાહે કિલ્લો બાંધ્યો. સાંતેનો મુખ્ય મુખો રહેતો. સારે આતું નામ અલાહાવાસ કુંદલાહાવાસ હતું. જેવે અલાહાબાદ થયું. છતાં હિંદનાં ૩૬ કરોડ હિંદુઓ તો તે પવિત્ર તીર્થને પ્રયાગને નામે જ ઓળખે છે. તે હિંદુઓનું મોટું જાત્રાનું ધામ છે.

પાંડવો પોતાનાં વનવાસ દરમ્યાન કેટલોક વખત વારણાવંતમાં રહ્યા. હતા તે પ્રયાગની નજીકનો પ્રદેશ હતો. રામ અને સીતાયે પોતાના વનવાસનો કેટલોક સમય પ્રયાગમાં ગાળ્યો હતો. આંહી ગંગા યમુના સરસ્વતીનો સંગમ થવાથી મોટું તીર્થ સ્થાન છે. પંજાબમાં ગુપ્ત યયેલ સરસ્વતી નદી આંહી પ્રગટ થાય છે, તેથી આંહી ત્રણ નદીઓના સંગમથી ત્રિવેણી તીર્થ પણ છે. અંધોધમાંથી વનવાસમાં નિકળેલા રામ ચિત્રકૂટ જતાં પહેલાં ભરદ્વાજ મુનિના આશ્રમમાં શ્રાદ્ધા હતા તે આશ્રમ આંહી છે. માધવ, સોમેશ્વર, ભારદ્વાજેશ્વર, વાસુદેવેશ્વર, અક્ષયવદ, પ્રયાગ, વેણીમાધવ ગંગા, યમુના સરસ્વતી વગેરે તીર્થો આંહી છે. આંહી સૌ શ્રાદ્ધ કરે છે. જીવતાં માળાપનાં પણ આંહી શ્રાદ્ધ કરાય છે. શ્રાદ્ધ કરાવવા પહેલાં શિખા-શિવાયના આખા માથાનું સુંઠન-ટકો કરાવવો એવો નિયમ છે. તેમ જ સોભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ પણ પોતાના મેવાળાની એક લટ આપે છે. દક્ષિણ હિંદની ટ્રાવિડી સ્ત્રીઓ તો કેટલીક આખા મસ્તકનું સુંઠન કરાવે છે. આ ક્ષેત્ર તીર્થરાજ કહેવાય છે. આનું માહાત્મ્ય પુરાણોમાં મહાભારત વગેરેમાં ઘણું વર્ણવેલ છે.

ધસ્વીસન પહેલાં ૩૦૦ ત્રણસો વર્ષનો એક ઉભો કરેલો સ્તંભ કિલ્લામાં છે. તેમાં અશોકનો લેખ છે તેમ જ સમુદ્રગુપ્તના વૈભવનું વર્ણન કાતરેલું છે. એક બીજો સ્તંભ છે તેમાં કૌશાંબીના રાજાનું વર્ણન છે. ધસ્વીસનની ૭ મી સદીમાં ચીની મુસાફર હ્યુએનસંગ આંહી આવેલ તેણે આ સ્થાન બહુ પવિત્ર મનાયું છે એમ લખેલું છે. અક્ષયવદ ધણી કાળનો હતો તે જહાંગીરે ખોદાવી નાખ્યો. વિક્રમ સંવત ૧૭૯૫માં મરાઠાઓએ આ કિલ્લો કબજે કરેલો. સંવત ૧૮૫૭માં આ પ્રદેશ અંગ્રેજોના તોળામાં આવ્યો.

પ્રયાગ, યમુના નદીને કાંઠે વસેલું છે. સારે કિલ્લો ગંગા યમુનાના સંગમ ઉપર છે. દર વર્ષે મહા માસમાં મેળો ભરાય છે. દર છઠે વર્ષે અધકુંભ મેળો અને ૧૨ વર્ષે કુંભ મેળો ભરાય છે, સારે લાખો યાત્રાળુઓ ત્રિવેણી સંગમ ઉપર રનાન માટે આવે છે.

પ્રયાગની પશ્ચિમે યુથા ખાગ છે. સાં જહાંગીર બાદશાહે પોતાની, તેની માની અને ખદેતતી કબરો કરાવી છે.

શ્લોક ૫૬ આસીનાર્જા

આ શ્લોકમાં કરતૂરી મૃગનો ઉલ્લેખ છે. કરતૂરી મૃગ કાશ્મીરથી આમામ સુધીના પ્રદેશમાં ફેલાયેલ હિમાલય પર્વતમાં જ થાય છે. ફુનીયાના બીજે ક્યાંય પણ કરતૂરી મૃગ કે કરતૂરી થતી નથી. તે પવિત્ર સુમધી પૌષ્ટિક સ્ત્રીજ વસ્તુ તરીકે આખી ફુનીયામાં વપરાય છે. આય શાસ્ત્રોના મંત્ર તંત્ર અને પ્રયોગોમાં તથા આયુર્વેદમાં ઔષધ તરીકે આનો બહોળો ઉપયોગ થાય છે.

શ્લોક ૫૭ તંત્ર ચેદ વાયો

હિમાલયમાં અમરી નામની માથ થાય છે તેના પુછડોના વાળ ગુચ્છાવાળા ઢાળા કે ધોળા રંગના હોય છે. આંદી સોનાના ઢાયામાં મહાવી તે દેવને અમર દેવળવામાં વપરાય છે તે પવિત્ર ગણાય છે. આ અમરી માથ હિમાલય ચિવાય ફુનીયાના કોઇ પણ ભાગમાં થતી નથી.

શ્લોક ૫૯ સત્ર વ્યક્ત, શ્લોક ૬૦ શન્દાયન્તે

આ શ્લોકમાં શંકર પાવતી અને તેનું નિવાસસ્થાન હિમાલયનો ઉલ્લેખ છે.

હિમાલય શંકરે પાવતીનું નિવાસસ્થાન છે. ફેલાસની આલુબાલુના હિમાલય પ્રદેશમાં તેઓ હરે હરે છે કોડા કરે છે.

હિમાલય પર્વત ઉપરનાં અસંખ્ય શિખરો એ ફુનીયાના પર્વતોમાં ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ છે. હિમાલયની ઉચ્ચાઈની શોધબોળ હાલના શાસ્ત્રમુખે આજુ છે પણ હજી તેના ચોથા ભાગની માહિતી પણ મળી શકી નથી.

હિમાલયની વાયબ્ય મર્યાદા સિંધુ નદી સુધી છે. કાશ્મીરમાંના નંગા પર્વતના શિખર પાસેથી પૂર્વે ૨૦ રેખાંશ સુધી હિમાલય ફેલાયો છે. મહાકવિ કાલિદાસ કહે છે “સ્થિતઃ પૃથિવ્યા હવ માનર્દ્ધઃ પૃથ્વીનો માન દંઠ એ હિમાલય છે. હિમાલય એટલો વિશાળ વિસ્તૃત છે કે તેનું પ્રમાણ કાલો શક્યું નથી. કાશ્મીર નેપાળ સિલ્હિમ શરણકોંચ ભુતાન અને બીજાં ઘણાં રાજ્યો હિમાલયની તળેટીમાં રહેલાં છે. વિવિધ ભાષા અને આકૃતિનાં માણસો ભાં વસે છે. પેલી આલુ ટીબેટ પણ હિમાલયની તળેટીમાં છે. ઉત્તર દિશા તરફ જનારી પર્વત શ્રેણી અનુષોથી અગમ્ય છે. જ્યાં વિદ્યાધરો ગંધર્વો કિતરો વગેરે રહે છે. ત્યાં અનુષો જમ્મ શકતાં નથી. આજે પણ તેઓ દસ દસ હજાર વર્ષ જીવે છે. અલુન અધમેધ યજ્ઞ વખતે ઉત્તર દિશા જતવા દૂર સુધી ગયા હારે તેને અટકાવ્યા હતા કે હે અલુન તમે અનુષ્ય છો. હવે ધણી દેવકોટીનો વસવાટ છે ભાં તમે જમ્મ શરણે નહિ, અને તેઓને જતી શકશો નહીં માટે પાળા વળો. હિમાલયના ત્રિશળ નંદાકોટ ધવલગિરિ નંદાદેવી કાચનગંગા, ગૌરીશંકર, વગેરે સેંકડો શિખરો ૧૫ થી ૩૦ હજાર ફુટ ઉચ્ચાઈના છે તેમાં ગૌરીશંકર શિખર ૩૦,૦૦૦ ત્રીશ હજાર ફુટથી વધુ ઉચ્ચો છે. પણ તેનું સાચું માપ કોઈ કાલો શક્યું નથી કે ભાં જમ્મ શકાતુ નથી. ભાં કુબેરની નગરી, અલકાપુરીમાં વસે રહે છે. ગૌરીશંકર અને ફેલાસ ઉપર વિમાન પણ ઉડી શકતું નથી. અગ્નિ માટે પશ્ચિમનાં ઘણાં સ્પર્શકોએ ગહેનત કરી પણ ધણું મરી ગયા અને ધણાં બોલી માથણી કે નિશાન કરી પાળા માં જીવતા ધર ભેગા થયા છે.

હજીપણુ સ્ત્રી મર્યાદા પ્રાપ્ત થયા કરે છે શંકર પાર્વતીને હરવા કરવા વિહાર કરવાનો તે પ્રદેશ છે. સ્ત્રી યોગી લોકો જ નજીક શકે છે. મરણ ધર્મવાળાં મનુષ્યો નજીક શકતાં નથી. યોગીઓ પણુ અમુક મર્યાદા સુધી જ નજીક જો તે મર્યાદા વળોટે તો પુરુષો સ્ત્રીઓ બની જાય છે.

ગૌરીશંકર શિખરને નંદાદેવી પણ કહે છે. પર્વતો અને શિખરોમાંના એ ઉંચામાં ઉંચો છે. સન ૧૮૪૧ માં એટલે ૧૧૨ વર્ષ પહેલાં સર જ્યોન્ એવરેસ્ટ નામના જોગળ વેતાએ ત્રિકોણમિતિના નિયમાનુસાર આ શિખરની ઉંચાઈનું માપ ૨૯૦૦૨ ઓગણત્રીસ હજાર એ ૫૮૮૫ મીટર હવું. સાર એને નામે ગૌરીશંકરનું નામ એવરેસ્ટ પાડેલ છે. પણ આ માપ બરાબર નથી. સારપછી એક માણસે ૨૯૦૦૨ ૫૮૮૫ આગળ માપ બોહું કરાવી ૨૯૧૪૧ ૫૮૮ ઉંચાઈ કરાવી છે. આ બધાં અનુમાન છે. આ દેવ જૂનિર્મા કોઈ ઠેક માથે પહોંચી શકે એમ નથી કે સાચું માપ કાઢી શકે એમ નથી. યોગસિદ્ધ કે રસસિદ્ધ પુરુષો કે જોની ગતિ ગમે તે લોકમાં જવા આવવાની છે તેઓ જ માત્ર સ્ત્રી નજીક શકે છે. આ પ્રયત્ન હિતુગ પૃથ્વીનું માપ કરવાના કંઈ સરખા હિમાલયના શિખર પાસે ત્રિકોણમિતિ કે ગણિત શાસ્ત્ર કે બીજાં સાધનો કુદિત થઈ જાય છે.

૧૯૦૦૦ ૫૮૮ ઉંચાઈના બોહું ઘાટની ખીણમાં જ ગળી પ્રદાર્બનાં વન છે ખલુઆ-ઘાટ અને ચોંગટા ઘાટ ૧૫૦૦૦ અને ૧૬,૦૦૦ ૫૮૮ ઉંચાઈએ આવેલા છે સ્ત્રી દેવદાર વૃક્ષોનાં વન છે એના યડનો ઘેરાવો ૨૦ થી ૨૫ ફુટનો અને ઉંચાઈ ૧૫૦ થી ૧૭૫ ફુટની હોય છે. જોળવત્રના વૃક્ષોનાં પણ વન સ્ત્રી છે તેમ બીજી ઘણી વનસ્પતિઓ હોય છે. ૧૬૫૦૦ ૫૮૮ની ઉંચાઈએ રોગાબહું નામની ખીણ આવે છે સ્ત્રી એક મઠ છે તેમાં ૩૦૦ થી ૪૦૦ સાધુઓ તથા સાધ્વીઓ રહે છે.

હિમાલયમાં સેંકડો તપસ્વીઓ, ઋષિ મુનિઓ, ઋષિ પત્નીઓ સાથે રહે છે, યોગ સાધના અને તપ કરે છે. તેઓનાં દર્શન ભાગ્યશાળીને જ થાય છે. હિમાલયની શોધખોળ માટે મરવા જવનારાઓએ પ્રથમતો મન વચન કંઈથી પવિત્ર થાવું. રસાયન ઔષધના સેવનથી કાયા કંઈપુની પદ્ધતિયે પોતાનાં શરીરો ઠંડી તડકો વરસાદ રોમથી પરાબલ ન પામે તેવાં અને સેંકડો વર્ષ જીવી શકે તેવાં બનાવવાં જોઈએ પછી યોગાભ્યાસ કરી સિદ્ધ થયા પછી તે મનુષ્ય હિમાલયમાં બધે જઈ શકે છે. આ સ્થિતિ મેળવ્યા પહેલાં હિમાલય માટે પ્રયત્ન કરનારા તમામ નિષ્ફળ જવાના છે.

શિવ—શંકર મહેશ્વર મહાદેવ પ્રધાન શંકુ ચંદ્રશેખર ત્રિશૂલ નીલકંઠ ત્રિલોચન શ્વેત ઉમાપતિ હર વિશ્વનાથ રસેશ્વર રસેશ્વર વગેરે સિદ્ધનાં નામ છે. શંકર ધન પુત્ર સંતાનના દેવતા છે. શંકરનો ભક્ત કહી પુત્ર વિનાનો કે નિર્ધન હોતો નથી. આયુર્વેદ યોગ વિમાન શાસ્ત્ર વિગતન શાસ્ત્ર રસાયન શાસ્ત્ર ચંત્રતંત્ર શાસ્ત્ર ધાતુવાદ વગેરેના આધધાતા દેવતા શંકર છે. ચાર વેદોમાં શંકરની જ સ્તુતિ કરી છે. રામચંદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ વગેરે વિષ્ણુના અવતાર રૂપે અવતરેલા અનતારી પુરુષો શંકરના ભક્ત હતા. મહાભારત રામાયણ અહારે પુરાણો વેદો ઉપનિષદો વગેરેમાં શિવને સર્વોત્તમ મોટા દેવ, દેવોના ઈશ્વર કહી શંકરની સ્તુતિ કરી છે. હિંદુસ્થાનનાં જ સાખ નાનાં મોટાં ગામોમાં અપવાદરૂપે ૧ પણ ગામ કે ગામડું નહિ

હોય કે જ્યાં થંકરું મંદિર ન હોય. દરેક મંદિરમાં થંકરું શિવલિંગ પાવતીની અને ગણેશની મૂર્તિ એ તથા હશે. સમુદ્રમંથનથી નિકળેલું હળોહળ એર ત્રણે લોકનો નાથ કરત તેને થંકર પી ગયા અને જગતને બચાવ્યું.

પાવતી એ શ્રી જીવનેશ્વરી છે. અર્ધનારી નરેશ્વર શકરનાં અર્ધાં ગુના પત્ની છે. તમામ દેવતાઓ દેવીઓ તેની સેવા કરે છે. તે મણિદ્વિપમાં ચિંતામણિ ગૃહમાં રહે છે.

શ્લોક '૪૧ પ્રાલેયાદ્રે:

આ શ્લોકમાં હિમાલયમાં પરશુરામનું પરાક્રમરૂપ હંસદાર કોંચરધ્રનો અને બલિરાજને તાબે કરવા તૈયાર ગયેલા વામન ભગવાનને કાળો પગ આટલી બાબતને હિંદુઓ છે.

પરશુરામ એ વિષ્ણુનો ૧૬ મો અવતાર હતા.

તપસ્વી જંમરામિ ઋષિ નિદ્રામાં રાજની કુંવરી રેણુકાને પ્રજેલા. તેને રમણવંત, સુષેણ વિશ્વ વિશ્વાવશ્વ અને છેલ્લા પરશુગમ એમ પાંચ પુત્રો થયા મહાસાલુનના વધ માટે ઇંદ્રાદિ દેવતાએ વિષ્ણુ ભગવાનની પ્રાર્થના કરવાથી તે રેણુકામાં પરશુરામ રૂપે અવતર્યા. એની પિતામહી (ડાહી)ની જુલથી એની માથે મઠનો ચર ખાવામાં શુલ કરી. ચર બદલાઈ ગયો તેથી પરશુરામ કૂર કર્મ કરનારા ક્ષત્રિય સ્વભાવના બ્રાહ્મણ થયા. તે પોતાના પિતા પાસે બધા વેદ અને શસ્ત્રવિદ્યા શીખ્યા હતા. રેણુકા નદીયે નહાવા ગયા ત્યાં ચિત્રરથ નામના રાજાને જળક્રીડા કરતો જોઈ મોઢ પામી તે રાજાની ઇચ્છા કરી ખાણમાં પડી તે સાથે બંધિયાર કર્યો તે વાત જાણી જમદગ્નિએ પોતાના ચાર દિકરાને એની માનું માથું કાપી નાખવા આજ્ઞા કરી. તેઓએ તેમ ન કયું એટલે તેઓને શાપ આપી મૃગ અને પક્ષીઓ બનાવી દીધા. પછી પરશુરામને એની માનું માથું કાપી નાખવાની આજ્ઞા કરી. તેણે પિતાના વચન પ્રમાણે માતાનું માથું કાપી નાખ્યું. જમદગ્નિએ પ્રસન્ન થઈ વરદન માગવાનું કહેતાં પોતાની માતા હવતી થાય અને પોતે માથું કાપ્યું એ વાતનું તેને સ્મરણ ન રહે એવું, તથા પોતાના બાપાઓ મૃગ પક્ષીમાંથી માણસ બનવાનું, સુદર્ભા કોકથી નહિ હારવાનું અને હનુરો વધનું લાંબું આયુષ્ય માથું, પિતાએ તે મધુ આપ્યું.

એક વખત આશ્રમમાંથી વાળાને દરી જનારા સહસ્રાલુનને પરશુરામે હપ્પો, તેથી ક્રોધ પામી સહસ્રાલુનના પુત્રોએ જમદગ્નિને મારી નાખ્યા. પરશુરામે પિતાના વંધથી ક્રોધ પામી ૨૧ વર્ષ તપસ કરી પુત્રી કરી અને ભારરૂપ થયેલા અર્ધમાં રાજાઓને માર્યા. હશરથ, જનક કે એવા બીજા ધર્મપરાયણ પ્રજાપાલક રાજાને બોલાવ્યા નથી. ત્યારપછી સીતાને પરણી રામ જનકપુત્રી આવતા હતા ત્યારે શકરના ધનુષ્યનો લંકા રામે કર્યો જાણી રામને જોવા સાંભા મળ્યા બન્ને રામ મળ્યા પછી પરશુરામ દક્ષિણ દિશા તરફના મહેદ પર્વત ઉપર જઈ ઉભા થઈ કરવા લાગ્યા. આજે પણ તે ધણાને દશન આપે છે.

પક્ષીઓ પણ ન જોળંગી શકે એવા હિમાલયના દુર્ગમ અઘાશ્યામી પર્વતોને બાણથી બેદી પરશુરામે છિદ્ર પાડી માર્યાં કર્યો છે આ કારને માર્ગે ઉતર દિશાયે માન સરોવર અને હેલાસ પર્વત તરફ જવાય છે હંસો પણ આ માર્ગે જ જાય છે. તે હંસદાર કે કોંચરધ્ર કહેવાય છે આ દેવોથી પણ ન થઈ શકે એવું અસાધારણ પરાક્રમ પરશુરામે કરવાથી તેની ઠીર્તિ આજ સુધી જળવાઈ રહી છે.

વામન અવતાર-કુરુક્ષેત્રમાં વામન ભગવાનનું મંદિર છે ત્યાં તીર્થધાના કરવા નિન્નેલા અભ્યુત્તરે શૌનક ઋષિએ જે હકીકત કહી તેનો સારારા નીચે પ્રમાણે છે

બલિ રાજાએ ઇન્દ્રને સ્વર્ગમાંથી કાઢી મુક્યો. દેવતાઓને હરાવી ઇન્દ્રપદ લઇ લીધું. ત્યારે દક્ષીની પુત્રી અદિતિ દેવમાતાએ ધૌર તપ કરી વિષ્ણુને પ્રસન્ન કર્યા, વિષ્ણુએ અદિતિને પેટે જન્મ લઇ અસુરોનો સંહાર કરી ઇન્દ્રને ફરી એવું સ્થાન અપાવવા સ્વીકાર્યું

પ્રહલાદનો પુત્ર વિરાયન, તેનો પુત્ર બૃહિ ઉગ્ર તપ કરી બ્રહ્મા પસંદથી વરદાન મેળવી તેણે સ્વર્ગ પૃથ્વી પાતાળ એક ત્રણે લોક પોતાનાં તામામાં કર્યાં ઇન્દ્ર અને દેવતાઓ નિરાધાર થઇ બટકર્તા લાગ્યા દેવતાઓની પ્રાર્થનાથી વિષ્ણુએ કશ્યપની સ્ત્રી અદિતિને પેટે જન્મ લીધો તે વામન ભગવાન ધાટમાં ઠીંગણા હતા તેને આઠ વર્ષની ઉંમરે જન્મેલ દીધી

બલિરાજા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતો હતો. આ પૃથ્વરૂપિણે આગળ કરી વામન ગયા. આં શુકાચાર્ય, ઋષિઓ, વિદ્વાન બ્રાહ્મણો વગેરે હતા. વામન ભગવાને શાઆયથી તે બધાને નિર્જેતર કર્યાં હરાવ્યા આઠ વર્ષના અને સાત ઠીંગણા વામનજીના અલૌકિક જ્ઞાનથી આશ્ચર્ય ફેલાયું બલિરાજાએ વામનજીને સત્કાર પૂર્વક પ્રાર્થના કરી, આપ કૌણ છો, ક્યાંથી આવો છો, શું જોઇએ છીએ જે જોઇએ તે માગો, એમ કહેતાં શુકાચાર્યે અને પ્રહલાદે બલિરાજાને રાજ્યો કે આ વિષ્ણુ ભગવાન તુંને હેતરવા અને ઇન્દ્રને સ્વર્ગ પાછું અપાવવા આવેલ છે માટે માગે તે આપતા નહિ પણ બલિ રાજા કહે જે માગે તે આપવા હું જોઈશું છું માટે બને માફ સર્વસ્વ લઇ દેવે પણ આપીશ. વામન ભગવાને ૩ ડગલા પૃથ્વી માગી. બલિરાજાએ સંકેત કરી તેના હાથમાં પાણી મુક્યું તુરત વામને વિરાટ રૂપ ધારણ કર્યું પૃથ્વીમા પગ સ્વર્ગમાં મસ્તક અને સૂર્ય ચંદ્ર તથા તમામ દેવો એના શરીરમાં જોવામાં આવ્યા વામને ઇન્દ્રને સ્વર્ગ અને પૃથ્વીનું રાજ્ય આપ્યું અને બલિરાજાને પૃથ્વી નીચેનું સૂતલ નામનું પાતાળનું રાજ્ય આપ્યું અને કહ્યું કે આ તું અનેક વિલાસ અને વૈભવ ભોગવ્ય. યજ્ઞ યાગ કર અને સુખે રહી આનંદ મનાવ્ય હવેથી ઇન્દ્રાદિ દેવોનો દ્રોહ કરીશ માં આં તારું દેવાધિપતિ કાયમ રહેશે બલિરાજાએ ભગવાનની માગ્યા માથે ચડાવી પોતાના પરિવાર સાથે સૂતલ નામના પાતાળમાં જઈ આં રાજ્ય કરવા લાગ્યો

આ પ્રમાણે વામન ભગવાનનો કાળા પગની હિપમા વિરાટ સ્વરૂપને બંને આ સ્લોકમાં આપી છે.

શ્લોક ૬૨ ગત્વા ચોર્વૃં.

આ સ્લોકમાં રાવણે કૈલાસ પર્વતને ખળભળાવ્યો હતો એ હકીકત છે તે રાવણુ કૌણ હતો તે ટુંકામાં જતાવય તુષ્ણિફુ રાજ્યે પોતાની ઇન્દ્રવિડા નામની કન્યા પુષ્કરસ ઋષિને પરણાવી તેના દીકરા વિશ્વવા યથો વિશ્વરાને ૪ સ્ત્રીઓ હતી તેમાં મોટી દેવવણ્ણીનામાં કુમેરનો જન્મ થયો, તેનું મોટું શરીર, મોટું માથું, મોટી ડાઘી એમ વિચિત્ર બેડાળ શરીર જોઇ પિતાએ કુબેર ખરાબ આકોચનો એવું નામ પાડ્યું પછી તેણે શકર ઉપર તપ કરી

૧ આ કથા વિસ્તારપૂર્વક હરિવંશના બલિષ્ઠ પર્વના અધ્યાય ૬૪ થી ૭૨ સુધીમાં શ્રી મત્સ્ય પુરાણમાં અધ્યાય ૨૪૬માં છે રામ રાવણની વિસ્તાર પૂર્વકની કથા વાલ્મીકી રામાયણમાં.

સુંદર શરીર, દીર્ઘાયુષ મેળવી અલક્ષાપુરીનો રાજ્ય થયો અને ચંદ્રનો મિત્ર બન્યો. કુબેરને બાઈ રાવણ કુંભકણુ વિબીષણ અને શૂર્પણખા નામની બેન હતી. રાવણ ધણે વિદ્વાન હતો. પણ સ્વભાવે અને ક્રોધે દુર અને અધર્મી હતો. તે આગલ્યા જન્મમાં હિરણ્યકશિપુ રૂપે હતો, રાવણે સાઠ હજાર વર્ષ પૃથ્વી સ્વર્ગ અને પાતાળનું રાજ્ય ક્યું. ત્રેતાયુગ ઉતરતા દશરથના પુત્ર રામચંદ્રે તેનો વધ કરી પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો.

રાવણે દેલાસને ખળભણાવ્યો. કુબેર પાસે પુષ્પક વિમાન હતું તે આપવાની ના પાડી એટલે દેલાસ પર્વતની તબેડીમાં આવેલી અલક્ષાપુરીને છિન્નચિન્ન કરવા માટે રાવણે દેલાસ પર્વતને ઉપાડી પહાડી બાંગી નાખવા પ્રયત્ન કરેલો તેથી દેલાસ પર્વત ખળભળી ગયો હતો પણ કુબેર તેને પુષ્પક વિમાન આપ્યું. આ હકોક્તનો ઇસારો આ રક્ષોકર્મા કવિયે કરેલ છે.

શ્લોક ૬૩ ઉત્પદ્યામિ

દેલાસ પર્વત સદૈ રંગનો છે. આજે પણ માનસરોવરની નજીક ટિબેટની હદમાં દેલાસ પર્વતની ધાત્રાએ જનારા યાત્રાળુઓ દેલાસ પર્વતના દર્શન નીચેથી કરે છે. તે ધણે જાય છે. તેના ઉપર કોઈ ચડી ચડતું નથી સિવલિંગના આકારનો આ પર્વત છે. તેની જ સામે નંદી-પોઠીયાના આકારનો વિશાળ પર્વત છે ચંદ્રના મંદિરમાં સિવલિંગની સામે નંદી પોઠીઓ રાખવામાં આવે છે એ રીતનું દ્રશ્ય ત્યાં જોઈ શકાય છે. એટલે સદૈ દેલાસ ઉપર કાળા રંગનો તું કેવો દેખાઈ એ બતાવતાં ખળભળું દર્શાવે આપે છે

ખળભદ્ર વસુદેવના પુત્ર હતા અને શ્રીકૃષ્ણના મોટાભાઈ થાય. તે વાને ઘણા રૂપાળા ધોળા હતા. તેને વાહણી કે કાળાં લૂગડાં પહેરવાનો શોખ હતો ધોળા રંગના ખળભદ્ર કાળાં લૂગડાં પહેરવાથી જેવા દેખાતા તેવા તું ધોળા રંગના દેલાસ પર્વત ઉપર દેખાઈ એમ પક્ષ કહે છે

શ્લોક ૬૪ સસ્મિન્ હિત્વા

આ રક્ષોકર્મા ચંદ્ર પોતાના પત્ની પાર્વતીને ઉઘાડી નિશ્ચ -ભાગમાં હાથનો ટેકો આપે છે તેમ જણાવ્યું છે. એ ચંદ્ર પાર્વતી કોણ છે તે કુંઠામાં લખ્યું છે. ભરતખંડમાં ગામેગામ ચકરતું મંદિર હોય છે અને તેમાં સિવલિંગ નંદી પાર્વતી અને ચંદ્રનો પુત્ર ગણપતિની મૂર્તિ પૂજાય છે. ચંદ્ર વાને ધોળા છે અને તેની હિમર કિશોર અવસ્થા જેવી હોય છે. હિંદના વેદ ઉપનિષદ વિ. શાસ્ત્રોમાં ચંદ્રની ઉપાસના મુખ્ય વસ્તુવી છે. તેથી હિંદની કુરોડોની પ્રજા તેની ભક્તિ કરે છે અને ઘેરઘેર સિવલિંગની પૂજા થાય છે. સિવપુરાણ, મહાભારત તથા અઢાર પુરાણોમાં ચંદ્રના ચરિત્રાનું વર્ણન છે. એ ચંદ્ર તેના પત્ની પાર્વતી સાથે દેલાસમાં રહે છે અને દેલાસની આસપાસ હિમાલયમાં ફરે છે. ઉઘાડી નીચા પ્રદેશમાં પાર્વતીને પોતાના હાથનો ટેકો આપી ચડાવે ઉતારે છે. પોતાની બીને ઉઘે નીચેથી તથા વાહનમાંથી ચડવા ઉતારવા વખતે હાથનો ટેકો પુરોવાયે આપવો એ હાલમાં શિષ્ટતા ગણાય છે પણ પૂર્વકાળમાં તે પ્રજ્ઞાલિંગ આર્યોમાં પણ ચાલી આવે છે. કાવ્યો પ્રસાદોમાં રાજાઓ કે બીજા પોતાની બીને વાહનમાંથી ઉતારતાં હાથનો ટેકો આપવાના

શ્લોક ૬૬ હેમામ્મોજ

આં પ્રયોગમાં માનસરોવરનો ઉલ્લેખ છે. તે કેલાસ પર્વતની નજીક છે. કેલાસ માનસરોવરની જગ્યાએ પાત્રાણુઓ જાય છે. પુરાણોમાં વર્ણન છે કે દેવતાઓની સ્ત્રિઓ તથા બીજી દેવીઓ માનસરોવરમાં નહાવા હમેશાં આવે છે. ત્યાં સોનાના રંગના કમળ અને હંસો રહે છે. પણ જાત્રાણુઓ એવું કંઈ દેખતા નથી. ગંધમાદન પર્વત સુધી પહોંચે, ગંધા હતો તેની ઉપર કુમેરની અલંકાપુરી છે એટલે કેલાસ ગંધમાદન અલંકાપુરી માનસરોવર એ બંધા નજીક નજીક છે. હાલમાં કેલાસ માનસરોવર કહેવામાં આવે છે તે એ જ છે કે બીજા હશે આવી શંકા થાય છે.

મહાભારતમાં લખ્યું છે કે કેલાસ પર્વત કોપથી કે પાવી ન ચકાય એવો, પંક્તો વિદ્યાધરો, ગંધર્વો જેની તલેરીમાં રહે છે, હમેશાં કુણ પુલોથી શોભતો અને નેત્રને આનંદ આપનારો છે તેને રાવણે કે પાવ્યો હતો. તેમ સોનાના કમળવાળું માનસરોવર પણ રાવણે ડાળી નાખ્યું હતું. આ માનસરોવર ઘણાં મનમાં નિશ્ચય કરીને ગાંધ્યું હતું તેથી તે માનસ-સરોવર કહેવાયું તે સરમાંથી નિકળેલી નદી સ્વયં કહેવાણી જે અર્થોધાને પાદર વહે છે.

શ્લોક ૭૧ ચર્યાં ચક્ષાઃ

અલંકાપુરીમાં રહેલા કલ્પવૃક્ષોને આદી ઉલ્લેખ છે આ વૃક્ષ સમુદ્ર મંથન કરતાં નિકળ્યું હતું તે સ્વર્ગમાં અને અલંકાપુરીમાં છે. આ વૃક્ષો કલ્પાંત સુધી નાશ પામતાં નથી. આની પાંતે બંધને જે વસ્તુની ઇચ્છા કરે તે મળે છે આ વૃક્ષ સ્વર્ગમાં હવેના નંદનવનમાં આ આનાં પારિજાત મંદાર વગેરે નામ છે.

આને લગતી એક રસિક કથા શ્રીકૃષ્ણના જીવન પ્રસંગમાં બની છે. હરિવંશ એ મહાભારતનો એક ભાગ છે તેમાં શ્રીકૃષ્ણનું જીવનચરિત્ર બહુ સુંદર વર્ણવ્યું છે. આ મંથના ૨ જ વિષ્ણુપર્વના ૬૪ થી ૭૬ સુધીના ૧૩ અધ્યાયમાં આ કલ્પવૃક્ષને સ્વર્ગમાંથી દારકામાં શ્રીકૃષ્ણ લઈ આવ્યા તેને લગતી કથા છે. તેનો કુટુંબ સાર નીચે પ્રમાણે છે.

દારકા ગિરનારની તલેરીથી માંડી વેરાવળ દીવના હરિયા સુધીના વિસ્તારવાળી હતી. ગિરનારને રિવતક પર્વત પણ કહેતા. શ્રીકૃષ્ણના અનેક મહેલો ગિરનાર પર હતા; ભાં તે પાવું રહેતા. ઉત્સવ ઉજવતા મૃગયા કરતા. એકવાર શ્રીકૃષ્ણનાં મોટા પટરાણી શકિમણીજીએ ઉપવાસનાં પારણાની ઉજવણી કરી તે વખતે શ્રીકૃષ્ણની બીજી સ્ત્રીઓ આહણો સગા સ્નેહી હજારો કુટુંબીઓ સાથે ગિરનાર ઉપર મોટા ઉત્સવ કર્યો. શકિમણી અને શ્રીકૃષ્ણ બેઠાં હતાં, ભાં નારદ આવ્યા શ્રીકૃષ્ણે તેની પૂજા કરી. નારદે કલ્પવૃક્ષનું પુલ શ્રીકૃષ્ણને આપ્યું, શ્રીકૃષ્ણે શકિમણીને દીધું તેણે તે પોતાના મસ્તકે ચડાવ્યું. નારદે કહ્યું હે શકિમણી, આ પુષ્પ તમારા મતની ઉજવણીના મુકન રૂપે સ્વર્ગમાંથી લાવ્યો છે. આ એક વર્ષથી વધુ સમય સુધી કરમાતું નથી આવતો પ્રભાવ. એવો છે કે તમે જે સુગંધી વસ્તુની કે સુગંધી પુષ્પોની ઇચ્છા કરશો તે મળશે જે જોડકા કે ગરમ પીવાનાં મરજી પડે તે રસ મળશે સૌભાગ્ય વધશે. આ પુષ્પ હમેશાં પાંતે રાખવાથી જીવ તરસ ગ્યાન કે વૃદ્ધાવસ્થા આવતી નથી. વિવિધ પ્રકારનાં સંગીતના, સ્વરો સંભળવાની ઇચ્છા મારે ત્યારે સંભળા

ચદશે. પોતાના કાંઈપણ મનોરથ તમે પુરા કરી શકો. એક વરસ પૂર્વે થયે આ કુલ તેના મૂળસ્થાને આશુ વળે. આ પુષ્પને માતા પાર્વતી તથા હંસાણી, દેવમાતા, સાવિત્રી, લક્ષ્મી, દેવતાની ઓએ તથા દેવતાએ હમેશાં ધારણ કરે છે. આ વાત આલની હતી સારે સલભામાની ગાતગીતાર ઓયે બધું સંભળી સલભામાને બધી પુષ્પની વાત કહી. સલભામા એ સાંભળી ખુબ રોમે ભરાઈ ધોળા લુગડાં પેરી રોસાવાના ઝોરડામાં ગયાં, રૂઝિમણી ખાંસે ખેઠેલા શ્રીકૃષ્ણ આ વાત સમજી ગયા હતા. રૂઝિમણી નારદ વાતું દરતા હતા તેને જરા કામ છે હમણાં, આતું છુ એમ કહી નારદની સેવામાં પ્રહુમને રાખી ઉતાવળા સલભામાને મહેરોર ગયા. તે વીચાળ મહેલ વિશ્વકર્માયે બધેરો હતા. શ્રીકૃષ્ણ બીતા બીતા જાનામાંતાં સલભામાની પાછળ જઈ ઉભા રહ્યા. સત્યભામાએ આજુબાજુ ફેરી દબને ધોળાં લુગડાં પેરીને, પહેરેલી પુષ્પની માળા ચોળી નાખીને જે હાથ વચ્ચે મુખ રાખી વાઢો વાળી રાતાં નીસાસા નાખતાં ખેડાં હતાં. કલ્પવૃક્ષનું પુષ્પ હાથમાં લીધેલું તેથી શ્રીકૃષ્ણનું શરીર મુગંધમુગંધ થઈ ગયું હતું. સત્યભામાએ આવી ઉત્તમ મુગંધ ક્યાંથી આવે છે. એ મારે મારેકેર જોતાં શ્રીકૃષ્ણને પાછળ દીઠા નારદે આપેલા કુલની શ્રીકૃષ્ણ માથે આવેલી મુગંધ છે એ જાણી વધુ પ્રયત્નકાંપ થયો. આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલવા લાગી. શ્રીકૃષ્ણે બથમાં લઈ પોતાને, હાથેથી આંસુવાણું મુખ લુપ્ત નાખી પોતે જાણતા હતા જતાં મુજબ લાગ્યા મહેવા લાગ્યા. હે મુખ શા માટે રવો છો ? અંદાના સરખું તમારું મુખ રોયથી શા માટે ચેરાઈ ગયું છે ? શા માટે કેસરી સોનેરી વજો ફેંકી દઈ આ વિધવાયે પેરવા લાપડ ધોળાં લુગડાં પેરી ખેડાં છો ? આવી મને કુંપ થાય છે. હું દરેક રીતે તમારે આધીન થઈ વસતું છું, તમારા જોટલું હેત મને બીજી કોયે ઉપર નથી જતા શું આશ્ચર્ય છે ? આમ ઘણું કહ્યું પણ રાતાં અટક્યા નહીં એટલે પોતાના સોગળ આપ્યાં. એટલે સત્યભામાએ કહ્યું, હું મારેતી હતી કે તમે મારાજ છો પણ તમે ઉપરથી ટાંગ કરી અને જોળીને ઠગો છો. મેં જાણ્યું કે તમે મારે મોઢે મીકું મીકું બોલો છો પણ તમારો સ્નેહ બીજી ઉપર છે. મને સ્વ આપો એટલે હું તપ કરવા ચાલતી થાઉં. મને અભિમાન હતું કે બધી કોયે કરતાં મારા પર તમારો વધુ સ્નેહ છે પણ હવે હું હારી પાત્ર કરી. નારદે આપેલું કલ્પવૃક્ષનું કુલ તમે તમારી વહાલીને આપ્યું, હું યાદ ન આવી. એ તમારી વહાલીનાં નારદે વખોણું કર્યાં. તમે અને પ્રણય રસ આપી હવે સંતાપ આપો છો. મને સ્વપ્નામાં પણ નોતું તે મેં સાંભળ્યું. હવે માન વિના હું જીવવા કષ્ટજીવી નથી. મેં શું પાપ કર્યું ? હશે કે હું તમારી વહાલી હતી તે અગ્રિય યર્ષાગ્રહ. જે સમુદ્રમાં તમારી સાથે ક્રોડ કરી છે તે સમુદ્રને હવે હું કયે મોઢે જોઈ શકું “તારા જોરી મને જોઈ આ વહાલી નથી” આવાં તમારાં વેણું કર્યાં ગયાં ? તમે કપટી છુતારા છો એ મેં જાણ જાણ્યું. આ રીતે સલભામાયે ઘણું કહ્યું. સારે શ્રીકૃષ્ણ કહે હે પ્રાણેશ્વરી તમારો રોય ઉતારો. હું તમારો જ છું એમ જાણો. કલ્પવૃક્ષનું પુષ્પ નારદે અને રાજી કરવા રૂઝિમણીને આપવા માટે મને લીધેલું, જતાં મારો આ એક અપરાધ માફ કરો. તમારે કલ્પવૃક્ષનાં કુલની કબજા છે તો તેને બદલે સંગમિયી આપું કલ્પવૃક્ષ લઈ આવી તમારા આશિષામાં રોપીશ. આ સાંભળી સલભામા રાજીરાજી થઈ ગયા.

પછી નહાઈ ઘોષ તૈયાર થઈ નારદજીને, યાદ કર્યાં તેઓ પણ નહાઈ કરી પરવારી
 દુરત આબ્યા. મુનિની પૂજા કરી કુલપાદનુ બોજન કરાવ્યું પછી પોતે જમ્યા સત્સભામાં
 હાથ જોડી પ્રણામ કર્યાં નાનદે આશીર્વાદ આપ્યા. પછી ના દે કહ્યું હે શ્રીકૃષ્ણ હવે હું રજા
 લઈ ઇંદ્ર લોકમાં જઈશ. આજે હાં મહાદેવનો મોટો ઉત્સવ છે. દેવ ગધર્વો અમ્સરાઓ દર
 મહિને નાચ ગાનુ કરી શંકરનો ઉત્સવ ઉજવે છે અને શંકર અતર્ધ્યાન રહી તે બધું જીવે
 છે. ઇંદ્રે મને આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું છે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું હે મુનિ તમે મારા મેટાભાઈ
 ઇંદ્રને કહેજો કે જામારી વહુ સત્સભામાંયે કલ્પવૃક્ષની પૂજાનો ઉત્સવ કરવા, હું લીધા છે મેં
 તેને વચન આપ્યું છે કે કલ્પવૃક્ષ લાવી આપીશ-તો તે વૃક્ષ કૃપા કરી મોકલે. તે થોડા
 વખતમાં સ્વર્ગમાં પાછું આવી જઈશ. આટલી નાના ભાઈની પ્રાર્થના સ્વીકારવા સમજાવતે.
 આટલો મારો સંદેશો આપજો પછી નારદ ઇંદ્ર પાસે ગયા અને શ્રીકૃષ્ણનો સંદેશો ઇંદ્રને
 પોચાડ્યો. ઇંદ્રે તે સ્વીકાર્યું નહીં એ સંભાર્યાર નારદે આવી શ્રીકૃષ્ણને કહ્યાં. શ્રીકૃષ્ણે ગરુડનું
 સ્મરણ કરવાથી દુરત તે દાંતર થયા સાત્તકીની સાથે શ્રીકૃષ્ણ નંદનવનમાં જઈ કલ્પવૃક્ષની
 રક્ષા કરનારાને મારી વૃક્ષને ઉપાડી ગરુડ પર નાખી અમરાવતીની પ્રદક્ષિણા કરી ચાલના થયા.
 ત્યાં ઐરાવત પર બેઠેલા ઇંદ્ર ત્યાં આવ્યા. શ્રીકૃષ્ણે ઇંદ્રને પ્રણામ કરી કહ્યું હે મોટાભાઈ તમારી
 વહુ સત્સભામાં આવેલા વચન પ્રમાણે કલ્પવૃક્ષ લઈ જઈ છું તેને થોડા વખતમાં તેને સ્થાને
 મુકી જશ. ઇંદ્રે કહ્યું માગી સાથે ચુક કર્યાં વિના તે લઈ જઈ શકશો નહીં શ્રીકૃષ્ણે ઇંદ્રના નાના
 ભાઈ હતા તેથી પ્રથમ પ્રકાર કરવા કહ્યું અને બંને વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ થયું પાછળથી
 આકાશ ગામી રૂથમાં બેસી પ્રદ્યુમ્ન પણ શ્રીકૃષ્ણ પાછળ ગયા. ઇંદ્રને કૃષ્ણનું, ઇંદ્રના પુત્ર
 જ્યોત ને પ્રદ્યુમ્નનું અને સ્વર્ગમાં રહેતા પ્રાનર નાખના પરશુરામના શિષ્ય બ્રાહ્મણ સાથે
 સાત્તકીનું યુદ્ધ થયું. ત્રણેનાં ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યાં ત્યાં શંકર આવ્યા શ્રીકૃષ્ણે અનન્ય ભાવની
 સ્તુતિ કરી. ભયંકર યુદ્ધથી ત્રણે લોક ખજભળવા લાગ્યા ત્યારે બ્રહ્માયે કશ્વપતે મોકલ્યા.
 બંનેયે પ્રણામ કર્યાં કશ્વપતી આગાથી યુદ્ધ બંધ થયું અને શ્રીકૃષ્ણ કલ્પવૃક્ષ દારકામાં
 લાવ્યા. ત્યારે ગામમાં મોટી શોભા અને ઉત્સવ થયો. સત્સભામાંના મહેલ પાસે તે રાપુ
 માદ કરવાથી નરદ ત્યાં આવ્યા તેણે સત્સભામાં પાસે કલ્પવૃક્ષની પૂજા કરાવી બ્રાહ્મણોને
 જમાડ્યા અનેક દાન દીધાં. આ વૃક્ષ એકે વરસ સુધી દારકામાં રાખી શ્રીકૃષ્ણ કલ્પવૃક્ષને
 સ્વર્ગમાં પાછું લઈ જઈ નંદનવનમાં રાપુ. ઇંદ્ર મોટા અને ઉપેદ્ર (વિષ્ણુ) નહાના
 હતા બંને અદિતિ અને કશ્વપતી પુત્ર હતા. શ્રીકૃષ્ણ પૂર્વજન્મે વિષ્ણુ હતા
 તેથી ઇંદ્રને મોટાભાઈ કહેતા. માતા અદિતિ, પિતા કશ્વપ, મોટાભાઈ ઇંદ્ર બધાને પ્રણામ કરી
 રજા લઈ શ્રીકૃષ્ણ દારકામાં પાછા આવ્યા. કલ્પવૃક્ષની કથાને આ બહુ જ દુઝે સાર છે.

શ્લોક ૭૦. યત્ર સ્ત્રીર્ણા

આ શ્લોકમાં ચંદ્રકાંત મણિ જગમીમાં જડેલ હોવાથી ચંદ્રની કિરણો તેના પર પડતાં
 પાણીની ધારાઓ ચાલી રહી છે એમ જણાવે છે 'ભારત'માંના પ્રાચીન સાહિત્યમાં અને
 આયુર્વેદમાં તેનો ઉલ્લેખ ઘણે ક્રોણે મળે છે. રાત્રે ચંદ્રનાં કિરણો આ પત્થર ઉપર પડે
 તો તેમાંથી પાણી ટપકે છે. આને ઇમિટમાં મુનગોન કહે છે મખ દિંદના ઇંદાર નજીક
 મહુ પાસેના મદ્યી બે ગાઉ હોય પાતાળ પાણી નામનું ગામ છે. ત્યાં ૨૦ થી ૨૫ ફાથ

ઉચ્ચેથી એક ધોધ પડે છે તે નર્મદામાં બળે છે. આદીથી ૧૩ ગ્રાઉ છે તે નર્મદા છે. આ પાતાળ પાણીના પ્રવાહમાં શ્રીફળના આકારના પાણા યાવ છે. તેને તોડવાથી વચમાંથી ઇંડા આકારના છીપના જેવા રંગનો પત્થર નિકળે છે. આને ચંદ્રમણિ કે ચંદ્રકાંત અને ઇંગ્રેજમાં મુનરોન કહે છે.

ચંદ્રકાંતની પિષ્ટિ પિત્ત જોડી ગરમી રક્તસ્રાવ પ્રદર મગજની નેનળાપ ગાંઠપણ ઉન્માદને મટાડે છે. આ ધારણ કરવાથી બધા મહોની પીડા જૂત ત્રેત જેવાં સુત્રોનો વળગાડ બૂન બાધા મટે છે. અધીકની ખરલમાં આને પ્રલાય જળમાં ૨૧ દિવસ ધુંટયા કરવાથી ઉત્તમ પિષ્ટી યાવ છે. આનો મોટો જથ્થો હિમાલયના કેદુર માનસરોવરમાં નીકળે છે.

શ્લોક ૮૩ વાપી વાસ્મિન

શ્લોક ૮૪ તસ્યાસ્તીરે

પક્ષના ધરના વણુનમાં તેના બગીચામાં વાપીનું વણુન છે. મસ્તિનાય અને બધા પ્રાચીન તથા અર્વાચીન ટીકાકારો બાપાંતરગ્રાસે આ વાપીને પગથીમાંવાળો કુવો કે વાવ કહી છે. કુવાને પગથીમાં હોતા નથી વાવને તેમાં ઉતરવાનાં પગથીમાં હોય છે. વાવ બહુ તો ૨૦-૨૫ હાથના ઘેરાયામાં હોય છે. ઉદાહરણ ૧૦ થી ૨૦ હાથ કે તેથી વધુ ઝોણું દેશમેદ પ્રમાણે હોય છે આવી વાવ કે કુવો હીને ટીકાકારોએ આ પ્રસંગને નીરસ બનાવી દીધો છે. અને પોતાનું અગ્નિન દેખાડ્યું છે આદી કવિ વાપી શબ્દથી તળાવડી કહે છે. કવિના વણુન પ્રમાણે તેમાં 'સુવણુ' રંગના પ્રલવાળાં સેંકડો કમળ ખીલેલાં છે. તેના જળમાં સંખ્યાબંધ હંસો ક્રીડા કરે છે અને નિવાસ કરી રહે છે કુવાને હિવારખી કે પાળ બાધેલી કહેવાય છે યારે નદી અને તળાવના કાંઠાને તીર શબ્દથી ઝોળખાય છે આ વાપીને તીરે ઇંદ્ર નીલ સ્વંત બનાવ્યો છે તે એવડો. મોટો છે કે તેના પર મેષ બેસી શકે એમ છે. વળી આને તીરે ઉતરવા ચારેશર મરકત મણિનાં પગથિયાં બાંધ્યાં છે અને દેકેકેકાણે જવા આવવા માટે 'દ્વય' મણિનાં નાળાં બાંધ્યાં છે. જેનાં પાણી નીચે વથા આણુનાણુ ખીલેલાં કમળ શોભે છે. વળી કવિ કહે છે કે જે વાપીના જળમાં રહેતાં-વસતાં હંસો માનસરોવરમાં જવા મ્હર્તા નથી. દસ વીસ હાથ ઉડી કુવાના ધાટની વાવને માટે આ શ્લોકોનું વણુન ટીકા કર્યું નથી. શુ ૧૦-૨૦ હાથના ઉંડા ખાડા જેવા કુવામાં અમંજ્ય હંસો વસી શકે ? તેને માનસરોવર દરતાં વધુ પ્રિય માને ? અને એવી ઉડી વાવમાં કમળો ખીલી શકે ખરા ? આ બધું જોતાં આદી વાપી એટલે નાનું કે મોટું તળાવ જ કવિયે કહેલું છે.

મરકતશિલાચ્છસોપાનમાર્ગા મરકતમણિભિઃ પરિતઃ સોપાનૈઃ ચઢ્યા માતાં પરયાં સા । હૈમૈઃ સુવર્ણસદૃશરંગૈઃ વિકચકમલૈઃ પ્રફુલ્લિતકમલૈઃ હ્રસ્વા વ્યાસા । પુનઃ સ્તિગ્ધૈર્દ્યનાલૈઃ હ્રસ્વા, સરોવરિકાયાં દ્વતસ્તતો ગમનાગમનર્થે ધૈર્યમણિભિઃ ઘઢ્યાઃ નાલાઃ પુલિકાઃ સૈઃ હ્રસ્વા વ્યાસા, પતાદૃશો વાપી સરોવરિકા મમ મુદ્દોવાને વર્તતે । યસ્યાઃ તીરે પેશલૈઃ હિન્દ્રનીલૈઃ હિન્દ્રમીલમણિભિઃ રચિતઃ શિખરો યસ્યાસો ક્રીડાશિલ. વિચતે ।

આ રીતની જાનને શોધની, હકીકત જોતાં વાપી નામથી તળાવડીને કવિ સૂચવે છે એ સિદ્ધ માય છે.

‘જલાશયોત્સર્ગત્ત્વ’ આ પ્રસ્તુતિમાં દોઢિકા, પુષ્કરિણી, તઢાગ, દ્રોણ, વાપી વગેરે જળાશયોનાં લક્ષણો આપ્યા છે. તેમાં વાપીનું લક્ષણ અપર્તા જણાવે છે કે ચતુર્દિક્ષુ ત્રિંશદધિકશતદ્વસ્તાન્યૂનતાયાં વેદશસદ્વસ્તાન્તરાન્યૂનત્વેન વાપી એટલે આરે દિશયે ૧૩૦ હાથથી ઓછી નહિ એવી અને સોળ હજાર હાથથી વધુ હાંખી ચોળી નહિ એવી જે બનાવવામાં આવે તે વાપી કે તળાવડી કહેવાય છે.

શ્લોક ૮૫ રક્તાશોક

આ શ્લોકમાં અશોક ઋષ્ટુલ વગેરે વૃક્ષો દોહદ-ગર્ભાવસ્થા વખતે પ્રોતાની ઓળા ડાળા પગની પાડુની અને મદિરાનો ઠાંગળો ઊંટવાની ઇચ્છા કરે છે એમ તથા વૃક્ષોમાં જીવ, ઇચ્છા શક્તિ, સુખદુઃખ, હર્ષ શોકનું જ્ઞાન હોય છે. ખાવપેયાદિ વસ્તુ અને સ્પર્શદિથી તેને વિવિધ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે એમ આ શ્લોક કહે છે. આધુનિક વિજ્ઞાન, વૃક્ષો વનસ્પતિઓને સુખદુઃખનું જ્ઞાન થાય છે એવી શોધ કર્મોના ગર્વ દ્વે છે. શ્રી જમદીશ્વરજી બોજા વિગેરે તેના અધ્યયનું છે. પરંતુ એ શોધ બે હજાર વર્ષ પહેલાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી અને તે વખતના વિદ્વાનો આ હકીકત જાણતા હતા એ બરતખંડનાં અનેક શાસ્ત્રો પુરાણો ઇતિહાસો વગેરે વાંચનારા જાણે છે.

દોહદ-ગર્ભાવસ્થા વખતે ઓઝોને અનેક ચીજ ખાવા પીવા પહેરવા ઓઝવાની વિવિધ પ્રકારની ચીજ વસ્તુની ઇચ્છા થાય છે, તેમ વૃક્ષોને પણ ગર્ભાવસ્થા વખતે જુદીજુદી જાતની ઇચ્છા થાય છે તે મળે તો વૃક્ષો ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં ફળપ્રલ આપે છે. શાખામાં લખ્યું છે કે પ્રિયંશુ (ધઉલો) ઓઝોના સ્પર્શની, બોલસરી ઓળા મોઢાના મદિરાનો ઠાંગળો ઊંટવાની, અશોક ઓળા ડાળા પગની પાડુ વાગવાની, તિલક વૃક્ષ ઓઝોએ મદદાસ્થ સાથે સામે જોવાની, કુરળક આલિંગન આપવાની, કલ્પવૃક્ષ મશ્કરીનાં સંચારના વચનની, ચંપો સાથે મદ હસવાની, આંબો ઓળા મોઢાની, કુંકે ચારવાની, રૂઢાક્ષુ વૃક્ષ ગીત ગાવાની, કચેર સામે નાચવાની એમ જુદાંજુદાં વૃક્ષો ગર્ભાવસ્થા વખતે જુદીજુદી ઇચ્છા કરે છે અને તે આપવાથી તેને વૃક્ષો પ્રસન્ન થઈ સુખી ફળપ્રલ આપે છે.

શ્લોક ૧૦૭ કૃત્વાલ્પાતે

આ શ્લોકમાં સીતાને રાવણે ઉપાડી ગયા પછી તામનો સંદેશો લઈ લોકમાં ગયેલા હનુમાનનું દ્રશ્ય આપર્તા કહે છે કે સીતાએ ઉચ્ચ મુખ કરી જેમ હનુમાનનો સંદેશો સંભળ્યો હોતો તેમ મારી ઓ તારો સંદેશો ઉચ્ચ મુખ કરી સંભળશે.

આ વાલ્મિકી રામાયણનો આ એક પ્રસંગ છે. આ ગ્રન્થ ૨૪,૦૦૦ ચોવીસ હજાર શ્લોકનો ઘણો રસિક સંસ્કાર બ્યવહાર રાજદારણ વગેરે માટે બોધદાયક છે. આ ગ્રન્થનાં કુનિયાની દરેક ભાષામાં ભાષાંતર થયા છે. આ ગ્રન્થ ઉપરથી ઘણી રામાયણો અને ઘણાં સંસ્કૃત દાન્ય નાટકો રચાયા છે. સાગી રામ કથા કે સાચો તામનો ઇતિહાસ વાલ્મિકી રામાયણમાં જ છે. બરતખંડના ૩૫ કરોડ માણોના રામકથાથી જાણીતા હોય છે. હિંદના દરેક ગામમાં ગામ વચે તામનો ચોરો હોય છે, તેમાં રામ લક્ષ્મણ સીતાની મૃતિની પૂજા થાય છે. આખા ગામને તે વિસામાનું, ગામના આજેવાનોને બેળા ચંપનું તથા મહારાના

વટેમાયું લોભને ઉતરવાનું તે સ્થાન મળ્યા છે. હનુમાન રામનો સદેશો લઈને ગયા તેને લંગતી રસિક અને વિસ્તારવાળી કથા આ ગ્રન્થના કિરિષ્ણાદ્ય અને મુંદર કાંડમાં છે. આને લંગતી એકદમ દુઃખી હકીકત આપવામાં આવે તો પૃષ્ઠ ૧૫-૨૦ પાના થઈ જાય તેથી લાચારીયે આ નાની ગ્રોપડીમાં તે આપી શક્યો નથી. દરેક માણસે રામાયણ અને તેમાંના આ પ્રસંગ વાંચ્યો જોઈએ વાંચ્યા પછી દરેકને એમ થાય છે આ ન વાંચ્યું હેત તો આપણાં જીવન વ્યર્થ હતાં.

મેઘદૂતના શ્લોક ૧લામાં લખેલી દુઃખી હકીકત ગ્રંથાણે પિતાના વચનને માન્ય કરી રામ લક્ષ્મણ, સીતા ૧૪ વર્ષના વનવાસે નીકળ્યાં. ગુહ રાજની મદદથી ગંગા નદી ઉતરી બારદાજ મુનિના આશ્રમે થઈ ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર આવી ત્યાં રહ્યા. તે દરમ્યાન રામના બાઈ બરત યતુમ તેની માતાઓ પ્રધાનો અને કબરો પ્રજાજનો રામને પાછા અથોધ્યા તેડી જવા આવ્યાં પણ વનવાસનાં ૧૪ વર્ષ પુરા થયા પહેલાં પોતે પાછા ફરવાનો અરવીધાર કર્યો. બધાં ગયા પછી એકાદ મહિનામાં ચિત્રકૂટ છોડ્યું પછી અત્રિ મુનિનો આશ્રમ વગેરે સ્થળે ફરી નાસિક ત્ર્યંબકેશ્વર પાંચે પંચવટીમાં આશ્રમ બાંધી રહ્યા હતા. તે જનસ્થાન-દંડારવ્ય કહેવાતું હતું ત્યાંના વસવાટ દરમ્યાન વનવાસને ૧૩ વરસ પુરા થયા આવ્યાં તે અરસામાં રાવણની બેન સુષણ્ણા રાક્ષસીયે દુર આવી ૩૫ લઈ ગમને પરણવા માગણી કરી. લક્ષ્મણે તેનાં નાક કાન કાપી નાખ્યાં. અર દૂવણુ ત્રિશરા નામના ત્યાં વસતા પોતાના બાઈ પાંચે ગઈ તેઓ રામને મારવા આવ્યા. રામે ૧૪૦૦૦ ચૌદ હજાર રાક્ષસો સાથે ત્રણેને મારી નાખ્યા. પછી અત્રિયન રાક્ષસ અને શપ્થણા પોતાના બાઈ રાવણ પાંચે લંકામાં આવી ત્યાં સીતાના ૩૫નાં વખાણુ અને રામે જનસ્થાનમાં રાક્ષસોનો કહેલો સંહાર વણુવ્યો. રાવણના આમહ અંતે ધમકીથી તેનો આમો મારીય સોનાનો મૃગ થઈ રામના આશ્રમની આલુમાલુ ફરવા લાગ્યો. સીતાએ તે મૃગને મારી તેનું ચામડું આસન માટે લાવવા હડ પકડી. રામ મૃગને મારવા ગયા મરતી વખતે રાક્ષસે રામ જોવો, સ્વર કરી બચાવવાનો પોકાર કર્યો. લક્ષ્મણને પેરાણે સીતાએ પાછળ મોકલ્યા. પાછળથી રાવણુ બાહ્યણુ ૩૫ લઈ સીતા પાસે આવ્યો. તેણે બાહ્યણુ જણી આસન આપી સત્કાર કર્યો. પુછવાથી પોતાની જાણખાણુ સીતાયે આપી. રાવણે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી, આકાશ ગામી રથમાં બેસી પોતાના જાણમાં સીતાને બેસારી ત્રાલત્રી થયો. રસ્તામાં સીતાયે બહુ પોકાર કર્યો રૂદન ક્યું તે સાંભળી જટાણુ પક્ષીયે રાવણુ સાંધે બચકર પુદ ક્યું. તેની પાંજિા રાવણે કાપી નાખી ચાલતો થયો. રસ્તામાં પોતાનું વચ્ચ અને આબૂણુ નમ્રચ્યુક પર્વત ઉપર સુગ્રીવ હનુમાન વગેરે બેઠા હતા તેનાપર સીતાયે રૂંક્યાં. લંકામાં આવી રાવણે અરોહક વાટિકામાં સીતાને રાખ્યાં.

રામ આશ્રમમાં આવે ત્યાં સીતાને જોયાં નહી, ઘણું રૂદન ક્યું. આગળ ચાલ્યા ત્યાં જટાણુએ રાવણુ સીતાને લઈ ગયાની વાત કરી તે મરણુ પામ્યો. ત્યાંથી આગળ ચાલી કુષધ નામના રાક્ષસને હણી શમરી નામની તપસ્વી બાઈ પાંચે આવ્યા તે સ્વર્ગે ગઈ. ત્યાંથી પંખા સત્તવર આવ્યા. સુગ્રીવ સાથે મિત્રાચારી થઈ. સુગ્રીવના બાઈ વાળીને રામે રાવણુ માસમાં માર્યો અને સુગ્રીવને ગાદીએ બેસાર્યો. કાતક માસમાં સુગ્રીવે લાખો વાદરાં અને રોષ બેળાં કરી આરે દિશામાં સીતાની તપાસ ફરવા મોકલ્યાં. કલિણુ દિશયે હનુમાન

અંગદ વગેરેને મોકલ્યા. નેઓથે' બધે જોત્યાં પણ સીતા મળ્યાં નહીં. ત્યાં ઋષિવિંશ નામનું
 બેધરૂં જોયું તેમાં પેઠા અને સાથે પાર બોધરા બહાર નીકળ્યા. ત્યાં સ્વર્ગ જેવા મહેલો અને
 બગીચા જોયા ત્યાં સ્વર્ગપ્રભા નામની તાપસી રહેતી હતી. તેને બધી વાત કરી તેણે તપના
 પ્રભાવથી બધાને દક્ષિણ તરફના દિશા કઠિ મુઠી દીધા અને સીતાને મેળવવાના આશીર્વાદ
 આપ્યા. ત્યાં જટાસુના બાઈ સંપાતિ સાથે મેળાપ થયો તેણે રાવણની લંકા નગરી ૪૦૦
 જોજન દરીયાની પેલે પાર હોવાની વાત કરી, પછી હનુમાન તે દરિયો ઝાળંગી ગયા.
 'રસ્તામાં સુરસા અને સિંહિકા' રાક્ષસીઓને મારી લકમાં ગયા. ત્યાં લંકા નામની નગરની
 રક્ષક રાક્ષસીને' મારી આખી લંકામાં ફરી સીતાની તપાસ કરી. અર્ધા યોજન ધોળા અને ૧
 યોજન લંબા રાવણના વિવિધ વૈભવ વિલાસ પૂર્ણ રાજમહેલમાં ર્યાં પણ સીતાને જોયાં
 નહિ, પછી કિંદલાપર ચલ્યા. પાછળ એક મેટો બગીચો અશોક વાટિકા' દીડી' તેના એક
 મેટા ઝાડ નીચે સીતા બેઠા હતા. સીતાને લકમાં લઈ આવ્યાં ૧૦' મહિના થઈ ગયા
 હતા. હનુમાન છાની રીતે સીતા હતાં તે જળ્યાએ આવી એકદમ નાનુ રૂપ લઈ ઝાડપર બેસી
 એણે જોવા લાગ્યા કે આજ સીતા છે કે ? ત્યાં ગવણુ આવ્યો તેણે અનેક પ્રકારે સમર્પણ
 બીવરાખ્યા અનેક ઉપાયો કર્યા પણ સીતાએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો. આમ ઘણી વખત આવી સમર્પણ
 છતાં સીતા માન્યાં નહીં તેથી આ છેલ્લી વખતે રાવણે બે મહિનાની સુદત આપી કે જો તે
 દરમ્યાન નહિ સમજે તો તમારો વધ કરવામાં આવશે. આ બધું હનુમાને સાંભળ્યું તેથી
 અને ત્રિજટા વગેરે રાક્ષસીઓ સાથેની વાતચીત ઉપરથી હનુમાનને ખાત્રી થઈ કે આ સીતા
 છે. રાવણ ગયા પછી સીતા બગીચામાંનાં કુંગરપર ચલ્યા ત્યાં હનુમાન ગયા હનુમાનને થયું
 કે હવે જો આજે જ રામનો સંદેશો નહીં આવ્યું તો સીતા આપણાત કરશે. પછી ઝાડપર
 બેઠાબેઠાં મનુષ્યની વાણીમાં મનુષ્યની બાણમાં ફરતી રાજથી માંડી પોતે' લંકામાં શોધ
 કરવાં આવ્યા સુધીનું જ્ઞાત કહી સંબળાવ્યું. તેથી સીતાને આશ્ચર્ય થયું તેણે પ્રથમ તો
 માન્યું કે આ રક્ષી માયા હશે પછી હનુમાનને મળવાથી અને રામે આપેલી એમના
 નામની વીંટી દેવાથી ખાત્રી થઈ. પછી રાવણને મળી લકાને જાણી.

સીતાનો સંદેશો લઈ હનુમાન દરીઓ ઝાળંગી પેલેપાર જઈ અંગદ વગેરેને બધી
 વાત કહી સૌ રામ પાસે ગયા. સીતાનો સંદેશો આપ્યો. પછી લક્ષ્મર સાથે દરીયા કઠિ
 ચાલ્યા. ત્યાં રામેશ્વરની સ્થાપના કરી દરીયાપર પાળ બાંધી લંકામાં ગયા. ત્યાં ભયંકર
 સુદ રાવણ સાથે થયું અને રાવણને તેના પરિવાર સાથે મારી તેનો બાઈ વિભીષણને
 માદીયે બેસારી રામ સીતાને લઈ મુખ્યક વિમાનમાં ઝપેડ્યા આવ્યા.

આ રીતે સીતાને રામનો સંદેશો દેવા હનુમાને આવ્યા હતા, તે વખતે સીતાએ
 જે આવૃત્તાથી ઉચું મુખ કરી હનુમાનને મોકળી રામનો સંદેશો સાંભળ્યો હતો તેમ
 પોતાની બી મેઘનો સંદેશો સાંભળ્યો એમ કવિએ કહેલ છે.

ચોવીસ હજાર શ્લોકની વાલ્મીકી ઋષિએ રચેલી રામાયણમાં રામનું આ અંદરૂનું
 રસિક સંસારના દરેક કાદીના મનુષ્યોને બોધ લેના યોગ્ય છે. એ કથાનો આ સાર છે.

શ્લોક ૧૧૨ ધારાસિક્ત

આ શ્લોકમાં પંચમાયુ એટલે કામદેવ વર્ષાકર્તુનો પ્રારંભ થતાં પોતાને કેવો દેરાન કરતો હશે એમ પોતાની જી પ્રત્યે પ્રશ્ન કરતો વક્ષ હશે છે.

કામદેવ એ જી પુરુષ વચ્ચે પ્રેમનું બંધન કરનારો દેવ છે. મગ્ગવેદમાં કામને પ્રેમનો દેવતા કહેલ છે. અથર્વવેદમાં કામની સ્તુતિનું સ્કંત છે. કામદેવ એ સૃષ્ટિમાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયો છે. તેની બેરોગરી દેવ પિતર અને મનુષ્યો ક્રોધ કરી શકતું નથી. શ્રદ્ધાને પેટે ધર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર કામ છે. એમ તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમાં કહેલ છે. કામની જી રતી છે શિવના મનમાં પાવતી ઉપર કામ વિકાર ઉત્પન્ન કરવાથી શિવે ત્રીલું નેત્ર ઉઘાડી કામને બાળી નાખ્યો. શ્રીકૃષ્ણનાં પત્ની શ્રી રૂકમણીને પેટે અવતરેલા પ્રહુન્ન એ કામદેવનો અવતાર હતા. પ્રહુન્નનો દિકરો અનિરુદ્ધ જે બાણાસુરની દિકરી ઉપાને પરણ્યો હતો. કામદેવનું વધુન પુરાણો અને કાવ્યોમાં ઘણું મુદ્દર રીતે કરેલ છે. કામ અપ્સરાઓનો રાજા છે. કામનું વાહન ક્રોધલ અથવા પોપટ અને તેની ધન્યતા મકર-મધરમધનુ ચિહ્ન છે. સર્વ સૃષ્ટિનાં પ્રાણિમાત્રમાં કામ વિકાર ઉત્પન્ન કરવાનું તેનું કામ છે.

ચિત્ર શુદી ૧૨ બારસ એ કામદેવના મતની તિથિ છે, તેને મદન દાદશી કહે છે. શેરહીના ૪ સહિતી માંડવી બાધી રૂપેરી કે રેશમી ધોણું છુલકુ તેનાપર ઓઢાડી વચ્ચે બાજેક સુકી તેનાપર ચોખાના સાથીબા ઉપર માટીનો કે ત્રાંબાનો ઘડો સુકી તેમાં ચોખા તથા જુદી જુદી જાતનાં ફળ તથા રૂપાનાણુ નાખી તેનાપર પંચપલ્લવ અને આંબાનો મોર સુકી તેનાપર ત્રણાણુ સુકી તેનાપર કેળનું પાન પાથરી કામદેવની સોનાની મૂર્તિ અને તેની કાળીકાર સ્ફટિકની રતિની મૂર્તિ સુકી ઘડાને ધોણું રેશમી કપડું ઓઢાડી તેની પૂજા કરવી. પ્રથમ જોળને પાણીએ નવરાણી પછી સારે પાણીએ નવરાણી કોરાં કરી સફેદ ચંદન ચઢાવી ચોખા તલ ધોળાં દૂધથી પૂજા કરવી. ચંદન ડુધ ધૂપ દીપ કરી સાકર નાળીયેર કેળાનું નૈવેદ્ય ધરવું દક્ષિણા મુઠવી. મંત્રથી પૂજા કરવી તેની સંપૂર્ણ વિધિ મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૭ માં અને તિથિતત્ત્વમાં છે. આ મત કરવાથી મનુષ્યોને જી પુત્ર પૌત્ર ધન અથવા આરાગ્યનું સુખ મળે છે.

શ્લોક ૧૧૩ ત્વામાલિલ્ય

૨૦૦૦ વરસ પહેલાં ચિત્ર કળા એટલી બધી ખીચેલી હતી કે સામાન્ય પ્રજાજનો પણ હાથેથી પોતાનાં ને પોતાના રનેહીઓનાં ચિત્રો આજખી શકતાં. ૫૦૦૦ વરસ પહેલાં થયેલા શ્રી કૃષ્ણના પૌત્ર અનિરુદ્ધનાં લગ્ન બાણાસુરની દીકરી ઉપા સાથે થયાં તે પહેલાં ઉપાની પ્રિય સખી ચિત્રલેખાએ ભરતખંડના અનેક રાજાઓનાં ચિત્રો તેને આજખી દેખાડ્યાં હતાં. બ્યારે અનિરુદ્ધનું ચિત્ર દેખાડવામાં આવ્યું ત્યારે પોતે સ્વપ્નામાં મળેલ અનિરુદ્ધને તેણે આજખી કાઢ્યો ને તેની સાથે લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો આવા ખીજા પણ અતિહાસિક દાખલા ઘણા છે. આ શ્લોકમાં વક્ષે અથવા કાલિદાસે પોતાની જીનું ચિત્ર આજખ્યું હતું અને પોતાનું ચિત્ર આજખવાની તૈયારીમાં હતા ત્યાં આજખ્યાં આંસુ ભરાઈ જવાથી આજખી શક્યા નહીં એમ આ શ્લોક કહે છે

શ્લોક ૧૧૮ શાપાન્તો મે

આ શ્લોકમાં કહે છે કે વિષ્ણુ ભગવાન શેષ નાગની પથારીમાં સૂતા છે ત્યાંથી ઉઠશે ત્યારે આપણે રોળાં ચાશુ. એટલે કાતકે સુદી ૧૧ ને દિવસે વિષ્ણુ ઉઠે છે તે પ્રત્યોધતી એકાદશી કહેવાય છે. અઠાડ સુદી ૧૧ ને દિવસે ક્ષીર સમુદ્રમાં શેષનાગની પથારીમાં વિષ્ણુ સૂવે છે તેને દેવ શયની એકાદશી કહે છે. આ ચાર મહીના આતુર્માસ કહેવાય છે. આ સમયમાં બ્રાહ્મણો સંત સાધુ સંન્યાસીઓ કયાકારો એક રથને રહે છે. આ ચોમાસના ૪ મહિનામાં પ્રજાજનોને કામદાન જોઈ હોય છે. ખેતીવાડીનું કામ કરનારને ૮ મહિનામાં ૧ દિવસની પેશ પુરસદ મળતી નથી. તેઓ નહાવું ધોવું પાક ખૂળ વત કયા શ્રવણ વગેરે આ આતુર્માસમાં કરી શકે છે. આઠ મહિના ખેતીવાડી વિગેરે ધંધામાં મહેનત મણુરીનાં કામ કરનારાઓને વિસામાના અને નવસયના આ સમયમાં બ્રાહ્મણો કયાકારો સાધુ સંત આતુર્માસમાં એકરથને રહી કયા વાર્તા ઉપદેશ પ્રવચન હરિકથા કરી પ્રજાને ધર્મને મજે દોરે છે. આમ પ્રજાજનોમાં ધાર્મિક જ્ઞાન આપવાનો અને ધાર્મિક સંસ્કાર જળવી રાખવાનો હજારો વર્ષથી ચાલ્યો આવતો આ કામ ઋષિમુનિઓએ ટેવી ઉત્તમ રીતે નક્કી કર્યો છે એ જાણી આશ્ચર્ય થાય છે. હિંદના મોટે ભાગે અભણ આમ જીવન ગાળતાં કરોડો સ્ત્રી પુરુષો બાળકોમાં હિંદુ ધર્મના સંસ્કારો હજારો વર્ષથી જળવાઈ રયા છે અને ધાર્મિક ઐતિહાસિક તત્ત્વો જીવનમાં સુધાર્થ બધા છે તેનું કારણ આ છે. પરંતુ જડવાદ ફેલાતો જાય છે તેમ આ પ્રજાસિકા યોછી થતી જાય છે આગેવાનો આચાર્યો વિદ્વાનો બ્રાહ્મણો ધર્મરચનાઓ પ્રજામાં ઉચ્ચ ધાર્મિક સંસ્કાર રદ કરવા, જાળ પ્રજામાં પ્રાચીન ઇતિહાસના સંસ્કાર દાખલ કરવા, ધાર્મિક જીવન ઘડવા અને પ્રજામાં નાસ્તિકવાદ ધર ન કરે એ માટે ગ્રામોચ્ચામ પરંપરાથી ચાલ્યો આવતો શાસ્ત્રનો લાભ આ રીતે પ્રજા આતુર્માસમાં જો તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. શ્રી જીવનેશ્વરી પીઠની વિકાસ યોજનામાં આ પણ એક નક્કી થયેલો વિભાગ છે.

શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે

વાર્ષિકાંશ્વતુરો માસાન્વાદયેદકૈનચિન્નર.

ઘટેન નાચેદાન્નોતિ કિસ્વિપં વત્સરોદ્ધમવં ॥ ૧ ॥

કથામિર્વિવિધામિશ્વ ઘટેનનાવિધેર્જનાઃ ॥

આતુર્માસ્યં વાહયેયુ ધ્યાનદાનોપવાસતઃ ॥ ૨ ॥

અર્થાત આતુર્માસમાં દરેક કોષ એક વ્રત પાળવું જોઈએ અહમચર્ય પાળવાનું. સત્ય બોલવાનું, પારણા પારણાં કરવાનું, પવિત્રપણે રહેવાનું, યાસ નહિ આવતું, એકાદશી કરવાનું આવાં વ્રત લેવાય છે. મહાભારત, વાલ્મીકી રામાયણ, ભાગવત, દેવી ભાગવત, શિવ રાણ વગેરેની કથા સંભળવામાં, દેવપૂજન દાન ઉપવાસ વગેરે વ્રતમાં આ આતુર્માસ ગાળવાથી જીવન પવિત્ર થાય છે, આખા વરસમાં કરેલાં પાપો ધોવાઈ જાય છે અને પવિત્ર જીવન ગાળવાની ભાવના ધ્રુ થાય છે

આ રીતે આતુર્માસ પૂર્ણ થયે વિષ્ણુ ભગવાન જમશે ત્યારે મારા શાપની-દેશપાર પાની મુદત પુરી થાશે અને પછી આપણે જળયુ આમ આ શ્લોકમાં યદ્ય કહે છે.

નોંધ:—આ મહાકાવ્યમાં મહા કવિએ આપેલાં દર્શાવ ઉપમા વગેરેનાં ઐતિહાસિક પૌરાણિક કથાનકો સારરૂપે આંહી આપ્યા છે. કાવ્યોમાં આવતાં દર્શાવોનાં આ શૈલીનાં વિવેચન આપનાની અમારી આ પહેલ છે. દર્શાવને લગતી સાચી હકીકત જાણવાની આતુરતા શ્લોક વાંચનારને તે જ દાણે થાય છે તુરત જ તે તૃપ્ત થવાથી જે સતોષ અને કાવ્યોનો આનંદ મળે છે તે અપૂર્વ હોય છે. આનો વિચાર આવવાથી અમે આ કાવ્યમાં આ પદ્ધતિનો પ્રારંભ કરેલ છે. આવેલા પ્રસંગો સંબંધે અન્યોનો ઉલ્લેખ કરેલ હોવાથી તે તે પ્રસંગ વિસ્તારપૂર્વક વાંચવા ઇચ્છનારને પણ સરલતા થાશે.

નોંધ

૧ સંસ્કૃતના ઇવિઓ પ્રસંગને તથા સૂચાર, ઠરેણુ વગેરે રસને અનુસરીને પોતાના કાવ્યના ઇંદ કે વૃત્તની પસંદગી કરે છે. પ્રસંગને અનુરૂપ ઇંદ હોય તો જ તેમાં તે તે રસની જભાવટ થઈ શકે છે અને કાવ્ય સજીવ, હૃદયગમ્ય અને બાવવાહી બને છે. બાપા ઇવિતા રચનારાઓને મોટે ભાગે એ પદ્ધતિનું ઓછું યાન હોય છે. ઘણી વખત સંસ્કૃત મહાકવિઓની કૃતિઓને બાપાઈમાં ઉતારવી એ તેમની યકિત બહારનું પણ હોય છે. મંદાકાંતા વૃત્ત, સૂચાર ઠરેણુ મિશ્ર રચવાળા કાવ્ય માટે ઉપયોગી છે. આ વૃત્તથી તે રસના બાવને પોષણ મળે છે તેવું બીજા વૃત્તમાં નથી મળતું મહાકવિએ એ દ્રષ્ટિએ જ આ વૃત્ત મેષદ્વત માટે પસંદ કર્યું છે. સંસ્કૃત વિદ્વાનોએ રચેલાં કેટલાંક બીજાં મેષદ્વતને અનુસરનારાં દ્વત કાવ્યો મંદાકાંતામાં જ રચ્યાં છે.

૨ મેષદ્વતનાં, હિંદની અને વિદેશની બાપામાં પદ્ય ગદ્યમાં અનેક ભાષાંતર રચાયાં છે. સમશ્લોકી એ કહેવાય છે કે મૂળ શ્લોકના રાગમાં જ તેનું ભાષાંતર પદ્ય રચાય. આ મહા કાવ્યને જેઓ મંદાકાંતામાં રચવા અચકત છે તેઓએ બીજા વૃત્તમાં કર્યાં છે. તેઓ ગમે તેવી મથામણ કરે છતાં મૂળ કાવ્યની ઝમક બીજા ઇંદમાં લાવી શકે જ નહીં. સંસ્કૃત નહિ જાણનારા કે થોડું ઘણું જાણનારા કેટલાંકે મેષદ્વતના બાપાંતર ઉપરથી સમશ્લોકી કે બીજા રાગમાં પદ્યાત્મક કરી પોતે સારા સંસ્કૃત્ય હોવાનું દેખાડે છે. સંસ્કૃત જાણનારને જ સંસ્કૃત અન્યનું સમશ્લોકી કરવાનો અધિકાર છે.

૩ હિંદમાં અને વિદેશમાં મેષદ્વતના પ્રકાશકોએ મસ્લિનાથી દીકાનો મોટે ભાગે આધાર લીધો છે. પોતાને મળેલી મસ્લિનાથી હસ્તપ્રતમાં જે શ્લોક સંખ્યા હશે તે જ સાચી અને બાકીના શ્લોક પ્રક્ષિપ્ત એમ કેટલાંકે ઠરાવી દીધું છે. મસ્લિનાથી હસ્તપ્રતો પછી એક જ જાતની નથી અમારી પાસેની ૨ પ્રતમાં છ ૨ ની પ્રતમાં ૧૨૧ શ્લોક છે અને છ પની પ્રતમાં ૧૨૩ શ્લોક છે. આ જોતાં મસ્લિનાથી દીકાવાળી ચાળીસ પચાસ હસ્ત પ્રતો બેળી કરી તપાસાય તો ૧૨૬ શ્લોક મસ્લિનાથીમાં જ પુરા થવા સંભવ છે. એક પ્રકાશકે મળેલી હસ્તપ્રતને આધારે છપાવી હોય તેને મોટે ભાગે બીજા અનુસર્યા છે એટલે ૧૧૦, ૧૧૫ કે ૧૨૦ શ્લોક ઠીક લાગ્યું તેમ સ્વીકારી બાકીના પ્રક્ષિપ્ત ગાની લીધા છે. આ રીતે આપણાં વિવિધ શાસ્ત્રોના અન્યોની કુદંશ થાય છે, અને પ્રજા સન્ન્યુષ સંપૂર્ણ અન્ય સુકવાનું બનતું નથી, શાસ્ત્રીય પ્રાચીન અન્ય પ્રગટ કરવા પહેલાં તેની અને તેટલી હસ્ત પ્રતો બેળી કરી સંશોધન કરવાથી તે અન્યનું સાચું સ્વરૂપ નજરમાં આવે છે. આ કામ સંરધા કરી શકે. એક એક અન્યની અનેક પ્રતોનો સંગ્રહ કરવામાં આવે, તેનો સંચાલક વિદ્વાનોને કામમાં જોડી મોટા ખર્ચે સંશોધન કરે તો જ તે જની શકે. આવાં કાર્યો આગળના વખતમાં રાજકર્તાઓ, ધર્મરચાનો, આચાર્યો વગેરે કરતા. આજે એ પરંપરા આપતી ગયા જેવું જણાય છે. છતાં આશયો હોય છે.

૪ થી શુવનેશ્વરી અન્ય ભંડારમાં મેષદ્વતની ૧૦ હસ્ત પ્રતો સારી સ્થિતિમાં છે. તેમાં ક ૧ ને આદ્ય પુસ્તક તરીકે સ્વીકારી બીજી બધી પ્રતોનો શ્લોક સંખ્યા, પાઠભેદ, શ્લોકાંક

મેઘદૂતસ્ય પાઠભેદાઃ

પ્રકાશનેસ્મિન્ ક ૧ સંકેતાયા હસ્તપ્રતિકાયા બીર્ણપુસ્તકત્વેન સ્વીકૃતાયા
પવ પાઠા

પ્રકાશનેસ્મિન્મેઘદૂતસ્ય તુલનાયે ૧ હસ્તલિખિતપ્રતિકાઃ ૧૬૧ નેમિદૂત
અ. સંહિત, તિચ્છ મુદ્રિતાઃ । તાસાં સંકેતાચ્ચમે ।

આ પુસ્તકમાં આદર્શ પુસ્તક તરીકે સ્વીકારેલી ક ૧ નામની હસ્ત પ્રતના
પાઠ સ્વીકાર્યા છે. આમાં ૬ નવ હસ્તલિખિત પ્રતોના, એક નેમિદૂતનો અને ૩
છાપેલાં પુસ્તકોની તુલના માટે ઉપયોગ કર્યો છે તેના સંકેત નીચે પ્રમાણે છે.

હસ્તલિખિત પુસ્તકાનાં સંકેતઃ ॥

ક ૧ સંકેત-આદર્શ પુસ્તક વિક્રમ સંવત ૧૭૧૪ વર્ષે લિખિત મૂલેન સદ્
ટીકારિત । ટીકાયા નામ ન વિચતે । પરં વેનચિદ્ ગુર્જરેણ કૃતેતિ
ઘાયતે અસ્મિન્ ૧૨૭ શ્લોકાઃ સન્તિ । પત્રાણિ ૨૫ મિતાનિ ।

ચ ૨ સંકેત-સંવત ૧૫૧૭ પ્રાયઃ । કેવલા મહિનાથી સંજીવની નામની ટીકા ।
શ્લોકસંખ્યા ૧૨૧ । પત્રાણિ ૨૮ ।

ગ ૩ સંકેત-સંવત ૧૬૧૨ જ્યેષ્ઠ શુક્લ દશમ્યાં તપત્યાઃ તીરે આંત્રેશ્વરે લિખિત
સંસ્કૃતટીકા કેવલાસ્તિ । ટીકાયા નામ ન વિચતે । શ્લોક સંખ્યા ૧૨૪ ।
પત્રાણિ ૩૨ ।

ઘ ૪ સંકેત-સંવત ૧૬૨૫ કાર્તિક વર્ષી ૧ ધીરમગામ મધ્યે લિખિત । મૂલેન
સદ્ અવધૂરી ટીકા । શ્લોકસંખ્યા ૧૨૫ । પત્રાણિ ૧૪ ।

ઙ ૫ સંકેત-સંવત ૧૭૦૪ આશ્વિન વર્ષી ૨ સોમે કેવલા મહિનાથી સંજીવની
નામની ટીકા મેઘ સન્દેશ રૂપિ પ્રગ્યામિતેષાં । શ્લોક સંખ્યા ૧૨૩ ।
પત્રાણિ ૩૪ ।

ચ ૬ સંકેત-સંવત ૧૭૧૬ કાર્તિકમાસેલિખિતે વર્ષે ૧૩ કર્મવાદ્યાં મુનિ
મયનવિમલેન । મૂલમાત્ર શ્લોકસંખ્યા ૧૨૬ । પત્રાણિ ૧૯ ।

છ ૭ સંકેત-સંવત ૧૬૨૩ પ્રાયઃ । મૂલમાત્ર । શ્લોક સંખ્યા ૧૨૫ । પત્રાણિ ૧૯ ।

જ ૮ સંવત ૧૮૮૦ માદ્રપદ કૃષ્ણ ૫ મૃગુવાસરે પ્રમાણી નામ સંવત્સરે ઘાસલે
મે મકરેલ લગ્ને મણિરામેણ । પત્રાણિ ૧૩ । શ્લોકાઃ ૧૨૫

ઝ ૯ પ્રાય. સંવત ૧૧૩૫ શ્લોકાઃ ૧૨૪ ।

ઞ ૧૦ નેમિદૂત સંવત ૧૦૭૪ મિતે રચિત

પા-પાઠક. મહિનાથીટીકાયા સદ્ હસ્તી સન ૧૯૧૬ મિતે પૂનાયાં મુદ્રિત અનેન
સ્વીકૃત શ્લોકાઃ ૧૨૦, તત્તોમિષ્ઠાઃ પ્રસિદ્ધાઃ ૧ શ્લોકાઃ । અતઃ સ્વીકૃતા ૧૨૦

કર—કરમારકર—દસ્વી સન ૧૯૨૮ મિતે પૂનાયાં મુદ્રિત અને સ્વીકૃત શ્લોકા
 ૧૧૭ તત્રાન્તર્દિતાઃ પ્રક્ષિપ્તાઃ ૧૦ શ્લોકાઃ । અતઃ । સ્વીકૃતાઃ ૧૦૭
 ત્રિ—ત્રિવેન્દ્ર—દક્ષિણાવર્તનાય—દસ્વી સન ૧૯૨૯ મિતે મુદ્રિત અને સ્વીકૃત
 શ્લોકાઃ ૧૧૫ તેષ્વન્તર્દિતાઃ પ્રક્ષિપ્તાઃ ૫ શ્લોકાઃ અતઃ સ્વીકૃતાઃ ૧૧૦
 મહિનાથસ્ય ટીકાયા નામ કૌશિત્ સારોદ્ધારિણીત્યુચ્યંતે
 તથા યુક્ત મહિનાથસ્ય ટીકાયા નામ સંજીવની એવં ।
 મહિનાથની ટીકાનું નામ સારોદ્ધારિણી નથી પણ સંજીવની છે.

શ્લોકઃ ૧ કથિત્કાન્તા ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ સ્વાધિકારાત્પ્રમત્તઃ ।

આ પાઠ નીચેના સંકેતવાળી હસ્તપ્રતોમાં
 ક જ ગ ઘ ઙ ચ અને પા. ત્રિ. માં છે

૨ સ્વાધિકારપ્રમત્તઃ ।

આવે પાઠ છ જ ક સંકેતવાળી હસ્ત
 પ્રતોમાં અને કર. માં છે.

શ્લોકઃ ૨ તસ્ય સ્થિત્વા ॥

૧ કેતકાધાનહેતોઃ ।

આ પાઠ નીચેના સંકેતવાળી હસ્ત
 પ્રતોમાં છે. ક જ ગ ઘ ચ છ જ ક

૨ કૌતુકાધાનહેતોઃ ।

જ ક મહિનાથીમાં અને પા. કર
 ત્રિ. માં આવે પાઠ છે.

શ્લોકઃ ૪ પ્રત્યાસન્ને ॥

આ શ્લોકના પહેલા ચરણમાં

૧ લંવનાર્થ ।

ક ગ ઘ છ જ
 ઉપરની પ્રતોમાં એ પાઠ છે.

૨ લંવનાર્થ ।

જ. ક જ. આ હસ્તપ્રતોમાં તથા પા.
 કર. ત્રિ. માં આવે પાઠ છે.

શ્લોકઃ ૬ જાત્તં વંદો ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ પુષ્કરાવર્તકાનાં ।

ક જ ગ ઘ ઙ ચ છ જ ક
 આટલી પ્રતોમાં ઉપરનો પાઠ છે.

૨ પુષ્કલાવર્તકાનાં ।

પા. કર. ત્રિ. આ ત્રણે આ પાઠ
 છે.

શ્લોકઃ ૮ ત્વામાહં ॥

આના ચોથા ચરણમાં

૧ ન સ્યાદન્યોપ્યહમિવ ।

ક જ ગ ઘ ઙ ચ છ જ ક
 હસ્તલિખિત બધી ૧૦ દશે પ્રતોમાં
 અને કર. ત્રિ. માં આ પાઠ છે.

૨ સ સ્યાદન્યોપ્યહમિવ ।

પા. પાઠકમાં આ પાઠ છે.

શ્લોક: ૯ મન્દં મન્દં ॥

આના બીજ ચરણમાં

૧ સર્ગવ: ।

આવો પાઠ નીચેની

ક ગ ઘ ચ છ જ ઙ હસ્તપ્રતોમાં છે
અને પા. માં છાપ્યો છે.

૨ સગન્ધ: ।

આવો પાઠ મદિલનાથી સ્વ રૂ બે
પ્રતોમાં અને ફર. ત્રિ. બે માં
છાપેલમાં છે.

શ્લોક: ૧૧ કર્તુ યચ્છ ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ મુચ્છિલીન્ધ્રાતપત્રાં ।

ક. ગ. ઘ. ચ. છ. જ. ઙ. આટલી
હસ્તપ્રતોમાં આવો પાઠ છે.

૨ મુચ્છિલીન્ધ્રામવન્ધ્યાં ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ માં છે અને પા.
ફર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૧૩ માર્ગ તાવત્ ॥

૧ માર્ગ તાવત્ ॥

આના પહેલા ચરણમાં

આવો પાઠ નીચેની

ક સ્વ ગ ઘ ઙ ચ છ જ ઙ હસ્તપ્રતોમાં
છે. અને ફર માં છાપ્યો છે.

૨ માર્ગ મત્ત: ।

પા. ત્રિ.

આ બે માં આવો પાઠ છાપ્યો છે.

આના બીજ ચરણમાં

૩ શ્રોણ્યસિ શ્રોત્રપેયં ।

બધી ૯ નવે હસ્તપ્રતોમાં અને સ્વ રૂ
મદિલનાથીમાં આવો પાઠ છે.

શ્રોણ્યસિ શ્રવ્યવન્ધં ।

પા. ફર. ત્રિ. આ ત્રણેયે આવો પાઠ
છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૧૭ ત્યામાસાર ॥

શ્લોક: ૧૮ અધ્વક્લાન્તં ॥

શ્લોક: ૧૯ છત્તોપાન્ત: ॥

બધી ૭ સાતે હસ્તપ્રતોમાં આ રીતે
૧૭ અને ૧૮ માં શ્લોકની વચમાં
૧૮ માં શ્લોક તરીકે અધ્વક્લાન્તં આ
શ્લોક છે. બે તે શ્લોક વચમાં ન હોય
તો મેધસ્તના અંગનો છેક થાય છે
તે મનુષ્યના અંગના છેક જટલું પાપ
રૂપ છે. આથી કાવ્યકારનો સ્વર્ગમાં
રહેલો આત્મા તેના કાવ્યનું અંગ
અંકિત થવાથી કાવ્યવાયો, છે

સ્વ રૂ મદિલનાથી હસ્તપ્રતમાં અધ્વક્લાન્તં
આ શ્લોક નથી અને પા. પાઠકે કોપક
ગણ્યો છે. ફર. કર્મકારકર તથા ત્રિ.
ત્રિવેદ્રમાં આ ૧૮ માં શ્લોક છાપ્યો
નથી.

શ્લોક: ૨૦ સ્થિત્વા તસ્મિન્ ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ સ્થિત્વા તસ્મિન્ ।

આવો પાઠ બધી નવે હસ્તપ્રતોમાં છે

૨ તસ્મિન્ સ્થિત્વા ।

આવો પાઠ પાઠકે છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૨૧ તસ્યાસ્તિકૈઃ ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ વનમદગજૈઃ ।

આવો પાઠ ક તથા ગ હસ્ત પ્રતમાં છે.

૨ વનગજમદૈઃ ।

લ ઙ ઘ ચ છ જ ઙ આટલી હસ્ત પ્રતોમાં ઉપરનો પાઠ છે અને પા. કર.

ત્રિ. માં છાપેલો છે.

શ્લોક: ૨૨ નીપં દૃષ્ટ્વા ॥

આના ત્રીજા ચરણમાં

૧ દગ્ધારણ્યે ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ચ છ જ ઙ આ હસ્તપ્રતોમાં છે અને કર. માં છાપ્યો છે.

૨ જગ્ધ્વારણ્યે ।

આવો પાઠ લ ઙ મલ્લિનાથી માં છે અને પા ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૨૨ નીપં દૃષ્ટ્વા ॥

શ્લોક: ૨૩ અમ્મોવિન્દુ ॥

શ્લોક: ૨૪ ઉત્પન્ન્યામિ ॥

આ પ્રમાણે અમ્મો વિન્દુ ૨૩ મા શ્લોક તરીકે બધી ૯ નવે હસ્ત પ્રતોમાં

અને જ નેમિદ્ધતમાં છે જમાં મલ્લિનાથી લ ઙ નો પણ સમાવેશ છે. આરે મલ્લિનાથને અનુસરતા પાઠક ઠરમારઠર અને ત્રિવેંદ્ર તેઓએ આ શ્લોક છાપ્યો નથી.

શ્લોક: ૨૬ તેપાં દિક્ષુ ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ ફલમવિકલં ।

આવો પાઠ બધી ૯ નવે હસ્તપ્રતોમાં છે જમાં લ ઙ મલ્લિનાથી આવી બચ છે. તથા ત્રિ. માં પણ છાપ્યો છે.

૨ ફલમપિ મહત્ ।

આવો પાઠ પા.કર. આ બેયે છાપ્યો છે. આના ચોથા ચરણમાં

૩ ચલોર્મિ ।

આવો પાઠ નીચેની બધી ક લ ગ ઘ ઙ ચ છ જ ઙ. હસ્તપ્રતોમાં અને ત્રિ.માં છાપ્યો છે.

૪ ચલોર્મ્યાઃ ।

પા.કર. આ બેયે આવો પાઠ છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૨૭ નીચૈરાહ્યં ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ વિશ્રામહેતોઃ ।

આવો પાઠ બધી ૯ નવે હસ્તપ્રતોમાં છે. તથા કર. ત્રિ માં છાપ્યો છે.

૨ વિશ્રાન્તિહેતોઃ ।

આવો પાઠ પાઠકે છાપ્યો છે

શ્લોકઃ ૨૮ વિશ્રાન્તઃ સન્ ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ નદીતીરજાતાનિ સિંચન્ ।

સાતે હસ્ત પ્રતોમાં ઉપર પ્રમાણેના પાઠ છે

૨ તીરજાનાં નિર્પિચન્ ।

આવો પાઠ સ્વ દ મદિસનાથી માં છે
તથા પા કર. ત્રિ. ચણમાં છાપ્યો છે

શ્લોકઃ ૨૯ વક્રઃ પંથાઃ ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ પ્રસ્થિતસ્યોતરસ્યાં ।

ક. ગ. ઘ. જ. આટલી હસ્તપ્રતોમાં
આવો પાઠ છે

૨ પ્રસ્થિતસ્યોતરાશાં ।

આવો પાઠ સ્વ. દ. છ. જ. શ.
આટલી હસ્તપ્રતોમાં છે તથા પા. કર.
ત્રિ માં છાપ્યો છે

આના ત્રીજા અને ચોથા ચરણમાં

૩ ચકિત્તેસ્ત્ર ।

૪ વંચિતોસિ ।

આવો પાઠ

ક સ્વ ગ ઘ ઢ ન છ જ ઝ બધી ૯
નવે હસ્તપ્રતમાં તથા જ નેમિદૂતમાં છે

૫ ચકિત્તૈર્યત્ર ।

૬ વંચિતઃ સ્યાઃ ।

પા. કર. ત્રિ આ ત્રણેયે આ પ્રમાણે
બેઠે પાઠ છાપ્યા છે

શ્લોક ૩૦ વીચિણ્ણમ ॥

આના ત્રીજા ચરણમાં

૧ રસાભ્યંતરં ।

આવો પાઠ સાતે હસ્તપ્રતોમાં છે

૨ રસાભ્યંતરઃ ॥

આવો પાઠ સ્વ દ મદિસનાથી માં અને
પા. કર. ત્રિ ત્રણે માં છાપેલો છે ।

શ્લોક ૩૨ પ્રાપ્ત્યાવન્તી ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ પૂર્વોદ્દિષ્ટામનુસર ।

અને ચોથા ચરણમાં

૨ પુણ્યૈર્હૃતમિવ ।

આવો પાઠ ક સ્વ ગ ઘ ઢ ન છ જ
શ આ બધી હસ્તપ્રતોમાં તથા ત્રિવે
માં છાપ્યો છે

૩ પૂર્વોદ્દિષ્ટામુપસર ।

૪ પુણ્યૈઃ કૃતમિવ ।

પા. પાઠકે એ પ્રમાણે છાપેલ છે

૫ પૂર્વોદ્દિષ્ટામુપસર ।

૬ પુણ્યૈર્હતમિવ ।

કર. હરમારકરે આખા ખાખેય છે

શ્લોક: ૧૪ તાગંતોગન્ ॥

શ્લોક: ૧૫ પ્રયોમસ્ય ॥

આ બેઈ શ્લોક ૬ નવે દરનપ્રતોમાં તથા ત્ર હં મહિતનામી માં છે. પૂર્વા-પર સંબંધ ભેનાં આ બે શ્લોક માં દોવા જ ભેદને તે ન દોવ તે દરન-યિનીનું મશિક વર્ણન અંદિત નીરમ બને છે ત્રિવેંદ્રની પ્રતમાં આ બેઈ શ્લોક છે જ નદિ પા. કર. પાઠક અને હરમારકરે આ બેઈ શ્લોક પ્રતિષ્ઠા મળેલા છે

શ્લોક: ૧૬ જાગેરૂગીર્ણઃ ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ દત્તનૃત્યોપહારઃ ।

શ્લોક: ૧૭ પદ્માદુર્લભઃ ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ સાન્ધ્યં તેજો વિકસિતજપા-
પુષ્પરક્તં ।

આવો પાઠ ક મ ગ ય વ ણ જ ણ
આટલી દરત પ્રતોમાં છે.

૨ સાંધ્યં તેજો પ્રતિનવજપાપુષ્પ-
રક્તં ।

આવો પાઠ જ અને ત્ર હં મહિતનામીમાં
છે. અને પા. કર. પ્રિ. માં આપ્યો છે.

શ્લોક: ૨૧ ગન્ધમ્ભોર્ના ॥

આના ચોથા ચરણમાં

૧ સોદામિન્યા ।

આવો પાઠ બધી નવે દરનપ્રતોમાં છે.

૨ સોદામન્યા ।

આવો પાઠ પા. કર. પ્રિ. ત્રણેમાં
આપ્યો છે.

૩ મા સ્મ મૂર્ચ્છિત્વાસ્તાઃ ।

આવો પાઠ ક મ ગ ય વ ણ જ ણ
બધી નવે દરન પ્રતોમાં અને ત્ર
નેમિમાં છે.

૪ મા ચ મૂર્ચ્છિત્વાસ્તાઃ ।

આવો પાઠ પા. કર. પ્રિ. ત્રણે
આપ્યો છે.

શ્લોક: ૪૬ રવગ્નિસ્વન્દો ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ ધ્વનિતમુશગં ।

આવો પાઠ બધી મહિતનામી સાથે
૬ નવે દરન પ્રતોમાં છે.

૨ ધ્વનિતમધુરં ।

પા. પાઠક આ પ્રમાણે આપ્યું છે.

આના ચોથા ચરણમાં

૩ શાન્તો વાયુઃ ।

આવો પાઠ ક. ૧ દરત પ્રતમાં છે

૪ શીતો વાતઃ ।

બાકી બધી દરન પ્રતોમાં અને ત્રણે
આપેલામાં આવો પાઠ છે.

શ્લોક: ૪૮ જ્યોતિર્લેખા ॥

આના બીજ ચરણમાં

૧ કુવલયદલસ્પર્ધિ ।

આવો પાઠ ક ૧ હસ્ત પ્રતમાં છે

૨ કુવલયદલપ્રાર્પિ ।

આવો પાઠ બાકીની ૮ આઠ હસ્ત પ્રતોમાં તથા પા. કર. માં છે. છે.

૩ કુવલયદલક્ષેપિ ।

આવો પાઠ ત્રિવે. માં છે. છે

શ્લોક: ૫૦ ત્વચ્ચાદાતું ॥

આના ત્રીજ ચરણમાં

૧ દૂરમાવર્જ્ય ।

આવો પાઠ લ. જ. મલિકનાથી સાથે ૯ નવે હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૨ નૂનમાવર્જ્ય ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. ત્રણમાં છે. છે.

શ્લોક: ૫૩ હિત્વા હાલા ॥

આના બીજ ચરણમાં

૧ વન્ધુપ્રીત્યા ।

આવો પાઠ મલિકનાથ સીખે ૯ નવે હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૨ વન્ધુસ્નેહાત્ ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. ત્રણમાં છે. છે.

આના ત્રીજ ચરણમાં

૩ મમિગમમપાં ।

આવો પાઠ મલિકનાથી સાથે ૯ નવે હસ્ત પ્રતોમાં તથા કર. ત્રિ. બે છે. છે.

૪ મંધિગમમપાં ।

પા. માં આ પ્રમાણે પાઠ છે. છે. આના ચોથા ચરણમાં

૫ શુદ્ધસ્ત્વમપિ મવિતા ।

આવો પાઠ સાત હસ્ત પ્રતોમાં જ. નમિ દૂતમાં છે અને કર માં છે. છે.

૬ શુદ્ધસ્ત્વમસિ મવિતા ।

આવો પાઠ લ. જ. મલિકનાથી અને પાઠક સ્વીકાર્યો છે.

શ્લોક: ૫૬ તમ્વા: પાતું ॥

આના પહેલાં ચરણમાં

૧ વ્યોમ્નિ પૂર્વાર્ધલમ્વી ।

આવો પાઠ મલિકનાથ સાથે ૯ નવે હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૨ વ્યોમ્નિ પશ્ચાર્ધલમ્વી ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. ત્રણમાં છે. છે.

આના ચોથા ચરણમાં

૩ સંગમેનામિરામા ।

આવો પાઠ ૮ આઠ હસ્ત પ્રતોમાં છે

૪ સંગમેવામિરામા ।

આવો પાઠ સ્વ. હ. મલ્લિનાથીમાં
અને પા. કર. ત્રિ. ત્રણેમાં છાપે છે.

શ્લોક: ૫૭ ત્વં ચેદ્રાચૌ ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ વદતિ ।

આવો પાઠ ૮ આઠે હસ્તપ્રતોમાં છે

૨ સરતિ ।

આવો સ્વ. હ. મલ્લિનાથીમાં અને
પા. કર. ત્રિ. ત્રણે છાપમાં છે.

શ્લોક: ૫૯ તત્ર વ્યક્તં ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ રુપહિતવલિં ।

આવો પાઠ ક ૧ હસ્તપ્રતમાં છે

૨ રુપચિતવલિં ।

આવો પાઠ ૩ તથા સ્વ. હ. મલ્લિનાથીમાં
તથા ત્રિ. છાપમાં છે.

૩ રુપહૃતવલિં ।

આવો પાઠ ગ ઘ છ જ ક્ષ હસ્તપ્રતોમાં છે
તથા પા. કર. બેઠાં છાપમાં છે

આના ચોથા ચરણમાં

૪ સંકલ્પન્તે ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ચ છ જ ક્ષ અને
જ નેમિદૂતમાં છે

૫ કલ્પિષ્યન્તે ।

આવો પાઠ સ્વ. હ. મલ્લિનાથીમાં તથા
પા. કર. ત્રિ. માં છાપેલાં છે

શ્લોક ૬૦ શબ્દાયન્તે ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ સંસ્ક્રામિ: ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ચ છ જ ક્ષ આટલી
હસ્તપ્રતોમાં છે તથા કર. માં છાપે છે.

૨ સંસંક્રામિ: ।

આવો પાઠ સ્વ. હ. મલ્લિનાથીમાં તથા
પા. ત્રિ. બેઠાં છાપેલાં છે

આના ત્રીજા ચરણમાં

૩ મુરજ ઇવ ।

આવો પાઠ ૯ નવે હસ્તપ્રતોમાં
મલ્લિનાથીમાં છે. તથા પા. કર.
બેઠાં છાપેલાં છે.

૪ મુસ્વ ઇવ ।

આવો પાઠ ત્રિ. માં છાપે છે.

આના ચોથા ચરણમાં

૫ સંગીતાર્થો નનુ પશુપતેસ્તત્ર
ભાવી સમગ્ર: ।

આવો પાઠ મલ્લિનાથ સાથે નવે હસ્ત
પ્રતોમાં તથા જ નેમિદૂતમાં છે.

૬ સંગીતાર્થો નનુ પશુપતેસ્તત્ર
ભાવી સમસ્ત: ।

આવો પાઠ પા. કર. માં છાપે છે.

૭ સંગીતાર્થો નનુ પશુપતે-
નૃત્યતસ્તત્ર પૂર્ણ: ।

આવો બુદ્ધે જ પાઠ ત્રિવેદનો છે

શ્લોક: ૬૧ પ્રાલેષાદ્રે ॥

આના ત્રીજા ચરણમાં

૧ દિશમનુસરે: ।

આવો પાઠ સ્વ. ડ. મલ્લિનાથી સાથે
૬ નવે હસ્તપ્રતોમાં છે તેમ જ
કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

૨ દિશમનુપતે: ।

આવો પાઠ પા. માં છાપ્યો છે
આના ચોથા ચરણમાં

૩ વલિનિયમનાભ્યુચતસ્યેવ ।

આવો પાઠ ૮ આઠે હસ્ત પ્રતોમાં
તથા નેમિદ્વતમાં છે.

૪ વલિનિયમનેઽભ્યુચતસ્યેવ ।

આવો પાઠ સ્વ. ડ. મલ્લિનાથીમાં અને
પા. કર. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૬૨ ગત્વા ચોર્ધ્વે ॥

આના ચોથા ચરણમાં

૧ પ્રતિદિશમિવ ।

આવો પાઠ ૭ હસ્ત પ્રતોમાં તથા જ
નેમિદ્વતમાં છે.

૨ પ્રતિદિનમિવ ।

આવો પાઠ સ્વ. ડ. મલ્લિનાથીમાં તથા
પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૬૩ હત્પદ્યમિ ॥

આના ત્રીજા ચરણમાં

૧ શોભામદ્રે: ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૨ લીલામદ્રે: ।

આવો પાઠ પા. કર. માં છાપ્યો છે

શ્લોક: ૬૪ તસ્મિન્ હિત્વા ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ વિચરેત્ ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્તપ્રતોમાં છે.

૨ વિહરેત્ ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. ત્રણેય
છાપ્યો છે

આના ચોથા ચરણમાં

૩ સોપાનત્વં કુરુમણિ-

તટારોહણાયાગ્રચારી ।

આવો પાઠ ક સ્વગ્ ડ ચ છ આઠઠી
હસ્ત પ્રતોમાં છે. તથા ત્રિ માં છાપ્યો છે.

૪....રોહણાયાગ્રચારી ।

આવો પાઠ પા. કર. આ બેયે
છાપ્યો છે.

૫ સોપાનત્વં વ્રજ પદસુખ

સ્પર્શમારોહણેષુ ।

જ હસ્ત પ્રતમાં આવું સુંદર. ચોથું
ચરણ પાઠભેદ રૂપે છે.

શ્લોક: ૬૫ તત્રાવશ્યં ॥

આના પ્રથમ ચરણમાં

૧ કુલિશવલયે ।

આવો પાઠ બીજી ૬ નવે હસ્તપ્રતોમાં છે

૨ વલયકુલિશો ।

આવે પાઠ સ ર મલ્લિનાથી માં તથા
પા. કર. ત્રિ. ત્રણેમાં છાપે છે. ૬

શ્લોક: ૬૬ હેમામ્બોજ ॥

આના પ્રથમ ચરણમાં

૧ પ્રસવસલિલં ।

આવે પાઠ ક. ગ. બે હસ્તપ્રતોમાં છે

૨ પ્રસવિ સલિલં ।

આવે પાઠ સ્વ ઘ ઙ ચ છ જ ઘ આટલી
હસ્ત પ્રતોમાં છે અને પા. કર. ત્રિ. માં
છાપે છે.

આના બીજા ચરણમાં

૩ પ્રીતિમેરાવતસ્ય ।

આવે પાઠ બે મલ્લિનાથી સાથે ૬ નવે
હસ્તપ્રતોમાં છે. તથા ત્રિ. માં છાપે છે

૪ પ્રીતિમેરાવણસ્ય ।

આવે પાઠ પા. કર. બે થેં છાપે છે
આના ત્રીજા ચરણમાં

૫ ન્યંશુકાનીવ વાતે: ।

આવે પાઠ મલ્લિનાથ સાથે ૬ નવે
હસ્ત પ્રતોમાં છે અને ત્રિ. માં છાપે છે.

૬ ન્યંશુકાનિ સ્વવાતૈ: ।

આવે પાઠ પા. કર. બે થેં છાપે છે

૭ ધુન્વન્વાતૈ: સલિલકણિકૈ:

કલ્પવૃક્ષાંશુકાનિ

નાનાવેશેર્જલદ લલિતૈ-

ર્નિવિશેસ્તં નગેશં ॥

જ ૮ મી હસ્ત પ્રતમાં આ
શ્લોકનું ત્રીજું અને ચોથું ચરણ
નવીન સુંદર અને બધી પ્રતોથી ભુલ્લું જ
ઉપર પ્રમાણે છે.

૮ ધુન્વન્કલ્પદ્રુમકિસલયા-

ન્યંશુકાનીવ વાતૈ-

ર્નાનાવેર્જલદ લલિતૈ-

ર્નિવિશેસ્તં નગેન્દ્રં ॥

સારે નવે હસ્ત પ્રતોમાં અને પા. કર.
ત્રિ. ત્રણની છાપેલી પ્રતમાં ઉપર પ્રમાણે
ત્રીજું અને ચોથું ચરણ છે.

શ્લોક: ૬૭ તસ્યોત્સંગે ॥

આના ત્રીજા ચરણમાં

૧ મુચૈર્વિમાનૈ: ।

આવે પાઠ બધી ૭ સાતે હસ્ત
પ્રતોમાં તથા ત્રિવેંમાં છે.

૨ મુચૈર્વિમાના ।

આવે પાઠ સ્વ ર મલ્લિનાથી અને
પા. કર. માં છે.

સાતે હસ્ત પ્રતોમાં પૂર્વ મેઘ:
ઉત્તરમેઘ: આવે ભેદ નથી. ૧ શ્લોકથી
૨૩ થયેલા સંદેશો છેલ્લે ૧૨૭ મે
શ્લોક પુરા થાય છે. પૂર્વ મેઘ ઉત્તર
મેઘનું નામ નિશાન કોઈ પ્રતોમાં નથી
નેમિદત્તમાં અને બીજાં દૂતકાવ્ય જ
મેઘદૂતના છેલ્લા ચરણની પાદપૂર્તિ

રૂપે રચાણું છે તેઓએ પણ પૂર્વ મેધ ઉત્તર મેધ જોવો મેદ સ્વીકાર્યો નથી. અને શ્લોક સંખ્યા ૧ થી છેલ્લા સુધી ક્રમશઃ લઈ ગયા છે.

આ પૂર્વમેધ, ઉત્તર મેધની કલ્પના મલ્લિનાથની છે જ અને જ આ બે મલ્લિનાથી ટીકાવાળી હસ્તપ્રતમાં પૂર્વમેધ, ઉત્તરમેધ એવો મેદ છે છતાં તેમાં શ્લોક સંખ્યા બન્ને મેધની જુદી પાડી નથી, એટલે તસ્યોત્સંગે આ ૬૭ શ્લોકે પૂર્વમેધ પુરો કર્યો નથી અને ઉત્તર મેધ વિદ્યુદ્ભૂત આ ૧લા શ્લોકથી શરૂ કર્યો નથી. અર્થાત્ જ હસ્ત પ્રતમાં એકથી ૧૨૧ શ્લોક સુધી અને જ હસ્ત પ્રતમાં ૧ થી ૧૨૩ શ્લોક સુધી સીધી શ્લોક સંખ્યા છે. વચમાં તસ્યોત્સંગે આ શ્લોકે इति पूर्व મેધઃ આમ લખ્યું છે. વાંચનારાને કંટાળો ન આવે વિહાનો ખાવા માટે પૂર્વમેધ, ઉત્તરમેધની મલ્લિનાથે કલ્પના કરી હોય એમ લાગે છે. પણ આવા મેદ પાઠવાથી રસભંગ થઈ જાય છે.

પા.માં ૧૨૦ શ્લોક સંખ્યા કર. માં ૧૧૭ શ્લોક સંખ્યા છાપી મલ્લિનાથને અનુસરી પૂર્વમેધ ઉત્તરમેધ સ્વીકાર્યા છે. તેમજ ત્રિ. માં ૧ થી ૬૩ શ્લોકે પૂર્વ મેધ પુરો કરી ૧ થી ૪૭ શ્લોકનો ઉત્તરમેધ ઠરાવ્યો છે.

શ્લોકઃ ૬૮ વિદ્યુદ્ભૂતં ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ યા વઃ કાલે પ્રહતમુરજાઃ

સ્નિગ્ધગંભીરઘોષં ।

આવો પાઠ ક ૧ હસ્તપ્રતમાં છે.

૨ સંગીતાય પ્રહતમુરજાઃ

સ્નિગ્ધગંભીરઘોષં ।

આવો પાઠ જ્ઞ ય ય જ્ઞ ચ જ્ઞ જ્ઞ વાળી હસ્તપ્રતમાં છે.

૩ સંગીતાર્થપ્રહતમુરજાઃ

સ્નિગ્ધપર્जन्यघोषं ।

આવો પાઠ ત્રિ. ત્રિવેંદ્રમાં છાપ્યો છે.

૪ સંગીતાય પ્રહતમુરજાઃ

સ્નિગ્ધપર્जन्यघोषं ।

આવો પાઠ પા. પાઠક અને કર. કરમારકરે છાપ્યો છે.

શ્લોકઃ ૬૯ શપ્તશ્યામા ॥

શ્લોકઃ ૭૦ આનન્દોદય ॥

ક થી જ સુધીની નવે હસ્તપ્રતોમાં તથા જ નેમિદ્ભૂતમાં આ બન્ને શ્લોક આક્રમમાં છે. અનુસંધાન અને પૂર્વાપર સંબંધ જોતાં આ શ્લોકો આંહી હોવા જોઈએ. જો આ બે શ્લોક આંહીથી કાઢી નાખવામાં આવે તો અલક્ષપુરીનું અને ઉજ્જયિનીનું વર્ણન નીરસ અને શુષ્ક બની જાય છે. એક વ્યક્તિના

શરીરનાં બે અંગ ખંડિત કરવાથી જ સ્વરૂપ દેખાય તેવું બેડાળ મેધદન બને છે. મદિલનાથની બન્ને હસ્ત પ્રતોમાં તથા બધી હસ્તલિખિત પ્રતોમાં આ બે શ્લોક ક્રમમાં જ છે. એટલે આ બેઈ શ્લોક મદ્ધાકવિની રચના છે એ સંબંધે શંકાને સ્થાન નથી.

આ પુસ્તક ૧૩૧ એ પાને હસ્તલિખિત પુસ્તકોના સંકેતવાળા ઢાઠામાં જોવાથી જાણી શકાશે કે દરેક હસ્તપ્રતમાં આ બન્ને શ્લોક કયા અંકમાં છે.

શણ્પડયામા તથા આનન્દોન્યં આ બેઈ શ્લોક ક ૬૯-૭૦, ર ૭૫-૭૧, ગ ૬૯-૭૦, ઘ ૬૯-૭૦, ઙ ૭૫-૭૧, ચ ૭૫-૭૭, છ ૬૯-૭૦, જ ૭૬-૭૮, ઠ ૬૯-૭૦ અને ઝ નેમિદ્ધતમાં ૬૯-૭૦ માં તરીકે લખેલા છે.

શણ્પડયામા શ્લોકને જ રૂ વાળી મદિલનાથી હસ્તપ્રતો અને જ ૮ વાળી હસ્તપ્રતમાં ૭૫ અને ૭૬માં લીધો છે એટલે જ્ઞાનિનીના વર્ણનમાં લીધો છે સારે બીજી હસ્તપ્રતોમાં ૬૯ માં ગણી અલકાપુરીના વર્ણનમાં લીધો છે. બન્ને ઢેકાણે નગરીનું વર્ણન બેઈ નગરીને લાગુ પડે છે.

પા. કર. ત્રિ. પાઠક કરમારકર ત્રિવેંદ્ર ત્રણેયે આ બે શ્લોક ક્ષેપક ગણી

કાઢી નાખીને મેધદનના અંગને વાંગ કર્યો છે. તેમ કરવા માટે તેઓને ઢાઠ ખંડિત હસ્તપ્રત મળી હોય કે પોતાના તર્કથી કાઢી નાખ્યા હોય. આવા મહા-કાવ્યનું સાચું સ્વરૂપ બહાર પાડવા પહેલાં તેઓએ બીજી વધુ હસ્તપ્રતોનો આધાર તપાસવા જરૂર હતી. તેમ કર્યું હોત તો તેઓને તેમાંથી આ શ્લોકો ક્રમમાં મળી આવત.

૬૯ થી ૮૧ સુધીના ૧૩ શ્લોક જુદી જુદી હસ્તપ્રતોમાં આઠાઅવળા છે તે આ પુસ્તકને ૧૩૧ એ પાને જોવાથી કઈ હસ્તપ્રતમાં કયા શ્લોક કટલાગે છે તે જણાશે.

શ્લોક: ૬૯ શણ્પડયામા ॥

આ શ્લોકના પહેલા અરણમાં -

૧ શણ્પડયામા ।

આવો પાઠ ૭ સાતે હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૨ પત્રડયામા ।

આવો પાઠ જ. રૂ. મદિલનાથીમાં છે અને પાઠક તથા કરમારકરે છાપ્યો છે ત્રિવેંદ્ર પુસ્તકમાં આ શ્લોક છાપ્યો જ નથી.

શ્લોક: ૭૧ યસ્યાં યક્ષાઃ ॥

આના ચોથા અરણમાં

૧ ધ્વનિપુ શનકેઃ ।

આવો પાઠ ક થી જ સુધીની દશે હસ્ત

પ્રતોમાં છે તથા કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

૨ ધ્વનિપુ મધુરં ।

આવો પાઠ પા. પાઠકમાં છે.

શ્લોકઃ ૭૨ ગત્યુત્કમ્પા ॥

આ શ્લોકના બીજા ચરણમાં

૧ કર્ણવિસંસિમિશ્ર ।

આવો પાઠ ૭ સાતે હસ્ત પ્રતોમાં છે

૨ કર્ણવિમ્રંશિમિશ્ર ।

આવો પાઠ સ્વ. ડ. મલ્લિનાથીમાં

અને પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

આના ચરણ ત્રીજા ચરણમાં

૩ સ્તનપરિસર ।

આવો પાઠ ક સ્વ ગ ડ ચ છ જ ઙ

આટલી હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૪ સ્તનપરિચય ।

આવો પાઠ ઘ હસ્તપ્રતમાં છે.

૫ સ્તનપરિચિત ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. માં છે

શ્લોકઃ ૭૩ નીચીચન્ધો ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ યત્ર યક્ષાંગનાનાં ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ચ છ જ ઙ આટલી

હસ્તપ્રતોમાં છે.

૨ યત્ર વિમ્વાધરાણાં ।

આવો પાઠ સ્વ ડ મલ્લિનાથીમાં છે અને

પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

આના ચોથા ચરણમાં

૩ પ્રેસ્તિશ્ચૂર્ણમુષ્ટિઃ ।

આવો પાઠ ૭ હસ્તપ્રતોમાં તથા

જ. નેમિદ્વિતમાં છે.

૪ પ્રેરણાચૂર્ણમુષ્ટિઃ ।

આવો પાઠ સ્વ. ડ. મલ્લિનાથીમાં

અને પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

શ્લોકઃ ૭૫ યસ્યાં મતઃ ॥

શ્લોકના પહેલા ચરણમાં

૧ યસ્યાં મતઃપ્રમરમુખરાઃ ।

આવો પાઠ ક અને છ હસ્તપ્રતમાં છે.

૨ યત્રોન્મત્તપ્રમરમુખરાઃ ।

આવો પાઠ ગ ઘ ચ જ ઙ આટલી

હસ્તપ્રતોમાં તથા સ્વ ડ મલ્લિનાથીમાં

છ અને કર. માં છાપ્યો છે.

૩ યત્રોન્મત્તપ્રમરનિકરાઃ ।

આવો પાઠ પાઠકે છાપ્યો છે.

શ્લોકઃ ૭૬ અક્ષીણાન્ત ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ અક્ષીણાન્ત ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ચ છ જ ઙ આટલી

હસ્તપ્રતોમાં છે.

૨ અક્ષય્યાન્ત ।

આવો પાઠ સ્વ ડ મલ્લિનાથીમાં છે

તથા પા. કર. ત્રિ. ત્રણેમાં છાપ્યો છે.

આના ત્રીજા ચરણમાં

૩ વિભ્રાજાસ્વ્યં ।

આવો પાઠ ક ઘ ચ છ જ આટલી હસ્તપ્રતોમાં છે.

૪ વૈભ્રાજાસ્વ્યં ।

આવો પાઠ ગ સ ઢ હસ્તપ્રતોમાં છે તથા પા કર ત્રિ માં છાપે છે

શ્લોકઃ ૭૭ યત્રાનીતા ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ યત્રાનીતાઃ ।

આવો પાઠ ક ૧ હસ્તપ્રતમાં છે

૨ નેત્રા નીતાઃ ।

આવો પાઠ બીજી બધી હસ્તપ્રતોમાં તથા પા. કર. ત્રિ માં છાપેલ છે.

આના બીજા ચરણમાં

૩ આલેખ્યાનાં સલિલકણિકા ।

આવો પાઠ ક સ ગ ઢ ચ છ આટલી હસ્તપ્રતોમાં છે.

૪ આલેખ્યાનાં સ્વજલ કણિકા ।

આવો પાઠ ઘ હસ્તપ્રતમાં તથા પા કર ત્રિ માં છાપેલ છે

૫ આલેખ્યાનાં નવજલ કણૈઃ ।

આવો પાઠ જ હસ્તપ્રતમાં છે.

શ્લોકઃ ૭૮ મંદાકિન્યાઃ ॥

આ શ્લોકના બીજા ચરણમાં

૧ મન્દારાણામનુતંટરુહાં ।

આવો પાઠ ૯ નવે હસ્તપ્રતોમાં તથા

મરિચનાથીમાં છે અને કર. ત્રિ બેઈમાં છાપે છે

૨ મન્દારાણાં તટવનરુહાં ।

આવો પાઠ પાઠકે છાપે છે

શ્લોકઃ ૭૯ યત્ર સ્ત્રીણાં ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ પ્રિયતમમુજાલિંગિતોચ્છ-
વાસિતાનાં ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ચ છ જ આટલી હસ્તપ્રતોમાં છે

૨ પ્રિયતમમુજોચ્છવાસિતા-
લિંગિતાનાં ।

આવો પાઠ સ ઢ મરિચનાથીમાં તથા પા. કર. ત્રિ. ચણેમાં છાપે છે.

આના ત્રીજા ચરણમાં

૩ વિશદૈઃ પ્રેરિતાશ્ચન્દ્રપાદાઃ ।

આવો પાઠ ક ૧ હસ્ત પ્રતમાં છે

૪ વિશદૈશ્ચેતિતાશ્ચન્દ્રપાદૈઃ ।

આવો પાઠ ગ ચ અને જ હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૫ વિશદૈશ્ચન્દ્રપાદૈર્નિશીથે ।

આવો પાઠ ઘ છ સ ઢ અને ત્રિવે. માં છે.

૬ વિશદૈરિન્દુપાદૈર્નિશીથે ।

આવો પાઠ પાઠકમાં છાપે છે.

શ્લોક: ૮૧ વાસશ્ચિત્રં ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ વિકલ્પાન્ ।

આવો પાઠ ક ર્વ ગ ઘ ઙ ચ છ જ ઙ્ગ
નવે હસ્તપ્રતોમાં છે અને ત્રિ. માં
છાપ્યો છે.

૨ વિકલ્પં ।

આવો પાઠ પા. કર. માં છાપ્યો છે
આના ત્રીજા ચોથા ચરણમાં મળી

૩ યસ્યામેકઃ ।

આવો પાઠ ક ર્વ ઙ્ગ ચ છ જ આટલી
હસ્તપ્રતોમાં છે અને કર. ત્રિ આમાં
છાપ્યો છે

૪ યસ્મિન્નેકઃ ।

આવો પાઠ પા. માં છાપ્યો છે

શ્લોક ૮૨ તત્રાગારં ॥

આ શ્લોકના બીજા ચરણમાં

૧ દૂરાલ્લક્ષ્યં સુરપતિધનુશ્વા-

રુણા તૌરણેન ।

આવો પાઠ મલ્લિકનાથ સાથે ૬ નવે
હસ્તપ્રતોમાં છે

૨ દૂરાલ્લક્ષ્યં ત્વદમરધનુશ્વા-
રુણા તૌરણેન ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. ત્રણે થે
છાપ્યો છે.

આના ત્રીજા ચરણમાં

૩ યસ્યોદ્યાને કૃતકતનયઃ ॥

કાન્તયા વર્ધિતો મે ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્તપ્રતમાં અને
બેઈ મલ્લિકનાથીમાં અને ત્રિ. માં છે.

૪ યસ્યોદ્યાને કૃતકતનયો
વર્ધિતઃ કાન્તયા મે ।

આવો પાઠ પા. કર. માં છે.

શ્લોક: ૮૩ વાપી ચાસ્મિન્ ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ હેમૈશ્છન્ના વિકચકમલૈઃ
સ્નિગ્ધવૈહૃયનાલૈઃ ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્તપ્રતોમાં ર્વ
૬ મલ્લિકનાથીમાં છે.

૨ હેમૈઃ સ્ફીતા વિકચકમલે-
ર્દિર્ધિવૈહૃયનાલૈઃ ।

આવો પાઠ પા. અને કર. માં છાપ્યો છે.

૩ હેમૈઃ સ્ફીતા કમલમુકુલૈ-
ર્દિર્ધિવૈહૃયનાલૈઃ ।

આવો પાઠ ત્રિવે માં છાપ્યો છે.

૪ પ્રેક્ષ્ય હંસાઃ ।

આવો પાઠ મલ્લિકનાથ સાથે ૬ નવે
હસ્તપ્રતમાં છે તથા ત્રિ. માં છાપ્યો છે

આના ચોથા ચરણમાં

૫ ગ્રાપ્ય હંસાઃ ।

આવો પાઠ પા. અને કર. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૮૪ તસ્યાસ્તીરે ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ રચિતશિખર: ।

આવો પાઠ મહિષનાથી અને ૯ નવે હસ્તપ્રતોમાં છે.

૨ વિહિતશિખર: ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. ત્રણેયે છાંયે છે.

આ શ્લોકના ચોથા ચરણમાં

૩ પ્રેક્ષ્યોત્પ્રાન્તસ્ફુરિતતટિતં ।

આવો પાઠ, ક ગ ઘ છ જ આટલી હસ્તપ્રતોમાં છે. તથા કર. ત્રિ. માં છાંયે છે.

૪ પ્રેક્ષ્યોપાન્તસ્ફુરિતતટિતં ।

આવો પાઠ સ્વ રુ મહિષનાથીમાં અને ઘ હસ્તપ્રતોમાં છે.

૫ પ્રેક્ષ્યોપાન્તસ્ફુટિતતટિતં ।

આવો પાઠ પા. માં છાંયે છે.

શ્લોક: ૮૫ રક્તાશોક ॥

આના ચોથા ચરણમાં

૧ દોહદ ।

આવો પાઠ મહિષનાથ સાથે બધી ૯ નવે હસ્ત પ્રતોમાં અને જ નેમિષ્ઠિતમાં છે

૨ દોહદ ।

આવો પાઠ પા. કર. આ બેયે છાંયે છે

૩ દોહલ ।

આવો પાઠ ત્રિ. માં છાંયે છે

શ્લોક: ૮૬ તન્મધ્યે ચ ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ સ્ફટિકફલિકા ।

આવો પાઠ ક છ હસ્ત પ્રતોમાં છે

૨ સ્ફટિકફલિકા ।

આવો પાઠ સ્વ રુ મહિષનાથીમાં જ ૮ હસ્ત પ્રતોમાં તથા પા. કર. ત્રિ. ત્રણેમાં છાંયે છે.

૩ સ્ફટિકફલિકા ।

આવો પાઠ ઘ હસ્ત પ્રતોમાં છે. -

આ શ્લોકના ત્રીજા ચરણમાં

૪ તાલૈ: સિંજદ્વલયસુભગૈ-

નર્તિત: કાન્તયા મે ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ઘ છ જ આટલી હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૫ તાલૈ: સિંજાવલયસુભગૈ:

કાન્તયા નર્તિતો મે ।

આવો પાઠ સ્વ રુ મહિષનાથીમાં તથા કર. ત્રિ. માં છે

૬ તાલૈ: સિંજદ્વલયસુભગૈ:

કાન્તયા નર્તિતો મે ।

આવો પાઠ પા. માં છાંયે છે.

શ્લોક: ૮૭ તન્ધી શ્યામા ॥

આના ૧લા ચરણમાં

૧ શિખરદશના ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ઘ છ જ ૩ હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૨ શિસ્તરિદશના ।

આવો પાઠ સ્વ રુ મલ્લિનાથીમાં છે
અને પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે
આ શ્લોકના બીજા ચરણમાં

૩ હરિણીપ્રેક્ષિતા ।

આવો પાઠ ક ગ ચ આટલી હસ્ત
પ્રતોમાં છે

૪ હરિણીપ્રેક્ષણા ।

આવો પાઠ સ્વ રુ મલ્લિનાથીમાં તથા
છ જ હસ્ત પ્રતોમાં છે અને પા.
કર. માં છાપ્યો છે

૫ હરિણીપ્રેક્ષણી ।

આવો પાઠ ઘ હસ્ત પ્રતમાં છે

૬ હરિણી પ્રેક્ષિણી ।

આવો પાઠ ત્રિ. માં છાપ્યો છે
આના ચોથા ચરણમાં

૭ સ્યાદ્યુવતિવિષયે ।

આવો પાઠ ક સ્વ ગ ઘ રુ ચ છ જ સ્ત
બધી હસ્ત પ્રતોમાં અને નેમિદૂતમાં છે

૮ સ્યાદ્યુવતિવિષયા ।

આવો પાઠ પા. અને કર. માં છે

શ્લોક: ૧૦ તાં જાનીયા: ॥

આના ૧ લા ચરણમાં

૧ તાં જાનીયા: ।

આવો પાઠ ઘ શિવાયની બધી હસ્ત-
પ્રતોમાં અને પા. કર. ત્રિ. છાપમાં છે.

૨ તાં જાનીયા: ।

આવો પાઠ ઘ હસ્તપ્રતમાં છે.
આ શ્લોકના ચોથા ચરણમાં

૩ તુહિનમયિતા ।

આવો પાઠ બધી સાતે હસ્તપ્રતોમાં
અને જ નેમિદૂતમાં છે.

૪ શિશિરમયિતા ।

આવો પાઠ સ્વ રુ મલ્લિનાથીમાં અને
પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૧૧ નૂનં તસ્યા: ॥

આ શ્લોકના પહેલા ચરણમાં

૧ ચ્છૂનનેત્રં પ્રિયાયા: ।

આવો પાઠ ક તથા બીજી બધી
હસ્તપ્રતોમાં અને સ્વ રુ મલ્લિનાથીમાં
છે તથા ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

૨ ચ્છૂનનેત્રં વહૂનાં ।

આવો પાઠ પા. કર. માં છાપ્યો છે.
આ શ્લોકના ચોથા ચરણમાં

૩ ત્વદનુસરણક્ષિપ્ત ।

આવો પાઠ ૮ આઠ હસ્તપ્રતમાં અને
જ નેમિદૂતમાં છે.

૪ ત્વદુપસરણક્ષિપ્ત ।

આવો પાઠ ઘ હસ્તપ્રતમાં છે તથા
પા. કર. માં છાપ્યો છે.

૫ ત્વદુપગમનક્ષિપ્ત ।

આવો પાઠ ત્રિ. માં છાપ્યો છે

શ્લોક: ૧૨ બાણેકે તે ॥

આ શ્લોકના બીજા ચરણમાં

૧ ભાવગમ્ય ।

આવે પાઠ ૯ હસ્તપ્રતોમાં અને મલ્લિકનાથીમાં છે તથા કર. ત્રિ. માં છે.

૨ ભાવ્યગમ્ય: ।

આવે પાઠ પા. માં છે.

આના ત્રીજા ચરણમાં

૩ મધુરવચનાં ।

આવે પાઠ ૯ નવે હસ્તપ્રતોમાં છે તથા ત્રિ. માં છે.

૪ મધુરવચનં ।

આવે પાઠ પા. કર. માં છે.

શ્લોક: ૧૩ ઉત્સંગે વા ॥

આના ત્રીજા ચરણમાં

૧ તન્ત્રીમાર્દ્રા ।

આવે પાઠ ૬ તથા બીજી નવે હસ્તપ્રતોમાં છે તથા ત્રિ. માં છે.

૨ તન્ત્રીમાર્દ્રા ।

આવે પાઠ પા. કર. માં છે.

આના ચોથા ચરણમાં

૩ સ્વયમપિ કૃતાં ।

આવે પાઠ નવે હસ્તપ્રતોમાં તથા બેઠ મલ્લિકનાથીમાં છે.

૪ સ્વયમધિકૃતાં ।

આવે પાઠ પા. કર. ત્રિ. માં છે.

શ્લોક ૧૪ શેષાન્માસાન્ ॥

આના ત્રીજા ચરણમાં

૧ હૃદયનિહિતારંભમાસાદ-
યન્તી ।

આવે પાઠ જ શિવાય બીજી હસ્તપ્રતોમાં અને મલ્લિકનાથીમાં છે.

૨ હૃદયનિહિતારંભમુત્પાદયન્તી ।

આવે પાઠ જ હસ્ત પ્રતમાં છે

૩ હૃદયનિહિતારંભમાસ્વાદ-
યન્તી ।

આવે પાઠ ત્રિ. માં છે.

૪ હૃદયરચિતારંભમાસ્વાદયન્તી ।

આવે પાઠ પા. કર. માં છે.

શ્લોક ૧૫ સવ્યાપારા ॥

આ શ્લોકના ૧ લા, ચરણમાં

૧ પીઢયેન્મદ્વિયોગ: ।

આવે પાઠ સાતે હસ્ત પ્રતોમાં છે તથા ત્રિ. માં છે

૨ પીઢયેદ્વિપ્રયોગ: ।

આવે પાઠ સ્વ રૂ મલ્લિકનાથીમાં અને પા. કર. માં છે

આના ત્રીજા ચરણમાં

૩ સુખયિતુમલં ।

આવે પાઠ બે મલ્લિકનાથી સાથે ૯ નવે હસ્ત પ્રતોમાં છે તથા ત્રિ. માં છે.

૪ સુખયિતુમતઃ ।

આવો પાઠ પા. કર. માં છાપ્યો છે.
આના ચોથા ચરણમાં

૫ મવનિશયનાસન્નવાતાયન-
સ્થઃ ।

આવો પાઠ સાતે હસ્ત પ્રતોમાં તથા
જ નેભિદ્વતમાં છે.

૬ મવનિશયનાં સોધવાતાયન-
સ્થઃ ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલ્લિકનાથી બેઠ
હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૭ મવનિશયનાં સમવાતાયન-
સ્થઃ ।

આવો પાઠ પા. કર. માં છાપ્યો છે.

૮ વિરહશયનાં સદ્મવાતાયનસ્થઃ ।

આવો પાઠ ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક ૧૬ આધિક્ષામાં ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ ક્ષામા-પાર્શ્વા ।

આવો પાઠ ક ઘ ગ ચ છ આટલી
હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૨ ક્ષામા-પાર્શ્વા ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલ્લિકનાથી તથા જ
હસ્ત પ્રતોમાં છે તથા પા. કર. ત્રિ. માં
છાપ્યો છે.

૩ તનુરિવ-શેષા ।

આવો પાઠ ક ઘ ગ ચ છ આટલી
હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૪ તનુમિવ-શેષાં ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલ્લિકનાથી અને જ
હસ્ત પ્રતોમાં છે તથા પા. કર. ત્રિ. માં
છાપ્યો છે.

આના ચોથા ચરણમાં

૫ વિરહજનિતૈરશ્રુભિર્યાપયન્તી ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ચ છ જ આટલી
હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૬ વિરહગુણિતૈરશ્રુભિર્યાપયન્તી ।

આવો પાઠ જ હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૭ વિરહમહતીમશ્રુભિર્યાપયન્તી ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલ્લિકનાથીમાં તથા
પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે

શ્લોકઃ ૧૭ નિશ્વાસેના ॥

આના પહેલા ચરણમાં

૧ વિક્ષિપન્તી ।

ક ગ ઘ ચ છ જ પ્રતોમાં આવો પાઠ છે.

૨ વિક્ષિપન્તી ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલ્લિકનાથીમાં અને
પા. કર. ત્રિ. માં છે.

આ શ્લોકના બીજા ચરણમાં

૩ માગળ્લમ્બિ ।

આવો પાઠ બીજી હસ્ત પ્રતોમાં તથા
પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

૪ માગળ્લમ્બિ ।

આવો પાઠ ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

આના ત્રીજા ચરણમાં

૫ મત્સંયોગઃ સુલ્લમુપનયેત્ ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલ્લિનાથી શિવાયની બધી હસ્તપ્રતોમાં છે.

૬ મત્સંયોગઃ કથમુપનયેત્ ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલ્લિનાથીમાં અને પા. કર. ત્રિ. માં છે

આના ચોથા ચરણમાં

૭ માર્કાંક્ષન્તી ।

આવો પાઠ સાતે હસ્તપ્રતમાં છે.

૮ માર્કાંક્ષન્તી ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલ્લિનાથીમાં અને પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

શ્લોકઃ ૧૮ આયો મદ્દા ॥

આ શ્લોકમાં બીજા અને ત્રીજા ચરણમાં

૧ સા મયોદ્દેષનીયા ।

૨ સારયન્તી ।

આ પ્રમાણે સાતે હસ્તપ્રતોમાં પ્રથમા પહેલી વિભક્તિ છે.

૩ તાં મયોદ્દેષનીયાં ।

૪ સારયન્તી ।

આ પ્રમાણે સ્વ રૂ મલ્લિનાથીમાં તથા પા. કર. ત્રિ. માં દ્વિતીયા પાઠ છે

શ્લોક ૧૯ પાદાનિન્દો ॥

આના ત્રીજા અને ચોથા ચરણમાં

૧ છાદયન્તી ।

૨ કમલિનીન પ્રવુદ્ધાન સુતા ।

આ બેઈ પાઠ સાતે હસ્ત પ્રતોમાં અને જ નેમિદૂતમાં પ્રથમા છે સારે સ્વ રૂ મલ્લિનાથીમાં તથા પા. કર. ત્રિ. માં બન્ને પાઠ દ્વિતીયામાં લીધા છે.

શ્લોક ૧૦૦ સા સંગ્યસ્તા ॥

આના ૧ લા ચરણમાં

૧ પેશલં ધારયન્તી ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્ત પ્રતોમાં તથા બેઈ મલ્લિનાથીમાં છે.

૨ પેલવં ધારયન્તી ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે

શ્લોક ૧૦૩ વામશ્વાસ્યાઃ ॥

આના ચોથા ચરણમાં

૧ સરસકદલીસ્તમ્ભ ગૌરશ્ચલત્વં ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્ત પ્રતોમાં, બન્ને મલ્લિનાથીમાં તથા જ નેમિદૂતમાં છે

૨ સરસકદલીર્ગર્ભગૌરશ્ચલત્વં ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે

શ્લોક ૧૦૪ તસ્મિન્કાષ્ઠે ॥

આના પહેલા બીજા ચરણના સંદર્ભમાં

૧ સ્યાત્તત્રાસીનઃ સ્તનિત ।

આવો પાઠ સાતે હસ્ત પ્રતોમાં છે
 ૨ સ્યાદન્વાસ્યૈનાં સ્તનિત ।
 આવો પાઠ સ્વ હ મલ્લિનાથીમાં અને
 પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.
 આના ત્રીજા ચરણમાં

૩ પ્રણયિનિ મયિ ।
 આવો પાઠ ૮ આઠે હસ્ત પ્રતોમાં
 તથા સ્વ હ મલ્લિનાથીમાં છે.
 ૪ પ્રણયિનિ જને ।
 આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. ત્રણેમાં
 છાપ્યો છે.

શ્લોક ૧૦૫ તામુત્થાપ્ય ॥
 આ શ્લોકના પહેલા ચરણમાં
 ૧ તામુત્થાપ્ય ।
 આવો પાઠ સ્વ હ મલ્લિનાથી સાથે
 ૬ નવે હસ્ત પ્રતોમાં છે તેમ ત્રિ. માં
 પણ છાપ્યો છે.

૨ પ્રોત્થાપ્યૈનાં ।
 આવો પાઠ પા. કર. માં છાપ્યો છે
 આ શ્લોકના ત્રીજા ચરણમાં
 ૩ વિદ્યુદ્ગર્ભઃ ।
 આવો પાઠ બેઈ મલ્લિનાથી સાથે બધી
 નવે હસ્ત પ્રતોમાં તથા કર. ત્રિ. માં છે.
 ૪ વિદ્યુદ્ગર્ભે ।
 આવો પાઠ પા. માં છાપ્યો છે.
 આ શ્લોકના ચોથા ચરણમાં

૫ વક્તું ધીરસ્તનિત ।
 આવો પાઠ ૭ સાતે હસ્ત પ્રતોમાં છે
 ૬ વક્તું ધીરઃ સ્તનિતઃ ।
 આવો પાઠ સ્વ હ મલ્લિનાથીમાં તથા
 કર. માં છે.

૭ વક્તું ધીર સ્તનિતઃ ।
 આવો પાઠ પા. માં છાપ્યો છે.
 ૮ વક્તું ધીરૈઃ સ્તનિત ।
 આવો પાઠ ત્રિ. માં છાપ્યો છે

શ્લોક ૧૦૬ મતુંમિત્રં ॥
 આ શ્લોકના ૧ લા ચરણમાં
 ૧ પ્રિયમવિધવે ।

આવો પાઠ નવે હસ્ત પ્રતોમાં સ્વ હ
 મલ્લિનાથીમાં છે તથા કર. ત્રિ. માં
 છાપ્યો છે.

૨ પ્રિયમભિદધે ।
 આવો પાઠ પા. માં છાપ્યો છે.

શ્લોકઃ ૧૦૭, હૃત્પારુષાતે, ॥
 આ શ્લોકના ત્રીજા ચરણમાં
 ૧ સંભાવ્ય ચૈવ ।

આવો પાઠ સાતે હસ્ત પ્રતોમાં છે.
 ૨ સંભાવ્ય ચૈવ ।
 આવો પાઠ સ્વ હ મલ્લિનાથીમાં અને
 પા. કર. ત્રિ. ત્રણેમાં છાપ્યો છે
 આના ત્રીજા ચરણમાં
 ૩ પરમવહિતા ।

આવો પાઠ નવે હસ્ત પ્રતોમાં સ્વ હ
મલ્લિકનાથીમાં છે તથા કર. ત્રિ. માં
છાપ્યો છે

૪ પરમવહિતં ।

આવો પાઠ પા. માં છાપ્યો છે.
આના ચોથા ચરણમાં

૫ કાન્તોદન્તઃ સુહૃદુપહૃતઃ ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્ત પ્રતોમાં
બેઠ મલ્લિકનાથીમાં અને જ નેમિદ્વતમાં છે

૬ કાન્તોપાન્તાસુહૃદુપગમઃ ।

આવો પાઠ પા. માં છાપ્યો છે.

૭ કાન્તોદન્તઃ સુહૃદુપનતઃ ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે

શ્લોકઃ ૧૦૮ તામાયુષ્મન ॥

આ શ્લોકના ૧ લા ચરણમાં

૧ દાત્મના ચોપકર્તુ ।

આવો પાઠ સાતે હસ્તપ્રતોમાં છે.

૨ દાત્મનશ્ચોપકર્તુ ।

આવો પાઠ સ્વ હ મલ્લિકનાથીમાં તથા
પા. કર. માં છાપ્યો છે.

૩ દાત્મનશ્ચોપકર્તુઃ ।

આવો પાઠ ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

આના ત્રીજા ચરણમાં

૪ ત્વાં વિયુક્તઃ ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્તપ્રતોમાં છે
તથા ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

૫ ત્વાં નિયુક્તઃ ।

આવો પાઠ પા. કર. માં છાપ્યો છે.
આના ચોથા ચરણમાં

૬ પૂર્વામાણ્યં ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્તપ્રતોમાં અને
મલ્લિકનાથીમાં છે ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

૭ પૂર્વાશાસ્યં ।

આવો પાઠ પા. કર. માં છાપ્યો છે.

શ્લોકઃ ૧૦૯ અંગેનાંગં ॥

આ શ્લોકના પહેલા ચરણમાં

૧ અંગેનાંગં પ્રતનુ તનુના ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્તપ્રતમાં છે.

૨ અંગેનાંગં તનુ ચ તનુના ।

આવો પાઠ પા. કર ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

આના બીજા ચરણમાં

૩ સાક્ષેણાશ્ચુદ્રવ ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ચ છ જ આટલી
હસ્તપ્રતોમાં છે

૪ સાક્ષેણાશ્ચુદ્રુત ।

આવો પાઠ સ્વ હ મલ્લિકનાથી અને
જ ૮ વાળી હસ્તપ્રતમાં છે

૫ સાક્ષેણાશ્ચુદ્રવ ।

આવો પાઠ પા. માં છાપ્યો છે.

૬ સાક્ષેણાશ્ચુદ્રુત ।

આવો પાઠ કર ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૧૧૦ શબ્દશબ્દયં ॥

આ શ્લોકના ત્રીજા ચરણમાં

૧ લેચનામ્યામદૃશ્ય ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્તપ્રતોમાં સ્વ રૂ મલિસનાથીમાં છે.

૨ લેચનામ્યામદૃષ્ટ ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૧૧૧ ઇયામાસ્વંગં ॥

આ શ્લોકના પહેલા ચરણમાં

૧ દૃષ્ટિપાતાન્ ।

આવો પાઠ સાતે હસ્તપ્રતમાં છે.

૨ દૃષ્ટિપાતં ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલિસનાથીમાં અને પા. કર. ત્રિ. ત્રણેયમાં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૧૧૨ ધારાસિક્ત ॥

આ શ્લોક ૬ નવે હસ્ત પ્રતોમાં જ નેમિદ્વતમાં સ્વ રૂ બંને મલિસનાથીમાં છે. ઉનાળો ઉતરવાના અને વરસાદની ઋતુના પ્રારંભમાં સ્ત્રીના વિરહી પુરૂષની દશાનું સુંદર વર્ણન આ શ્લોકમાં છે

આ શ્લોકની રચના હંચી કાઠીની છે આવા અમૂલ્ય શ્લોકને પા. પાઠકે કર. કરમારકર અને ત્રિ ત્રિવેંદ્ર આ ત્રણેય ક્ષેપક ગણી કાઢ્યો છે. આ શ્લોક વિનાનું એકદમ રસહીન અંકિત બની બન્યું.

શ્લોક: ૧૧૭ ઇત્યાત્માનં ॥

આ શ્લોકના પહેલા ચરણમાં

૧ ઇત્યાત્માનં ।

ક મ ય ચ છ જ જ આટલી હસ્તપ્રતોમાં આવો પાઠ છે.

૨ નન્વાત્માનં ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલિસનાથીમાં છે. તથા પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યું છે. આના બીજા ચરણમાં

૩ સુતરાં ।

આવો પાઠ સાતે હસ્તપ્રતોમાં છે.

૪ નિતરાં ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ મલિસનાથીમાં છે. તથા પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે. આના ત્રીજા ચરણમાં

૫ કસ્યાત્યન્તં ।

આવો પાઠ ૭ સાતે હસ્તપ્રતોમાં છે તથા ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

૬ કસ્યૈકાન્તં ।

આવો પાઠ સ્વ રૂ બેઠ મલિસનાથી હસ્તપ્રતોમાં છે તથા પા. કર. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૧૧૮ શાપાન્તો મે ॥

આ શ્લોકના બીજા ચરણમાં

૧ શોપાન્માસાન્ ।

આવો પાઠ ૬ નવે હસ્તપ્રતોમાં સ્વ રૂ મલિસનાથી બેઠમાં છે.

૨ માસાનન્યાન્ ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ ત્રણેયે
છાપ્યો છે.

આના ત્રીજા ચરણમાં

૧ વિરહગણિતં તં તમાત્માભિલાષં ।

આવો પાઠ ક અને સ્વ ઢ મલ્લિનાથી
૬ નવે હસ્ત પ્રતોમાં છે અને કર. માં
છાપેલ છે.

૨ વિરહજનિતં તં તમાત્માભિલાષં ।

આવો પાઠ ગ અને છ હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૩ વિરહગુણિતં તં તમાત્માભિલાષં ।

આવો પાઠ ઘ વ જ આટલી હસ્ત-
પ્રતોમાં છે.

૪ વિરહગુણિતં તં તમેવાભિલાષં ।

આવો પાઠ પા. માં છાપ્યો છે.

૫ વિરહગણિતં તં તમેવાભિલાષં ।

આવો પાઠ કર. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૧૧૯ મૃગચ્ચાહં ॥

આના ૧ લા ચરણમાં

૧ ત્વમપિ શયને ।

આવો પાઠ સ્વ ઢ મલ્લિનાથી સાથે
૬ નવે હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૨ ત્વમસિ શયને ।

આવો પાઠ પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે
આના ત્રીજા ચરણમાં

૩ સત્ત્વરં વિપ્રબુદ્ધા ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ચ આટલી હસ્ત-
પ્રતોમાં છે.

૪ સત્ત્વરં વિપ્રબુદ્ધા ।

આવો પાઠ ગ છ સ્વ ઢ આટલી હસ્ત-
પ્રતોમાં છે. અને પા. કર. ત્રિ. માં
છાપ્યો છે.

૫ પૃચ્છતશ્ચ ।

આવો પાઠ બધી હસ્ત પ્રતોમાં મલ્લિ-
નાથીમાં અને કર. માં છાપ્યો છે.

૬ પૃચ્છતોસિ ।

આવો પાઠ પા. અને ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૧૨૦ एतस्मान्मां ॥

આના બીજા ચરણમાં

૧ મા કૌલિન્યા ।

આવો પાઠ ક હસ્ત પ્રતમાં છે.

૨ મા કૌલિના ।

આવો પાઠ ક શિવાયની બધી હસ્ત-
પ્રતોમાં તથા પા. કર. ત્રિ. માં છાપ્યો છે.

આના ત્રીજા ચરણમાં

૩ ધ્વંસિનસ્તે હ્યભોગાઃ ।

આવો પાઠ સ્વ ઢ મલ્લિનાથી સાથે
૬ નવે હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૪ દ્વાસિનસ્તેપ્યભોગાઃ ।

આવો પાઠ પા. માં છાપ્યો છે.

૫ દ્વાસિનસ્તે હ્યભોગાઃ ।

આવો પાઠ કર. ત્રિ માં છાપ્યો છે.

શ્લોક: ૧૨૧ आम्वास्यैवं ॥

આ શ્લોક ક સ્વ ગ ઘ ઢ ચ છ આટલી
હસ્ત પ્રતોમાં અને જ નેમિદૂતમાં નીચે
પ્રમાણે છે.

૧ આશ્વાસ્યેવં પ્રથમવિરહોદયશોકાં

સર્વીં તાં

શેલાદાશુ 'ત્રિનયનવૃષોત્સાતશંગાન્નિવૃત્તઃ ॥

સામિજ્ઞાનમહિતકુશલૈસ્તદ્વચોર્ભિર્મમાપિ
માતઃકુન્દમસવશિયિલં જીવિતં

ધારયેથાઃ ॥૧૨૧॥

પા. ૫૪૬૪માં નીચે પ્રમાણે આ શ્લોક
છાપ્યો છે.

૨ આશ્વાસ્યેનાં પ્રથમવિરહે

શોકદૃષ્ટાં સર્વીં તે

તસ્માદદેહ્નિનયનવૃષોત્સાત કૂટાન્નિવૃત્તઃ ॥

સામિજ્ઞાનં પ્રહિતવચનૈસ્તત્ર યુક્તૈ-

ર્મમાપિ

માતઃકુન્દમસવશિયિલં જીવિતં

ધારયેદં ॥

ફર માં આ શ્લોકને પ્રક્ષિપ્ત માનીને
નીચે પ્રમાણે છાપ્યો છે

૩ આશ્વાસ્યેવં પ્રથમવિરહે શોક-

દૃષ્ટાં સર્વીં તે

તસ્માદદેહ્નિનયનવૃષોત્સાત કૂટાન્નિવૃત્ત ॥

સામિજ્ઞાનમહિતકુશલૈસ્તદ્વચોર્ભિર્મમાપિ

માતઃકુન્દમસવશિયિલં જીવિતં

ધારયેથાઃ ॥

જ ૮ વાળી હસ્ત પ્રતમાં નીચે પ્રમાણે
પાઠ છે.

૪ આશ્વાસ્યેવં પ્રથમવિરહોદયશોકાં

સર્વીં તે

શેલાદાશુત્રિનયનવૃષોત્સાત કૂટાન્નિવૃત્તઃ ॥

સામિજ્ઞાનમહિતકુશલૈસ્તદ્વચોર્ભિર્મમાપિ

માતઃકુન્દમસવશિયિલં જીવિતં

ધારયેથાઃ ॥

શ્લોકઃ ૧૨૨ કચિત્સૌમ્ય ॥

આના ૨ જ ચરણમાં

૧ પ્રત્યાલ્યાતું ન તર્કયામિ ।

આવો પાઠ ક ૧ હસ્ત પ્રતમાં છે.

૨ પ્રત્યાલ્યાતું ન કલ્પયામિ ।

આવો પાઠ ચ ૪ની હસ્ત પ્રતમાં છે.

૩ પ્રત્યાદેશાન્ ન કલ્પયામિ ।

આવો પાઠ સ્વ ઘ ઙ જ આટલી હસ્ત
પ્રતોમાં છે.

૪ પ્રત્યાદેશાન્ ન તર્કયામિ ।

આવો પાઠ ગ અને છ હસ્ત પ્રતોમાં છે

શ્લોકઃ ૧૨૩ મત્તકૃત્વા ॥

આના ૧ લા ચરણમાં

૧ પ્રિયમનુચિતપ્રાર્થનાવર્ત્મનો મે ।

આવો પાઠ ક ઘ ચ જ આટલી હસ્ત
પ્રતોમાં છે

૨ પ્રિયમનુદિનપ્રાર્થનાવર્ત્મનો મે

આવો પાઠ ગ અને છ હસ્ત પ્રતોમાં છે

૩ પ્રિયમનુચિતં પ્રાર્થનાદાત્મનો મે

આવો પાઠ સ્વ ઙ મલ્લિકનાથી હસ્ત
પ્રતે માં છે તથા પા. માં છાપ્યો છે.

આના ૪ થા ચરણમાં

૪ ક્ષણમપિ ચ તે ।

આવો પાઠ ક ય ગ ઘ ઙ ચ છ જ
આટલી હસ્ત પ્રતોમાં છે. બ નેમિ.
માં છે અને ત્રિ. માં છાપે છે
૫ ક્ષણમપિ સચે ।

આવો પાઠ પા. અને કર. માં છાપે છે
કર. કર્મારકર અને ત્રિ.
ત્રિવેંદ્રમાં અવત્કૃત્વા આ શ્લોક નથી

શ્લોક: ૧૨૪ તસ્માદ્દ્રેઃ ॥

આ શ્લોકમાં ૧ છું અને ૨ જીં ચરણ
૧ તસ્માદ્દ્રેર્નિગદિતતયા શીઘ્ર
મેત્યાલકાયાં યક્ષાગારં વિગલિ-
તશુચા પૂર્વચિન્હૈર્વિદિત્વા ॥

આવો પાઠ ક ૧ ની હસ્ત પ્રતમાં છે
૨ તસ્માદ્દ્રેર્નિગદિતકથઃ શીઘ્ર
મેત્યાલકાયાં યક્ષાગારં
વિગલિતવિમં દિષ્ટચિન્હૈ-
ર્વિદિત્વા ॥

આવો પાઠ જ ૮ વાળી પ્રતમાં છે બાકીની
એકે હસ્ત પ્રતોમાં આ શ્લોક નથી.

શ્લોક: ૧૨૫ તં સંદેશં ॥

આના ૧ લા ચરણમાં

૧ ચચક્ષે ।

આવો પાઠ ક ગ ઘ ઙ ચ છ આટલી
હસ્ત પ્રતોમાં છે.

૨ વિવક્ષે ।

આવો પાઠ જ ૮ વાળી હસ્ત પ્રતમાં છે.

શ્લોક: ૧૨૬ શ્રુત્વા વાર્તા ॥

આ શ્લોક ક ગ ઘ ઙ ચ છ જ આટલી
હસ્ત પ્રતોમાં છે તથા બ નેમિમાં છે.
પા. પાઠક કર. કર્મારકર ત્રિ. ત્રિવેંદ્ર
તથા ચ ૨ વાળી 'મલિનાથી' હસ્ત-
પ્રતમાં આ શ્લોક નથી.

શ્લોક: ૧૨૭ દૃષ્યં શ્રુતં ॥

આના ૧ પહેલા ચરણમાં

૧ સુચરિતપદં મેઘદૂતાભિધાનં ।

આવો પાઠ ક ય આ બે હસ્ત પ્રતમાં છે.

૨ સુચરિતમિદં મેઘદૂતં ચનામ્ના ।

આવો પાઠ ચ હસ્ત પ્રતમાં છે.

૩ દુઃસ્વયુક્તે વિનોદઃ ।

આવો પાઠ ક હસ્ત પ્રતમાં છે.

૪ વિપ્રયોગે વિનોદઃ ।

આવો પાઠ ચ તથા ઘ હસ્ત પ્રતમાં છે.

૫ કામં ચાસ્મિન્મતિનિપુણ-

તાનન્યમાવઃ કવીનાં ।

આવો પાઠ ક હસ્ત પ્રતમાં છે.

૬ મેઘશ્રાસ્મિન્નતિનિપુણતા-

બુદ્ધિમાવઃ કવીનાં ।

આવો પાઠ ચ હસ્ત પ્રતમાં છે.

૭ મેઘસ્યાસ્મિન્નતિનિપુણતા

બુદ્ધિમાવઃ કવીનાં ।

આવો પાઠ ઘ હસ્ત પ્રતમાં છે.

॥ ૐ તત્સત્ ॥

१ आश्वास्यैवं

शैलादायुः त्रिनयन
साभिज्ञानप्रदितु
मातःकुन्दमसयश्चि

पा. ५।४४भा नी
छाये. छे.

२ आश्वास्यैवं

शैलादायुः

तस्माद्वेत्तिनयनं

साभिज्ञानं प्रदि

अविप्यतीति

धाताभ्यो

निर्विशेः

भाषुनी

उपरीमाते

प्रसृतं

पतितैत्र

रतनतट

ब घस्य

अनिमृत

शंगार

स्वाथी

हर्माणि

आनीताः

विन्दुभिः

वालमन्दा

अविप्यतीति

धाताभ्यो

निर्विशेः

भाषुनी

उपरीमाते

प्रसृतं

पतितैत्र्यत्र

रतनतट

ब घस्य

अनिमृत

शंगार

स्वाथी

हर्माणि

आनीताः

विन्दुभिः

वालमन्दा

११	१३	रन्धोऽपि	रन्धोऽपि
९३	११	कठिना	कठिना
९६	६	संस्थापयन्	संस्थापयन्
९७	१३	द्रुतगमना	द्रुतगमना
"	१६	ऊर्ध्व	ऊर्ध्व
९८	११	कलल्याः	कदल्याः
९९	८	तत्रासीनः	तत्रासीन
"	१२	तस्याः	तस्याः
१००	१३	यक्तु	यक्तुं
१०१	१	विषये	विषये
"	७	सहन्तामनसि	सह त्व मनसि
१०२	१	धोमुक्षो	धोन्मुक्षी
१०३	७	सन्दिशन्नाह	सन्दिशन्नाह
"	९	व्यात्	व्यात्
१०४	१२	महत्संसेन	महत्संतसेन
"	१७	ऊर्ध्व	ऊर्ध्व
"	१८	अशिरि	अशिरि
१०८	१०	दयाहीनः	दयाहीनः
१०९	९	प्रश्यतीना	प्रश्यतीनां
"	१०	द्रम	द्रम
१११	२	स्थास्तव	स्थास्य
११२	१	नैवालम्ये	नैवागलम्ये
"	१५	भा यासीः	भा यासीः
११३	१	शापान्तेमे	शापान्ते मे
"	१४	वि...हकाले	विरहकाले
"	१७	प्रकाशितायु	प्रकाशितायु
११४	१३	रोद मि	रोदिमि
"	१५	वणमि न आपये	वणमि न भजे आपये
१२०	७	भैद्यधेष्टः	भैद्यधेष्टः
१२१	१०	मेलयित्वा	मेलयित्वा
१२३	११	विशेषता	विशेष
१२६	८	कैवला	कैवला
१२९	१७	त्वं निष्पन्दे	त्वं निष्पन्दे
१३६	३	त्वन्निष्पन्दे	त्वन्निष्पन्दे
"	१५	नीविवन्धा	नीवीकन्धा
"	२३	प्रालेयादे	प्रालेयादे

[illegible][illegible][illegible]

मयत १७१४ वर्षे हस्तलिखित पुस्तकं । १२७ श्लोकात्मकं आदर्शपुस्तकं । सकेतः क १ तमस्य २२ तमपूर्वपत्रस्य चित्रं । अत्र शायरस्य ११० श्लोकस्य द्यामाख्यं १११ श्लोकस्य, धारासिक ११२ श्लोकस्य प्रतिश्रुतित्वं ।

[illegible][illegible][illegible]

॥ १ ॥ अथ विना विनादः आनंदाभवति च यमनः अश्लेषकात्वाकमीनाम ति उगाताप्रमासं
 ॥ २ ॥ वसन्तवर्तिमान् १२७ उतिश्रीशेषनाखिद्यमसाकात्प्रशरीका प्र विद्यमानता का
 ॥ ३ ॥ मितप्रखिविना अघाघरिः विबुधिः नो धनीया अस्तमानविधायक
 ॥ ४ ॥ अथानिर्धनं काशमीडा विपदित जानकः खयकोविनोदः रागमयासिर्धनं १२७ मन्त्र
 ॥ ५ ॥ अथानिर्धनं काशमीडा विपदित जानकः खयकोविनोदः रागमयासिर्धनं १२७ मन्त्र
 ॥ ६ ॥ अथानिर्धनं काशमीडा विपदित जानकः खयकोविनोदः रागमयासिर्धनं १२७ मन्त्र

२७ दोनात्मकं संतत १७१४ वर्षे हस्तलिपितं पुस्तकं । स कैतः का २ । अवर्षपुस्तकस्यास्तित्वं २५ तमस्य अग्रिमं पृष्ठ । इदं भूतं
 इति १२७ तमलोकास्य " संवत् १७१४ वर्षे लयितं " इति लेखन कालस्य प्रतिकृति ।

॥ ७ ॥ अथ विना विनादः आनंदाभवति च यमनः अश्लेषकात्वाकमीनाम ति उगाताप्रमासं
 ॥ ८ ॥ वसन्तवर्तिमान् १२७ उतिश्रीशेषनाखिद्यमसाकात्प्रशरीका प्र विद्यमानता का
 ॥ ९ ॥ मितप्रखिविना अघाघरिः विबुधिः नो धनीया अस्तमानविधायक
 ॥ १० ॥ अथानिर्धनं काशमीडा विपदित जानकः खयकोविनोदः रागमयासिर्धनं १२७ मन्त्र
 ॥ ११ ॥ अथानिर्धनं काशमीडा विपदित जानकः खयकोविनोदः रागमयासिर्धनं १२७ मन्त्र
 ॥ १२ ॥ अथानिर्धनं काशमीडा विपदित जानकः खयकोविनोदः रागमयासिर्धनं १२७ मन्त्र

॥ १३ ॥ अथ विना विनादः आनंदाभवति च यमनः अश्लेषकात्वाकमीनाम ति उगाताप्रमासं
 ॥ १४ ॥ वसन्तवर्तिमान् १२७ उतिश्रीशेषनाखिद्यमसाकात्प्रशरीका प्र विद्यमानता का
 ॥ १५ ॥ मितप्रखिविना अघाघरिः विबुधिः नो धनीया अस्तमानविधायक
 ॥ १६ ॥ अथानिर्धनं काशमीडा विपदित जानकः खयकोविनोदः रागमयासिर्धनं १२७ मन्त्र
 ॥ १७ ॥ अथानिर्धनं काशमीडा विपदित जानकः खयकोविनोदः रागमयासिर्धनं १२७ मन्त्र

તસ્ય સ્થિત્વા કથમપિ પુરઃ કેતકાધાનહેતો-
 રન્તર્વાષ્પશ્ચિરમનુચરો રાજરાજસ્ય દધ્યૌ ॥
 મેઘાલોકે ભવતિ સુખિનોપ્યન્યથાવૃત્તિ ચેતઃ
 કંઠાશ્લેષપ્રણયિનિ જને કિં પુનર્દૂરસંસ્થે ॥ ૩ ॥

રાજરાજસ્ય કુબેરસ્થાનુચરઃ સેવકઃ યક્ષઃ અન્તર્યામ્બઃ ચશ્ત્રુપોઃ અન્તઃ કાપ્પા-
 વ્યશ્ત્રુણિ યસ્ય સઃ પતાદશઃ યક્ષઃ । કેતકાધાનહેતોઃ કેતકસ્ય દેતકનામપ્રસિદ્ધ-
 છુગન્ધિવૃક્ષસ્ય પુષ્પપોટકોત્પત્તિઃ પ્રાકટ્યમ્ તત્કારણભૂતસ્ય આપાદમાસે
 મેઘાગમનવેલાયાં તદુત્પત્તિઃ તસ્માત્કેતકવૃક્ષપોટકોત્પત્તિકારણરૂપસ્ય 'તસ્ય મેઘસ્ય
 પુરઃ સમ્પૂર્ણ' અગ્રે કથમપિ મહતો કષ્ટેન સ્થિત્વા ચિરં કિંચિત્ સમયપર્યન્ત'
 દધ્યૌ ચિન્તિતવાન્ । મેઘસ્ય દર્શને સત્તિ સુખિનોઽપિ પ્રિયાસંયોગવત્તોઽપિ જનસ્ય
 ચેતઃ હૃદયં કંઠાશ્લેષપ્રણયિનિ જને કંઠપ્રદહનપ્રણયિનિ સ્નેહયુક્તે જને સ્ત્રીલક્ષણે
 ત્રિયાં અન્યથાવૃત્તિં ચિક્રુતાચસ્થાવિહૃત્વલાવસ્થાયુક્તં ભવતિ । પુનઃ તર્હિ દૂરસંસ્થે
 દૂરસ્થિતે જને પ્રિયાજને કિં કીદૃક્ વિહૃત્વલાયુક્તં ચેતઃ ભવતિ । મેઘાલોકે

પ્રિયાનો વિશેષી અને તેથી કુખળો થઈ જવાથી સોનાના કંકણો જેના કાંઠામાંથી
 નીકળી જાય છે એવા તે કામાગુરુ યક્ષે તે રામચિરિ નામના પર્વત ઉપરના આશ્રમોમાં
 કેટલાક મહિના ગાળ્યા પછી પવંત ઉપરની ટેકરી ઉપર બેઠેલા અને તેથી પવંતના તટપ્રદેશમાં
 કરાતી રમતમાં ત્રિસો પ્રહાર કરતા કાંથી જેવા મનોહર લાગતા મેઘને અસાડ મહિનાના
 પહેલે દિવસે (આષાઢ શુદ્ધ અતિપદાને દિવસે) બેઠો. ॥ ૨ ॥

જોશે કષ્ટે અભિયુખ બહૂ કામ સન્દેશ દેવા
 આસૂં શેકી અનુગ અલકાનાથનો ધ્યાન ધારી ॥

ઉત્કંઠાશું મનડું સુખિનું થાય છે બેઈ મે ને

કંઠે ભેટ્યા પ્રણયિજનનું દૂર રેનારનું શું ? ॥ ૩ ॥

રાજા કુબેરનો સેવક એવા યક્ષ, અપશુકનની કંકાએ આસને શેકીને, કેવડાના પોતાની
 ઉત્પત્તિના કારણરૂપ અર્થાત્ વરસાદના સમયે આપાડ મહિનામાં કેવડાના સુગંધી પોટા બહાર
 નિકળવા માંડે છે એટલે તેના કારણ રૂપ એવા મેઘની સન્નિધિ ઘણી મુરેલીએ ઉભો
 રહીને થોડો વખત અંતઃપ્રરણમાં થયેલા પ્રિયાના વિશેષજન્ય કુખળી એકે ખાતે જઈ જેવો
 થઈ ગયો. કારણ કે વરસાદના દિવસોમાં મેઘને જેવાથી સુખિયા પુરુષનું ચિત્ત પણ સ્નેહથી
 ગળે ભેટી પડનારી પોતાની સ્ત્રીનું ચિત્તવન કરવાથી વિદ્વજ વૃત્તિવાળું થાય છે અર્થાત્
 પહેલવહેલા વરસાદને બેઈ તે પોતાની સ્ત્રીનું સુખ થોડી ક્ષણ પછી મળવાનો સંભવ છે.
 અને પોતાની સ્ત્રી આ સમયે સ્નેહથી પોતાને ગળે ભેટવાની છિ છતાં પણ તેની વચમાં
 જે સમય જાય છે તે વરસાદને જેવા પછી પુરુષના મનને વિદ્વજ બનાવી દે છે તો પછી
 જેને પોતાની પ્રિયા દૂર છે, દુરતમાં ભેટવાનો સંભવ નથી તેવા પુરુષનું મન મેઘને જેવા
 પછી વિદ્વજ વૃત્તિવાળું અને કુખળી થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? ॥ ૩ ॥

શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥ શ્રી હારવામ્બાયૈ નમઃ ॥ ૬૦ નંતસત્ ॥

॥ મેઘ દૂતમ્ ॥

કશ્ચિત્કાન્તાવિરહગુરુણા સ્વાધિકારાત્પ્રમત્તઃ

શાપેનાસ્તંગમિતમહિમા ઘર્ષભોગ્યેન ભર્તુઃ ॥

યક્ષશ્ચક્રે જનકતનયાસ્નાનપુણ્યોદકેપુ

સ્નિગ્ધચ્છાયાતરુષુ વસતિ રામગિર્યાશ્રમેષુ ॥ ૧ ॥

કશ્ચિદયક્ષઃ સ્વાધિકારાત્પ્રમત્તઃ સ્વાધિકારાત્સ્થામિના નિર્વિદ્યાત્સ્વસેવાકાર્ય-
ત્પ્રમત્તઃ પ્રમાદયુક્તઃ પ્રજ્ઞાપરાધક્તર્તા । સ્વપ્રિયાલુબ્ધકાત્ત્વેન સ્વસ્વામિનિર્વિદ્યાકાર્યે
વિસ્મૃતિમાપન્નઃ પ્રમાદી । કાન્તાવિરહગુરુણા ઘર્ષભોગ્યેન ભર્તુઃ શાપેનાસ્તંગમિત-
મહિમા કાન્તાયા; પ્રિયાયાઃ વિરહેણ વિયોગેન વિપ્લેપેણ ગુરુણા ગરીયસા
અસહ્યરૂપેણ ઘર્ષે યક્ષસંવત્સરં યાવત્ ભોગ્યેન મોક્તું યોગ્યેન મોગ્યાર્હેણ ભર્તુઃ
સ્વસ્વામિનઃ કુબેરસ્ય શાપેન અસ્તંગમિતઃ નદઃ મહિમા જાન્તિઃ પ્રભાવઃ ઘર્ષસ્વં
યસ્ય હઃ પતાદહશઃ કશ્ચિદ્ સનામકઃ અનિર્વિદ્યાનામ યક્ષઃ । જનકતનયાસ્નાન-
પુણ્યોદકેપુ જનકતનયા સીતા તયા વહુ સમયપર્યન્તમ્ છૃતૈઃ સ્નાનૈઃ મજ્જનૈઃ
પુણ્યાનિ-પવિત્રાણ્યુદકાનિ જલାନિ યેપુ । સ્નિગ્ધચ્છાયાતરુષુ સ્નિગ્ધાઃ ઘટ્ટાઃ
સૂર્યકિરણપ્રવેશવિરોધિન્યઃ શાદ્વલોપરિ પતમાનાઃ છ.યા. તાભિર્યુકાસ્પરયઃ વૃક્ષાઃ
યેપુ પતાદહોષુ રામગિર્યાશ્રમેષુ । પ્રાયઃ દ્વાદશઘર્ષપર્યન્તં પચ્ચઘટ્ટ્યાં નિવાસેન

કોઈ કોતા વિરહ વિકળો સ્વાધિકારે સુઠલો

સ્વામીશાપે વરસ સહવા માનભંગે હુણાયો ॥

સીતા સ્નાને પુનિર્ત્ત જળનાં રામગિર્યાશ્રમેષુ

ઘાટી છાયા તરવર તણી ત્યાં વરયો યક્ષ દુઃખી ॥ ૧ ॥

પોતાની સ્ત્રીમાં અતિ આસક્તિને કારણે સ્વામીએ વિવેક કામ કરવાનું બૂધી
ગણે, કે રાત્રિના ત્રિયા સાથેના વિલાસને કારણે સવારે વહેલો નહીં જગી શકવાથી પોતાના
સ્વામી કુબેરે બતાવેલું હંમેશાં સવારે કરવાનું કાર્ય ન કરી શકવાથી પોતાના સ્વામી,
કુબેરે પોતાની ત્રિયાને કારણે જ કામમાં ગૂંધતી થવાથી પોતાની સ્ત્રીના અસહ્ય
વિરહ રૂપ એક વર્ષ સુધી ભોગવવાનો શાપ આપ્યો. તેથી તેજીન થયેલો એવો કોઈ
એક યક્ષ, ગોદાવરીને કંઠે બાંધેલી અને લગભગ બાર વર્ષ સુધીનાં લાંબા નિવાસથી
રામના નામથી જાણખાતા રામગિરિમાં આવેલાં ઋષિ સુનિઓનાં આશ્રમેમાં રહેવા લાગ્યો.
પોતાના જળાશયો સીતાએ વર્ષો સુધી નહાવાથી તેનાં જળ પવિત્ર થયેલાં છે. ઘાટી
છાયાવાળા અસહ્ય વૃક્ષો ત્યાં બેઠેલાં છે. પંચવટી, ગોદાવરી, તટ અને લાંબા આશ્રમેમાં
રહેલાં યક્ષો એટલા વાસ્તે સ્ત્રીકામુ કે લાંબા થયેલાં સીતાના હરણ પછી એક વર્ષે રામે

તત્ત્વિકદર્શિનો એ ગિરિયઃ પર્વતોઃ રામનામ્નો પ્રસિદ્ધિઃ ગતાઃ રામગિરિયઃ તત્ર
સ્થિતેષુ ઋષિમુનીનાં વિવિધાશ્રમેષુ વિરહાતુરત્યાત્ પક્ષગ્રાનવસ્થાનોત્ યયારુચિ
મિત્રમિત્રાશ્રમે ઘસોત નિવાસં ચક્રે ચકાર । પૂર્વમત્ર ગોદાવરીતટવર્તિષુ
વિવિધગિરિમાલાસુ સ્થિતિઃ કૃતવંતા પ્રિયાવિયુક્તેન રામેણ પક્ષવે'ણ પ્રિયા
સીતા પ્રાપ્તા इति હેતોઃ લક્ષ્યોક્તઃ યથોપિ ગોદાવરીતટનિકટવર્તિત્વાશ્રમેષુ-
ટલેષુ પક્ષવર્ણનંતરં સ્વપ્રિયાપ્રાપ્ત્યુત્સુકઃ નિવાસં ચક્રે । અન્યટીકાકારમતા-
નુસારં યક્ષસ્ય ચિત્રકૂટે નિવાસો ન યુજ્યતે । તત્ર સીતાયાઃ ન વિયોગસ્સ-
મજનિ । સીતાવિયોગસ્થાનં તુ પંચવદ્યેવ । સીતાવિયોગાનન્તરં રામસ્યેકવર્ષેષેષ
સીતાપ્રાપ્તિઃ । યક્ષસ્યાપિ પ્રિયાવિયોગરૂપદાપોઽપિ પક્ષવર્ષભોગ્ય યય । ચિત્રકૂટ
નિવાસાનંતરં તુ દ્વાદશવર્ષેષુ જ્યતીતેષુ સીતા વિયોગઃ પંચવદયામાસીત્ । ॥ ૧ ॥

તસ્મિન્નદ્રૌ કતિચિદવલાવિપ્રયુક્તઃ સ કામો
નીત્વા માસાન્ કનકવલયશ્રંશરિક્તપ્રકોઢઃ ॥
આપાદસ્ય પ્રથમદિવસે મેઘમાશ્લિષ્ટસાનું
વપ્રક્રીડાપરિણતગજપ્રેક્ષણીયં દર્શ ॥ ૨ ॥

ટી.—સઃ કામો કામાતુરો યક્ષસ્તસ્મિન્નદ્રૌ રામગિરિસંઘકે પર્વતે અબલો-
ચિત્રયુક્તઃ અબલાયાઃ સ્વપ્રિયાયા. વિયુક્તઃ વિયોગી । કનકસ્ય સુવર્ણસ્ય. યે ધલયે
મણિયન્ધસ્થિતે ચક્રાકારે આભૂષણે તયોઃ શ્રંક્ષેન પ્રિયાવિયોગજન્યદુઃખદુર્વલતયા
નિર્ગતત્વેન રિક્તો ધન્યૌ પ્રકોઢો મણિયન્ધૌ યસ્ય સઃ । કતિચિન્માસાન્ મહતા
કષ્ટેન નીત્વા આપાદસ્ય પ્રથમદિવસે મેઘં દર્શે । કિં લક્ષણો મેઘઃ । આશ્લિષ્ટ-
સાનુઃ આલિંગિતશિશુરઃ સં । પુનઃ વપ્રક્રીડાપરિણતગજપ્રેક્ષણીય. ઘમેષુ પર્વતતટ-
પ્રવેશેષુ યા ક્રીડા તસ્યાં પરિણતઃ પ્રવૃત્તઃ તિર્યગ્દન્તપ્રદારકર યો ગજઃ હસ્તી
તદ્વદ્ પ્રેક્ષણીયઃ મનોહરઃ સં પતાદશં મેઘં દર્શે ॥ ૨ ॥

સીતાને મેળવ્યા હતા. યક્ષને પણ એક વર્ષ સુધી પોતાની પ્રિયાના વિરહરૂપ શાપ થયો
હતો. એટલે અને પ્રિયાના વિરહામિતી તપેલો યક્ષ સ્વર્ગનો તડકો લેશમાત્ર પણ ખળી
શકે એમ ન હતો એટલે સ્વર્ગના કિરણોનો ન્યા લેશમાત્ર પણ પ્રવેશ થતો નથી એવા
ધાટી છાયાવાળા, અમંખ વૃક્ષો રામગિરિ પર્વતમાં આવેલા આશ્રમોમાં હોવાથી ત્યાં
ઓના વિરહથી વિહળ થયેલો તે યક્ષ ઋષિમુનિઓના આશ્રમો વચ્ચે જુદે જુદે સ્થાને
મરજી પ્રભાણે રહેવા લાગ્યો. ॥ ૧ ॥

તે અટ્ટીમાં તરણિ વિરહી માસ કામધિ યક્ષે
ગાળ્યા થોડા, કનકવલયે છે તબયા જ પોંચ્યા ॥
બેઠ્યા શૈલે પ્રથમ દિવસે મેઘ આપાદના ને
જોયો ક્રીડાથી પ્રમત્ત ॥ ૨ ॥

તસ્ય સ્થિત્વા કથમપિ પુરઃ કેતકાધાનહેતો-
સ્તર્વાષ્પશ્ચિરમનુચરો રાજરાજસ્ય દધ્યૌ ॥
મેઘાલોકે ભવતિ સુખિનોપ્યન્યથાવૃત્તિ ચેતઃ
કંઠાશ્લેષપ્રણયિનિ જને કિં પુનર્દૂરસંસ્થે ॥ ૩ ॥

રાજરાજસ્ય કુબેરસ્યાનુચરઃ સેવકઃ યક્ષઃ અન્તર્વાષ્પઃ ચક્ષુષોઃ અન્તઃ વાષ્પા-
પ્યશૃણિં યસ્ય સઃ પતાહશઃ યક્ષઃ । કેતકાધાનહેતોઃ કેતકસ્ય દેતકનામપ્રસિદ્ધ-
સુગન્ધિવૃક્ષસ્ય પુષ્પપોટકોત્પત્તિઃ પ્રાકટ્યમ્ તત્કારણભૂતસ્ય આપાદમાલે
મેઘાગમનવેલાયાં સદુત્પત્તિઃ તસ્માત્કેતકવૃક્ષપોટકોત્પત્તિકારણરૂપસ્ય તસ્ય મેઘસ્ય
પુરઃ સન્મયં અગ્રે કથમપિ મહતો કષ્ટેન સ્થિત્વા ચિરં કિંચિત્ સમયપર્યન્તં
દધ્યૌ ચિન્તિતવાન્ । મેઘસ્ય દર્શને સતિ સુખિનોઽપિ પ્રિયાસંયોગવતોઽપિ જનસ્ય
ચેતઃ હૃદયં કંઠાશ્લેષપ્રણયિનિ જને કંઠપ્રહળપ્રણયિનિ સ્નેહયુક્તે જને સ્ત્રીલક્ષણે
સ્ત્રિયાં અન્યથાવૃત્તિં વિહૃતાવસ્થાવિહૃતલાવસ્થાયુક્તં ભવતિ । પુનઃ તર્હિ દૂરસંસ્થે
દૂરસ્થિતે જને પ્રિયાજને કિં કીદૃક્ વિહૃતલાયુક્તં ચેતઃ ભવતિ । મેઘાલોકે

પ્રિયાનો વિયોગી અને તેથી કુબળો થઈ જવાથી સોનાના કંઠણો જેના કંઠામાંથી
નીકળી જાય છે એવા તે કામાપુર, મહે તે રામગિરિ નામનાં પર્વત ઉપરનાં આશ્રમોમાં
દેવકાઠ મહિના ગાળ્યા પછી પર્વત ઉપરની ટેકરી ઉપર બેઠેલા અને તેથી પર્વતના તટપ્રદેશમાં
કરાતી રમતમાં ત્રાસો પ્રહાર કરતા હાથી જેવા મનોહર લાગતા મેઘને અસાડ મહિનાના
પહેલે દિવસે (આપાદ શુદ્ધ પ્રતિપદાને દિવસે) બેથે. ॥ ૨ ॥

જોમો કષ્ટં અભિમુખ બહુ કામ સન્દેશ દેવા
આસું રોકી અનુગ અલકાનાથનો ધ્યાન ધારી ॥

ઉત્કંઠાશું મનહું સુખિનું થાય છે બેઠું મે ને

કંઠે બેઠ્યા પ્રણયિજનનું દૂર રેનારનું શું ? ॥ ૩ ॥

રાજા કુબેરનો સેવક એવા યક્ષ, અપશુકનની સંકાપે આસને રોકીને, દેવડાના પોટાની
ઉત્પત્તિના કારણરૂપ અર્થાત્ વરસાદના સમયે આપાદ મહિનામાં દેવડાના સુગંધી પોટા બહાર
નિકળવા માંડે છે એટલે તેના કારણ રૂપ એવા મેઘની સન્મુખ ઘણી મુશ્કેલીએ ઉભો
રહીને થોડા વખત અંતઃકરણમાં મથેલા પ્રિયાના વિયોગજન્ય કુઃખથી એક ખાને જડ જેવા
થઈ ગયો. કારણ કે વરસાદના દિવસોમાં મેઘને જેવાથી સુખિણ પુરુષનું ચિત્ત પણ સ્નેહથી
ગળે બેઠી પડનારી પોતાની સ્ત્રીનું ચિંતવન કરવાથી વિહળ વૃત્તિવાળું થાય છે અર્થાત્
પહેલવહેલા વરસાદને બેઠું તે પોતાની સ્ત્રીનું સુખ થોડી ક્ષણ પછી મળવાનો સંભવ છે.
અને પોતાની સ્ત્રી આ સમયે સ્નેહથી પોતાને ગળે બેઠવાની છે છતાં પણ તેની વચમાં
જે સમય જાય છે તે વરસાદને જેવા પછી પુરુષના મનને વિહળ બનાવી દે છે તે પછી
જેને પોતાની પ્રિયા દૂર છે, દુરતમાં બેઠવાનો સંભવ નથી તેવા પુરુષનું મન મેઘને જેવા
પછી વિહળ વૃત્તિવાળું અને કુઃખી થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? ॥ ૩ ॥

घर्षायां ऋतौ प्रारंभे प्रथमे मेघदर्शने कामोद्दीपनसंभवात् प्रियस्य कठे गते
 हस्तयोरधेष्टनपूर्वकं य आलेपः आलिङ्गनम् तस्मिन्प्रणयः उत्साहो उत्सु-
 कतास्ति यस्य सः तस्मिन् पतादृशे प्रियाजने पतादृशी स्थितिमनुभूयमानाय
 प्रियायामिति । अन्यायं । मेघालोके प्रथमस्य मेघस्य घनघटास्वरूपेण तीव्रगर्जन-
 शक्या अर्थात् प्रथमो घनघोरघटास्वरूपो जाकाशमाच्छादयन् मेघः तीव्रगर्जनं
 सूचयति । क्षणादेव तत्संभवितगर्जनमीत्या प्रियस्य कठे आलिङ्गितुं त्वरयति ।
 कृतालिङ्गनप्रणयः स्नेहस्तत्कर्मणि चतुरायां नयोदाप्रियायां चेतः अन्यथाघृत्ति-
 चित्तस्य स्वाभाविकीस्थितेः विपरीतस्थितिः अर्थात् प्रियकंठालिङ्गनेऽसुखस्य
 मद्दनेन विकृतस्थितिस्तद्वत् चेतः । ॥ ३ ॥

प्रत्यासन्ने नभसि दयिता जीवितालंबनार्थं

जीमूतेन स्वकुशलमयीं हारयिष्यन् प्रवृत्तिं ॥ १ ॥

स प्रत्यग्रैः कुटजकुसुमैः कल्पितार्घ्याय तस्मै

प्रीतः प्रीतिप्रसुखवचनं स्वागतं व्याजहार ॥ ४ ॥

दयिताजीवितालंबनार्थं दयितायाः प्रियायाः जीवितस्य जीवितव्यस्य आलं-
 बनार्थं धारणाय जीमूतेन मेघेन मेघद्वारा स्वकुशलमयीं आत्मनाः कल्याणरूपां
 प्रवृत्तिं धार्ता हारयिष्यन् प्रापयिष्यन् नभसि सांचनमासे प्रत्यासन्ने समीपवर्तिनि
 एकमासोन्नतरमागामिनि सति तदा श्रीचिरद्वयसहमानायाः जीवितधिरामौ न
 स्वावित्यभिलषन् यक्षः प्रीतः प्रियायाः स्वसंदेशप्रेषणसाधनप्राप्त्या हृष्टः सन् कुटज-
 कुसुमैः प्रत्यग्रैः अग्रभागसहितैः गव्यैः रसभरितैः कुटजः गिरिमल्लिका-
 कदासंज्ञकः इन्द्रियवृक्षः तस्य कुसुमैः कल्पितार्घ्याय कल्पितः रचितः अर्घ्यः पूजा
 यस्मै पतादृशाय तस्मै मेघाय स्वागतं ससत्कारं प्रीतिप्रसुखवचनं प्रीत्या हृष्यन्
 युक्तं प्रमुखां प्रकृष्टं मुत्तयं वचनं यस्मिन् तत् व्याजहार कथयामास ॥४॥

पांसे आव्ये अवष्टु भट्टिनो जवनार्थं प्रियानां

मेघो साथे स्वकुशलपथुं प्रेषवा हृच्छतो ते ॥

अर्धो आपी शुभा जणदने इलथी त्यां कडानां

प्रीते प्रीती सहित वयनो ज्योथ्यां स्वागतार्थे ॥ ४ ॥

नलक आवता अर्थात् जेक भट्टिना पण आवनारा आवष्टु भासर्मा त्याहे
 वरसाह आव्यो भट्टिनो वरसतो होवाने. धीधे ज्ये वर्षाभाणभां पोतानो विशेष पोतानी
 प्रियाने असक जणुतां तेनां जवन प्रत्ये संशय आववाथी पोतानी प्रियाना जवनना
 रक्षाय भाटे पोतानी कुशणतानो सदृशो मेघ भारकत पहेत्याडवाने छच्छतो ते यक्ष ज्ये
 प्रियानी आ रशर्मा पोतानो सदृश वाढक भणी आववाने करणे पुशी अवेळा यक्षे
 तान् रसथी करेळा अग्रभाग सहित ज्यो कडानां, छन्दज्यना वृक्षना पुपोवाडे मेघनी
 पूज करीने सत्कार साथे ने प्रीति पूरुं वयन कहेवा लाग्यो ॥४॥

ધૂમજ્યોતિઃસલિલમરુતાં સન્નિપાતઃ ક્વ મેઘઃ
 સન્દેશાર્થાઃ ક્વ પટુકરણૈઃ પ્રાણિભિઃ પ્રાપ્તનીયાઃ ॥
 इत्यौत्सुक्यादपरिगणयन् गुह्यकस्तं ययाचे
 कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु ॥ ५ ॥

ધૂમઃ જ્યોતિઃ સલિલં મરુત્વ તેષાં સંનિપાતઃ સંયોગરૂપ. સ યોગાજ્ઞાતઃ મેઘઃ
 ક્વ, પટુકરણૈઃ પટૂનિ સ્વસ્થાનિ સામર્થ્યપૂર્ણાનિ કરણાનિ ઇન્દ્રિયાણિ યેષાં તૈઃ
 પતાહરેઃ પ્રાણિભિઃ મનુષ્યેઃ પ્રાપ્તનીયા પ્રાપ્તિયુક્તં શક્યાઃ સન્દેશાર્થાઃ સન્દેશયુક્તાર્થાઃ
 વચનાનિ ક્વ । ઔત્સુક્યાદુત્કણ્ઠાતિરેકભાવાદિત્યુપર્યુક્તં મેઘં અપરિગણયન્નવિચારયન્
 અજાન્ન્ ગુહ્યકઃ યશઃ યયાચે પ્રાર્થિતવાન્ । હિ ઇતિ ચસ્માત્કારણાત્ કામાર્તાઃ
 કામપીડિતા પ્રાણિનઃ ચેતનાચેતનેષુ ચેતન્યયુક્તેષુ ચેતન્યરહિતેષુ પદાર્થેષુ પ્રકૃતિ-
 કૃપણાઃ પ્રકૃત્યૈવ કૃપણાઃ મુઘ્ધાઃ વિચારહીનાઃ વિહ્વલાઃ ભવન્તિ । ॥ ૫ ॥

जातं वंशे भुवनविदिते पुष्करावर्तकानां
 जानामि त्वां प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मघोनः ॥
 तेनार्थित्वं त्वयि विधिवशाद् दूस्वन्धुर्गतोऽहं
 याञ्चा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा ॥ ६ ॥

हे जलद, पुष्करावर्तकानां पुष्करावर्तकानां मेघानां भुवनविदिते विश्वविषयाते
 वंशे जात । पुनः मघोनः इन्द्रस्य प्रकृतिपुरुषं प्रकृत्यैव पुरुषरूपं कामरूपं यथेष्ट-

ધૂમ જ્યોતી જળ પવનનો મેળ ક્યાં રાત્ર્ય મેઘ
 ક્યાં સદેશા ચતુર મનના પ્રાણિયોએ જિજ્ઞાસા ॥
 ઉત્સાહે એ ન સમજી કંઈ યાચતો યશ તેને
 કામાર્થી છે પ્રકૃતિ કૃપિયા ચેતનામાં, જડોમાં ॥ ૫ ॥

ધુમાડો, પ્રકાશ, પાણી અને વાયુઓનાં સંયોગથી થયેલો એવો મેઘ ક્યાં અને
 પોતપોતાનું સંપૂર્ણ કામ કરનારી ઇન્દ્રિયોવાળાં મનુષ્યોથી પહેલ્યાદી શકાય એવા
 સદેશાનાં વચનો ક્યાં ? પણ ઉત્સાહના અતિરેકથી એ ભેદનો વિચાર નહીં કરતો
 યશ તે મેઘની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. કામથી વિહ્વલ થયેલાં મનુષ્યો ચેતન કે જડ
 વસ્તુઓને વિશે સ્વાભાવિક રીતે વિવેક શૂન્ય બની જાય છે. ॥૫॥

જનમે જાતે ભુવન વિદિતે પુષ્કરાવર્તકાના
 જાણું છું તું અધિકૃત પદે ઈન્દ્રનો કામ રૂપી ॥
 તેથી માગું વિધિવશ થઈ સી વિયોગી તને હું
 વ્યર્થા યાચા શુભ શુણ્ઠીબને, ના જ કુષ્ટે ક્ષેણી ॥૬॥

રૂપધારિણં ત્યાં જાનામિ । તેન કારણેન દૂરચન્ધુઃ દૂરે વન્ધુઃ પ્રિયાલક્ષણસ્વજનો
યસ્ય સ્ત પતાવ્દશઃ બહું વિધિવશાન્નાગ્યાધીનતયા ત્વયિ અર્થિત્વં પ્રધાનયાચકત્વં
ગતોઽસ્મિ । અધિગુણે પુરુષે યાગ્ચા પ્રાર્થના મોઘા નિષ્ફળો અપિ વરં । અગમે
પુરુષે પુંસિ યાગ્ચા લઘ્વકામા સફલા સફલમનોરથાપિ ન વરં ॥૬॥

સન્તસાનાં ત્વમસિ શરણં તત્પયોદ પ્રિયાયાઃ

સન્દેશં મે હર ધનપતિક્રોધવિશ્લેપિતસ્ય ॥

ગન્તવ્યા તે વસતિરલકા નામ યક્ષેશ્વરાણાં

વાહ્યોદ્યાનસ્થિતહરશિરશ્ચન્દ્રિકાધૌતહર્મ્યા ॥ ૭ ॥

હે પયોદ મેઘ, સન્તસાનાં ગ્રીષ્મતાપતસાનાં કામાગ્નિતસાનાં ચ પ્રાણિનાં ત્વં
શરણમસિ । અહમપિ પ્રિયાવિરહિતોઽસ્મિ સત્કારણાત્ ધનપતિક્રોધવિશ્લેપિતસ્ય
ધનપતેઃ કુબેરસ્ય કૌપેન વિશ્લેપિતસ્ય પૃથ્વકૃતસ્ય વિયોગીકૃતસ્ય મે મમ સન્દેશં
પ્રિયાયાઃ હર પ્રાપય । તે ત્વયા યક્ષેશ્વરાણાં મહાપદ્માણાં વસતિર્નિવાસસ્થાનરૂપા
અલકા નામ નગરી ગન્તવ્યાસ્તિ । સાડલકા કીદશી વાહ્યોદ્યાનસ્થિતઃ નગર્યાઃ
વાણપ્રવેશો નિર્મિતે વધાને સ્થિતો યો હરસ્તચ્છિરસિ યા ચન્દ્રિકા તયા
ધૌતાનિ ઘણિતાનિ હર્મ્યાણિ પ્રાસાદરૂપગૃહાણિ યસ્યાં સા ॥ ૭ ॥

હે મેઘ, પુષ્કરાવર્તક નામના વિશ્વવિખ્યાત વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલાં અને ઇન્દ્રના
સ્વાભાવિક પુરુષાકાર સ્વરૂપ સરખા અને હ્રસ્વ પ્રભાષિ રૂપ ધારણ કરનારાં એવાં તુંને હું
જાણું છું. એટલા માટે દેવગોત્ર પ્રારબ્ધશત્રુ પ્રિયાનો વિયોગી એવાં હું તારી પાસે યાચના
કરી છું. અધિક શુશ્રુવાણાં એવાં મનુષ્ય પાસે કરેલી યાચના નિષ્ફળ જાય તે સાફ
પથ અધમ માણસ પાસે કરેલી યાચના સફળ થાય તે સાફ નહીં. ॥ ૬ ॥

સંતપ્તોતું શરણું તું જ છે મેઘ મારે પ્રિયાને

દેવા સંદેશ ધનપતિના ચેશથી મી વિયોગી ॥

જનું તારે નગરિ અલકા વાસ યશે તણે જ્યાં

જ્યાંનાં હર્યો સ્થિત હર શિરે શ્વેત છે ચાંદનીથી ॥ ૭ ॥

હે મેઘ, ગ્રીષ્મઋતુના તાપથી વિહ્વળ થયેલાં મનુષ્યોને તથા કામાગ્નિથી તપેલા
મનવાળા મનુષ્યોને તું આધાર રૂપ છે. માટે કુબેરના ક્રોધથી પ્રિયાનો વિયોગી બનેલો
એવો જો હું તેનો સંદેશ તું મારી પ્રિયાને પહોંચાડ. નગરીની બહારના બગીચામાં રહેલા
મહાદેવના મસ્તક ઉપર પ્રકાશતા ચંદ્રની ચાંદનીથી ધોળાં દેખાતાં વિશાળ મહાનોવાળા
તથા મોટા મોટા પક્ષો જ્યાં રહે છે એવી અલકા નગરીમાં તારે જવાનું છે. ॥૭॥

ત્વામારૂઢં પવનપદવીમુદ્ગૃહીતાલકાન્તાઃ

પ્રેક્ષિષ્યન્તે પથિકવનિતાઃ પ્રત્યયાદાશ્વસન્ત્યઃ ॥

કઃ સન્નદ્ધે વિરહવિધુરાં ત્વંયુપેક્ષેત જાયાં

ન સ્યાદન્યોપ્યહમિવ જનો યઃ પરાધીનવૃત્તિઃ ॥૮॥

હે મેઘ, પવનપદવી ગગનમાર્ગે આરૂઢં ઘટિતં ત્વાં, હસ્તમુષ્ઠિમ્યાં ઉદ્ગૃહીતાઃ
અપ્રસાધિતાઃ બલકાન્તાઃ કેશપ્રાન્તાઃ યામિઃ તાઃ । પુનઃ પ્રત્યયાદાશ્વસન્ત્યઃ
પ્રાપ્તિ નિશ્ચયાદાશ્વસન્ત્યઃ આશાં સેવમાનાઃ । પથિકવનિતાઃ પથિકાઃ પ્રોપિતાઃ અતારઃ
યાસાં તાઃ તાદૃશાઃ ઘનિતાઃ સ્ત્રિયઃ પ્રેક્ષિષ્યન્તે પ્રેક્ષિષ્યન્તે દ્રક્ષ્યન્તિ । ત્વયિ સંનદ્ધે
તદ્વિદ્ગર્જિતાદિસામગ્રીયુક્તે સતિ વિરહવિધુરાં વિયોગવિહ્વાલાં માર્યાં જાયાં પ્રિયાં કઃ
ઉપેક્ષેત મુચ્યેત ? યઃ અન્યઃ કોઽપિ જનઃ અહમિથ પરાધીનવૃત્તિઃ પરાધીનસ્થિતિ-
યુક્તઃ ન સ્યાત્ ? અર્થાદ્ધં પરાધીનઃ અન્યસ્તુ સ્યાધીનવૃત્તિઃ પુરુષઃ વિરહાતુરાં પ્રિયાં
તદ્ગામનલેલાયાં નોપેક્ષેત इत्यर्थः । ॥ ૮ ॥

મન્દં મન્દં નુદતિ પવનશ્રાનુકૂલો યથા ત્વાં

વામશ્રાયં નદતિ મધુરં ચાતકસ્તે સર્ગર્વઃ ॥

ગર્માધાનક્ષણપરિચયાન્નૂનમાવદ્દમાલાઃ

સેવિષ્યન્તે નયનસુભગં શ્વે ભવન્તં વલાકાઃ ॥૯॥

હૃદયે તૂને નિરખિ નભમાં આલતી કેશ છેડા

જેશે સ્ત્રીઓ પતિ વિરહિણી આશ-વિશ્વાસવાળી ॥

તૂં આગ્યેથી વિરહ કુખણી દે પ્રિયાને ઉપેક્ષે

મારા જેવી પરાવશ કયો હોય દોષ મનુષ્ય ॥ ૮ ॥

હે મેઘ, આકાશ ભાગે ચડેલા એવા તને, ગૂંથા પિતાના અર્થાત્ હૃદય હોવાને
લીધે પડેલા કેશવાળી એવી અને પોતાના પતિ બદલી ઘેર આવશે એવી આશા
રાખતી, બંહાર થયેલા, ભાગે આત્મા આવતા એવા પુરુષોની સ્ત્રીઓ તુને જેશે. વીનળી
ગર્જના વિગેરે સાધનોથી તૈયાર થયેલા એવા તને બણિને, મારા જેવી પરાધીન દસા
બોગવતો ન હોય એવો બીજો કોય પુરુષ પોતાના વિરહથી વિહ્વળ થયેલી પત્નીને તને ! ॥૮॥

ધીમે ધીમે શુભ પવન છે પ્રેરતો એ જ તૂને

હાખી કાર્યે મધુર વદનો ગર્વ વાળો બપૈયો ॥

ગર્માધાન, ક્ષણ પરિચયે હારખંધે રહેલી

તૂને આમે મુલર્ગનયતી સેવસે કુંડીયું ॥ ૯ ॥

હે મેઘ, તે તથા પ્રયોગકાલે અનુકૂલઃ તવ ગતૌ સદાયકઃ પૃથાગુગામી
 પથનઃ ધાયુઃ મન્દં મન્દં શનૈઃ શનૈઃ નદતિ ધાતિ પ્રેરયતિ । પુનઃચ અયં નિકટવર્તી
 સ્મર્થઃ સોત્સાદઃ કામમદગવિતઃ ચાતકઃ તે તવ ધામઃ સન્ મધુરં યથા સ્થોત્તયા
 નદતિ શદ્ધાયતે શબ્દં કયોતિ ગાયતિ । પુનઃ યલાકાઃ યલાકપત્ન્યઃ કુંજઠોતિ ય્યાતા
 ઉત્તરપ્રદેશનિવાસિન્યઃ પશ્ચિનીપદોષાઃ । આવદમાલાઃ રચિતપંકજઃ સન્ત્યઃ ગર્ભાધાન-
 ધનપરિચયાત્ ગર્ભાધાનં ગર્ભપ્રદાનકાલઃ મેઘગર્જિતભવણેન તામાં ગર્ભોત્પત્તિસંભવાત્
 ગર્ભાધાનરૂપઃ યઃ ધનઃ સમયઃ અવસરઃ તદ્વપ્તય જાતઃ પરિચયઃ તસ્માત્કારણાત્
 હો આકાશે નયનસુભગ મેઘપ્રિયં ભવન્તે ત્વાં નૂનં અવશ્યં સેવિષ્યન્તે । ॥ ૧ ॥

તાં સાવશ્યં દિવસગણનાતત્પરામેકપત્ની-

મવ્યાપન્નામવિહતગતિર્દ્રક્ષ્યસિ ભ્રાતૃજાયાં ॥

આશાવન્ધઃ કુસુમસદૃશં પ્રાયશો હંગનાનાં

સઘઃપાતિ પ્રણયિહૃદયં વિપ્રયોગે રુણદ્વિ ॥૧૦॥

હે મિત્ર, દિવસગણનાતત્પરાં મદ્વિરહદિવસાનાં ગણનાયાં તત્પરાં સાવધાનાં
 પ્રદુષ્યાં એકપત્નીં સતીં અવ્યાપન્નાં મદાગમનાશયા જીવિતંધારયન્તી પતાદૃશીં
 તાં ભ્રાતૃજાયાં તથા ભ્રાતૃઃ મમ પત્નીં અવિહતગતિઃ અસ્થલિતગતિઃ ત્વં અવશ્યં
 દ્રક્ષ્યસિ । હિ યસ્માત્ કારણાત્ પ્રાયશઃ યદુધા આશાવન્ધઃ હંગનાનાં સ્ત્રીજાં
 યનિતાનાં કુસુમસદૃશં પુષ્પતુલ્યં કોમલં પ્રણયિ સ્નેહયુક્તં પ્રણયયુક્તં હૃદયં
 સઘાપાતિ પતિવિરહાત્સમકાલં યથા પતનપરં પુનઃ વિપ્રયોગે પ્રિયવિયોગે તુ
 ॥ અંગનાનાં પ્રણયિ હૃદયં આશાવન્ધઃ રુણદ્વિ ધારયતિ જીવયતિ પોષયતિ ॥૧૦॥

હે મેઘ, તારા પ્રયાશ વખતે શુભન પશુ સારી થાય છે. પવન ધીમે ધીમે
 તારી ગતિને અનુકૂળ પડે તેવો અથવા તો તારી ક્રમશઃ પ્રભાવેની ગતિવાળો વાયુ
 છે. કામ મદથી મદાગમન થયેલો એવો આ સામે દેખાતો બપોરે તારી કામી બાલુ
 માન કરે છે. અને આકાશમાં હારખંધ ઊડતી કુંજડીએ ગર્ભાધાનના સમયના પરિચયને
 હાથે તેજને સુખ આપનારો એવો જોઈ તેનું અવશ્ય સેવન કરશે. અર્થાત્ મેઘ
 ગર્ભનાથી, અને ગર્ભાધાન થાય છે એવી કુંજડીએ તારી સાથે સાથે ઊડતી આવશે. ॥૬॥

ભ્રાતાપત્ની દિવસ ગણતી એક પત્ની સતીને

એશે તું જીવન સરયુરી ને અખંડ પ્રવાસી ॥ - -

સ્ત્રીઓનું છે કુસુમ સરયુ પ્રેમિ હૃદય છતાં - ય

જીવાડે છે વિરહ દિનમાં આશનો એક બંધ ॥ ૧૦ ॥

હે મિત્ર, વિદ્યા વિનાની નિયમિત ગતિવાળો એવો તું મારા વિયોગના દિવસોની
 ગણતરી કરવામાં સાવધાન તત્પર એવી અને મને મેળવાની આશાએ પોતાનું જીવન ટકાવી
 રહેલી સતી એવી આ તારા ભાઈની પત્નીને અવશ્ય જીવતી જોઈશ. કારણ કે સ્ત્રીઓનું
 પુષ્પ સરયુ કામળ અને પતિના વિયોગના કુંજડી જેવું બંધ યવાના સ્વભાવવાળું છતાં
 આશાસ્પી બંધ પતિના વિયોગ વખતે પણ સ્ત્રીઓના કામળ હૃદયને જીવાડે છે. ॥ ૧૦ ॥

કર્તુ યચ્ચ પ્રમવતિ મહીમુચ્છિલિન્ધ્રાતપત્રાં
તચ્છુત્વાં તે શ્રવણસુભગં ગર્જિતં માનસોત્કાઃ ॥

આકૈલાસાદિસકિસલયચ્છેદપાથેયવન્તઃ

સંપત્સ્યન્તે નભસિ ભવતો રાજહંસાઃ સહાયાઃ ॥૧૧॥

(અધુના માર્ગે ગચ્છતો મેઘસ્ય સહાયસમ્પત્તિઃ બ્રાહ્મણાઃ । કર્તુમિતિ । હે જલદ
ભવતસ્તવ નભસિ આકાશે રાજહંસાઃ સહાયાઃ સર્વાયઃ સમ્પત્સ્યન્તે સંપદ્યન્તે
મવિવ્યન્તિ । આકૈલાસાત્ કૈલાસપર્થન્તઃ માર્ગે ત્વયા પૃથ્વીકાના ન ગત્તવ્યમસ્તિ ।
પ્રકો ધ્યાને સુખે દ્વૈ ચ ત્રિભિર્ગતિં ચતુષ્પથં ॥ પંચમિસ્તુ કૃષિં કુર્યાત્ સંપ્રામે યદ્દુ
મિર્જનૈઃ ॥ ક્ષીરદશાઃ રાજહંસાઃ । વિસાઃ કમલનાલાનિ કિસલયાનિ કિંજલકાનિ
કુંપલાનિ તેષાં હેઘાઃ ચણ્ડાનિ તથેષ પાથેય ડીમણં માતૃં દીમણં વિદ્યતે યેષાં તે ।
દિ બ્રહ્મતઃ પતેષાં માર્ગસહાયવતાં તવ દાતવ્યં કિમપિ નાસ્તિ સ્વયમેવ સ્વાજીવિકાં
કરિષ્યન્તિ । તત્તુ તેષાં તત્ર ગમને કિ પ્રયોજનમિત્યાહ । માનસોત્કાઃ માનસં સરોવરં
પ્રતિ ગન્તું ઉત્કંઠિતાઃ । કિં કૃત્વા તે તવ શ્રવણસુભગં કર્ણમનોદરં ગર્જિતં શ્રુત્વા
આકર્ષ્ય । તત્ ગર્જિતં કિયત્ કિંપ્રકારં કિચિન્હં કિંપ્રભાવં । મહીં પૃથ્વીં
ઉચ્છિલિન્ધ્રાતપત્રાં ઉત્ કુર્વે શિલિન્ધ્રાણિ ભૂમિલ્લોટકાનિ છત્રકાણિ તાપ્યેવ
આતપત્રાણિ માર્જારછત્રાણિ યસ્યાસ્તાં પદવિધાં કર્તું મયાન્ સમર્થો ભવતિ)
હે મિત્ર મેઘ, તે તવ યત્ ગર્જિતં મહીં પૃથ્વીં ઉચ્છિલિન્ધ્રાતપત્રાં
માર્જારછત્રાછત્રાવિતાં કર્તુ પ્રમવતિ તત્ તવ શ્રવણસુભગં કર્ણમનોદરં ગર્જિતં
શ્રુત્વા માનસોત્કાઃ માનસં માનસસરોવરં ગન્તું ઉત્કાઃ ઉત્કંઠિતાઃ । પિસાનિ
કમલનાલાનિ કિસલયાનિ કમલકિંજલકાનિ તેષાં હેઘાઃ પદ પાથેય ડીમણં
તદ્દન્તઃ પતાદશાઃ રાજહંસાઃ આકૈલાસાત્ કૈલાસપર્થન્તઃ પર્થન્તઃ ભવતઃ નભસિ
આકાશમાર્ગે સહાયાઃ સહચારિણઃ સહાયઃ સંપત્સ્યન્તે મવિવ્યન્તિ ॥ ૧૧ ॥

મોહ્યુંની સફળ કરતું છત્રિયુંથી મહીને

સૂણી તારૂં ગરજન મધૂ માનસોત્કંઠિતા એ ॥

ખાતા નાળાં કમળ ફળનાં ઠેઠ કૈલાસ સાથ

યાશે આભેઃ સફળ તમને રાજહંસો સહાય ॥૧૧॥

હે મિત્ર-મેઘ, તું જલદ સારે ટુંને સથવારો કેતો મળશે તે સાંભળ. તારે એકલા
ઝુસાદરી નહિ ફરવી પડે. કૈલાસ પહોંચનાં સુધી તારે એકલાયે જવું નહિ પડે. તારી
જે ગળનાથી પૃથ્વીમાંથી બહાર નીકળી આવેલી મોહ્યુંની છત્રિઓ પૃથ્વીને ઢાંકી દીધે
છે એ કાનને ગમે એવી તારી ગળના સાંભળીને માનસસરોવરમાં જવાની ઇત્કંઠા વાળા
રાજહંસો ઠેક કૈલાસ પહોંચતાં સુધી તને સહાયક યાશે, રાજહંસોનો ટુંને સથવારો યાશે.
રાજહંસોના ઠેક સુધીના સથવારમાં તારે એ પથ ચિંતા કરવાની નથી કે એને ખાવા
ભાતું ટીમણુ દેવું પડશે. કારણ તેઓ માર્ગમાં આવતાં કમળનાળોને અને કુંપળીયાને ખાતા
જશે અને તારી સાથે ઝુસાદરી કરશે. ॥૧૧॥

આપૃચ્છસ્વ પ્રિયસખમમું તુંગમાલિંગ્ય શૈલ
 વન્દ્યૈઃ પુંસાં રઘુપતિપદૈરંકિતં મેઘલાસુ ॥
 કાલે કાલે ભવતિ ભવતો યસ્ય સંયોગમેત્ય
 સ્નેહલ્પકિશ્ચિરવિરહજં મુશ્વતો વાષ્પમુષ્ણમ્ ॥૧૨॥

હવાનો મિત્રાદિવિસર્જિતોચિતસ્થાનપ્રતિપાદનવ્યાજેન પયોદ્યપ્રયાગપ્રસ્તાવ
 કાથયન્નાદ । આપૃચ્છસ્યેતિ । હે મેઘ, ત્વં અમું શૈલ રામગિરિપર્વતં માર્ગે આપૃચ્છસ્ય
 હત્કલાપય । કિં કૃત્યા આશ્લિષ્ય આલિંગ્ય । કીદશં શૈલં તુગં મહાન્તં ઉચ્ચં । પુનઃ
 મેઘલાસુ પર્વતતદભૂમિષુ તદભૂમિષુ રઘુપતિપદૈઃ શ્રીરામચંદ્રચરણૈઃ અંકિતં
 વિન્દિતં । કીદૃશૈઃ પદૈઃ ઘન્દૈઃ પૂજ્યં । કેપાં પુસાં પુરુષાણાં । પતાવતા તીર્થપ્રાય-
 સ્યાસ્ય હત્કલાપનં યુક્તમેવ । પુનઃ કીદશં પ્રિયસખં અભિપ્રિયં નનુ પ્રિયસખત્વં
 કથં જ્ઞાયતે દત્યાદ્ । યસ્ય પર્વતસ્ય ભવતઃ તવ સંયોગં પત્ય પ્રાપ્ય સ્નેહલ્પકિ-
 ભવતિ પ્રકટનં જાયતે । યઃ કાલે કાલે પ્રતિવર્ષે ધર્ષાકાલે । કિં કુર્યતઃ
 હળ્પં વાષ્પં મુચ્યતઃ । કીદશં વાષ્પં પ્રિયવિરહજં પ્રભૂતકાલધિયોગાદુત્પન્નં

હે મેઘ, કાલે કાલે પ્રતિવર્ષે ધર્ષાકાલે ભવતઃ સંયોગં સમાગમં પત્ય પ્રાપ્ય
 ધિરધિરહજં હળ્પં વાષ્પં મુચ્યતઃ યસ્ય શૈલસ્ય સ્નેહલ્પકિઃ સ્નેહલ્પજનં ભવતિ ।
 પતાદશં તવ પ્રિયસખં પ્રિયમિત્રં અમું સન્મુખં તિષ્ઠતં તુગં અત્યુચ્ચં ।
 મેઘલાસુ પર્વતતદભૂમિષુ પુંસાં મનુષ્યાણાં ઘન્દૈઃ રઘુપતિપદૈઃ રામચંદ્રપદાર્પણૈઃ
 અંકિતં પદિત્રીભૂતં વિન્દિતં પતાદશં શૈલં રામગિરિ પર્વતં આપૃચ્છસ્ય પ્રયાણાન્નાં
 હત્કલાપય । હે પવિત્ર મિત્ર પર્વત ગચ્છામીતિ સત્કારય ॥ ૧૨ ॥

ભેટી જાંચા ગિરિવર સખાને રબ લૈ વિદા થા

ભેઠં વંધાં રઘુપતિ પુગોથી તળેટી પવિત્ર ॥

વર્ષે વર્ષે મિલન તમનું થાય છે જમ તેને

જાનાં આશુ જિર વિરહનાં રોહનાં તે ઝુકે છે ॥૧૨॥

હે મેઘ, જે પર્વતની ફરતી તળેટીયું અત્યુચ્ચે પૂજ્યા શૈલ્ય શ્રી રામચંદ્રના
 ચરણોથી અંકિત થયેલી છે એવા, આ ગોટા જાંચા તારા પ્રિયમિત્ર એવા, પર્વતને ભેટીને
 તેની રબ લાધને તું વિદાય થાજે. મારણ તેની સાથે તારે એવી મિત્રાચારી છે કે હર વર્ષે
 દર એભાસે એભાસે તારો મેળાપ થતાં લાંબા વખતના તારા વિરહથી જાનાં આશુ પાડે
 છે અને એ રીતે તારી સાથેના રોહ જતાવી આપે છે. એટલે આવા મિત્ર અને પવિત્ર
 રામગિરિ પર્વતની રબ લાધને તું જાજ એટલે મારું સફળ થાયે ॥૧૨॥

માર્ગે તાવત્ શૃણુ કથયતસ્ત્વત્રપ્રયાણાનુરૂપં
 સન્દેશં મે તદનુ જલદ શ્રોણ્યસિ શ્રોત્રપેયમ્ ॥
 ચિન્નઃ ચિન્નઃ શિખરિણુ પદં ન્યસ્ય ગન્તાસિ યત્ર
 ક્ષીણઃ ક્ષીણઃ પરિલઘુ પયઃ સ્નાતસાં ચૌપમુજ્ય ॥૧૩॥

શ્રવાણી પયોદગમનોચિત્તમાર્ગકથનવ્યાજેન આત્માનં આત્મત્વં કથયન્નાહ ।
 હે મેઘ, મે મમ કથયતઃ સતઃ તાવત્ માર્ગે શૃણુ । કીદશ માર્ગે ત્વત્રપ્રયાણાનુરૂપં
 ત્વ પ્રસ્થાનોચિત્તં । તદનુ પદ્માન્મે સંદેશં શ્રોણ્યસિ । કીદશ સંદેશં શ્રોત્રપેયમ્
 કર્ણપુટઃ પેયમ્ । તં કં યત્ર યસ્મિન્માર્ગે શિખરિણુ પર્યંતેષુ પદં ન્યસ્ય શ્યાપયિત્વા ।
 ન કેવલં શિખરિણુ પદં ન્યસ્ય કિંતુ છોતસાં નદીપ્રવાહાણાં પયઃ પાનીયં, ઘ
 ડપમુજ્ય પીત્વા ગન્તાસિ ગમિષ્યસિ । કિં ભૂતઃ ક્ષીણઃ ક્ષીણઃ તૃપિતઃ સન્ । કીદશ
 પયઃ પરિલઘુ નીરોગત્વાહુષ્ટતમ્ ।

હે જલદ મેઘ, કથયતઃ મત્સકોશાત્ ત્વન્ ત્વ પ્રયાણાનુરૂપં વાપ્રાયે અનુકૂલં
 સત્યં માર્ગે તાવત્ પ્રથમં શૃણુ । તદનુ પદ્માત્ શ્રોત્રપેયં કર્ણપ્રોહ્યં મે મમ સન્દેશં
 શ્રોણ્યસિ । યત્ર માર્ગે આકાશમર્ગપ્રયાણે ચિન્નઃ ચિન્નઃ ધમિતઃ ધમિતઃ સન્
 શિખરિણુ પર્યંતેષુ પદં ન્યસ્ય વિશ્રમ્ય ગન્તાસિ ગમિષ્યસિ । તથૈવ માર્ગપ્રયાણેન ક્ષિન્નઃ
 ક્ષિન્નઃ તૃપિતઃ તૃપિતઃ સન્ છોતસાં નદીનિર્જરાદીનાં પયઃ જલ જ ડપમુજ્ય પીત્વા
 પીત્વા ગન્તાસિ ગમિષ્યસિ ॥૧૩॥

હું તૂને જે પથ સુણુ હું પાંશરો તું, પછીથી
 સંદેશો આ જળદ સુણુને સૂણવા થોડો મારો ॥
 થાક્યો થાક્યો ગિરિશિખરમાં ખાઈ લેજો વિસાગો
 તરસ્યો થા લો જળ ઝરણુનાં શુદ્ધ પીતો જ બજો ॥૧૩॥

હે મિત્ર, પ્રથમ હું તુને તારે જવું છે તે મારું જતાવું છું તે સાંભળ્ય. પછી કાને
 સાંભળી શકાય એવો મારો આપવાનો સંદેશો સાંભળજે. તું જ્યારે જ્યારે થાકી જ ત્યારે
 પર્વતોની ટેકરીઓ ઉપર બેસતો વિસાગો ખાતો ખાતો અને તરસ્યો થા સારે નદી ઝંણી
 ઝરણુના હળવા પાણીને પીતો પીતો બજે. ॥ ૧૩ ॥

અંદ્રઃ શૃંગં હરતિ પવનઃ કિંસ્વિદિત્યુન્મુલીભિ-
દ્દ્યોત્સાહશ્ચકિતચકિતં મુઘસિદ્ધાંગનાભિઃ ॥

સ્થાનાદસ્માત્સરસનિચુલાદુત્પતોદદ્મુલઃ સ્વં
દિદ્મુનાગાનાં પથિ પરિહરન્ સ્થૂલહસ્તાવલેપાન્ ॥૧૪॥

હવાનીં સ્વાર્થસિદ્ધ્યર્થે અમુખ્ય પર્વતસ્ય પરિહારમાહ । હે મેઘ, ત્વં અસ્મા-
ત્સ્થાનાત્ સ્વં આકાશં પ્રતિ ઉત્પત । કીદશઃ ઉદદ્મુલઃ ઉત્તરામિમુલઃ ।
કીદશાસ્થાનાત્સરસનિચુલાત્ સાર્દ્રવેતસાત્ । કીદશરત્વં દ્યોત્સાહો દ્યોત્સમઃ
દ્દ્યઃ (કામિઃ મુઘા અશાના તથ વર્ષનેન મોહમાપન્નાઃ વા નયપરિગિતાઃ સિદ્ધાંગના
દેવવિશેષવધ્ધઃ તામિઃ । કથં ચકિતચકિતં મીતમીતં યથા સ્યાત્ । કથં' इति
કિંસ્વિત્ इति વિતકેં પવનો વાયુઃ અંદ્રઃ પર્વતસ્ય શૃંગં શિખરં કિં હરતિ
ઉત્પાદ્ય ગચ્છતિ । દ્દ્મં ઉત્પત્ય અસ્મદુપરિ આપતિપ્યતિ કિં' इति ચકિતચકિતં
વિશેષણં । તામિઃ કીદશીમિઃ ઉન્મુલીભિઃઋર્ધ્વં ત્વદમિમુલં મુલં યાસાં તામિઃ । 'ત્વં
કિં કુર્ધન્ દિદ્મુનાગાનાં દિગ્ગજાનાં પથિ માર્ગે' સ્થૂલશુન્ઢાવ્ઢસંસ્પર્શાન્ પરિહરન્
પરિત્યજન્ । તે દિગ્ગજાઃ ત્વાં પ્રતિગજઞ્જાન્યા પ્રહરિપ્યન્તીતિ કારણાત્ ।

હે મેઘ, પવનઃ અંદ્રઃ પર્વતસ્ય શૃંગં શિખરં હરતિ કિંસ્વિત્ इति તર્કેણ ચકિતં
ચકિતં આશ્ચર્ય-મય-વિકલતા માયયુકં યથા સ્યાત્ તથા ઉન્મુલીભિઃ ત્વરસમુલ-
કુતોર્ધ્વેન્મુલીભિઃ સિદ્ધાંગનાભિઃ સિદ્ધપુરુષાનાં સ્ત્રીભિઃ દ્યોત્સાહઃ દ્યઃ દ્વદ્વિંગતોત્સાહઃ
ત્વં પથિ માર્ગે' દિદ્મુનાગાનાં દિગ્ગજાનાં સ્થૂલાઃ યે હસ્તાઃ શુન્ઢાઃ તાસાં અવલેપાન્
સ્પર્શાન્ સંસર્ગે પરિહરન્ તં માર્ગે પરિત્યજન્ અસ્માત્ સરસનિચુલાત્ રસનિશ્ચૂતવેતસાઃ
પશ્મિન્ પતાદશાત્ સ્થાનાત્ સ્વં આકાશં ઉદદ્મુલઃ ઉત્તરામિમુલઃ ઉત્પત ઉદ્ગચ્છ ॥૧૪॥

જાંચે જોતી, ગિરિ શિખર ને વાયુયે' શું ઉપાડયે

આશ્ચર્યોથી ચકિત નિરપયે મુઘ સિદ્ધાંગનાએ ॥

આ સ્થાનેથી સરસ નળિના ઉતરે' ઉડ્ય આભે'

દિદ્મુનાગના પથ તણ, હણે થુળ સુંઢયું વડે તે ॥૧૪॥

હે મિત્ર મેઘ, લીલાળખ જેવા રસ ભરેલાં નેતરનાં મુંડ આરે કાર ઉઝાં છે એવા
આ પર્વત ઉપરથી તું ઉતર દિશા તરફ ઉડ્ય-ઉપડ્ય તું આશાશર્મા ઉડતા
હૃદય સારે થું આ પવને ઉડાયેલી પર્વતની ટેકરી હશે એ નીચે પડશે એમ વિચાર
કરતી, ઉઝાં મુખ રાખી તારા તરફ ખીકતી મારી ચાર વકર આખોયે' જોતી, આ શું હશે એ
ન જાણવાથી મુર્ખઈ ગયેલી સિદ્ધ લોકિની સોજો તારા સાથું જોતી હશે તેથી તારામાં
આગળ ઉડવાને ઉત્સાહ આવશે માર્ગમાં જાડી વૃક્ષાળા દિગ્ગજોના સંસર્ગમાં
આખા વિના આગળ વધશે. કારણ જો તું એની પડાયેલી નીકળીય તો દિગ્ગજો તુંને ઠાથી
સમજી તેની મુંડો વડે, પીંખી નાખશે, માટે એ જાણુને રસ્તા છોડીને આગળ ઉડજે. ॥૧૪॥

રત્નચ્છાયાવ્યતિકર ઇવ પ્રેક્ષ્યમેતત્પુરસ્તા-
 દ્વલ્મીકાગ્રાત્ પ્રભવતિ ધનુઃસ્વપ્નહમાસ્વપ્નહલસ્ય ॥
 યેન શ્યામં વપુરતિતરાં કાન્તિમાપત્સ્યતે તે
 વર્હેણેવ સ્ફુરિતરુચિના ગોપવેશસ્ય વિષ્ણોઃ ॥ ૧૫ ॥

પુનર્મેઘં પ્રલોભયન્નાહ । હે મેઘ, પુરસ્તાદગ્રતઃ દિશિ પતત્ પ્રત્યક્ષં
 દ્રશ્યમાણં ધનુઃસ્વપ્નં પ્રભવતિ ઇન્દ્રચાપશકલં ઉત્પદ્યતે । કસ્ય આસ્વપ્નહલસ્ય
 શ્વેન્દ્રસ્ય । વસ્માત્ ઘલ્મીકાગ્રાત્ । પિપીલિકોત્સ્નાતકૂટપ્રાન્તાત્ ઇન્દ્રસ્ય ધનુઃ કિલ
 ઘલ્મીકાન્તર્વ્યવસ્થિતજંતુસમૂહૈઃ કૃતાત્સમુત્પદ્યતે । કથંભૂતં ધનુઃ । પ્રેક્ષ્યં વર્ણનીયં
 અવલોકનયોગ્યં । રત્નચ્છાયાવ્યતિકર ઇવ નાનાવર્ણરત્નકાન્તિસંપર્કઃ મિથળં ઇવ
 પતદસ્તિ । યેન ધનુષા તે તથ શ્યામં વપુઃ અતિતરાં અતિશયિતકાન્તિં શોભાં
 આપત્સ્યતે પ્રાપ્સ્યતે । કેનેવ સ્ફુરિતરુચિના વલ્લસિત પ્રકાશિત કાન્તિના વર્હેણ
 મધૂરપિચ્છેન ગોપવેશસ્ય ગોપવેશધારિણઃ વિષ્ણોઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ય મેઘશ્યામં વપુરિવ ।

હે મેઘ, ધનુષ્યાકારરૂપેણ વિવિધરત્નનાં કાન્તિમન્નિર્મયૂરપિચ્છૈઃ શુકિતેન મુકુટેન
 વિષ્ણોઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ય શ્યામં વપુઃ અતિતરાં અતિશયેન કાન્તિં ધારયતિ । તથા
 રત્નચ્છાયાવ્યતિકરઃ રત્નાનાં છાયાનાં કાંતીનાં વ્યતિકરઃ મિથળં ઇવ પ્રેક્ષ્યં
 વર્ણનીયં આસ્વપ્નહલસ્ય ઇન્દ્રસ્ય ધનુઃશકલં અર્ધોદ્ગતં ધનુઃ ઘલ્મીકાગ્રાત્
 રાકટાયા અગ્રભાગાત્ પ્રભવતિ નિઃસરતિ ઉદ્ભવતિ । યેન ઇન્દ્રધનુષા ધનુઃસ્વપ્નગેણ
 તે તથ શ્યામં વપુઃ અતિતરાં અત્યન્તાં કાન્તિં શોભાં આપત્સ્યતે પ્રાપ્સ્યતે ॥ ૧૫ ॥

રત્નચ્છાયા વ્યતિકર સમું સન્મુખે દ્રશ્ય આ તે
 વદ્મીકેથી નિકળતું ધનુઃખંડ આ ઇન્દ્રનું છે ॥
 જથી કાળું વપુ અતિશયે શોભશે કાન્તિવાળું
 નાના રંગી મધુર પિચ્છથી કૃષ્ણ શા ગોપવેશે ॥ ૧૫ ॥

હે મિત્ર મેઘ, જેની રીતે વિવિધ પ્રકારના રત્નો જેવા રંગ કાન્તિ બતાવતાં મોર પીંજના
 મુગટથી, ગોવાળીયાના વેશવાળા મેઘના જેવા શ્યામ શ્રીકૃષ્ણનું શરીર શોભી ઉઠે છે
 તેમ હીરા માણેક પત્તા નીલમ પોખરાળ વગેરે રત્નોની ધોળી લાલ પીળી વાદળી લીલી
 એમ વિવિધ પ્રકારનાં રત્નો જેવા રંગ કાન્તિનું મિથળું જેમાં દેખાય છે એવું આ તારી સન્મુખ
 રાકટાની ટેવેથી શરૂ થયેલું ઇન્દ્રુ ધનુષ પ્રગટ થવા માંડ્યું છે તે તારા શ્યામ શરીરને
 મનમોહક કાન્તિવાળું બનાવશે. ॥ ૧૫ ॥

ત્વચ્ચાપત્તં કૃપિફલમિતિ શ્રૂવિકાશનમિદ્ધે:

પ્રીતિસ્નિગ્ધૈર્જનપદવધૂલોચનૈઃ પીયમાનઃ ॥

સઘ્યઃ સીરોત્કપણસુરમિક્ષેત્રમારુહ્ય માલં

કિંચિત્ પશ્ચાદ્ વ્રજ લઘુગતિર્મૂય એવોત્તરેણ ॥૧૬॥

હવાનો મર્દ્ય' એધ પ્રસ્થિતસ્ય ન કેષલં ક્ષોભાલાભ યથ વિપયોપમોનોઽપિ
મંવિધ્યતીત્યાહ । દે મેઘ, ત્વં મૂયઃ પુનરપિ ઉત્તરેણ વ્રજ ગચ્છ । ક્રુતઃ
શ્રીઘગતિઃ ત્વં લઘુગતિર્મૂત્વા વ્રજ । કસ્માત્ જનપદવધૂલોચનૈઃ પીયમાનઃ
સાદરં અવલોપ્યમાનઃ
પ્રામ્યત્યાત્મ્વિલાસાચતુરેઃ । પુનઃ કથંમૂલૈઃ પ્રીતિસ્નિગ્ધૈઃ સ્નેહાકૃદ્ભૈઃ । નતુ તાસાં
મયિ વિપયે કથં પ્રીતિઃ સ્યાદિત્યાહ । યતઃ કારણાત્ કૃપિફલં ત્વચ્ચાપત્તં
ત્વદ્ધીનં તાઃ પુનઃ કૃપિજીવિન્યઃ । માલં ક્ષેત્રસ્ય ઉચ્ચ પ્રદેશ-દોરો ઇતિ લૌકિકે
તં આરુહ્ય । કથંમૂલં માલં સઘ્યઃ સીરોત્કપણસુરમિક્ષેત્રં સઘ્યસ્તત્કાલં સીરેણ
હલેન યત્ ઉત્કપણં ક્ષેદન તેન સુરમીણિ સુગંધીનિ ક્ષેત્રાણિ યસ્મિન્ તત્ તથા ।
તથાગમનેન પ્રીતિયુક્તા અતપથ સ્નિગ્ધા નેત્રવિકારાનમિદ્ધા યા પ્રામ્યવધ્વસ્તામિઃ
અવલોપ્યમાનઃ અતપથ ત્વં કિંચિત્ અલ્પસમયં લઘુગતિર્મૂલતા પશ્ચાત્ ઉત્તરેણ
ઉત્તરદિશિ વ્રજ ।

દે મિત્ર મેઘ, કૃપિફલં ધાન્યાગુત્પત્તિરૂપં ત્વયિ આપત્તં તથાધીનમસ્તિ
ઇતિ અતઃ તથાગમનેન દૃષ્ટેઃ । સઘ્યઃ સીરોત્કપણસુરમિક્ષેત્રં અલ્પસમયાત્પૂર્વમેવ
સીરેણ હલેન કપણં ક્ષેદનકૃતા ક્ષેદનક્રિયા તેન સુરમીણિ સુગંધયુક્તાનિ ક્ષેત્રાણિ
યસ્મિન્ તત્ પશ્યાદશં માલં ક્ષેત્રાણાં યઃ ઉચ્ચપ્રદેશઃ દોરો નામ્નાયપાતભાગઃ તં
આરુહ્ય શ્રૂવિકારેણ અનમિદ્ધૈઃ પ્રીત્યારનેહયુક્તૈઃ જગપ્રદાનાં પ્રામ્યપ્રદેશાંતાં વધૂનાં
લોચનૈઃ પીયમાનઃ સ્યાઃ તદ્વા ત્વં કિંચિત્ લઘુગતિઃ અલ્પવેગો મૂલ્તા પશ્ચાત્
પુનરેવ ઉત્તરેણ ઉત્તરદિશિ વ્રજ ગચ્છ ॥૧૬॥

તારે આધીન ક્ષેત્ર કૃપિતું નેણુ સીલા અબલુપ્યા

પીવાતો તું જનપદ વહૂ લોચને પ્રીતિ હેતે ॥

જલદી દોરે ચાહ સુરમિ છે ખેતરિ ખૂબ ખેડ્યાં

થોડી વારે હળવિ ગતિથી બ પછી ઉત્તરારો ॥ ૧૬ ॥

દે મિત્ર મેઘ, જોડ્યમાંથી લાભ મેળવવો એ તારે આધીન હોવાથી તું આગ્રહ
ખાજે ચાલતો હજી સારે થોડા જ વખત પહેલાં જોડેલી જમીનમાંથી ઉતરખં સુગંધી
નીકળી રહી છે એવાં ખેતરની હંચાણુવાળી-દોરાવાળી જમીનપર જલદી ચડીને શહેરની
ઝીઝોની પેઠે આખ્યું અને કમરના ધસારાથી અગણી અને તારાપરની પ્રીતિથી હેતાળ
ખનેલી એવી ગામડાની ઝીઝો પોતાની આખ્યુંથી તુને પાસે-ધરાઈ ધરાઈને હેતેથી નેશે.
એ વખતે તું તારો હોવાનો વેગ જરા ઓછો કરી પછી તું ઉતર દિશા તરફ જાજે. ॥૧૬॥

त्वामासारप्रशमितवनोपप्लवं साधु मूर्ध्ना
वक्ष्यत्यध्वश्रमपरिगतं सानुमानाप्रकूटः ॥

न क्षुद्रोऽपि प्रथमसुकृतापेक्षया संश्रयाय

प्राप्ते मित्रे भवति विमुखः किंपुनर्यस्तथैवैः ॥१७॥

इदानीं यत्पूर्वं वक्तुं शिष्टः शिष्टः शिष्टरिषु पदं न्यस्य गन्तासि तत्प्रति-
पादयन्नाह । त्वेति । हे मेघ, आम्रकूटाभिधानं अचलः साधु सम्पर्कं यथा
भवति यवत् त्वां मूर्ध्ना मस्तकेन वक्ष्यति धारयिष्यति । तं त्वां अध्वश्रमपरिगतं
मार्गदोदव्यातं । अपरं कथं भूतं आसारप्रशमितवनोपप्लवं आसारेण वेगवता धर्मेण
प्रशमितः स्फोटितः वनोपप्लवः दावाग्निः उल्लङ्घनः काननोपप्लवो येन यतादृशं
त्वां । यतः कारणात् क्षुद्रोऽपि अकिञ्चनोऽपि लघुरपि संभयाय आध्रपाय मित्रे
प्राप्ते सति समायासे सति विमुक्तो न भवति पराङ्मुखो न जायते । किं पुनः
कथ्यते यस्तथा तेन प्रकारेण आम्रकूटसदृशः पूर्वोपकारस्मरणेन संभयाय प्राप्ते
मित्रे विमुक्तः कथं भवेत् कदापि न स्यात् । आपदि येनोपप्लवं येन हस्ति-
पदाद्यु विपन्नोऽसु ॥ उपप्लवः तयोः पुनरपि तं कुलजातं नरं मन्ये ।

हे मेघ, सानुमान् उद्योगियुक्तो आम्रकूटाख्यपर्वतः पूर्वं आसारे-
धर्माधाराभिः प्रशमितः आम्रकूटनिकटवर्तिष्वनानां उपप्लवः दावाग्निः येन तं यव-
विषं त्वां अध्वश्रमेण परिगतं व्याप्तं दात्वा साधु सुस्नेहं मूर्ध्ना स्वमस्तकेन
वक्ष्यति धारयिष्यति । क्षुद्रः निर्धनः अपि प्रथमं पूर्वं कृतः सुकृतः उपकारः तस्य
अपेक्षया स्मरणेन, संभयाय विधात्ये मित्रे प्राप्ते सति विमुक्तः पराङ्मुखः न भवति
पुनः तर्हि यः उच्यते महान् समर्थोऽस्ति सः तथा विधात्ये मित्रे प्राप्ते सति किं
विमुक्तः भवति कदापि न भवेदिति ॥१७॥

धाराश्री प्रशमित वनाग्नी गिरी आम्रकूट

याद्विलाने अतिथि गच्छिने धारशे टायमाथे ॥

गुना पाठ स्मरि गच्छिने प्रीतथी आशरी धे

स्नेही आन्ये विभुष शुं अने होथ भोटो अनुष्य ॥१७॥

हे मित्र मेघ, आगण आसतां गोत्रा शिष्यावागो ओवो आम्रकूट नाम्नो पर्वत,
आवशे ते आकाशमार्गे आध्वाना परिश्रमया तुने याद्वी गच्छेता गच्छी पोतानी उथी टायरीओ
उपर विसामो आवा देशे कारण्य हे ओ आम्रकूटनी इस्ता वनमां दागेला दानानस अग्निने
अभ्यं धारावाणी वृष्टिथी शुभवी नाभीने तेना पर ते उपकार कर्तो होतो. पोताना पर करेला
उपकारने याद्व करीने गरीम माणुस पण्य पोताने ला आवेला मित्रने यथाशक्ति आश्रो
आपी सत्कार करे ॥ तो पक्षी उथ्या विचार उथ्या भन उथ्या स्वभाववागो उथो मित्र
पोताने ला आवेला मित्रनो सत्कार करवामां कदी पण्य पाछो पडे अरो हे ॥१७॥

અધ્યક્ષાન્તં શ્રમપરિગતં સાતુમાનામ્નકૂટ-

સ્તુંગેન ત્વાં જલદ શિરસા ધારયિષ્યત્યવશ્યં ॥

આસારેણ ત્વમસિ શમયેસ્તસ્ય નૈદાઘમગ્નિં

સદ્માવાદ્રઃ ફલતિ નચિરેણોપકારો મહત્સુ ॥ ૧૮ ॥

હે મેઘ, સાતુમાનામ્નકૂટામિધાનોડચલઃ ત્વાં અવશ્યં નિશ્ચિતં શિરસા મસ્તકેન ઘસ્યતિ ધારયિષ્યતિ । કથંમૂતેન શિરસા તુંગેન સ્થસ્તરેણ પ્રભાઘેન વા । કથંમૂતં ત્વાં અર્ધસ્થાન્તં માર્ગેણ વિકલં । પુનઃ શ્રમપરિગતં માર્ગચલનશ્રમેણ વ્યાત્તં ધમિતં । ત્વમપિ તસ્ય નૈદાઘ-અગ્નિં નિવાઘકાલોદ્ભૂતં શ્વાનાનલરૂપમગ્નિં અગ્નિસદૃશં તૌઘં તાપં શમયેઃ નિર્ધાપયેઃ । યત્કારણાન્મહત્સુ વિષયે યોડસૌ ઉપકારઃ સઃ ચિરેણ ન ફલતિ કિન્તુ નચિરેણ તત્કાલમેઘ ફલતિ । કથં મૂતઃ ઉપકારઃ સદ્માવાદ્રઃ શોભનભાવેનાદ્રઃ સરસઃ સ્નેહયુક્તઃ ।

હે જલદ મેઘ, સાતુમાન્ ઉચ્ચશિખરવાન્ આન્નકૂટઃ । અધ્યક્ષાન્તં માર્ગ-વિકલં શ્રમપરિગતં માર્ગાક્રમણેન ધમિતં ત્વાં તુંગેન સ્થસ્તેન શિરસા મસ્તકેન શિશ્વરેણ અવશ્યં ધારયિષ્યતિ । ત્વમપિ તદુપકારફલરૂપેણ તસ્ય નૈદાઘ નિવાઘ-પ્રીમ્મર્તુકાલજં તૌઘં અગ્નિં તૌક્ષ્ણ સૂર્યતાપં આસારેણ ઘર્ષામિઃ શમયેઃ શાન્તં કરિષ્યસિ । યતઃ મહત્સુ સમયેષુ કૃતઃ સદ્માવાદ્રઃ સદ્માવઃ સ્નેહપરિપ્લુતઃ ઉપકારઃ નચિરેણ તત્કાલમેઘ ફલતિ ॥૧૮॥

માર્ગે યાઠયા શ્રમયુત તને ટાચનો આન્નકૂટ

જાચી ટાચે જળધર તને ધારશે તે જરૂર ॥

વર્ષાથી તું પણ શમન કરે શ્રીખનો દાહ તેનો

રોહે ભીનો તુરત જ કૃણે ઉચ્ચનો ઊપકાર ॥ ૧૮ ॥

હે મિત્ર મેઘ, ઉપકારને જાણનારો અને ઉપકારનો જાહેરો વાળવા માટે જોની કીર્તિ ફેલાવેલી છે એવો આન્નકૂટ પવન આધવાથી ગાળી મચેલા આધવાના શ્રમથી વિહવળ બનેલા એવા તુને જોશે એટલે પોતાના હાથા સિખર ઉપર વિસાગો અવરણશે. હું પણ ઉનાળાના કષ્ટકર તાકાથી ઉત્પન્ન થયેલા અસહ્ય તાપને જળની પુષ્પળ દૃષ્ટિ કરી જાત કરજે. મહાન પુરુષો ઉપર લાગણી અને હેતુથી કરેલો ઉપકાર તાકાજંદગી છે. ॥ ૧૮ ॥

હુત્રોપાન્તઃ પરિણતફલદ્યોતિભિઃ કાનનાઘ્રે-
સ્ત્વચ્ચારુદે શિવરમચલઃ સ્નિગ્ધવેળીસર્વર્ણે ।

નૂનં યાસ્યત્યમરમિથુનપ્રેક્ષણીયામવસ્થાં

મધ્યે શ્યામઃ સ્તન ઇવ યુવઃ શેષવિસ્તારપાણ્ડુઃ ॥૧૯॥

ન દેવલં પ્રત્યુપકારાપેક્ષયા ત્વાં શિરસા ધારયિષ્યતિ કિંતુ ભવદાશ્ચયદાનેન સં
ક્ષોભાં અપિ લપ્સ્યતે इति दर्शयच्छब्द । छन्नेति० । हे मेघ, सानुमान् आम्रकूटमिधा-
नोऽच्छले नूनं निश्चितं अमरमिथुनप्रेक्षणीयां देवदंतीयुगलदर्शनीयां दशां अवस्थां
यास्यति धारयिष्यति । क सति त्वयि आम्रकूटस्य शिखरं शृंगं आच्छेदे आश्रिते
सति । कथंभूते त्वयि स्निग्धवेणीसर्वर्णे नवयुवत्याः कान्तिपुष्करुष्णकपरीसमान-
वर्णे भुवः पुष्टिम्याः स्तन इव । कथं भूतः स्तनः मध्ये श्यामः द्यूचुकप्रदेशकृष्णः ।
अपरं कथंभूतः । क्षेपविस्तारपाण्डुः क्षेपः अश्लिष्टः पर्वतस्य परितः विस्तारः
परिणाहः पांडुः गौरः यस्यासौ । किंभूतोऽचलः ह्युतपोऽन्तः आच्छादितपर्यन्तः । कैः
काननाघ्रैः वनसहकारवृक्षैः । कथंभूते तैः परिणतफलद्योतिभिः परिणतानि पक्वानि
अतएव पाण्डुवर्णानि पिण्डवर्णानि यानि फलानि तैः द्योतिभिः द्योतनशीलैः ।

हे मेघ, परिणतानां पक्वानां फलानां द્યોतिभिः रक्तपीतपाण्डुप्रमाकाંति
क्षોभायुक्तैः काननाઘ્રેઃ પર્વતસ્ય પરિતઃ વેદિતાનિ કાનનાનિ તેણાં આઘ્રેઃ આમ્રકૂટેઃ
અચલઃ આમ્રકૂટપર્વતઃ, સ્નિગ્ધા કાંક્ષેવચ્છલસદશા મૃદ્ધી સ્નેહ-તેલાકા યા ગુણ્યાઃ
વેળી તારસમાનકૃષ્ણવર્ણે ત્વયિ શિખરોપરિ આરુદે સતિ મધ્યે શ્યામઃ પર્કુલ-
નમ્રાવ્રજ્જ્વાળાં પરિઘૃતૈર્વૈનૈઃ પરિતઃ પીતપાંડુકાંતિમિરાચ્છાદિતત્વાત્ યુવઃ સ્તન
૧૫ આમ્રકૂટં પર્વતઃ અમરમિથુનૈઃ દેવદમ્પતીભિઃ પ્રેક્ષણીયાં દર્શનીયાં અવસ્થાં દિપતિ
આદ્યતિ પ્રાપ્સ્યતિ । સ્તિયઃ સ્તનઃ મધ્યે શ્યામઃ પરિતઃ ગૌરત્વાત્ સમાનોપમા ॥૧૯॥

પાકી ઢરી છુતિયિ વનના આમ્રકૂટો યિ છેડા

ટાચે બેસી ગિરિનગરમાં કૃષ્ણવેણી સમાન ॥

નિર્ધે પામે અમામિથુને દર્શનીયા દશાને

મધ્યે જણે સ્તન અવનિનું રથામ ને પાંડુ રંગી ॥૧૯॥

હે મિત્ર મેઘ, તું આમ્રકૂટ પર્વત ઉપર વિશાળો આદ્ય તેથી તારા ઉપર બેનો
ઉપકાર મારો, તેમ તારા વિશાળાથી તે આમ્રકૂટ પર્વતની શોભા પણ વધશે. કીનું સ્તન
વચ્ચમાં કાણું અને આરેકાર ગીરવર્ણ હોય છે તેમ, કીના અંગમાં જેવા કાળા રંગનો
તું, આમ્રકૂટના શિખર ઉપર ચક્રીય લારે કેસરી પાળા રંગની ઢરીયેથી સમીપથી રહેલા
પાંડે પાંડે હુમઝુમ જરેલાં આંખનાં વનોથી જે આમ્રકૂટ આરેકાર ધીરાયેથી છે તે
વચ્ચમાં કાણું અને આરેકાર કેસરી પાળું એવું પૃથ્વીનું સ્તન જણે કેમ હોય એવો શોભશે,
હારે એ પર્વત ઉપર કીચ કરતાં દેવતાનાં બેઠલાં સ્ત્રી પુરુષો આશ્રય અને હૃદય
સાથે પર્વતની એ શોભા જોઈ રહેશે ॥૧૯॥

સ્થિત્વા તસ્મિન્ વનચરવૃક્ષકુંજે મુહૂર્તે
 તોયોત્સર્ગાદ્ દ્રુતતરગતિસ્તત્પરં વર્ત્મ તીર્ણઃ ॥
 રેવાં દ્રક્ષ્યસ્યુપલવિપમે વિન્ધ્યપાદે વિશીર્ણા
 મક્તિચ્છેદૈરિવ વિરચિતાં ભૂતિમંગે ગજસ્ય ॥ ૨૦ ॥

इदानीं प्रशस्तवस्तुदर्शनमस्योपदिशन्नाह स्थित्वेति । हे मेघ जलधर, त्वं
 रेवां नर्मदां द्रक्ष्यसि । किं कृत्वा तस्मिन्नाम्रकूटे मुहूर्तं अल्पसमयं स्थित्वा तोयस्य
 उदकस्य त्यागात् द्रुततरगतिः स्वरितगमनः । तत्परं ततः आम्रकूटान् परं अग्रगमिनं
 घटर्म मार्गं तीर्णः अतिक्रान्तः सन् । ततो रेवां द्रक्ष्यसि इति । कीदृशां तां रेवां
 विन्ध्यस्य प्रसिद्धशिखरिणः पादे प्रत्यन्तपर्वते विशीर्णा इतस्ततः मित्रप्रवादां कीदृशे
 विन्ध्यपादे उपलविपमे शिलापाषाणादिभिः उच्चनीचप्रदेशरूपे । मक्तिच्छेदैः
 रचनाप्रकारैः विरचितां भूतिं श्वेतपट्टारूपं चित्रणं अंगे गजस्य कुंजरस्य । किं
 विशिष्टे घनचरवृक्षैः किरातक्रान्ताः तामिः भुक्ता सुरतस्थानीकृता कुंजलताभिद्धित-
 प्रदेष्टा यस्मिंस्तस्मिन् ।

हे मित्र मेघ, घनચરાણાં ઘનવાસિનાં વૃક્ષમિઃ સ્ત્રીમિઃ ભુક્તા કુંજા લતા-
 મંડપાઃ યસ્મિન્ પટ્ટાદશે તસ્મિન્ આમ્રકૂટપર્વતે મુહૂર્તં અલ્પસમયં સ્થિત્વા વિભ્રમ્ય
 તોયોત્સર્ગાત્ જલધર્પણાત્ લઘુકાયત્વેન દ્રુતતરગતિઃ ભતપવ તત્પરં આમ્રકૂટાત્
 અગ્રગમિનં ઘટર્મ માર્ગં તીર્ણઃ અતિક્રાન્તઃ સન્ ઉપલવિપમે ઉચ્ચનીચપાષાણેઃ
 પ્રદેશરૂપે વિન્ધ્યપર્વતસ્ય પાદે મૂલે વિશીર્ણા इतस्ततઃ વિવિધપ્રવાદૈઃ મિત્રાં રેવાં
 નર્મદાં દ્રક્ષ્યસિ । ગજસ્યાંગે મક્તિચ્છેદૈઃ ચિત્રણરૂપા રચના તસ્યા હૈદૈઃ મિત્રમિત્ર
 પ્રકારૈઃ વિરચિતાં ચિત્રિતાં ભૂતિં શ્વેતપટ્ટારૂપિણી કોમાં શ્વ વિપમવિન્ધ્યાચલતટે
 વિશીર્ણા નર્મદાં દ્રક્ષ્યસિ ॥૨૦॥

લાં બેસીને વનચર વૃક્ષ ભોગ્ય બાગે ફરી તું
 વર્ષા પાણી દ્રુતગતિ થઈ માર્ગ ઉદ્ધવિ બીજે ॥
 બેશે રેવા વિપમ પથરે વિસ્તરી વિન્ધ્ય મૂળે
 હાથી ડીવે જ્યમ ચિતરમાં શ્વેત પટ્ટા જ શોભે ॥ ૨૦ ॥

હે મિત્ર મેઘ, વનવાસીઓની ઓઝોઝે ભોગવેલા બગીચાવાળા એ આમ્રકૂટ
 પર્વત ઉપર થોડીવાર બેસીને આશીર્વાદ થાજે. જળ વરસાવવાથી તું હળવો થઈ મથે
 હૃદય એટલે ઉતાવળો પથ દાખી શકીશ. આજળ આશીર્વાદ લાગે વિન્ધ્યાચળ પર્વતની
 ઉંચા નીચા પાણી પથરાવાળી તળેટીમાંથી નીકળી આડી અવળી મેળ વિના વહેતી
 એવી નર્મદા નદીને તું જોઈશ. હાથીના શરીરપર રંગબેરંગી ચિત્રામણી શોભા ઉપર
 આઝ અવળા ધોળા પટ્ટા દેખાય તેવી એ નર્મદા નદી તુંને દેખાશે ॥ ૨૦ ॥

તસ્યાસ્તિકૈર્વનમદગજૈર્વાસિતં વાન્તવૃષ્ટિ-

જમ્બૂકુઞ્જપ્રતિહતરયં તોયમાદાય ગચ્છેઃ ॥

અન્તઃસારં ઘન તુલયિતું નાનિલઃ શક્ષ્યતિ ત્વાં

રિક્તઃ સર્વો ભવતિ હિ લઘુઃ પૂર્ણતા ગૌરવાય ॥૨૧॥

તોયત્યાગેન લઘુભૂતસ્યાસ્ય પથિ પથ્યોપદેશાર્થમાહ તસ્યા इति । દે ઘન દે મેઘ, તોયં જલં શુદ્ધીત્વા અગ્રતો ગચ્છેઃ । તસ્યાઃ નર્મદાયાઃ સંવન્ધિ કીદશં તોયં કાનનકરિમદૈર્વાસિતં સુરમિતં અમુના વિન્ધ્યાદ્રેર્દસ્યાધ્યત્વમુકં । કીદશેઃ ઘનમદગજૈઃ તિક્તૈઃ તિક્તસ્વાદુર્યો મદઃ તશુકૈઃ । કીદયતોયં જમ્બૂકુઞ્જપ્રતિહતરયં જમ્બૂવૃક્ષજાલૈઃ પ્રતિહતઃ રયઃ વેગઃ યસ્મિન્ તત્ । કિંલક્ષણઃ ત્વં વાન્તવૃષ્ટિઃ કૃત-તોયત્યાગઃ જમ્બૂકુઞ્જપ્રતિહતરયં અનેન પ્રવાહસ્થિરત્વકથનં । યસ્માન્ અતિવેગેન ઘટતઃ પયઃ પોતુ ભવાન્ન શક્ષ્યતિ ન પ્રભવિષ્યતિ । વિહિતવમનોવિશુદ્ધાનાં રિક્તકોષ્ટત્વેન નિઃસારં શરીરં મદન્નિર્ભવતિ પતદર્ધાન્તરન્યાસેન નિરૂપયતિ । હિ અસ્થાત્ યઃ કોઽપિ રિક્તઃ ક્ષીણવિભવઃ સ લઘુઃ અનાદરણીયઃ સ્યાત્ પૂર્ણતા સમૃદ્ધિઃ નિમ્નતત્વં ગૌરવાય આદરાર્થં ભવતિ । અન્યોથે યમગ વિરેચનાદિભિઃ શુદ્ધો મનુષ્યઃ લઘુઃ લઘુકાયઃ આરોગ્યયુક્તઃ ભવતિ તતઃ પરં પૂર્ણતા મોજનાદિકં ગૌરવાય તુષ્ટિપુષ્ટ્યર્થં ભવતિ ।

દે ઘન મેઘ, ત્વં હપર્યુક્તપ્રકારેણ જલવર્ષાકરણેન અતપ્થ વાન્તવૃષ્ટિઃ કૃતવર્ષઃ કૃતજલવમનઃ કથાન્ ગરિષ્ઠજલં ત્વયશ્ચ પથ્યાન્ ત્વં ઘનમદગજૈઃ વિન્ધવનાનાં મધ્યુકાઃ યે ગજાઃ તૈઃ કૃતજલસ્નાનેન જલક્રીડયા યા તિક્તસ્વાદુ-કઢવા-રસ ઘજ્જાતં મદૈર્વાસિતં સુરમિતં । પુનઃ તદપ્રદેશસંસ્થેઃ જમ્બૂવૃક્ષાણાં કુઞ્જૈઃ સમૂદૈઃ જંબૂલતામિર્ધાં પ્રતિહતઃ રથગિતઃ અવરુદ્ધઃ રયઃ વેગઃ યસ્ય તત્ પતાદશં નર્મદાયાઃ તોયં આદાય પીત્વા પથ્યાન્ ગચ્છેઃ ગમિષ્યસિ । અન્તઃસારં ગરિષ્ઠજલનિમ્નૃતં ત્વાં તુલયિતું ધારયિતું અનિલઃ વાયુઃ ન શક્ષ્યતિ ॥ સમર્થો ભવિષ્યતિ । અતઃ ગજમદ્ રૂપૌવઘરૂપેન નર્મદાયાઃ જલેન પુનઃ પૂર્ણતા તવ ગૌરવાય આરોગવાય ભવિષ્યતિ તેન ત્વં સઘઃ માર્ગાંતિક્રમણં કરિષ્યસિ ॥૨૧॥

છોડી વર્ષા વનગજ મદે તેનું પાણી સુગંધી

જાંબુ ગુડે અટકિ હળવા વેગવાળું લઈ જ ॥

અંતરારે જલદ શકશે વાયુ તોળી ન ટુંને.

રથે સર્વે હળવું ખનવું પૂર્ણ આરોગ્ય માટે ॥૨૧॥

હે મિત્ર, તે વનનદાર બારે પાણી છોડી કાઢ્યું હશે વરસીને કાઠી નાખ્યું હશે એટલે એ નર્મદાનું વનના મદથી બરેલા હાથીઓના નહાવાથી કઢવા સ્વાસ્થાના મદથી સુગંધી થયેલું અને જાંબુનાં ઝાડનાં તથા જાંબુની વેલ્યુંથી જેનો વેગ અટકી ગયો છે એવું, પયવામાં અને આરોગ્યની દૃષ્ટિએ હળવું એવું એ નર્મદા નદીનું પાણી પીધને પછી આગળ આકળે, વનનદાર પાણીથી બારે થયેલા એવા ટુંને પવન ઉપાડી શકશે નહીં. જેના શરીરમાંથી બાર

નીપં દટ્ટ્વા હરિતકપિશં કેસરૈર્ધરુદ્ધૈ-

રાવિર્મૃતપ્રથમમુકુલાઃ કન્દલીશ્વાનુકચ્છમ્ ॥

દગ્ધારણ્યેષ્વધિકસુરભિઃ ગન્ધમાધ્રાય ચૌર્વ્યાઃ

સારંગાસ્તે જલલવમુચઃ સૂચયિષ્યન્તિ માર્ગમ્ ॥ ૨૨ ॥

નોપમિતિ । સારંગાધ્યાતકાઃ જલલવમુચસ્તે તથ માર્ગમધ્યાનં સૂચયિષ્યન્તિ ।
તે હિ ત્વદ્વિતપ્રથમોદયિન્દુન્ આદિત્સવઃ સમુત્સુખાઃ પુરઃ પ્રધાવન્તિ । તત્તો
માર્ગસૂચકાઃ । તેષાં માર્ગઃ મેધાર્ગમનં કુવત્ત્વમ્ ઇતિ સૂચયતિ । નીપં દટ્ટ્વા કદંબકુલુમ-
માલોખ્ય, કીદશં તત્ । હરિતકપિશં નીલપોતં કૈઃ કેસરૈઃ કિંજલકૈઃ
મકરન્દયુક્તૈઃ અર્ધરુદ્ધૈઃ સમુદગતૈઃ તત્ જલચરાગમને સમુલ્લસતિ । ન કૈવલં તદેવ
કન્દલીશ્વ કદલીરપિ । કિં મૂતાઃ કંદલીઃ અર્ધાઃ આધિર્મૃતપ્રથમમુકુલાઃ સંજાત-
નૂતનપોટકાઃ ॥ અનુકચ્છં । કચ્છં તટં અનુ લક્ષ્યોક્ત્ય ચિહ્નાંતરમપિ નિરૂપયતિ ।
અ પુનઃ ઉર્વ્યાઃ પૃથ્વ્યાઃ ગન્ધં આમોદં આધ્રાય સિંધિત્વા પૃથ્વ્યાઃ ગન્ધઃ
દશામાધિક પથ વર્ષાઞ્જલકણતિત્કાયાઃ પુનર્ધ્યાન્ ભવતીતિ યુક્તં । ગ્રીષ્મપ્લુ-
ષ્ટેષ્વન્યથાનેષુ અધિકં છુગન્ધં । સારં મનોહરં ગાયન્તિ ઇતિ સારંગાધ્યાતકાઃ
મૃગા યા । નીપં દટ્ટ્વા સરઃ સરોવરં ગચ્છન્તીતિ સારંગા મૃગાઃ । કદલીશ્વાવ-
લોખ્ય સારં સલિલં ગચ્છન્તીતિ સારંગાઃ ગજાઃ । તે તથ માર્ગં સૂચયિષ્યન્તિ ।

દે મેધ, જલલવમુચઃ જલપિન્દુવર્ષિણઃ તે તથ માર્ગં સારંગાધ્યાતકાઃ સૂચયિષ્યન્તિ ।
ત્યત્કુતદટ્ટ્વેઃ વિન્દુન્ આદિત્સવઃ પુરઃ પ્રધાવન્તિ અનેન માર્ગદર્શનં મયતિ ।
પુનઃ માર્ગસૂચકાન્ ચિષેચયતિ । અર્ધરુદ્ધૈઃ ઋષેઃ વહ્નિનિગતૈઃ કેસરૈઃ કિંજલકૈઃ તદુ-
પરિસ્થાં છુગન્ધારુણઃ સારંગા ઝમરાઃ તૈરાચ્છવિતં અતઃ હરિતકપિશ્વર્ણં
નીપં દટ્ટ્વા । પુનઃ અનુકચ્છં જલયુક્તાધોભૂમૌ ગાધિર્મૃતપ્રથમમુકુલાઃ વહ્નિનિ-
ર્ગતા યે મુકુલાઃ ફલપોટકાઃ તદ્વત્સો -યાઃ કન્દલ્યઃ કલ્પઃ તાઃ દટ્ટ્વા । પુનઃ
દગ્ધારણ્યેષુ દાવાન્નિદગ્ધવાનેષુ જલવર્ષણેન અધિકસૌગન્ધવાન્ યો ગન્ધઃ તં આધ્રાય
આકુષ્ટા યે સારંગા હરિણાઃ પતે સર્વે તે તુમ્યં અગ્રે ગમનયોગ્યં માર્ગં સૂચયિષ્યન્તીતિ ॥ ૨૨ ॥

નીકળા ગયા છે તે દરેક રીતે હળવો થયો છે અને પછી ને પીયે છે, ખાય છે તેનું પરિણામ
ગોરવરૂપે સ્ફુર્તિરૂપે આવે છે. બીજા અર્થે-તેમ લીલાથી હલકી બનાથી પેટનો વળનદાર
બગાડ નીકળા ગયા પછી ને હળવું માણી પીવાય છે, હળવો ખોરાક લેવાય છે તેથી
શરીર આનંદવાળું સ્ફુર્તિવાળું ગોરવવાળું બને છે. ॥ ૨૧ ॥

લીલા પીળા કદમ નિરખી કેસરે- અર્ધ ખીલ્યા

ખ્હારે આવી પ્રથમ કળિયું યુક્ત દેખ્યું, ગપૈયા ॥

દગ્ધારણ્યે અધિક સુરેલી ગંધ સૂંધી મહી નો

સારંગો લાં બળ વરસતાં માર્ગ દેખાડશે એ ॥ ૨૨ ॥

હે મિત્ર, હું બળ વરસાવાથી એટલે વન વગડાઓમાં તે પડવાથી પૃથ્વીમાંથી વધુ
સુગંધ નીકળશે તે સૂંધીને કેદતા સારંગ હથુડાંઓ, તથા તે વરસાવેલા બળબિન્દુઓને

અમ્ભોચિન્દુગ્રહણરમસાંશ્વાતકાન્વીક્ષ્યમાણાઃ

શ્રેણીભૂતાઃ પરિગણનયા નિર્દિશન્તો ઘટાકાઃ ॥

ત્વામાસાય સ્તનિતસમયે માનયિષ્યન્તિ સિદ્ધાઃ

સોત્કળ્ઠાનિ પ્રિયસહચરીસંભ્રમાલિંગિતાનિ ॥૨૩॥

હવાનીં સિદ્ધોપકારકારિત્વેન પયોદં પ્રલોભયન્નાહ અંબ્રં હતિ । હે મેઘ, સિદ્ધાઃ પ્રાપ્તાઘ્નુગેશ્વર્યાઃ પેયવિશેષાઃ ત્વાં માનયિષ્યન્તિ પૂજયિષ્યન્તિ । કિં કૃત્વા ત્વદગ્નિત-ભયેન અમીઘ-કલશાલિંગિતાનિ આસાય પ્રાપ્ય । કિં ભૂતાનિ સોત્કળ્ઠાનિ અમિલાપ-સહિતાનિ કદા સ્તનિતસમયે ગર્જિતસમયે । સિદ્ધાઃ કિં કુર્વંતઃ ઘટાકા નિર્દિશન્તઃ કથયંતઃ કયા પરિગણનયા પક-દ્વિ-ત્રિ આદિ સંખ્યયા । કથં ભૂતાસ્તાઃ શ્રેણીભૂતાઃ પંક્તિભૂતાઃ । સિદ્ધાઃ કિં કુર્વાણાઃ શ્વાતકાન્વીક્ષ્યમાણાઃ । કથં ભૂતાન્ 'તાન્ અંભોચિન્દુગ્રહણરમસાન્ । તૈયકળસ્વોકારોત્સુકાન્ ।

હે મેઘ, અંભોચિન્દુગ્રહણાતુરાન્ શ્વાતકાન્ ધીક્ષ્યમાણા આશ્ચર્યાત્ પશ્યન્તઃ । શ્રેણીભૂતાઃ પંક્તિઘટ્ટાઃ ઘટાકાઃ કુંજડોઃ પરિગણનયા પક-દ્વિ-ત્રિઆદિસંખ્યયા નિર્દિશન્તઃ હસ્તેર્દર્શયન્તઃ સિદ્ધાઃ સિદ્ધપુરુષાઃ સ્તનિતસમયે તથા ગર્જનાકાલે સોત્કળ્ઠાનિ મયોત્સાહસહિતાનિ પ્રિયસહચરીણાં સ્વાંગનાનાં સિદ્ધાંગનાનાં આલિંગિતાનિ આસાય પ્રાપ્ય ત્વાં માનયિષ્યન્તિ તથા ગર્જિતકારણેનૈવ સિદ્ધાંગનાનાં સોત્કળ્ઠાલિંગનાનિ જાતાનિ હતિ હેતોઃ તથા સન્માનં કરિષ્યન્તિ ॥ ૨૩ ॥

અધરથી 'ગ્રીધવા માટે ઉડતા સારંગ બપેયાઓ, તથા અર્ધા ખીચેલ કેસરાને મુંઘવા માટે તેનાપર ઉડતા સારંગ બમરાઓ વડે લીધા કાબરચિતરા દેખાતાં કદંબ વૃક્ષો અને જળવાળી નીચી ભૂમિના તટ પ્રદેશમાં ઉમેલી કેબુને ખાવા ધોડતા સારંગ-હાથીઓ, એ બધા તુને આગળનો માર્ગ બતાવશે. ॥૨૨॥

વર્ષા બિંદુ અહણુ ચતુરો દેખતા ચાતકોને,

હાર્યુબંધી કરિ ગણતરી ચીધતા કુંજડીને

કંપે યુક્ત પ્રિય સહચરી શ્વાંત આલિંગનોને,

પામી તૂને ધ્વનિત સમયે માન દેશે જ સિદ્ધો ॥૨૩॥

હે મિત્ર વરસાદના બિંદુ લેવા માટે વેગથી ઉડતા એવા બપેયાને આશ્ચર્યથી જોતા અને હારબંધ ઉડતી કુંજડીયુને એક બે ત્રણ એમ ગણતા સિદ્ધ પુરુષો, તારી મંજનાર્થ બે બાજુની યથેચી ને બધ તથા ઉત્સાહથી પોતાના પતિને બધ લઈ વળગી પડેલી એવી પોતાની પ્રિય સ્ત્રીઓ સિદ્ધાંગનાઓનાં વિલ્લંગતા સાથેનાં આલિંગનો પામવાથી એ સિદ્ધ પુરુષો તારી સત્કાર કરશે. ॥ ૨૩ ॥

ઉત્પદ્યામિ દ્રુતમપિ સચ્ચે મત્પ્રિયાર્થે ચિયાસોઃ

કાલક્ષેપં કકુભસુરમૌ પર્વતે પર્વતે તે ॥

શુક્લાપાંગૈઃ સજલનયનૈઃ સ્વાગતીકૃત્ય કેકાઃ

પ્રત્યુચાતઃ કથમપિ ભવાન્ ગન્તુમાશુ વ્યવસ્યેત્ ॥૨૪॥

શ્વાની પર્વતોનાં રમણીયતામાલોક્ષ્ય તત્રૈવ ચિરં સ્થાસ્યતીત્યાશંક્ય સ્વકાર્ય-
ચિલમ્પમાશંકમાનઃ સતઃ પ્રયાણાય પયોદ પ્રાર્થયન્નાહ ઉદિતિ । હે મેઘ અહં
તે તથ કાલક્ષેપં દાલચિલં ચં ગિરો ગિરો સંભાષયામિ । કથંભૂતેઽત્રૌ કકુભસુરમૌ
અર્જુનપુષ્પાણાં સુગધિર્ચર્મિરંરતત્ર । કીટશરચ છે તથ મદમીષ્ઠકાર્યર્થે ચિયાસોઃ
જિગમિયોઃ । અપિ અતઃ કારણાત્ હે સચ્ચે હે મિત્ર ભવાન્ કથમપિ કેનાપ્યુપાયેન ગન્તુ
માશુ શીઘ્રં વ્યવસ્યેત્ ઉચમં કુર્વાત્ । કથંભૂતઃ સન્ । શુક્લાપાંગૈઃ મયૂરૈઃ પ્રત્યુચાતઃ
કૃતોભ્યુત્થાનઃ સન્ । કથંભૂતૈઃ તૈઃ સજલનયનૈઃ ચિરકાલસુહૃદર્શનેન યાગ્ધપૂરિતનેત્રૈઃ ।
ક્ષિં કૃત્વા । ઘાળ્યા કેકાઃ इति ध्यनिना स्वागतीकृत्य केकारूपं स्वागतमुच्चार्य ।

હે સચ્ચે મિત્ર, મત્પ્રિયાર્થે મત્પ્રિયાયાઃ કાર્યર્થે દ્રુતં જિગમિયોઃ અપિ તથ પર્વતે
પર્વતે પ્રફુલ્લિતાનાં કકુભાનાં અર્જુનવૃક્ષાણાં સુગન્ધે કાલક્ષેપં ઉત્પદ્યામિ કાલક્ષેપો
મધિવ્યતીતિ આતુરતયા સંભાષયામિ । અતઃ કેકા इति शब्दैः सत्कृत्य सजलनयनैः
शुक्लापांगैः मयूरैः प्रत्युचातः संमुखाभ्युत्थानः सन् कथं अपि कष्टेनापि तत्स्थानं
त्यक्त्वा अग्रे गन्तुं भवान् आशु व्यवस्येत् । उद्युक्तः मधिव्यसीति याचे ॥२४॥

પાંખડુચ્છાયોપવનવૃતયઃ કેતકૈઃ સૂચિભિન્નૈ-

નીંદારસ્મર્થેઽહવલિભુજામાકુલગ્રામચૈત્યાઃ ॥

ત્વય્યાસન્ને પરિણતફલદ્યામજસ્ત્રૂવનાન્તાઃ

સમ્પત્સ્યન્તે કતિપર્યાદિનસ્થાયિહંસા દશાણાઃ ॥૨૫॥

શ્વાની દશાર્ણદેશપ્રદશ સાન્યાજેન દશાર્ણદેશાન્વર્ણયન્નાહ । પાંડુવિતિ ।
હે મેઘ, દશાર્ણદેશવિશેષા પદ્ધવિધોઃ સંપત્સ્યન્તે । કથં સતિ ત્વયિ આસન્ને

જવા સીની જટ નજીક તું તોય સામે મને છે
ખોટી યાચે, ગિરિ ગિરિ વિષે તું સુગંધી જ લેવા ॥

સતકારતો સજળ નયન મોરલાને ટહુકે
સામે જતો જટ નિકળવા નિશ્ચયી તું જ યાચે ॥ ૨૪ ॥

ખીળી ઠાતી ઉપવનવડે કેવડાથી વિંટાયા
માળા બધે તરવર વિષે ગામનાં પખિઓ ન્યાં ॥

તું આવ્યે સુંદર વન થશે શ્યામ જાંબુ તરનાં
હંસો થોડા દિવસ વસતા દેશ એ છે દશાણુ ॥૨૫॥

નિકટ સતિ । કથંભૂતા દશાણાઃ । કેતકૈઃ કુલુભૈઃ । કથંભૂતૈઃ કેતકૈઃ સુચિમિનીઃ
અગ્રધિકસિતૈઃ । પાણ્ડુચ્છાયોપવનવૃતયઃ પાણ્ડુચ્છાયા ઈપત્વીતયુક્થવલચ્છાયા
યુક્તાઃ ઉપવનાઃ નગરસમીપવર્તિનઃ ઉચાનાઃ તૈઃ વૃતયઃ આવૃતાઃ ઘેષ્ટિતા । પુનઃ કથંભૂતા
દશાણાઃ આકુલગ્રામચૈત્યાઃ આકુલાનિ વ્યાસાનિ ગ્રામચૈત્યાનિ દેવભવનાનિ
વૃક્ષવિશેષાઃ ધા યેષાં તે । કૈઃ નીઢારમ્ભૈઃ પારાવતાવિગૃહપક્ષિભિઃ છૃતૈઃ નીઢાનાં
માલાનાં આરંભૈઃ । ધર્પાંગમનઃત્પૂર્વેગૃહપક્ષિણઃ માલારૂપં સ્વગૃહં રચયન્તિ ।
કેર્પા ગૃહવલિભુજાં પારાવતાદીનાં પતેન અદિન્નજનાભિરામતાપ્રતિપાદનં । પુનઃ
કથંભૂતાઃ દશાણાઃ પરિણતફલદ્યામગ્નમ્બુવનાન્તાઃ પરિણતાનિ પરિપક્વાનિ ફલાનિ
તૈઃ પરિણતફલૈઃ દ્યામાઃ છૂળ્ણાઃ જમ્બૂવનાન્તાઃ જમ્બૂવનપ્રાંતાઃ યેષુ તે । કતિપય-
દિનસ્થાયિહંતાઃ । કિયદ્વિનાનિ સ્થાયિનઃ સ્થિતિશીલો હંસા યેષુ તે ।

૦ હે મેઘ, ત્વયિ આસન્ને પ્રાપ્તે સતિ દશાણસંઘકાઃ પ્રવેશાઃ પતાહશાઃ
ભવિષ્યંતિ । કીદશાઃ નિર્ગતસુચિરૂપાગ્રમાર્ગઃ કેતકૈઃ કેતકી-કેવઢા પોઢકૈઃ પાણ્ડુ
ચ્છાયોપવનવૃતયઃ પાણ્ડુવર્ણકાંતિયુક્તાનિ ઉપવનાનિ નગરનિકટવર્તિનાં યે ઉચાનાઃ
તૈઃ આવૃતાઃ । પુનઃ ગૃહવલિભુજઃ પારાવતચટકકાકાવિગૃહસમીપસ્થાયિનઃ પક્ષિવિશેષાઃ
શેષાં ધર્પાંગમનકારણાત્ નીઢારંભૈઃ માલાવિરચનકાર્યૈઃ આકુલા વ્યાસા ગ્રામચૈત્યાઃ
દેવાયતનાનિ વૃક્ષાશ્ચ યેષાં તે । પુનઃ પરિણતાનિ પક્ષાનિ ફલાનિ યાનિ દ્યામાનિ
તૈઃ પક્ષજંબૂફલૈઃ દ્યામવર્ણવદ્ભિઃ જંબૂવૃક્ષૈઃ યુક્તાઃ ઉપવનપ્રાંતમાગા યેષાં તે । પુનઃ
કતિપયદિનપર્યંતં સ્થાયીભવન્તિ સૌંદર્યેણ સ્થિતિ કુર્યંતિ નિવસન્તિ હંસા યેષુ
તે । પતાહશા દશાણવેશાઃ તથા ગમનેન ભવિષ્યંતિ ॥૨૫॥

તેષાં દિશ્વ પ્રથિતવિદિશાલક્ષણાં રાજધાનીં
ગત્વા સઘઃ ફલમધિકલં કામુકત્વસ્ય લબ્ધ્વા ॥
તીરોપાન્તસ્તનિતસુભગં પાસ્યસિ સ્વાદુ યત્ર
સન્નૃભગં મુસમિવ પંચો વેત્રવત્યાશ્ચલોર્મિ ॥ ૨૬ ॥

હે મિત્ર, મારી પ્રિયાને સંદેશ દેવા તું જલદી જવા ઇચ્છે પણ વચમાં આવતા
પંચતે પંચતે ઉગેલા અજુન વૃક્ષનાં પુલકી મુગધમાં લોભાધને તું જવામાં વિશ્વંબ કરીશ
એવું મને લાગે છે. જેની આંખુના ઉઘા ધોળા છે અને જેની આંખુમાં પાણી આવી
ગયા છે, એવા તારી સાગે આવેલા મયૂર-મોર વડે કેહા સખદથી સત્કાર પામશે
એવા તું કાષ્ઠપથુ રીતે આગળ જવાને જલદી તૈયાર થાને—મુગધી વગેરે પ્રલોભનોથી
સાકાઈ જતા નહિ. ॥ ૨૪ ॥

હે મિત્ર, તું આગળ આવીશ એટલે દશાણુ દેશ આવશે. તે તારા આવવાથી કેવા
યાશે તે સાંભળ્યે અધિયાળા છેડાથી ખિચતા કેવડના પોટા વડે પિળાશ પડતા ધોળા રંગની
કતિવાળા જગીયા વોટાઈવળ્યા છે અને એવા યાશે. પારેવાં ચક્રાં વગેરે ધર નછકમાં રહેતાં
પંખિયોના માળાની તૈયારીથી ગામનાં દેવસ્થાનો અને ઝાડવાં વ્યાસ યદિ જાશે. પાકેલાં
ફળ જાણી રાવણાંથી કાળાં બની ગયેલાં જંબુનાં વન જેને છેડે શેશી રહેશે અને કેટલાક
દિવસ મુઠી હંસા જ્યાં વસતા હશે. એવા દશાણુ દેશ તારા આવવાથી યાશે. ॥૨૫॥

દેઃ મેઘ, વિશુ દેશે વિવેશે સર્વમૂમળહે પ્રથિતં વિશ્યાતં વિવિશા
 હતિ લક્ષણં નામધેયં યસ્યાસ્તાં વિવિશા નામ્નીં તેષાં દશર્ણજનપદાનાં રાજધાનીં
 ગત્વા પ્રાપ્ય । સઘઃ તત્ક્ષણં કામુકત્વસ્ય મુજાન્તર્ગતાયોઃ રતિલંપટસ્ય કામિનઃ
 અવિકલં સંપૂર્ણં ફલં લપ્સ્યસે લલ્લગા પથ્યાત્ યત્ર તવ ગમનસ્થાને વેશવલ્યા
 જલં પાસ્યતીતિ । કથંભૂતં જલં તીરોપાન્તસ્તનિતુમગં તીરોપાન્તે ન્ધીતલ્લસ્ય
 પ્રાન્તે કઠે-કાઠે હતિ લોકે । પ્રતિક્ષણં જાવમાના યે કલકલેતિ શબ્દાઃ ૧ઃ સુમગં
 સુવરં મનોહરં સ્વાદુ મિષ્ટં મધુરં, ચલોમિ પ્રતિક્ષણં ચલાઃ ચપલાઃ કલ્લોલાઃ
 કર્મયઃ તરંગાઃ યરિમન્ તત્ પતાદશં વેશચતીસંઘાયા નઘાઃ પયઃ જલં પાસ્યસિ ।
 કથમિષ સમ્ભ્રમં યથા કથિત્વ કામી, ઘેષ્ઠઃ કંદુકઃ ક્રીડાયષ્ઠિઃ તદ્વત્યાઃ
 કામિન્યાઃ સમ્ભ્રમં મુકુટિમંગયુક્તં સ્વનિતૈઃ તત્કાલોચિતશબ્દૈઃ સુમગં મનોહરં
 સ્વાદુ મધુરં મુઘં પિવન્ કામુકત્વસ્ય કામિજનોપમોમ્યવિલાસિતાયાઃ ફલં
 લભતે તદ્વત્ ॥ ૨૬ ॥

• નીચૈરાલ્યં ગિરિમધિવસેસ્તત્ર વિશ્રામહેતો-
 રત્વત્સંપર્કાત્પુલકિતમિવ પ્રૌઢપુષ્પેઃ કદમ્બૈઃ ॥
 યઃ પપ્પચ્છીરતિપરિમલોદ્ગારિભિર્નાગરાણા-
 મુદ્દામાનિ પ્રથયતિ શિલાવેદમભિર્યૈવિનાનિ ॥૨૭॥

તેની વિશે પ્રથિત, વિવિશા નામની રાજધાની
 હ્યાં પ્હેચીને ફગ નટ ધણું પામશે કામિયોનું ॥
 કાઠે તેને ખળ ખળ થતું પીશ તું મિષ્ટ પાળી
 સસૂલંગ ન્યમ મુખ અલત્ હુમિં વેત્રાવતીનું ॥૨૬॥

હે મેઘ, દેશે વિદેશ અને આખી પૃથ્વીમાં વિવિશા નામથી પ્રસિદ્ધ એવી દશાણુ
 દેશની રાજધાનીમાં જાને તુરત જ તું કામીજનને મળવાં ક્રમ વિલાસતું સંપૂર્ણ ફળ
 મેળવીશ, તે મેળવીને પછી તું વેત્રાવતીને કાઠે ચતા ખળ ખળ શબ્દોથી સુંદર,
 સ્વાદિષ્ટ, મીઠું, મયજ-ઉજ્જ્વળતા ધોદવાણું જળ પીએ. કેની પેઠે કે ન્યમ ક્રોધ કામી
 પ્રુષ્ઠ, 'કે રમવાની ઘાઠડી હાથમાં લીધી છે એવી યુવતીના અગવેલી શુક્રીવાળા, તે
 સમયને યોગ્ય એવા શબ્દોથી સુંદર એવા મધુર મુખને પીતો પીતો કામીજનને
 ભોગવવાના વિલાસતું ફળ મેળવે તેની પેઠે તું વેત્રાવતીનું જથ પીએ. ॥૨૬॥

નીચા નામે ગિરિ પંર ચડી તું જરા લે વિસામો
 તારે સ્પર્શે પુલકિત થશે પ્રુષ્પ ખીટ્યા નકરો ॥
 વેશ્યાઓના રતિસુરભિથી ખેકતા રહેશિયોનાં
 હંચા હર્થો અગદ જ કરે છે સંર્થો યૌવનોને ॥૨૭॥

દ્વાતી વિદિશારાજધાન્યાઃ પાત્રે પાદરે વહમાનાયાઃ વેપ્રવત્યાઃ જાતપાનાત્પૂર્વે
પદ્માચ્ચ વિશ્રાંતિઃ ક ધ્રાહોતિ' ઉપસ્થિતપ્રશ્નસ્યોત્તરં કથયતિ નીચૈરિતિ ।

હે મેઘ, તથા વિદિશારાજધાન્યાં ત્વત્સંપર્શત્ ત્વત્સંગમાત્ પ્રોઢપુષ્પેઃ
વૃદ્ધકુસુમૈઃ અધિકવિકસિતૈઃ પુષ્પયુક્તૈઃ કદમ્બવૃક્ષૈઃ પુલકિતં દ્વ સંજાતરોમાંચ-
યુક્તમિદં નીચૈઃ આરુપ્ય નીચનામાનં નીચા પર્યંતં દ્વિતિ પ્રસિદ્ધં ગિરિ પર્યંતં વિશ્રામહેતોઃ
વિશ્રાન્ત્યર્થં મોગશ્રમમપનયનાર્થે અધિવસેઃ આશ્રયેષાઃ રાત્રિવાસં કુરુષ્વ । યો નીચૈઃ
નામા ગિરિઃ પશ્યશ્ચોરતિપરિમલોદ્ગારિમિઃ પશ્યશ્ચિયઃ પશ્યાંગનાઃ વારાંગનાઃ તામિઃ
સહ કૃતા યા રત્યઃ તામિરુત્પન્નઃ સુરતસંમદોદ્ભવો યઃ પરિમલઃ ત' ઉદ્ગારિમિઃ
આવિષ્કુર્વન્નિઃ શિલાવેદમમિઃ શિલામિઃ પર્યંતં ચક્ષેઃ પર્યંતોપરિ રચિતઃ વેદમમિર્મવનૈઃ
નાગરાણાં પોરજનાનાં ઉદ્દામાનિ ઉત્કટાનિ યૌવનાનિ પ્રથયતિ પ્રકટયતિ ॥૨૭॥

વિશ્રાન્તઃ સન્ વ્રજ નવનદીતીરજાતાનિ સિંચન્

ઉદ્યાનાનાં નવજલકળૈર્યુથિકાજાલકાનિ ॥

ગળ્ડસ્વેદાપનયનરુજાક્લાન્તર્કણોત્પલાનાં

છાયાદાનાત્ ક્ષણપરિચિતઃ પુષ્પલાવીમુખાનાં ॥૨૮॥

હે મેઘ, તથા નીચગિરો વિશ્રાન્તઃ વિગતશ્રમઃ સન્ વિશ્રાન્ત્યનતરં વ્રજ
અગ્રતો યાયાઃ । કિં કુર્ષન્ નવનદીતીરજાતાનિ નવાનિ અરુપકાલોદ્ભવાનિ નદીતાં
તીરેષુ જાતાનિ વરુણાનિ તૃણાદીનિ નવજલકળૈઃ નવજલવિન્દુમિઃ ઘર્ષામિઃ
સિંચન્ । તથૈવ મામૈઃ આગતાનાં ઉદ્યાનાનાં યુથિકાજાલકાનિ યુથિકાસંશ્લકાઃ
સુગંધિપુષ્પવલ્લયઃ તાસાં જાલકાનિ સમૂદાન્ ગળ્ડપીરુપેણ વ્યવસ્થિતાન્ સિંચન્ ।
તથૈવ ગળ્ડયોઃ ગલ્ડયોઃ કપોલયોઃ સ્વેદસ્ય સૂર્યતાપે પુષ્પાવચયધમેણ જાતસ્ય સ્વેદસ્ય
અપનયનેન પ્રમાર્જનેન મુદ્ધુઃ લુંછનેન સ્ફેટનેન જાતા યા પીઢા તથા ક્લાંતાનિ સ્થાનાનિ
ર્કણોત્પલાનિ ર્કણપરિહિતકમલપુષ્પાકારમૂળપાનિ યેષાં તે સેષાં । પતાહજાનાં
પુષ્પલાવીમુખાનાં પુષ્પાવચાયિકા માલિનીશ્ચિયઃ માલિપત્ન્યઃ તાસાં મુખાનાં
છાયાદાનાત્ ક્ષણપરિચિતઃ મુદ્ધુત'મુપલક્ષિતઃ સન્ પદ્માત્ અગ્રતો વ્રજ ગચ્છ ॥ ૨૮ ॥

હે મેઘ તે વિદિશ રાજધાનીમાં નીચે નામને નીચા પર્વત નામને પર્વત છે તે
તારા આર્વવાથી ખીલેલાં પુલકાર્ણાં કદંબ વૃક્ષોથી જળિ છે તેને રાખાય થયાં હોય-તેનાં
ફાંસાં ઉભાં થયાં હોય એવો તે દેખાશે, તે પર્વત ઉપર તું વિસામો ખાલે. જે પર્વત,
ઉપર પત્થરોથી બાંધેલાં, વારાંગનાઓ સાથે કરેલા રતિમુખ-સુરત મુખના સંબંધથી ઉત્પન્ન
થયેલા સુગંધને જહોર પ્રસરાવતાં મુકાનો નગરવાસીઓનાં ઉત્તમ યૌવનો પ્રગટ કરે છે. ॥૨૭॥

વીસામો હૈ વન નદિ તોટોને, બગીચા તણી એ

વેલ્યૂને તૂં જળકણ્ણવડે બૂંઠની છાંટતો જ ॥

મેલાં કણ્ણશિરણ પરસેવો લુવાથી જ આવે

છાયા આપી પરિચિત થઈ માર્ગદુયોના યુખોનો ॥ ૨૮

વક્રઃ પન્થા યદપિ ભવતઃ પ્રસ્થિતસ્યોત્તરસ્યાં
સૌધોત્સંગપ્રણયવિમુક્ષો માં સ્મ મૂરુજયિન્યાઃ ॥

✓ વિદ્યુદ્દામસ્ફુરિતચક્રિતૈસ્તત્ર પૌરાણનાનાં
લોલાપાંગૈર્યદિ ન રમસે લોચનૈર્વચિતોસિ ॥ ૨૯ ॥

હદાનોં ધર્મશામાર્થસાધનાય ઉજ્જયિન્યા ગમનં પ્રતિ મેઘં પ્રવત્યન્નાહ । વક્રઃ સ્થિતિ ।

હે મેઘ ઉત્તરસ્યાં ઉત્તરદિશિ પ્રસ્થિતસ્ય ભવતઃ યદપિ યદપિ પન્થા
માર્ગઃ વક્રઃ કુટિલઃ ભવતિ તથાપિ વક્રમાર્ગ સ્વીકૃત્યાપિ ઉજ્જયિન્યાઃ સૌધો-
ત્સંગપ્રણયવિમુક્ષઃ માં સ્મ મૂરુઃ સૌધાનાં અત્યુચ્ચપ્રાસાદાનાં ઉત્સંગાઃ ઉપરિભાગાઃ
અગાધિકાઃ અગાધીતિ પ્રસિદ્ધાઃ તેવાં પ્રણયઃ મિલનોદ્ભૂતઃ સ્નેહઃ તદ્વિમુક્ષઃ
પરાજીતુઃ માં મૂયાઃ । અર્થાત્ ગિરિશિખરસપ્તાઃ ઉજ્જંગાઃ તથા વિધાંતિક્ષમા યે
અવલગૃહ્યાઃ તેવાં ઉત્સંગૈઃ અગાધીભિઃ નિત્યં તથા ગમનાગમનેન પરિચયાત્
પરસ્પરં નિવૃત્તો યઃ પ્રણયઃ સ્નેહઃ તસ્ય વિમુક્ષઃ માં મૂયાઃ સૌધોત્સંગાન્ મિલિત્વા
જયજયેતિ કૃત્વા ગચ્છેઃ । તત્ર ઉપર્યુક્તસૌધોત્સંગેષુ ઉપરિભાગેષુ અગાધીભ્યુ
રમમાણાનાં પૌરાણનાનાં ઉજ્જયિનીયુવતીનાં વિદ્યુદ્દામસ્ફુરિતચક્રિતૈઃ વિદ્યુદ્દામ્
વિદ્યુદ્દામ્સ્ફુરિતૈઃ સ્ફુરણૈર્ચાક્રિતૈઃ તથા ગમનપ્રકાશિકા યા તથા વિદ્યુદ્ભૂતા
તસ્યાઃ સ્ફુરણેભ મપાશ્ચયેતિલાઠાદિમાવયુક્તૈઃ ગત પથ લોલાપાંગૈઃ લોલાઃ
અપલાઃ અવલલા યે અપાંગાઃ પર્યંતાઃ કટાક્ષાઃ યેષુ તૈઃ પતાદૃશૈઃ લોચનૈઃ નેત્રઃ
યદિ ન રમસે તર્હિ ત્વં વચિતોસિ નિષ્ફલજન્માસિ સ્થિતિ મન્યે ॥ ૨૯ ॥

હે મેઘ, તે નીચા પર્વત ઉપર વિસામો આધને પછી તું, આગળ ચાલતો
થાને. માર્ગમાં આવતી નદીઓને કાઠિ તુરતનાં ઉગેલાં ખડ વગેરે ઉપર નવાં પાણીને
ઠાંટતો જાતો. તથા રસ્તામાં આવતા અગીઆઓની જુદાં અમેલી વગેરે વેલુની
માંડવીઓને વધુ તારાં નવાં પાણીથી પલાળતો જાતો. તથા તડકામાં ફુલ વીધ્યા આનેથી
માલવ્યો, પોતાનાં માલવર વગેરો પરસેવો વખતો વખત લુવાથી મેલા ધર્મ બચેલ છે કાનમાં
પહેરેલાં કમળ પુષ્પના આકારનાં કુન્ડલાદિ ધરણી જેનાં એવાં માલવ્યો-માળીનીં સ્ત્રીઓનાં
મુખ ઉપર જાયો કરી-એ રીતે તે સ્ત્રીઓ સાથે થોડી વાર સહવાસ મેળવીને પછી
આગળ ચાલતો. ॥ ૨૮ ॥

વાકી રસ્તો યદપિ તમને ઉત્તરે ચાલતાને

તું ના થાજે પ્રણય વિમુખો હૃદય ઉજ્જનના થી ॥

નિવૃત્ત શેડ્યુ સ્ફુરિત ચક્રિત રહેરની એ સ્ત્રીઓનાં

નેત્રો સાથે ન રમિશ તો છેતરાણો અણાશે ॥ ૨૯ ॥

હે મેઘ, તારે ઉત્તર દિશાએ જાવું છે એટલે તારે જરા ત્રાસે મારે ચાલવું
પડશે-ફેરમાં જાવું પડશે જનાં પણ એ ત્રાસા માર્ગનો સ્વીકાર કરીને પણ તું ઉજ્જયિની-
ઉજ્જન નગરીને જોયા વિના જાશ માં. તેનાં આગ્રહ સાથે વાતું કરતાં, અનેક મોડવાળાં,

વીચિક્ષોભસ્તનિતવિહગશ્રેણિકાંચીગુણાયાઃ

સંસર્પન્ત્યાઃ સ્થલિતસુભગં દર્શિતાવર્તનાભેઃ ॥

નિર્વિન્ધ્યાયાઃ પથિ ભવ રસાભ્યંતરં સન્નિપત્ય

સ્ત્રીણામાયં પ્રણયવચનં વિભ્રમો હિ પ્રિયેષુ ॥ ૩૦ ॥

હદાનીં ઉદ્ગમિનીં ત્યક્ત્વા અગ્રતઃ પ્રચલિતસ્ય મેઘસ્ય માર્ગે આગતવત્યાઃ
નદ્યાઃ સંયોગપ્રાપ્તિરૂપસમ્બન્ધેન મેઘં પ્રલોભયન્નાહ । વીચિક્ષિતાં ॥

હે મિત્ર, નિર્વિન્ધ્યા નામ નદ્યાઃ પથિ નિર્વિન્ધ્યાં પ્રતિ ગતવતિ માર્ગે ભવ
ગચ્છ । વીચિક્ષોભસ્તનિતવિહગશ્રેણિકાંચીગુણાયાઃ વીચીનાં તરંગાનાં કલ્લોલાનાં યઃ
ક્ષોભઃ હતસ્તતઃ પ્રપાતઃ પ્રસર્પણં તેન સ્તનિતાઃ શબ્દિતાઃ યે પક્ષિણઃ તેર્વા શ્રેણિઃ
પક્તિઃ સૈવ કાંચીગુણઃ મેષ્વલાવધનં યસ્યાઃ સા તસ્યાઃ । સ્થલિતસુભગં
ઉપરિભાગાત્પાપણેપરિ પ્રપાતેન સુભગમનોદરં યથા સ્વાત્ તથા સંસર્પન્ત્યાઃ
ગચ્છન્ત્યાઃ દર્શિતાવર્તનાભેઃ દર્શિતા પ્રકરિતા આવર્તઃ જલનાં ભ્રમઃ જલનાં
ધેનેન યો ભ્રમઃ ચક્રં કુંડલસમાનાકારઃ વિભ્રમઃ વિલાસઃ સ પથ નાભિર્યસ્યાઃ
સા તસ્યાઃ નિર્વિન્ધ્યાયાઃ નિર્વિન્ધ્યા નામનદ્યાઃ વિન્ધ્યપર્વતાન્નિર્ગતાયાઃ રસાભ્યંતરં
રસઃ જલં તસ્ય અભ્યંતરં મધ્યે સન્નિપત્ય સંગત્ય જલગર્ભે પ્રવિશ્ય પશ્ચાત્ પથિ
ભવ અગ્રતો માર્ગે ગચ્છ । इत्यं તવ પરતીરૂપા નિર્વિન્ધ્યા નદી ત્યત્પ્રાર્થનારૂપેન
નામેઃ વિભ્રમં વિલાસં દર્શયતિ હદમેવ ત્યત્સત્કારરૂપં તસ્યા આયં પ્રણયવચનમસ્તિ ।
પ્રિયેષુ પ્રિયતતોષુ જમીષ્ટેષુ વિભ્રમો દિગ્ભ્યાયંગપ્રવર્ણનરૂપો વિલાસ પથ સ્ત્રીણાં
પ્રણયવચનં અસ્તિ પ્રિયસ્ય સત્કારવચનં ક્ષેયં અર્થાત્ મુખ્યેન સત્કારં પ્રાર્થનાવચનં
તાઃ ॥ ઉચ્ચારયન્તિ । સ્ત્રિયઃ સ્વમુદોત નામીષ્ટં પ્રાર્થયન્તિ કિન્તુ વિભ્રમેણ અંગ-
પ્રાયંગદર્શનરૂપવિલાસપ્રકરત્તેન પથ પ્રાર્થનાં કુર્યન્તિ ।

મહેશ જ્યાં મહાનોની ઉપરની જો આશાશીયુ સાથેના રેનેહને શુભતો નહી. વંખતો વખત
તારા મર્ગિમાં આવતી એ પવતની ટેકરીયું જ્યાં ઉંચાં મહાનોની આશાશીયું તોરા વિસામાંનાં
સ્થાન છે, તેથી તેની સાથેની મિત્રાચારીને લીધે તેને મળ્યા વિના જતો નહી.

એ ઉંચા મહાનોની આશાઓમાં ક્રોડ કરતી ઉભજેન નગરીની શુભતીઓનાં,
તારા આવવાને શુભવતી વિભળીની લહેડના-અમકારાથી બધા આશ્ચર્ય ઉત્સાહથી ચક્રિત
થયેલાં ચંચળ ઉડાવાળાં નયનો સાથે રમ્યા વિના જાય-એ નેત્રાને જોયા વિના જાય
તો તું ઉતરાણો છે તે બૂધ કરી છે એમ હું માનીશ. ॥ ૨૯ ॥

લોહક્ષેભે સુખર વિહગ શ્રેણિયે એખલાળી

વેગે જતી સરસ પડતી ધૂમરી નાભિયાળી ॥

નિર્વિન્ધ્યાને મળિ રસભર્યો ચે પછી થા વિદાય

શીતું એ છે પ્રણય વચન રેહિયેમાં વિલાસ ॥ ૩૦ ॥

યથા કથિતકામો નિર્વિન્યાયાઃ મુગ્ધાયાઃ પતિસદાશં ગમનેન જાતો યઃ
 ક્ષોભસ્તેન સ્તનિતા સ્વર્ણરોપ્યકૃતા યે વિદગાદારકંકિણ્યઃ ધુધર્યસ્તાસાં શ્રેણ્યા
 પંક્ત્યા રચિતા યા કાંચીગુણા કટિમેષલા યસ્યાઃ । સવેગં પતિસદાશં ગમનેન
 જાતં યત્સચ્ચલનં માર્ગમધ્યે પાર્વાગુપટાઘાતાઃ તૈઃ સુભગં મનોહરં યથા સ્યાત્ તથા
 સંસર્પન્યાઃ ગચ્છન્ત્યાઃ વર્ણિતા આવર્તયુક્તા ચક્રાકારા નાભિર્યસ્યાઃ તસ્યાઃ યુવત્યાઃ
 રસાભ્યન્તરં સુરતરસમનુભૂય સન્નિપાત્ય મૌદ્રતે યથા તથા ભૂતસ્ત્વમિતિ ક્ષેપઃ ॥૩૦॥

વેળીભૂતપ્રતનુસલિલા તામતીતસ્ય સિન્ધુઃ

પાંખડુચ્છાયા તટરુહતરુશ્રંશિભિર્જીર્ણપર્ણૈઃ ॥

સૌભાગ્યં તે સુભગ વિરહાવસ્થયા વ્યઞ્જયન્તી

કોદર્યં ચેન ત્યજતિ વિધિના ત્ત ત્વચૈવોપપાદ્યઃ ॥ ૩૧ ॥

દ્વાર્તી નદીનાપિદાયાસ્તદ્વિયોગદુઃસસંજાતવિરહદશાવર્ણનવ્યાજેન તસ્ય
 કામિનીપ્રિયત્વં આદ્ય । વેળીતિ ।

દે સુભગ સર્વસૌન્દર્યગુણાલંકૃત દે મેઘ, તાં નિર્વિન્યાં અતીતસ્ય અતિક્રાન્તસ્ય
 તે તપ અગ્રે સિન્ધુ નામ નદી ભવિષ્યતિ આગમિષ્યતિ । કથંભૂતા સા સિન્ધુઃ
 વેળીભૂતપ્રતનુસલિલા વેળીભૂતં કેશપાશસદશં પ્રકર્ષેણ સ્તોકીભૂતં સલિલં જલં
 યસ્યાઃ સા । તટરુહતરુશ્રંશિભિઃ તટયોઃ રુહાઃ સ્થિતા યે તરવઃ તેભ્યો ઇન્દ્રયન્તીતિ
 તથોકેઃ તીરયોઃ ઘતિભિઃ જીર્ણપર્ણૈઃ તરુભ્યઃ પતિતૈઃ પક્ષપંક્તિઃ પાંખડુચ્છાયા
 ઘચલચ્છાયા કાંતિર્યસ્યાઃ સા પટાદશી સા સિન્ધુ નામ નદી વિરહાવસ્થયા તે

હે મિત્ર, ઉજાને છોડ્યા પછી નિર્વિન્યા નામની નદી તરફના માર્ગે
 તું ચાલતો થા. નદીના તરંગની પછાડથી કસોલ કસતાં પંખિયોની હાથું રૂપી
 કંદારાવાળી, ઝંઝારાવાળી આગમાંથી પછાડાવાથી સુંદર જેવે પ્રવાહવાળી, આગળ
 વહેતી એવી, ધુમરીને લઈ કુંડળાં વળતાં પ્રગટ રૂપે જાણે નાશીને દેખાડતી હોય એવી
 વિંધ્ય પર્વતમાંથી નિકળેલી નિર્વિન્યા નામની નદીનાં જળમાં પેસી તેનો સ્વાદ લઈ
 પછી આગળ જાણે. આ રીતે તારી પત્ની રૂપ નિર્વિન્યા નામની નદીનાં જળમાં
 પેસી તેનો સ્વાદ લઈ પછી આગળ જાણે. તારી પત્ની રૂપ નિર્વિન્યા નદી
 નાભિનો વિલાસ દેખાડીને તારા પ્રત્યેનું હેત દેખાડે એ તારા પ્રત્યેનું એનું સ્નેહવાણું વચન
 છે, એમ માનજો. પ્રિયજનોને નાભિ વગેરે અંગ દેખાડવા રૂપ વિલાસ એજ સ્ત્રીઓનું
 સ્નેહ વચન છે. તેઓ મોઢેથી જોણતી નથી પરંતુ અંગ પ્રત્યંગ દેખાડીને જ પ્રાર્થે છે. ॥ ૩૦ ॥

વેણી જવા વિરહ જલની તે વિયોગી જ સિન્ધુ

ધોળાં પાને તટતટ પડયાં થી જ સૌભાગ્યવંતી

દેખાતી તે સુભગ વિરહી ની દશાને જ જથી

છાડે તેણી ઝટ કૃપાપણું ચોજી તે ઉપાય ॥૩૧॥

સૌભાગ્યં વ્યન્જયન્તી પ્રકટયતિ સતી વર્તતે । અતઃ અવશ્યં યેન વિધિના યેન પ્રકારેણ સા કાર્શ્યં દૌર્લભ્યં ત્યજતિ પરિહરતિ સ વિધિઃ ઉપાયઃ ત્વયા ભવતા પવ અવશ્યં ઉપપાદ્યઃ ઘટનીયઃ ॥ ૩૧ ॥

પ્રાપ્યાવન્તીનુદયનકથાકૌવિદગ્રામવૃદ્ધાન્
પૂર્વોદ્દિષ્ટામનુસર પુરીં શ્રીવિશાલાં વિશાલામ્ ॥
સ્વલ્પીભૂતે સુચરિત્તફલે સ્વર્ગિણાં ગાં ગતાનાં
શેષૈઃ પુણ્યૈર્હૃતમિવ દિવઃ કાન્તિમત્ સ્વર્ણમેકં ॥૩૨॥

શ્વર્ણમેકં ઉજ્જયિનીં ઘર્ણયન્નાહ પ્રાપ્યેતિ ।

હે મેઘ, ઉદયનકથાકૌવિદગ્રામવૃદ્ધાન્ ઉદયનસ્ય ઘરસરાજસ્ય કથા ચરિત્રં તદ્વિદ્યાને કૌવિદઃ જ્ઞાતેતિદ્વાસાઃ ઉદયનેતિદ્વાસચતુરાઃ ગ્રામાનાં વૃદ્ધાઃ યેષુ તાન્ । પતાહશાન્ અવંતીન્ અવન્તિનામ્ના પ્રસિદ્ધાન્ માલવદેશાન્ પ્રાપ્ય । પૂર્વોદ્દિષ્ટાં પ્રથમકથિતાં શ્રીવિશાલાં લક્ષ્મીસંપદૈશ્ચયાંદિવિવિધપ્રકારેવિશાલાં વિસ્તીર્ણાં વિશાલાં હત્યપર નામ્ના પ્રસિદ્ધાં ઉજ્જયિનીં અનુસર ગચ્છ । સુચરિત્તફલે સદાચારાદિધર્માનાં યત્ ફલં તસ્મિન્ સ્વલ્પીભૂતે પુણ્યાનાં સ્ત્રોતીભૂતે સતિ દિવઃ સ્વર્ગાત્ ગાં ગતાનાં પૃથિવીં પ્રાપ્તાંનાં નૃણાં શેષૈઃ અવશિષ્ટૈઃ પુણ્યૈઃ પૃથિવ્યાં હૃતં કાનીતં કાન્તિમત્ પ્રકાશમાનં દિવઃ સ્વર્ગસ્ય સ્વર્ણમેકં ભાગઃ इव ઉજ્જયિની નગરી વર્તતે ॥૩૨॥

હે સૌંદર્યશ્રુણ્ણકૃત મેઘ, તે નિવિન્ધ્યા નદીને ઓળંગ્યા પછી આગળ માલીશ એટલે સિન્ધુ નામની નદી આવશે. તે ઓના ચોટલાની પેઠે સંકડા વેનવાળી હશે. એને બેઈ કંઈ ઉગેલાં મોટાં ઝાડવાં ઉપરથી ખરેલાં પાકી ગયેલાં પીળાશ પડતા ધોળા રંગનાં પાંદડાંથી ધોળા રંગની દેખાતી અને એ રીતે તારા વિરહની દશાથી તારું સૌભાગ્ય ચિન્હ દેખાડતી એવી એ નદીનું દુઃખળાપણું જે, ઉપાયે મટે તે તારે અવશ્ય કરવો જોઈએ. ॥૩૧॥

ન્યાં છે વૃદ્ધો ઉદયન કથા જાણતા માળવાના

દેશે જે તું વિપ્રલ ધનથી યુક્ત ઉજ્જયિનીમાં જ

થોડાં બાકી સુકૃત કૃતથી સ્વર્ગિયો ભૂમિ આવ્યા

બાકી પુણ્યે વિરચિત પુરી સ્વર્ગનો ભાગ જાણે ॥ ૩૨ ॥

હે મેઘ ઉદયન જે વત્સરાજ તેની વાસવદત્તાના હરણરૂપ અદ્ભુત અતિહાસિક કથાને જાણનાર ગામઝડા વૃદ્ધો જેમાં વસે છે એવા અવંતી દેશ-માલવ દેશમાં જન્મે ઉપર કહેલી લક્ષ્મી સમૃદ્ધિ ઐશ્વર્ય વૈભવ વિલાસથી ભરપૂર એવી વિશાલાના બીજા નામથી પ્રસિદ્ધ વિશાળ ધણી મોટી એવી ઉજ્જયિન નગરીમાં જાજે. જોઈ થયેલાં પુણ્યોને લઈ સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વીપર અવતરેલાં મનુષ્યોનાં બાકી રહેલાં પુણ્યથી લાવેલો પ્રકાશમાન એવો સ્વર્ગનો એક ભાગ જાણે કેમ હોય તેવી એ નગરી શોભે છે ॥૩૨॥

દીર્ઘીર્કુર્વન્ પદુ મદકલં કૃજિતં સારસાનાં

પ્રત્યૂપેપુ સ્ફુટિતકમલામોદમૈત્રીકપાયઃ ॥

યત્ર સ્ત્રીणां હરતિ સુરતગ્લાનિમંગાનુકૂલઃ

સિપ્રાવાતઃ પ્રિયતમ इव प्रार्थनाचाटुकारः ॥ ૩૩ ॥

इदानीं उज्जयिनीं वर्णयन्नाह दीर्घाति ।

हे मेघ, यद्य यस्यां उज्जयिन्यां सिप्रावातः सिप्राणां नदीस्पर्शेन जागते वातः पवनः स्त्रीणां सुरतग्लानि संभोगरोदं भवं वा हरति अपनयति । कीदृक् सिप्रावातः पदु पादघयुक्तं सुदरं मद्कलं हर्षमनोह सारसानां लक्ष्मणापरनामकपक्षिणां कृजितं शब्दितं दीर्घीर्कुर्यन् विस्तारयन् । पुनः स्फुटितकमलामोदमैत्रीकपायः प्रत्यूपेषु प्रभातेषु स्फुटितानि विकसितानि यानि कमलानि तेषां आमोद. परिमलः तेन सह मैत्री संपर्कः संयोगः तेन कपायः तूरीयस्यादृशान् मधुरसुगंधवान् । प्रार्थना चाटुकारः प्रियतमः यल्लभः इव प्रार्थनायां सुरतयांचायां मृदूनि प्रियाणि वदेतीति अतः पय अंगानुकूलः स्पर्शसुगः पतादृशः सिप्रावातः स्त्रीणां सुरतग्लानि संभोगलेद हरति वपनयति । प्रियतमोपि सारसानां कृजितं निजसुरतकृजितेन दीर्घीकरोति वर्धयति प्रियतमोपि अंगानुकूलः हस्तसंवादनेन स्पर्शसुगः भवति तद्वत् ॥ ३३ ॥

લાંખાં કર્તો મધુર મદનાં 'કુંજનો સારસોનાં

પ્રાતઃકાળે કમળ ખિલતાં ના સુગંધે મળેલો' ॥

જ્યાં સ્ત્રીઓના સુરત સુખનો યાદ ઉતારતો એ

સિપ્રા વાયુ પ્રિયતમ' સમો વાય છે લાં સુગંધી ॥૩૩॥

હે મેઘ, જે ઉજ્જયિનીમાં, મુંદર હર્ષથી મનોહર એવા સારમ પક્ષિઓના કુંજનને વિસ્તારતો, સવારમાં ઉધડેલાં કમળ પુષ્પોના પરિભ્રમ-સુગંધ સાથે મળેલા સંયોગથી તુરા મીઠા સ્વાદવાળી સુગંધ આપતો, સ્પર્શથી સુખ દેતો, સુરત પ્રાર્થના માટે પ્રિય વચન કહેતા પ્રિય સરગો, અંગોને સુખ આપતો, સિપ્રા નદીને સ્પર્શને વાતો પવન શ્રીઓની રતિ

હારાંસ્તારાંસ્તરલગુટકાન્ કૌટિશઃ શંઘશુક્તાઃ

શબ્પદ્યામાન્ મરકતમણીનુન્મયૂસ્વપ્રહોગાન્ ॥

દૃષ્ટ્વા યસ્યાં વિપણિરચિતાન્ વિદ્રુમાણાં ચ ભંગાન્

સંલક્ષ્યન્તે સલિલનિધયસ્તૌયમાત્રાવશેષાઃ ॥૩૪॥

શ્વર્નાર્નં ઉજ્જયિનીપુરોસમૃદ્ધિ ઘર્ણયદ્વાદ । દ્વારાનિતિ ।

હે મેઘ, ત્વં તાં પુરં ઉજ્જયિનીં આધ્રય । યસ્યાં વિપણિરચિતાન્
દૃષ્ટ્વા સલિલનિધયઃ સમુદ્રાઃ સૌયમાત્રાવશેષાઃ વિવિધરત્નેષુ ગર્ભિતં
યજ્ઞલં સૌયમાત્રં જલમાત્રં અવશેષં અવશિષ્ટં યેષુ તૈ સંલક્ષ્યન્તે
દ્રશ્યન્તે । અર્થાત્ વિવિધપાણિદારરત્નરાશિષુ ગર્ભિતં બહુમૂલ્યપ્રકાશકં
યત્સમુદ્રાણાં જલં તત્ પતેષુ રત્નેષ્વેવ નિવિષ્ટં કિમિતિ પ્રેક્ષકાણાં આશ્ચર્યં જાયતે ।
તાન્ કાન્ કાનિ કાનિ રત્નાનિ રત્નાભૂષણાનિ ક્ત્યાદિ । તરલાઃ તેજોલહરિચોતકાઃ
મનોહરાઃ દ્વારેષુ જટિતા ઘટ્ટપારદગુટિકાસ્તાસાં તારકવત્ પ્રકાશકત્વાત્તાઃ યેષુ
તાન્ । પુનઃ તારાન્ તારકવત્પ્રકાશમાનાન્ તેજોરાશિમનોહરાન્ મહામૂલ્યપ્રદાયકૈર્યુક્તાન્
પતાદશાન્ કૌટિશઃ દ્વારાન્ । કૌટિશઃ શંઘાઃ શુક્રયઃ તાઃ શંઘશુક્તીઃ । શબ્પ-
દ્યામાન્ ઘોલતૃણવત્ દ્યામચ્છાયાયુક્તદરિત્રધર્માન્, ઉન્મયૂસ્વપ્રરોહાન્ ઋર્ણગઠાઃ
ઘટ્ટનિર્ગતાઃ યે મયૂષ્ઠાઃ પ્રકાશકિરણાઃ તેવાં પ્રરોહાઃ લહર્યઃ યેષુ તાન્ પતાદશાન્
કૌટિશઃ મરકતમણીન્ । વિદ્રુમાણાં પ્રવાલાનાં ભંગાઃ શતશઃ પ્રવાલશલાકારાશયઃ,
તાન્ । પતાનિ સર્વરત્નાનિ દૃષ્ટ્વા રત્નાકરાઃ સમુદ્રા પત્ત્વેષ જલમાત્રેણાવશિષ્ટાઃ
કિમિતિ સંલક્ષ્યન્તે દ્રશ્યન્તે । અર્થાત્ ઉજ્જયિન્યાં દૃષ્ટેષુ કૌટિશઃ પાણીદાર-બહુ
મૂલ્યાનાં કૌટિશો રત્નાનાં રાશયઃ નિષ્પન્તે । પતાદશીં સર્વેશ્વર્યસમૃદ્ધિઘનધાન્યા-
વિસિદ્ધિસમ્પન્નાં ઉજ્જયિનીં આધ્રય દૃષ્ટ્વા પશ્યાદપ્રતો વચ્છ ॥૩૪॥

હીરા, હારે તરલ મણીકા સૂતના, શંખ છીપે

ધેરા લીલા મરકત મણી શોભતા છે કરોડો ॥

પર્વાળાના નિરખિ ઢગલા જે પુરીનાં ખખરે

બણે પેશી સલિલ જ ર્યાં સાગરોનાં જળાય ॥૩૪॥

ઉજ્જયિનીની સમૃદ્ધિ અમર્યંતું વર્ણન કરતાં કહે છે હે મેઘ, તું એ ઉજ્જયેન નગરીમાં
જસાવાર થોમીને તેનું અમર્યં ઋદ્ધિસિદ્ધિ સમૃદ્ધિ જોતો જાને. જે નગરીની કુકાનોમાં ઢગલા
મોઢે રાખેલા, રત્નોથી અને તારા જેવા ચળકતા હીરાથી જડેલા, વચમાં વચમાં શુભેલી
પારદની ગોળીયોથી ચમકતા કરોડો હાર, કરોડો શંખ છીપો, રહેજ કાળી અંધવાળા ઉગતા
ખડના જેવા ધેરા લીલા રંગનાં તથા જેમાંથી કિરણોની લહેરૂ શેડ્યું નીકળે છે એવાં કરોડો મરકત
મણિ-પત્રાં તથા કિમતી પરવાળાની ડાંખગોળોના ઢગલા એ અને ખીચાં પાણીવાર અવેરાત જેવાથી
લાગે છે કે બણે સમુદ્રેનું જળ આ રત્નોમાં જ બણે પ્રવેશ્યું હોય તેવાં પાણીદાર કરોડો રત્નો
ઉજ્જયેન નગરીની કુકાનોમાં જોવામાં આવે છે, એવી ઉજ્જયેન નગરીને જોઈ પછી આગળ ચાલો ॥૩૪॥

પ્રયોતસ્ય પ્રિયદુહિતરં વત્સરાજોઽત્ર જઙ્ઘે
 હૈમં તાલદ્રુમવનમભૂદત્ર તસ્યૈવ રાજઃ ॥
 અત્રોદ્ધાન્તઃ કિલ નલગિરિઃ સ્તમ્ભમુત્પાટય દર્પા-
 દિત્યાગન્તૂન્ રમયતિ જનો યત્ર વન્ધૂનમિજઃ ॥૩૫॥

પુનઃ હંજયિન્યાઃ પ્રાચીનેતિદાસેન મહત્વં ચર્ણયન્નાહ પ્રયોતેતિ ।

હે મેઘ, યત્ર યસ્યાં હંજયિનીનગર્યામ્ અવન્તીદેશે વત્સરાજઃ વત્સદેશનૃપઃ
 હવ્યનઃ પ્રયોતસ્ય પ્રયોતનામ્નઃ હંજયિનોભૂપતેઃ પ્રિયદુહિતરં પ્રિયપુત્રીં વાસવદેવતાં
 જઙ્ઘે જઘ્ઘાર । અત્ર દેશે તસ્ય પ્રયોતભૂપતેઃ પથ તાલદ્રુમવનં તાલદૃક્ષાણાં અરણ્યં
 હૈમં સુવર્ણમયં અભૂત । અત્ર પ્રદેશે કિલ અવશ્ય નલગિરિઃ પતન્નામા મહાન
 પ્રચળકાયાઃ પ્રસિદ્ધહસ્તી દર્પાત્ ગર્વપૂર્વકં સ્તમ્ભ ઉત્પાટય ભૂમ્યા ઉદ્ભૂત્ય ઉદ્ધાન્તઃ

જાલોદ્ગીર્ણૈરુપચિત્તવપુઃ કૈશસંસ્કારધૂપે-
 વન્ધુપ્રીત્યા ભવનશિખિભિર્દત્તનૃત્યોપહારઃ ॥
 હર્ન્યેષ્વસ્યાઃ કુસુમસુરભિષ્વધ્વચિન્નાન્તરાત્મા
 નૌત્વા સ્વેદં લલિતવનિતાપાદરાગાંકિતેષુ ॥૩૬॥

પુત્રી પ્રયોત નરપતિની વત્સરાજ હરી તી

આહો તાલદ્રુમ વન હતું સ્વર્ણનું ભૂપતીનું ॥

આહો ગર્વે નલગિરિ ભમ્યો યાસલાને ઉપાડી

યાત્રીઓને હરખ સમજૂ ભોમિયા ત્યાં પમાડે ॥૩૫॥

હવે ઉલ્લેખ નગરીના પ્રાચીન ઇતિહાસથી તેના ગૌરવનું વર્ણન કરતો કહે છે.

હે મેઘ, જે ઉલ્લેખ નગરીના અવન્તી પ્રદેશમાં પ્રયોત નામની ઉલ્લેખના રાજની
 પ્રિય પુત્રી વાસવદેવતાનું વત્સરાજ-વત્સદેશનો રાજા હિલન, હરણ કરી ગયો હતો. આ
 પ્રદેશમાં એ પ્રયોત રાજનું સૌનાનાં તાલદૃક્ષોનું વન હતું. આ પ્રદેશમાં જ પ્રચંડ શરીરવાળો
 મહોન્મત નલગિરિ નામનો હાથી ગર્વ સાથે જાળીનમાં જોડેલા જમરજસ્ટ યાસલાને
 જેથી કાઢી ઉપાડી ચારકાર ભમ્યો હતો. ઐતિહાસિક જનાવોને જાણનારા ભોમિયા માણસો
 ઉલ્લેખના યાત્રા કે દેશાટન કરવા આવનારા દેશદેશતરના બન્ધુઓને ઉપરની અને બીજી
 ઐતિહાસિક સંત્ય ધટનાની વાત કરી ખુશી કરે છે. ॥૩૫॥

કીલે યાતો અહુ નિકળતા કૈશ સંસ્કાર ધૂપે

સત્કાસતો ભવન શિખિનાં નૃત્યથી બધું ભાવે ॥

માર્ગે યાક્યો કસમ સરખી વાન્ય હમ્યો વિષે તં

समन्तात् यन्नाम । यत्र उज्जयिन्यां आगन्तून् देशादनाथं यात्रार्थं देशान्तरादागतान्
बन्धून् प्रजाजनान् अभिन्नः जनः प्राचीनकथाकुशली मार्गदर्शको मनुष्यः इति
उपर्युक्ताभिरन्याभिर्वा कथाभिः रमयति प्रीडयति रंजयति ॥३५॥

हे मेघ, अस्या उज्जयिन्याः कुसुमसुरभिषु पुष्पसमूहैः सुगन्धितेषु, छलित-
वनितापादरागांकितेषु छलिता मनोहरा या घनिताः तरुण्यः तासां पादरागः
स्वरणेषु अलक्तकारुणिमादिरंगैः अंकितानि चिन्हितानि येषु पताद्वेषु हर्म्येषु
घवलगृहेषु जालोद्गोर्णैः जालाः जोळिकाः गवाक्षाः तासां विवराणि ताभ्यः
जालाभ्यः उद्गोर्णाः निःसृताः तैः । केशसंस्कारधूपैः केशानां मूर्धजानां यः
संस्कारः सौगन्ध्यप्रतिपादनक्रिया तदर्थं कृताः सुगन्धितपदार्थानां धूपाः तैः । उपचित
घषुः पुष्टशरीरः । पुनः बन्धुप्रीत्या सुहृत्स्नेहेन भवनाश्रिमिः हर्म्यमयूरैः दत्त-
नृत्यापहारः दत्तः विक्षीर्णः नृत्यं एव उपहारः पूजा अतिथिसत्कारो यस्य सः ।
पुनः अध्वक्षिणान्तरात्मा मार्गपरिभ्रमेण क्लिष्टचित्तः त्वं खेदं नीत्वा भ्रमं नीत्वा
व्यपनीय विभ्रम्य पश्चात् शंकरस्य महाकालस्य स्थानं यायाः इति अग्रे सम्यग्धः ॥३६॥

भर्तुः कण्ठच्छविरिति गणैः सादरं वीक्ष्यमाणः

पुण्यं यायास्त्रिभुवनगुरोर्धाम चण्डीश्वरस्य ॥

धौतोद्यानं कुवलयरजोगन्धिभिर्गन्धवत्या-

स्तोयक्रीडानिरतयुवतिस्नानतित्तैर्मरुद्भिः ॥ ३७ ॥

उपर्युक्तप्रकारेण गतधमरत्वं भर्तुः स्वस्वामिनः शंकरस्य कण्ठच्छविः इति
कण्डस्य एव छविः कतिर्यस्यासी शंकरकण्डकतिसदृशः इयामवर्ण इति गणैः
शंकरस्य गणैः भक्तैः सादरं सम्प्राप्तपूर्वकं वीक्ष्यमाणः त्वं, कुवलयरजोगन्धिभिः
कुवलयानि नीलकमलानि तेषां रजः परागः तद्गन्धिभिः तस्य गन्धयुक्तैः । पुनः
गन्धवत्याः युवतीनां स्नानेन सुगन्धयुक्तायाः सिम्प्रातद्याः स्तोयक्रीडानिरतयुवतिस्नान-

हे मित्र, गौणीयुमाथी नीलगता वाणने सुगन्धी जनावता धूप वडे पुष्ट यथेष्टे,
मित्राभ्यारीनी प्रीतिथी धरना पाणेषा भोरसाभ्योना नायथी सत्कार-प्राप्तो अने पथ
हापवाथी याकी गथेष्टो अवेो तु, आ उज्जने नगरीना पुष्पोना सुगन्धी गढेको रहेला, अतुर
जुवान श्रीभोना पगमा पाडेला जणताना वाटणी रंगना अने साभना साध रंगना
त्रान्वाथी शाभता, आस सांथे पार्तु करता निशण भक्तोभा विभ्रागे आर्धयाड उतारी
पछी अगवान महाकाण शंकरना मर्दि तरु जणे ॥ ३६ ॥

जोवातो सादर गणवडे स्वाभिना कंठ जेवो

जणे धाम त्रिभुवन शुद्ध पार्वतीना पतीनुं ॥

वायूभ्योथी कृमण रंगना व्याप्त उद्यानवाणुं

पाशुी क्रीडा भगन युवती स्नानना गर्ध वाणो ॥३७॥

તિક્તઃ સેાયસ્ય જલસ્ય યા ક્રીડા તસ્યાં નિરતાઃ મન્નાઃ યુયતયઃ તાણાં સ્નાનૈઃ
તિક્તસ્વાદુષ્પુરમયઃ યેષાં સૈઃ । પતાદૃશૈઃ અરુદ્ધમિઃ પથનેઃ ધૌતોદ્યાનં ધૌતં વ્યાતં
ઉદ્યાનં ધનં યસ્યાસૌ તં । ત્રિભુવનગુરોઃ સ્વર્ગમૃત્યુપાતાલલોકાનાં સ્વામિનઃ
ત્રિલોક્યનાથસ્ય ચંદીશ્વરસ્ય પાર્ષતીપતેઃ પુણ્યં પવિત્રં કલ્પપાપહારિ ધામ ધર્મેભવનં
મંદિરં યાયાઃ ગચ્છેઃ ॥૩૭॥

અપ્યન્યસ્મિન્ જલધર મહાકાલમાસાદ્ય કાલે

સ્થાતવ્યં તે નયનવિપયં યાવદત્યેતિ ભાનુઃ ॥

કુર્વન્ સંધ્યાવલિપટહતાં શૂલિનઃ શ્લાઘનીયા-

મામન્દ્રાણાં ફલમવિકલં લપ્સ્યસે ગર્જિતાનામ્ ॥૩૮॥

દ્વર્ત્તી મહાકાલમન્દિરે પુણ્યપ્રાપ્તિર્ધર્ણયન્નાહ । અપ્યન્યેતિ ।

હે મેઘ, અગ્યસ્તિન્ અપિ કાલે કસ્મિન્ચિદપિ સમયે મધ્યાહ્નાદૌ મધ્યાહ્નેનાસરે ત્વા
મહાકાલાયતનં માસાદ્ય પ્રાપ્ય યાવત્ ભાનુઃ સૂર્યઃ સૈ તવ નયનવિપયં દ્રક્ષ્યથ ન
અત્યેતિ ન અતિક્રામતિ ન અસ્તંગચ્છતિ તાવત્ કાલં તત્ર ત્વયા સ્થાતવ્યં રહિતવ્યં ।
સંધ્યાવલિપટહતાં કુર્વન્ પ્રતિદિનં સંધ્યાયાં સાપંકાલે શૂલિનઃ મદ્દાદેવસ્ય
સંપાદમાનઃ ચલિઃ પૂજાનૈષેષાદિવિધિઃ સર્વવિધિઃ શ્લાઘનીયાં પ્રશસ્ત્યાં સુંદરાં
પટહતાં પટહઃ સેરો નગારાં નામકલાદ્યવિશેષઃ તદ્માવં કુર્વન્ આમન્દ્રાણાં ગંભીરાણાં
ગર્જિતાનાં અવિકલં સમસ્તં ફલં લપ્સ્યસે પ્રાપ્સ્યસે ॥૩૮॥

હે મિત્ર, તું ઉજ્જૈન નગરીમાં આગળ ચાલીશ ત્યારે પેતાના ઇષ્ટદેવ શંકરના ગળાનાં
જેવા રંગના આ મેઘ છે એમ કહી શંકરના ગણો-અકતો તારા પ્રત્યે માનથી જોશે નીલ કમલનાં
પરાગની સુંગધવાળા, તથા સુંગધમય થયેલી એવી સિખા નદીના જળમાં નહાવાની રમતમાં
મગ્ન થયેલી જુવાન, સ્ત્રીઓના નહાવાથી કંઠવા સ્વાદવાળા બનેલા વાયુઓ વડે જેના
બગીચાઓ આખી રહ્યા છે એવા, ત્રણે લોકના શુર ઇષ્ટદેવ ત્રણે લોકમાં પ્રગુણ પાવ્તીના
પતિ શ્રી મહાકાલેશ્વર બગવાન શંકરના પવિત્ર પ્રુષ્ઠધારી એવા મંદિરમાં જાજે ॥૩૭॥

‘ જો બહેલો તું જળધર મહાકાળના મંદિરે જ

થાલી’ જાજે રવિ નયનથી દૂર-થે અસ્ત પામે ॥

સંધ્યાટાણે શિવ જલિ સમે તું નગારાં જનીને

પ્રેમે સાંડે ફળ સરસ તું પામશે ગર્જનાતું ॥૩૮॥

હે મેઘ તું બગવાન મહાકાળને મંદિરે જાવો જાવો પછી શરૂ કે ગમે તે વખતે
પહોંચ તરત ત્યાંથી વધો જામણ માં, પણ સરજ આથમી જાય ત્યાં સુધી સંધ્યાટાણા સુધી ત્યાં
રોકાઈ જાજે. કારણ સંધ્યાટાણે બગવાન શંકરને પૂજા નૈવેદ્ય આરતી યાચ ॥ ત્યારે નગારાં
વાગે ॥ તે કામ સુંદર રીતે તું કરજે, તેથી તે આજે સુધીમાં જે ગંભીર ગર્જનાઓ કરી
દેશે તેનું સંપૂર્ણ ફળ પ્રુષ્ઠ તું મેળવીશ ॥૩૮॥

પાદન્યાસકળિતસનાસ્ત્ર લીલાવધૂતૈ

રત્નચ્છાયાચિતવલિભિશ્ચામરૈઃ ક્લાન્તહસ્તાઃ ॥

વેશ્યાસ્ત્વત્તો નચપદસુખાન્ પ્રાપ્ય વર્ષાગ્રવિન્દુ-

નામોક્ષ્યન્તે ત્વયિ મધુકરશ્રેણિદીર્ઘાન્ કટાક્ષાન્ ॥૩૧॥

શ્વર્ગની મહાકાલમન્દિરે પેદ્ધિકફલપ્રાપ્તિમપ્યાહ । પાદેતિ ।

હે મિત્ર, તથા મહાકાલમન્દિરે તદા સંધ્યાસમયે પૂજાવસરે વેશ્યાઃ સ્ત્રિયઃ
દેવવિલાસિન્યઃ ત્વયિ કટાક્ષાન્ મોક્ષ્યન્તે ભવન્ત' કટાક્ષે. અવલોકયિષ્યન્તિ રતિ
વર્ણયતિ । પાદન્યાસકળિતરસનાઃ પાદન્યાસૈઃ ચરણનિક્ષેપૈઃ કળિતાઃ સ્વનિતાઃ રસનાઃ
કટિમેચલાઃ પાદક્ષાંઘ્રરાઃ યાસાં તાઃ । લીલાવધૂતૈઃ લીલયા વિશેષાભિનયેન અગ્રધૂતૈઃ
આન્દોલિતૈઃ । રત્નચ્છાયાચિતવલિભિઃ રત્નાનાં છાયાભિઃ ક્ષોભાભિઃ ચચિતા વ્યાપ્તા
ઘલયઃ વણ્ઠા યેવાં તૈઃ । વલિશ્ચામરવદ્વૈવિ ગૃહદ્વાર પ્રસંચયે ॥ પતાહરીઃ 'ચામરૈઃ
ક્લાન્તહસ્તાઃ મુદુશ્ચામરાણાં વિશેષલીલયા આન્દોલનેન ક્લાન્તાઃ શાન્તા હસ્તાઃ યાસાં
તાઃ વેશ્યાઃ દેવવિલાસિન્યઃ ત્વત્તઃ ત્વત્સમીપાત્ નચપદસુખાન્ ઘણ્ણમહત્તનસક્ષત-
સ્થાનસુખકારિણઃ વર્ષાગ્રવિન્દૂન્ પ્રથમજલક્રાન્તાન્ આસાદ્ય પ્રાપ્ય તાઃ મધુકરશ્રેણિ-
દીર્ઘાન્ અમરાણિગુહ્યતરાન્ કટાક્ષાન્ ત્વયિ મોક્ષ્યન્તે ભવન્ત' કટાક્ષેઃ
અવલોકયિષ્યન્તિ ॥૩૧॥

પેની પ્રપૂજ્યે રણુકતિ કટી મેખળા ચિત્ર નૃત્યે

રત્નો એડ્યાં સરસ ચમરે ઢાળિ યાકી ગયેલી ॥

વેશ્યા પામી નખસત વિષે વૃદ્ધિનાં બિંદુ તૂંથી

બણે હાથું મધુકર તણી ફેંકશે તે કટાક્ષ ॥૩૬॥

હવે મહાકાળના મંદિરે આ લોકનું સુખ પણ તુને મળશે એમ કહે છે.

હે મિત્ર, આ મહાકાળના મંદિરમાં પગના પછાટથી જેની કટિમેખળા અને પગનાં ઝાંઝર
રણુકારા કરે છે એવી અને જડેલાં રત્નોના પ્રકાશથી શોભતા રંગવાળાં ચામર અમુક
પ્રકારના અભિનય સાથે ઢોળવાથી જેના હાથ યાકી ગયા છે એવી, વેશ્યાઓ દેવવિલાસિની
ઓઓ, પ્રિયના નખના ક્ષતવાળાં અંગને સુખ આપનારા, તે વરસાવેલાં જળના નવા
છાંટાઓ પોતાપર પડવાથી બમરાની હાથું જેવાં કટાક્ષથી તારી સાથું જશે. ॥૩૬॥

પશ્ચાદુચ્ચૈર્ભુજતરુવનં મળ્હેનામિલીનઃ

સાન્ધ્યં તેજોવિકસિતજપાપુષ્પરક્તં દધાનઃ ॥

નૃત્યારમ્ભે હર પશુપતેરાદ્રનાગાજિનેચ્છાં

શાન્તોદ્વેગસ્તિમિતનયનં દૃષ્ટમક્તિર્ભવાન્યા ॥૪૦॥

શ્વાની ગૌરીસમાધાનપ્રકારાન્તરમગ્ધાદિ । પશ્ચાદિતિ ।

હે મેઘ, પશ્ચાત્ થલિપૂજાડરાર્તિક્રિયાસમયે પટદરૂપાં કર્ણમધુરગર્જના
વિકરણાન્તરં પશુપતેઃ શંભોઃ નૃત્યારંભે તાણ્ડવપ્રારંભે નતનાંબસરે ઉચ્ચૈ-
ર્ભુજતરુવનં ઇત્યેઃ ઋષ્યેકૃતાઃ મુજા પપ્તરઘઃ તેષાં યનં મળ્હેન મળ્હલા
કારેણ પ્રતિબિમ્બેન અમિલીનઃ અમિલીનઃ । પુનઃ વિકસિતજપાપુષ્પરક્તં વિકસિતં
હૃદિદ્રં યજ્જપાકુસુમં તદ્વત્ રક્તં લૌહિત્યં સાન્ધ્યં સંધ્યાકાલોતં તેજઃ
દધાનઃ વિભ્રાણઃ । પુનઃ શાન્તોદ્વેગસ્તિમિતનયનં શાન્તઃ ઉદ્વેગો ગજચર્માવલોકનમયં
યયોસ્તે અતઃ પવ સ્તિમિતે નિશ્ચલે નયને યસ્મિન્ ૧ મૅણિ યથા સ્યાત્ તથા ભવાન્યા
પાર્થિવ્યા દૃષ્ટમક્તિઃ દૃષ્ટા મક્તિર્યસ્ય સઃ । દૃશઃ ત્યં આદ્રનાગાજિનેચ્છાં હર । આદ્રં
શોણિતાદ્ર યત્ નાગાજિનં તસ્ય ર્ચ્છાં ચઘિરઙ્ગિગજાસુરચર્મામિલાપં હર પ્રોપય
પૂત્ય ॥ ૪૦ ॥

ઉંચા હાથો તરુવન સમા માં પછી લીન થાતો

સંધ્યાટાણે છુતિ નવ જપા પુષ્પ જવી ધરીને ॥

નૃત્યારંભે અજ્ઞન શિવનું પૂર્ય ઈચ્છા પદ્માળી

જેશે તુંને સ્થિર નયનથી પાર્વતી ભક્તિવાળો ॥૪૦॥

હે મેઘ, ભગવાન મહાદેવની પૂજા આરતી સમયે સુંદર ગજનાથી નગારાતું કામ કર્યાં
પછી ભગવાન શંકરના તાંડવ નૃત્યના આરંભ થયે શંકરે ઉંચા કરેલા હાથરૂપી વૃક્ષોના વનમાં
ગોળાકાર પ્રતિબિમ્બ રૂપે રહેલો એવો, તથા ખીણેલાં જસુદ્ધનાં કુલ જેવું સંધ્યાટાણાનું લોહી
જેવું લાલચોળ સ્વરૂપ ધારણ કરતો એવો, શંકર પહેરેલા હાથીના આમળાને જેવાનો ઉદ્વેગ
મટવાથી સ્થિર નેત્રે જોઈ રહેલાં પાર્વતીયે-જેની ભક્તિ જોઈ એવો તું શંકર પહેરેલા
ગજચર્માને બીનું તથા લોહી ટપકતું લાલ કરવાની શંકરની ઈચ્છા પૂરી કર. અર્થાત તું
સંધ્યાટાણાનું લાલ હીંગળા જેવું સ્વરૂપ ધારણ કરી, નૃત્ય કરતા શંકરની આરંભર
ક્રીડાનાની પેઠે ધેરી બેસીશ એટલે શંકર પહેરેલા ગજચર્મા ઉપર લાલ પ્રતિબિમ્બ પડતાં
અને તેના પર તું વરસાદના ઝાંટા નાખીશ એટલે તે બીનું યાશે એટલે તે લોહીથી
તરખોળ થયું હોય એવું દેખાશે. તેથી ગજસરને તરતમાં હણીને તેનું તાણું ચર્મ શંકર
પહેર્યું છે એવો ભાસ તેને યાશે તે દ્રવ્ય જેવાથી પાર્વતીનો ગભરાટ ઉદ્વેગ થાત થશે
અને એ રીતે તારી ભક્તિ જોઈ પાર્વતી પણ તારા ઉપર પ્રસન્ન થાશે. ॥૪૦॥

ગચ્છન્તીનાં રમણવસતિં યોષિતાં તત્ર નક્તં

રુદ્ધાલોકે નરપતિપથે સૂચિમેધૈસ્તમોભિઃ ॥

સૌદામિન્યા કનકનિકષસ્તિગ્ધયા દર્શયોર્વી

તૌયોત્સર્ગસ્તનિતમુખરો મા સ્મ ભૂર્વિક્ષવાસ્તાઃ ॥૪૧॥

હે મેઘ, તત્ર ડજ્જયિન્યાં નક્તં રાત્રી સૂચિમેધૈઃ અતિગદ્ગતૈઃ તમોભિઃ અન્ધકારેઃ રુદ્ધાલોકે રુદ્ધઃ નિરુદ્ધઃ સ્તમ્ભિતઃ બાલોક્કઃ દૃષ્ટિપ્રસારઃ યસ્મિન્ સઃ તસ્મિન્ પટ્ટાદશે નરપતિપથે રાજમાર્ગે રમણવસતિં બહુભાવાસં ગચ્છન્તીનાં પ્રયાન્તીનાં કનકનિકષસ્તિગ્ધયા કનકસ્ય નિકપઃ અતિકૃષ્ણઃ કસોટી પાષાણઃ તસ્યોપરિ કૃતા યા સ્તિગ્ધા પ્રકાશમાનો રેલા યયા, સ્વર્ણરેખાયુક્કસોટીપાષાણ મનોહ્રયા સૌદામિન્યા વિદ્યુતા ઉર્વોમ્ પૃથ્વીં વર્ણય ગમનમાર્ગં દર્શય । તદ્વા વિદ્યુતા માર્ગદર્શનસમયે તૌયોત્સર્ગસ્તનિતમુખરો મા સ્મ ભૂ, તૌયસ્ય જલસ્ય વત્સર્ગઃ છાંદનં તદ્યુક્તં યદ્ સ્તનિતં ગર્જનં તેન મુખરઃ ઘાચલઃ શન્દાયમાનઃ મા સ્મ ભૂઃ । ક્રુતઃ વૃષ્ટ્યા ગર્જિતેન ચ તાઃ યોષિતાઃ વિપ્લવાઃ મીરવઃ સ્યુઃ ભવિષ્યન્તિ । અથવા તાઃ વિપ્લવાઃ મીરવઃ સન્તિ, પુનઃ અન્ધકારં તાઃ મયાકુલાઃ કુર્ષન્તિ તદ્વા તવ વૃષ્ટ્યા ગર્જનયા ચ વિશેષમયાકુલાઃ ભવિષ્યન્તિ, ભતસ્ત્વં તાઃ વિદ્યુતા રાજમાર્ગં વર્ણયન્ વર્ષણયુક્તાં ગર્જનાં મા કુરુ ॥ ૪૧ ॥

રાતે જાતી પ્રિય સદનમાં ત્યાં સ્થિતો રાજમાર્ગે

રૌઢ્યાં જ્યોતિ નયન રજની ધૌર ઐ અન્ધકારે' ॥

સૌના જેવી વિજળિ ઝળકારે' જ દેખાડ્ય માર્ગ

ખીશે સ્ત્રીઓ વરસિશ અને કાંઈ ગજીશ જો તું' ॥ ૪૧ ॥

હે મેઘ, ત્યાં ઉજ્જેન નગરીમાં મેઘથી અંધારી રાતે સળી સંચરે નહીં એવા ઘાટા અંધારાથી કાંઈ જોઈ શકાતું નથી એવા રાજમાર્ગે ચોતાના પ્રિય પાસે જાતી સ્ત્રીઓને હસોટીનાં લીસા કાળા પત્થર ઉપર સોનાના હસના ઘોંટા હોય તેવા વિજળીના ઝળકારા કરીને માર્ગ બતાવજો સારે ભલે થઈને તું ખાણી ખાંડીય માં અને ગર્જના પથુ કરીશ માં. તેમ કરવાથી તે સ્ત્રીઓ ખીશે તે સ્ત્રીઓ ખીડથુ તો છે તેમાં રાતના અંધારાથી તે વધુ ખીલી હશે તેમાં તું વરસીને ગાજીશ તો ધણી જ બધા ખામશે. ગજરાઈ જશે માટે યુગ્મે રહી વીજળીના ઝળકારાથી માર્ગ બતાવજો ॥ ૪૧ ॥

તાં કંસ્યાંચિદ્ ભવનવલભૌ સુષપારાવતાયાં
 નીત્વા રાત્રિં ચિરવિલસનાત્ સ્થિત્ત્રવિદ્યુત્કલત્રઃ ॥
 દૃષ્ટે સૂર્યે પુનરપિ ભવાન્ વાહયેદધ્વશેષં
 મન્દાયન્તે ન સ્વલ્પ સુહૃદામભ્યુપેતાર્થકૃત્યાઃ ॥૪૨॥

દ્વાતી અગ્રતો ગમનાય મેઘં અમ્યર્થયગ્રાહ । તામિતિ ।

હે મેઘ, ચિરવિલસનાત્ ચિરં बहुसमयपर्यन्तं તથા સહ વિલસન્ વિલાસઃ ક્રીડા
 તસ્માત્ સ્થિત્ત્રવિદ્યુત્કલત્રઃ સ્થિત્ત્રા આસ્તા વિદ્યુત્ પચ કલત્રં પ્રિયા यस્ય સઃ મધાન્
 કંસ્યાંચિત્ સુષપારાવતાયાં સુષાનિ નિદ્રાપિતાનિ પારાવતાનિ યસ્યાં સા તદ્વાં
 મયનવલભૌ સૌઘવલગૃહોપરિભૂમિકાયાં તાં રાત્રિં નીટ્યા સૂર્યે દૃષ્ટે સતિ સૂર્યોદયે
 જાતે સતિ પુન અપિ અધ્વશેષં વાહયેત્ અવશિષ્ટં માર્ગે હલ્લ ધયેત્ તતઃ પુનઃ
 પ્રયાણ કુરુ । સુહૃદાં મિત્રાણાં અભ્યુપેતાર્થકૃત્યાઃ અભ્યુપેતં સ્વીકૃતં અર્થકૃત્યં
 નિર્ધારિતકાર્યં યૈસ્તે, અંગીકૃતકાર્યનિષ્પાદનોત્સુકા પુકપાઃ ન મન્દાયન્તે ન
 શિથિલીભવન્તિ ન વિલપ્ન્તે ॥૪૨॥

તસ્મિન્ કાલે નયનસલિલં ચૌપિતાં લ્પિડતાનાં
 શાન્તિ નેયં પ્રણયિભિરતૌ વર્ત્મ માનોસ્ત્યજાશુ ॥
 પ્રાલેયાલ્લં કમલવદનાત્ સૌપિ હર્તુ નલિન્યાઃ
 પ્રત્યાવૃત્તસ્ત્વયિ કરુધિ સ્યાદનલ્પાભ્યસૂચઃ ॥૪૩॥

પારેવાંચો ભવન છત્રમાં ન્યાં સુતાં છે સુખેથી
 ગાળી રાત્રી બહુ રમણથી ખિન્ન વિદ્યુત્ વધ થી ॥
 બાહી માર્ગે વિચર જલદી સૂર્ય જગ્યા પછીથી
 રેનેહી કાર્યો લઈ શિર વિષે થાય ઢીલા ન મરો ॥૪૨॥

હે મેઘ ધણે વખત તારી સાથે વિલાસ કરવાથી તારીન્ની વીજળી પણ ચાકી ગઈ
 હશે એટલે તુ પછીથી આખી રાત અનન્યુંબી મહાનેની અગાશીવાળી છાંયીયો કે જ્યાં
 પારેવાં પોતપોતાના માળામાં સુતાં હશે ત્યાં આખી રાત રહી સરજ જગ્યે ફરી આગળ જવા
 માટે માર્ગે ચાલતો થાજે. દારજુ રવીકારેલા કામ કરવામાં ઉત્સાહી પુરુષો મિત્રોનું કામ માથે,
 લીધા પછી તે પાર ખાકવામાં ઢીલા પડતા નથી ॥૪૨॥

માંનૂ જગ્યે નયનજલને ખંડિત સ્ત્રીજનોના
 પ્રેમીઓયે સમન કરવા સૂર્યનો માર્ગ છોડ્ય ॥
 લૂલા આંસુ નલિનિ સુખથી સૂર્ય આંખે ફરીને
 તેનાં જો તું ફિરજુ અટકાવીશ તો કાપશે તે ॥૪૩॥

હે મેઘ, તસ્મિન્ શાલે પ્રભાતસમયે તવ પ્રયાણસમયે પ્રણયિભિઃ ઘટ્તમૈઃ
ચણ્ડિતાનાં મુક્તાનાં ચોપિતાં સ્ત્રીણાં નયનસલિલં નેત્રજલં શાંતિ નેયં શમનીયં સ્યાત્,
અતઃ કારણાત્ ત્વં ભાનોઃ ઘર્ત્મ સૂર્યસ્ય માર્ગે આશુ શીઘ્રં ત્યજ્ય સૂર્યાચ્છાદકો મા
મ્ । સોપિ ભાતુઃ અપિ નલિન્યાઃ પદ્મિન્યાઃ કમલવદનાત્ પશ્ચવશ્રાત્ પ્રાલેપાન્
પ્રાલેયં તુપારં તદેવ અન્નં ઘટ્તુ જલં ઇતું પ્રત્યાવૃત્તઃ પુનરાગતઃ ત્વયિ કરરુધિ
કિરણરોચિનિ સતિ અનુપામ્યસૂયઃ અનુપા અધિકા અમ્યંસૂયા વિદ્વેપઃ પ્રકોપઃ
યસ્યાસૌ સ્પાત્ મવિપ્યતિ ॥૪૩॥

ગમ્મીરાયાઃ પયસિ સરિત્થેતસીવ પ્રસન્ને
છાયાત્માપિ પ્રકૃતિસુભગો લપ્સ્યતે તે પ્રવેશં ॥
તસ્માદસ્યાઃ કુમુદવિશદાન્યર્હસિ ત્વં ન ધૈર્યા-
ન્મોઘીકર્તુ ચતુલ્લશફરોદર્તનપ્રેક્ષિતાનિ ॥ ૪૪ ॥

હવાનીં માર્ગે આગતાયાઃ ગમ્મીરાનામ નદીરૂપિણીનાયિકાયાઃ સંયોગલાભં
ચર્ચયન્નાહ । ગમ્મીરેતિ । હે મેઘ, કસ્યચિત્ પ્રકૃતિસુભગસ્ય સ્વમાયસુન્દરસ્ય
પુરુષસ્ય છાયાત્માપિ શિશ્રાદિલિખિતરૂપમપિ ગમ્મીરાયાઃ અપ્રકટિતમતૌભવાયાઃ
સ્ત્રિયાઃ પ્રસન્ને પ્રીતિયુક્તે સતુરાગે ચેતસિ મનસિ પ્રવેશં લભતે પ્રવિશતિ ।
તદ્વત્ તવ માર્ગે આગતાયાઃ ગમ્મીરાનામ નદ્યાઃ પ્રસન્ને અતીવ નિર્મલે પયસિ
જલે પ્રવાહે સે તવ પ્રકૃતિસુભગઃ સ્વમાયસુન્દરઃ છાયાત્માપિ છાયાસ્વરૂપી
આત્મા અપિ પ્રવેશં લપ્સ્યતે પ્રવેશં પ્રાપ્સ્યતે । તસ્માત્ છાયાદ્વારા ગમ્મીરાયાઃ
ત્રય સ્ત્રિયાઃ પ્રવાહે ત્વયા લઘ્વસંયોગત્વાત્ અરયાઃ કુમુદવિશદાનિ કમલવત્

હે મેઘ, સવારે તારા વિદાય થવાને વખતે સુખ'ના હૃદયની આડે આવીશ માં, જટ
શ્વાના ધાન્ડે, કારણ વહાલાઓએ ખંડિત કરેલી સ્ત્રીઓની આખું ઉપર સુખ'નો તકડો
ડાવ'થી આખુંનાં પાણી જટ મુકાઈ નામ એમ તેઓ કહેછી હોય છે, તેમ આપમ્મા પછી
પાછો ઉગતો સૂરજ પોતાની સ્ત્રી પદ્મિની કમળવેલના મુખ ઉપર નમરેલાં (પાન અને ફુલપર
જાતના ખાએલાં) પાણીના બિંદુઓ રૂપી આંસુને સુમાવવા માટે પોતાનાં કિરણ રે'શ્વાની
તાવળમાં હશે તેમાં તું સૂચ' આડે આવી વિદાય બનીશ માં, તેમ કરીશ તો સૂરજ
તારા પર ધણે રાજ કરશે કેપરે ॥૪૩॥

ગંભીરાનાં વિશદ બળમાં પ્રેમિ જેમ પ્રિયામાં
છાયા રૂપે મનહર જ તું પામશે ત્યાં પ્રવેશ ॥
માટે આનાં કમળ સરખાં વહ એ પ્રેક્ષિતોને
મત્તેયોનાં નિષ્ફળ ન કરજે ધૈર્યથી બિંદુ છાંટી ॥ ૪૪ ॥

પ્રકાશિતાનિ મુકાસમાનકાંતિયુક્તાનિ ચટુલશફરોદ્વર્તનપ્રેક્ષિતાનિ ચટુલાનિ
 ચંચલાનિ ગમનાગમનક્રિયયા અસ્થિરાણિ શફરાણાં મત્સ્યાનાં ઉદ્વર્તનયુક્તાનિ
 પ્રેક્ષિતાનિ ચપલમત્સ્યપરાવર્તવિલોકિતાનિ ત્વદાગમનેન ઘણંચિન્દુપ્રપાતેત્સુકાનિ
 મોઘોકર્તું નિષ્ફલાનિ નિરુત્સાદાનિ કર્તું ન ઈર્હસિ । ધૈર્યાત્ શ્વપ્સમયં
 ધૈર્યમવલંબ્ય ઘૃપ્યા સફલોદ્ભવા પશ્યાદમ્ભો યાયાઃ ॥ ૪૪ ॥

તસ્યાઃ કિંચિત્ કરધૃતમિવ પ્રાપ્તવાનીરશાલં
 હૃત્વા નીલં સલિલવસનં મુક્તરોઘોનિતં ॥
 પ્રસ્થાનં તે કથમપિ સરલે લમ્બમાનસ્ય ભાવિ
 જ્ઞાતાસ્વાદો વિપુલજવનાં કો વિહાતું સમર્થઃ ॥ ૪૫ ॥

૧. હવાનીં ધ્રુવોપિ તસ્યા વિલાસૈઃ પયોદ પ્રલોમયગ્રાહ । તસ્યા ઇતિ ।
 હે સપ્તે, હે મિત્ર પ્રાપ્તવાનોરશાલં પ્રાપ્તાઃ વાનીરકાયાઃ વૈતસશાલાઃ પથ
 હસ્તાઃ યસ્ય તત્ । અતઃ પથ કિંચિત્ શિથિલં જંદવેગધત્ । અતપથ કરધૃત
 ઇવ હસ્તામલમિતં ઇવ સ્થિતં । નીલં અગાધત્વાત્ કૃષ્ણભાસં । પુનઃ મુક્તરોઘો-
 નિતમ્બં મુક્તઃ નમ્રઃ રોઘઃ તટપ્રદેશ પથ નિતમ્બઃ કટિપશ્ચાદ્ભાગઃ યેન તત્
 પતાદશં તસ્યા । ગમીરાયાઃ સલિલં પથ વસનં પાતીયવલ્લં હૃત્વા પશ્યાત્-
 કૃત્ય લંબમાનસ્ય અધોગતસ્ય તે તથ પ્રસ્થાનં ગમનં પ્રયાણં કથમપિ મહતા
 કષ્ટેન ભાવિ । જ્ઞાતાસ્વાદઃ આસ્વાદિતરસઃ સન્ વિપુલજવનાં વિપુલા વિસ્તીર્ણાં
 પુણ કલિતદી યસ્યાસ્તાં છિન્નં વિહોતું કઃ પુરુષઃ સમર્થઃ સ્યોત્ ન કોપિ ॥ ૪૫ ॥

હે મેઘ, જંબીર સ્વભાવની પોતાના મનમાં હિપ્ત યથેલા કામને બહાર ન
 જથાવા દેતી એવી સ્ત્રીના પ્રીતિવાળા મિત્રમાં સ્વાભાવિક રીતે જ રૂપાળા
 યુરુધ્વુ ઝખીમાં આજબેહુ રૂપ પ્રવેશે છે તેમ તને રસ્તામાં આવતી જંબીર નામની
 નદીના નિર્મળ જળમાં સ્વાભાવિક રીતે કુંદર એવો તારી ઝંપા રૂપી આત્મા
 પેસશે. એ રીતે તારા અને નદીનો પતિ પત્ની રૂપે સંયોગ થવાથી, કમળની પેઠે
 પ્રકાશતા મેલી જેવી પ્રીતિવાળાં, તારા આવવાથી વરસાદના ઝાટાની આશયે ખાધું
 વાળાને તારા તરફ જોતાં, ચંચળ માણસનાં અવલોકનોને નિરાશ કરીશ માં. થોડીવાર
 થોભી જઈને તેનાપર વરસાદ વરસાવીને પછી આગળ જાજે. ॥ ૪૪ ॥

તેનૂં કાંઈ જુઝમ કરધર્યું, નેતરે હાન્યવાણું
 ખેંચી કાળા જળ વસનને લકતકઠો નિતંબ ॥
 તારૂં યાશે ગમન જ વિલંબે સપ્તે સ્વાદ આપી
 સ્વાદશાતા વિપુલ બધના કાણુ છેડે પ્રિયાને ॥ ૪૫ ॥

ત્વન્નિષ્પન્દોઽચ્છસિતવસુધાગંધસમ્પર્કરમ્યઃ

સોતોરંધ્રધ્વનિતસુભગં દંતિભિઃ પીયમાનઃ ॥

નીચૈર્વાસ્યત્યુર્પજિગમિપોર્દૈવપૂર્વં ગિરિં તે

શાન્તો વાયુઃ પરિણમયિતા કાનનોદુમ્બરાણાં ॥૪૬॥

દ્વાનીં અનુકૂળધાયોરા'લેપ' સૂચયન્નાહ । ત્વન્નિતિ ।

હે મેઘ, ત્વન્નિષ્પન્દોઽચ્છસિતવસુધાગંધસમ્પર્કરમ્યઃ તથ યઃ નિસ્યન્દઃ જલ ઘર્ષણ' તેન ઉચ્છ્વસિતાયાઃ વાષ્પ' ઉદ્ભવ'સ્યાઃ વસુધાયાઃ સુ'ગંધસ્ય સંસર્ગેન રમણીયઃ મનોહરઃ । પુનઃ દંતિભિઃ દસ્તિભિઃ સોતોરંધ્રધ્વનિત સુભગં સોતસાં રન્ધ્રાણિ નાસિકા છિદ્રાણિ તૈઃ યત્ ધ્વનિતં શ્ચિદ્ત' તેન સુભગં મનોહરં યથા સ્યાત્ તથા પીયમાનઃ । પુનઃ કાનનોદુમ્બરાણાં ઘનેષુ સ્થિતા લદુમ્બરવૃક્ષા તેષાં ફળાનિ હંબરાણિ અંજીરાણ પરિણમયિતા પાચયિતા પક્વાનિ કુર્ષન્ પતાદશઃ શાન્તઃ શીતલઃ વાયુઃ દૈવપૂર્વં ગિરિં દૈવગિરિ નામાનં પર્યત પ્રતિ જિગમિવોઃ પિયાસોઃ ગન્તુશુત્કસ્ય તે તથ નીચૈઃ વાસ્યતિ શનૈઃ શનૈસ્ત્વાં યોજયિષ્યતિ । ૪૬॥

હે મિત્ર કઠિ ઉભેલા નેતરનાં આડશી હાથવાળું, તેથી કંઈક ધીમા વેગવાળું થવાથી જાણે કેમ કોઈએ હાથથી પકડી રાખ્યું હોય એમ લાગતું, યથા ઉગ્રાથને લઈ કાળું બમર દેખાતું, ઉપાડો કરેલ છે કહિનેા પ્રદેશ રૂપી નિતંબ ભાગ જેણે એવું તે ગંભીરા નદીનું પાણી રૂપી વસ્ત્ર ખેંચી લઈને નીચે આવેલો એવો તું હાંથી બહુ મુશોલીએ પ્રપણુ કરી શકીશ એમ માનું છું. ખસી ગયેલાં લુગડવાળો ક્ષણની નીચેનો ભાગ જેનો પુષ્પ અને ઘાટીયો છે એની સીને કંચો પુરુષ તથા સ્ત્રી ॥ ૪૫ ॥

તારે વધ્યે ઉપચતિ મહી ગંધ સંસર્ગવાળો

પીવાતો જ સ્વર મધુરથી સુંદરથી હાથિઓની ॥

ધીમે વાસ્યે પવન ગિરિ કાર્યે જતા દેવના ભાં

કડો તૂને, જટ પકવતો જાંબરાને વનોનાં ॥૪૬॥

હે મિત્ર તુ દેવગિરિ તરફ જવાની તૈયારી કરીશ તારે, તે વરસાવેલું પાણી પડવાથી પૃથ્વીમાંથી નિકળતી ઉની સુગંધ સાથે લગવાથી મનને આનંદ આપનારો, સુગંધના ઉદ્ભોમાંથી જે ચન્દો નિકળે છે તેથી સુંદર લાગતો હાથિઓ સુંદર વાટે પીયે છે-મુઠિ છે-ખેંચે છે અને પછી પાછો કાઢે છે એ ક્રિયાવડે યથા ચન્દોથી સુંદર દેખાવ જ્યાં યદ રહ્યો છે એવો અને જગતોનાં હંમરાનાં રૂળને પકવતો એવો શીતળ પવન તુને ધીમે ધીમે વાહર નાખશે ॥૪૬॥

તત્ર સ્કન્દં નિયતવસતિં પુષ્પમેધીકૃતાત્મા
પુષ્પાસારૈઃ સ્નપયતુ ભવાન્ વ્યોમગંગાજલાદ્રૈઃ ॥

૧૮ રક્ષાહેતોર્નવશશિભૃતા વાસવીનાં ચમુના-
મત્યાદિત્યં હૃતવહમુખે સંભૃતં તદ્વિ તેજઃ ॥૪૭॥

શ્વાનીં તત્ર દેવગિરૌ સ્કન્દદેવસ્ય પૂજનલાભં વર્ણયન્નાદ ૧ તત્રેતિ ।

હે મેઘ, તત્ર દેવગિરૌ નિયતવસતિં નિશ્ચિતનિવાસં સદા સન્નિદિતં સ્કન્દં
કુમારં કાર્તિકસ્વામિનં, પુષ્પમેધીકૃતાત્મા પુષ્પાણાં મેઘઃ જલદઃ પુષ્પમેઘઃ તદ્રૂપ
પયઃ કૃતઃ આત્મા સ્વરૂપં યેન સઃ ઈદ્રશઃ ભવાન્ વ્યોમગંગાજલાદ્રૈઃ બ્રહ્માશંગંગાયાઃ
જલૈઃ બ્રાહ્મણઃ પુષ્પાણાં આસારાઃ વૃષ્ટયઃ તેઃ પુષ્પાસારૈઃ સ્નપયતુ અભિપિચેત્ ૧
વાસવીનાં પેન્દ્રીનાં ચમુનાં હન્દ્રસ્ય સેનાનાં રક્ષાહેતોઃ રક્ષાનિમિત્તં નવશશિભૃતા

જ્યોતિર્લેલાવલયિ ગલિતં यस્ય વર્હ ભવાની
પુત્રપ્રેમ્ણા કુવલયદલસ્પર્ધિં કર્ણે કરોતિ ॥
ધૌતાપાંગં હર શશિરુચા પાવકેસ્તં મયૂરં
પથ્થાદદ્વિગ્રહણગુરુભિર્ગર્જિતેર્નર્તયેથાઃ ॥૪૮॥

સાં પુષ્પોથી સતત વસતા રહંદને તૂં કરાવ્ય
પુષ્પો વર્ષાં નક્ષ સરિતનાં સ્નાન બીનાં જળેથી ॥
રક્ષા માટે શશિધર શિવે ઈદ્રસેના તણી સાં
તે છે મૂઠ્યું હૃતવહ મુખે - સૂર્યથી શ્રેષ્ઠ તેજ ॥૪૭॥

હે મેઘ, તે દેવગિરિમાં હમેશાં રહેનારા કાર્તિક સ્વામીની કુશળતા વાદળાણું સ્વરૂપ
ધારણ કરીને આકાશ મંચાનાં જળથી બીનાં ધમેલાં એ પુષ્પની વૃદ્ધિ કરી પૂજા કરજો.
પેન્દ્રીની સેનાઓની રક્ષા કરવા બીજાનાં મંદને ધારણ કરતા શહેરે અગ્નિના મુખમાં મૂકેલું
ને પોતાના વીરવૃષ્ટી તેજ એજ આ રહંદ કાર્તિક સ્વામી છે. અસાધારણ શક્તિ ધારણ
કરનારા એવા કાર્તિક સ્વામીને પૂજવાથી તારી આગળની યુગાધરી વિઠા પિનાની બનશે. ॥૪૭॥

પીછું જનું સરતું ગિરિબ તેજ રેખા રૂપાણું
પુત્ર પ્રેમ કમળદળથી શ્રેષ્ઠ કાનેં ધરે છે ॥
ધોયાં નેત્રો શશિજલવડે રહંદના મોરલાને
પડ્ધંદાથી બહુ નયનને ગર્જનાથી ગિરીના ॥૪૮

નયઃ દ્વિતીયાયાઃ ચઃ કશી ચંદ્રઃ તં અલંકારરૂપેણ ધારયતા ચન્દ્રમૌલિના
હૃતવદ્ધમુલે અગ્નિમુખે સંમૃતં ધૃતં યત્-તેજઃ નિજવીર્યં તદસી શરવણભવો
ભગવાન્ સ્કન્દઃ અસ્તિ । તારવાસુરસંહારાર્થિના દરેણ દૈવવત્યાં પુત્રમુત્પાદયતો
તદ્ધામ વીર્યં ધર્તુ અશક્તુવન્ત્યાં સત્યાં શિગિમુલે નિશ્ચિતં અતસ્તં શિરિવાહનઃ
અગ્નિભૂતિયામનન્તિ । તદેનમસાધારણશક્તિધરં કુમારમર્ચયતસ્તે શિવાઃ સન્તુ
પન્થાનં હિતિ ॥ ૪૭ ॥

હે મેઘ, યસ્ય મયૂરસ્ય જ્યોતિર્લેસ્યાવલયિ, જ્યોતિપઃ તેજસઃ લેલાઃ પંકયઃ
તાસાં ઘટયાનિ ચન્દ્રિકાનિ વિચિન્નો યસ્ય તત્ પતાદશં ગલિતં સ્વયમેવ પતિતં
ન ઘટ્ટાદુદ્ઘૃતં । પુનઃ કુલલયદલસ્પર્ધિ નીલોત્પલવલ્લેન સદૃશ સ્પર્ધતે હિતિ ર્દૃશં
વર્હ પિચ્છં મવાનો પાર્થતી પુષ્પપ્રેમ્ણા પુષ્પસ્નેહેન પુષ્પવાત્સલ્યેન કર્ણે કરોતિ સ્વકર્ણે
ધારયતિ । સ્વપુષ્પસ્યાયં મયૂરો યાદનમ્પિતિ તત્પિચ્છં પુનસ્નેહેન કર્ણોપરિ
ધારયતિ । પશ્ચાત્ પુષ્પવર્ષયા હૃતપૂજનોનન્તરં દરશશિરુચા શંકરસ્ય ચંદ્રઃ તસ્ય
દક્ષ ચન્દ્રિકા તતઃ નિર્ગતામૃતજલેન ધૌતાપાંગં દ્વાલિતનેત્રાન્તં, પાવકેઃ પાવસ્ય
અગ્નેઃ અપત્યં પુમાન્ પાવકિઃ સ્કન્દઃ તસ્ય તં મયૂરં, અદ્રિપ્રહણગુરુભિઃ અદ્રેઃ દેવગિરિ-
પર્વતસ્ય પ્રહણં પ્રતિચ્છન્નઃ તેન ગુરુભિઃ ધૃદ્ધિગતેઃ ગર્જિતૈઃ નર્તયેથાઃ નાટયેથાઃ ॥ ૪૮ ॥

આરાધ્યૈનં શરવણભવં દેવમુલ્લંઘિતાધ્વા

સિદ્ધદ્વન્દ્વૈર્જલકળભયાદ્રોણિભિર્મુક્તમાર્ગઃ ॥

વ્યાલમ્બેથાઃ સુરમિતનયાલમ્બજાં માનયિષ્યન્

સ્તોતોમૂર્ત્યાં ભુવિ પરિણતાં રન્તિદેવસ્ય કીર્તિમ્ ॥ ૪૯ ॥

દશર્ણો દેવગિરિં ત્યક્ત્રાગ્રે પ્રયાતસ્ય દિતમુપદિશણાદ્ । આરાધ્યેતિ ।

હે મેઘ, શરવણભવં શરાણાં વનં શરવણં તત્ર ભવઃ જન્મ યસ્યાસૌ તં દેવં
ભગવન્તં પનં સ્કન્દં, આરાધ્ય સંગીતાદિભિઃ સ્તુત્વા ઉપાસ્ય આકાશમાર્ગે સ્વસ્થાનં
પ્રયાતૈઃ ધ્રોણિભિઃ ધ્રોણાભિઃ વહ્નવીભિઃ સંયુકૈઃ સિદ્ધદ્વન્દ્વૈઃ સિદ્ધયુગ્મેઃ ગલકળમયાત્
ધ્રોણોપરિ તોયયિન્દુપતનમયાત્ મુક્તમાર્ગઃ પરિત્યક્ત્વંથાઃ યસ્ય સઃ । પુનઃ

હે મેઘ, રંગ બેરંગી તેજની હાથુના કુંડળાવાણું અંધિકાવાણું, પોતાની મેળે ખરેકું,
નીલ કમળની સાથે બેરંગરી કરતું એવું એ કાતિકે સ્વામીના મોરના પીછાને પુન ઉપરેના
હેતથી પાવતી કાનપર ધારણ કરે છે. કાતિકે સ્વામીની પૂજા કર્યા પછી અંધની જ્યોત્સ્નામથી
અરતા અમૃત જળથી જેની સદેહ આંખો ધોવાય છે એવા કાતિકે સ્વામીના એ મોરને
દેવગિરિના પડોડાથી વધતી એવી તારી ગર્જનાઓ વડે ચરતે. ॥ ૪૮ ॥

આરાધીને શિવ તતુજને માર્ગ ઉલ્લંઘિને તું

વીણા ધારી જળ લય થકી સિદ્ધ સો માર્ગ છોડે ॥

આત્રો લેજ સુરમિતનયા જન્ય અર્મણવતીને

સન્માનીને યશ અવનિમાં રંતિદેવ પ્રભૂનાં ॥ ૪૯ ॥

ઉદ્ધૃષ્ટાશ્ચ અતિક્રાન્તમાર્ગઃ દેવગિરિં ત્યક્ત્વા અગ્રતો ગતઃ । પુનઃ સુરમિતનયા-
લમ્બજા સુરમિતનયાર્ણ ગર્વા આલમ્બઃ યદ્વઃ નસ્માઝ્જાતા સ્તોતોમૂર્ત્યા નદીરૂપેણ
ભુવિ પૃથિવ્યાં પરિણતાં વિસ્તૃતાં રન્તિદેવસ્ય વદ્ધપુરપતેન્ૃપસ્ય કીર્તિં કીર્તિરૂપેણ
સ્થિતાં વિદ્યમાનાં ચર્મૈશ્વતોન્નામ્ના પ્રથિતાં નદી માનયિષ્યન્ સત્કરિષ્યન્ સન્
બ્યાલમ્બેયાઃ ભજેથાઃ તાં ગચ્છેઃ હત્યર્યઃ ॥ ૪૨ ॥

ત્વય્યાદાતું જલમવનતે શાંર્ગિણો વર્ણચૌરે

તસ્યાઃ સિન્ધોઃ પૃથુમપિ તનું દૂરભાવાત્પ્રવાહં ॥

પ્રેક્ષિષ્યન્તે ગગનગતયો દૂરમાવર્જ્ય દૃષ્ટી-

રેકં મુક્તાગુણમિવ ભુવઃ સ્થૂલમધ્યેન્દ્રનીલં ॥૫૦॥

હે મેઘ, શાંર્ગિણો વર્ણચૌરે વિષ્ણુવર્ણાનુકારિણ ત્વયિ તસ્યાઃ ચર્મૈશ્વતો
નામ્ન્યાઃ સિન્ધોઃ નદ્યાઃ જાલં આદાતું ગૃહીતું ત્વયિ અવનતે નમ્રોભૂતે સત્તિ, પૃથુ
અપિ વિસ્તીર્ણં અપિ દૂરભાવાત્ ચિમકૃષ્ટવાત્ ઠનું લઘુ પ્રવાહં ગગનગતયઃ
આકાશગામિનો દેવાઃ દૂરં યાવત્ દૃષ્ટોઃ આવર્જ્ય પ્રસાર્ય સ્થૂલમધ્યેન્દ્રનીલં મધ્ય-
સ્થાલોં દન્દ્રનીલશ્ચ મધ્યેન્દ્રનીલઃ સ્થૂલો મધ્યેન્દ્રનીલો વસ્ય સઃ તં પતાદશં પક્કં
મુક્તાગુણં ઇવ મુક્તાર્ગં પકાવલીટારમિવ પ્રેક્ષિષ્યન્તે સાશ્વર્યં અવલોકયિષ્યન્તે ॥૫૦॥

હે મેઘ, બગવાન કાર્તિક સ્વામીની સંગીતાદિથી સ્તુતિ કરીને આકાશ ભાગે પોતાને સ્થાને
જાતાં સિદ્ધ પુરુષોનાં વીણાધારી જોડલાં-દેવતાઓ, વીણાપર વરસાદના છાંટા પડવાની
બીકે તારે આલવાનો ખર્ચ ઊંડી બીજે ભાગે જશે. તું દેવગિરિ ઊંડી આગળ આલીશ
એટલે કામધેનુની પુત્રી ગાયુના યજ્ઞના પ્રભાવથી નદી રૂપે યથેલી દશપુરના કૂંતિદેવ
રાજાની કીર્તિનું સ્મરણ કરાવતી ચર્મૈશ્વતી નદીને પ્રણામ કરીને પછી તેનું પાણી-
લેવા નીચે ઉતરજે. ॥ ૪૯ ॥

તૂં લેવાને નામિશ જળને કૃષ્ણના વાન જોવો

લાંબુ વેન સ્થુળ બહુ છતાં પાતણું તે જણાશે ॥

જોશે દેવો ગગન ફરતા દૂરથી દૃષ્ટિ ખેંચી

મોતીમાળા જડિત વચર્મા શોભતો ઇન્દ્રનીલ ॥૫૦॥

હે મેઘ, વિષ્ણુના જેવા સ્વામ રંગનો એવો તૂં ચર્મૈશ્વતી નદીનું પાણી લેવા નીચે નમીશ
તરીય સારે એ નદીનો પ્રવાહ વિશાળ લાંબો પહોળો છતાં, છેટથી નજર ખેંચીને જોતા
આકાશમાં ફરતા એવા દેવતાઓને નાનો સંકોડો લાગશે. મોતીના હારની વચર્મા જડેલું મોડું
નીલમ-ઇન્દ્રનીલમણિ શોભે તેમ તારાથી શોભતા એ પ્રવાહને આશ્ચર્યથી તેઓ જોશે ॥૫૦॥

તામુત્તીર્ય વ્રજ પરિચિતભૂલતાવિભ્રમાણાં
 પક્ષ્મોત્ક્ષેપાદુપરિવિલસત્કૃષ્ણશારપ્રમાણાં ॥
 કુન્દક્ષેપાનુગમધુરશ્રીમુષામાત્મવિમ્બં
 પાત્રીકુર્વન્ દશપુરવધૂનેત્રકોતૂહલાનાં ॥૫૧॥

દ્વાનીં પથિ નગરયુવતીનયનવિલાસમુછલામં દર્શયન્નાદ । તામિતિ ।

હે મેઘ, તાં ચર્મણ્વતીં ઉત્તીર્ય પ્રતીર્ય પરિચિતભૂલતાવિભ્રમાણાં પરિચિતાઃ
 પ્રતિ વર્ષં ગમનાગમનેન પૂર્વેત પથ પરિચિતાઃ ધ્રુવઃ અકુટ્યાઃ લતા લહર્યઃ તાસાં
 વિલાસાઃ યેષુ તેષાં । પક્ષ્મોત્ક્ષેપાત્ પક્ષ્મણાં ઉત્ક્ષેપાત્ નયનાચલોરોમ્ણાં ઉદ્ઘાટનાત્
 નિમેયોન્મેષકરણાત્ ઉપરિ ઋષ્યેમાનો વિલસન્તઃ ક્ષોભમાનાઃ કૃષ્ણશારપ્રમાઃ
 કૃષ્ણાશ્વશારાશ્ચ કૃષ્ણરત્નચેતમિશ્રિતાઃ પ્રમાઃ સૌન્દર્યાણિ યેષાં તેષાં । કુન્દાઃ
 કોલરાઃ મુદ્ગરાઃ-મોમરાઃ યા તેષાં પુષ્પાણિ તેષાં ક્ષેપઃ યાતેન દૃતસ્તતઃ અવધૂનનં
 તસ્ય અનુગાઃ અનુસારિણો વે મધુકરાઃ ધ્રમરાઃ તેષાં ધ્રિયં ક્ષોભાં મુષ્ણન્તીતિ
 તેષાં-કુન્દપુષ્પાવધૂનનાનુસારિધ્રમરોપમાનાં પતાદશાણાં દશપુરવધૂનેત્રકોતૂહલાનાં
 દશપુરં રન્તિદેવનૃપસ્ય નગરં તસ્ય વચ્ચઃ યુવતયઃ તાસાં નેત્રાણાં કૌતૂહલાનિ
 વિલાસાઃ તેષાં, આત્મવિમ્બં સ્વસ્વરૂપં પાત્રીકુર્વન્ તાસાં દદિપ્યં ગચ્છન્ બાતમાનં
 સ્વસ્વરૂપં પ્રત્યક્ષીકુર્વન્ વ્રજ અપ્રતો ગચ્છ યાયા ॥૫૧॥

તે ઉલ્લંઘી ભુકુટિ નખરાં યુક્ત ને પાપહૃદ્યં

ભ્રાહ્મણ્યથી ઉપર વિલસે રથામ લાલ પ્રમાણાં ॥

કુદો પાંસે ભ્રમણ કરતા કુંગ સૌંદર્યવાળાં

શ્રીનેત્રોને નયન અધુરં રૂપ દેખાડતો જ ॥૫૧॥

હે મેઘ, એ ચર્મણ્વતી નદીને આગળ ચાલીશ એટલે, પરિચયવાળા
 ભુકુટીની લહેરવાળાં, આશ્રુનાં પોષર્થ પટપટાવવાથી પાંપણું ઉઘી ચાતાં ઠાળી ધોળી કાંતિ
 શોભા જેવા લાલ અને જોની એવા, પવનથી ડોલતાં ડોલતી પાછળ પાછળ કમતા કમરની
 શોભાને ચોરનાર, રતિદેવ રાખનાઃ દશપુર નગરની યુવતીઓનાં ઠાળાં કમર જેવાં નખોના
 વિલાસને પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડતો અને એ યુવતીનાં નેત્રોની મોજ લેતો આગળ જાજો ॥૫૧॥

બ્રહ્માવર્તે જનપદમથ છાયાયા ગાહમાનઃ
ક્ષેત્રં ક્ષત્રપ્રધનપિશુનં કૌરવં તદ્ ભજેથાઃ ॥

રાજન્યાનાં શિતશરશતૈર્યત્ર ગાણડીવધન્યા
ધારાપાતૈસ્ત્વમિવ કમલાન્યભ્યવર્પન્ મુખાનિ ॥૫૩॥

હવાનીં પુણ્યોપાર્જનનિમિત્તં કુરુક્ષેત્રે ગમનં પ્રતિ મેઘં પ્રવર્તયન્નાહ । પ્રણેતિ ।

હે મેઘ, અધાનન્તરં બ્રહ્માવર્તે નામ જનપદં દેશં છાયાયા સ્વકીયછાયાયા

ગાહમાનઃ પ્રવિશન્ ક્ષત્રપ્રધનપિશુનં ક્ષત્રાણાં ક્ષત્રિયાણાં પ્રધનં ભયંકરં યુદ્ધં તસ્ય

પિશુનં સ્મારકં સૂચકં તત્ કૌરવં ક્ષેત્રં કુરુક્ષેત્રં ક્ષેત્ર-કુરુક્ષેત્રં ભજેથાઃ

ગ્રજ । યત્ર કુરુક્ષેત્રે મહાભારતયુદ્ધે ગાંડીવધન્યા ગાંડીયં ઘનુઃ યસ્ય સઃ અર્જુનઃ

શિતશરશતૈઃ ક્ષિતૈઃ સોમૈઃ તીક્ષ્ણૈઃ શરાણાં શતૈઃ અસંખ્યાતશતૈઃ સહસ્રૈઃ શરૈઃ

રાજન્યાનાં નૃપાણાં મુખાનિ અભ્યવર્પન્ અમિતઃ સર્વતઃ સર્વદિશુ અવર્પન્ અપૂરયત્

ચિચ્છેદ્ । યથા ત્વં ધારાપાતૈઃ વર્ષાયાઃ ધારાણાં પ્રપાતૈઃ પતનૈઃ કમલાનિ

પૂરયસિ શ્વ તદ્ભત્ ॥૫૩॥

સુરસ્વતોદપદ્મત્યોદેવનચોર્યદન્તરમ્ ॥

તં દેવનિર્મિતં દેશં બ્રહ્માવર્તં પ્રવક્ષતે ॥૧॥

છાયારૂપે જનમઢ કુરુક્ષેત્રમાં તૂં પ્રવેશી

સંહાર જ્યાં નૃપતિ ગણુનેા સ્થાન છે સેવજ એ ॥

રાજાઓનાં મુખ બહુ શરેં અર્જુને ત્યાં જ કાપ્યાં

વર્ષાં ધારું કમળવનનેં જેમ વર્ષાવતો તૂં ॥૫૩॥

હે મેઘ, દશપુર નગર છાયા પછી બ્રહ્માવર્ત પ્રદેશમાં ધાયાથી પ્રવેશ કરતો તુ
ક્ષત્રિયાના ભયંકર મહાભારતના યુદ્ધને સ્મરણ કરાવતો એવા કુરુક્ષેત્રમાં જાજે, જે કુરુક્ષેત્રમાં
ગાંડીવ ધનુષ્યધારી અર્જુને તીક્ષ્ણ ધારવાળાં હજારો બાણ રાજાઓનાં મસ્તકો ઉપર ફેંક્યાં
અને છેદી નાખ્યાં હતાં, જેરી રીતે તું વરસાદની હજારો ધારાઓથી કમળો ઉપર વરસી
તેને અસ્ત વસ્ત કરી નાખે છે. ॥૫૩॥

હિત્વા હાલામભિમતરસાં રેવતીલોચનાંકાં
 વન્ધુપ્રીત્યા સમરવિમુખો લાંગલી યાઃ સિપેવે ॥
 કૃત્વા તાસામભિગમમર્વા સૌમ્ય સારસ્વતીના-
 મન્તઃશુદ્ધસ્ત્વમપિ ભવિતા વર્ણમાત્રેણ કૃષ્ણઃ ॥૫૨॥

શ્વાની કુરુક્ષેત્રમાહાત્મ્યમાહ દિત્વેતિ ।

હે સૌમ્ય, તદા મહાભારતયુદ્ધસમયે વન્ધુપ્રીત્યા પાણ્ડવકૌત્યસ્નેહેન પાણ્ડવેષુ કૌત્યેષુ સ્નેહિષુ સન્નિવિષુ સુદૃઢસુ વિદ્યમાનેષુ સત્સુ લાંગલી લાંગલં દલં ઘસ્યાસ્તીતિ થલભદ્રઃ ધ્રીકૃષ્ણસ્ય અગ્રજો ખાતા સમરવિમુખઃ કુરુક્ષેત્રયુદ્ધ-પરાજીતુષ્ઠઃ ભૂત્વો અભિમતરસાં અભિમતઃ અગ્રીષ્ઠઃ રસઃ રસાદ્ । યસ્યાઃ સા તાં, રેવતીલોચનાંકાં રેવત્યાઃ સ્વપત્ન્યાઃ લોચનયત્ ચિન્હાં યથા રેવતીલોચને મદા-વેશ્વકુરુતસ્તત્સ્વરૂપાં તદ્ગુણાં સ્ત્રીનેષ્વત્ મોહયન્તીં દ્વાલાં મદિરાં દિત્વા ત્યક્ત્વા યાઃ સારસ્વત્યાઃ અપઃ સિપેવે આરુઢ્યાદ્યામાસ । હે સૌમ્ય ત્વમપિ તાસાં સારસ્વતીનાં સારસ્વતીનવીર્યાનાં ગર્વાં જલાતાં અભિગમં પાનં કૃત્વા અન્તઃશુદ્ધઃ અંતરાત્મનિ શ્રેયતઃ અભ્યન્તરનિર્મલઃ નિર્ગાપઃ ભવિતા ભવિષ્યસિ કૃષ્ણઃ શ્યામસ્તુ કેવલં વર્ણમાત્રેણ યાદ્યવર્ણેતિ અત્રેણ મેધેન યથા ભવિષ્યસિ ॥૫૩॥

છોડી સ્વાદિષ્ટ રસિસિ સુરા રેવતી નેન ધેરી,
 બંધુ પ્રીતે તજી હળધરે યુદ્ધને, એ જ સેન્ધુ ॥
 સેવા સારસ્વત જલ તણી સૌમ્ય તુષે ઠરીને
 યાશે અંતર્વિમુખ જ પછી રંગ માત્રે જ ઠાળો ॥૫૩॥

હે સૌમ્ય સુખદાયક મેવ, એ કુરુક્ષેત્રના મહાભારતના યુદ્ધ વખતે કૌરવ અને પાંડવ બધા સાથે સગાસંબંધીના સગપણને તથા રતેહને લઈ યુદ્ધથી અલગ રહેલા શ્રીકૃષ્ણના મોટા ભાઈ બળભદ્રે પોતાની એ રેવતીનાં નેત્રોની પેઠે મોહ પમાડતી, પોતાને પ્રિય એવી સ્વાદિષ્ટ મદિરાને છોડીને કુરુક્ષેત્રમાં આવેલી નદીનાં જળનું સેવન કર્યું હતું હે મિત્ર, હું પણ એ સારસ્વતીનાં જળ પીનાથી શુદ્ધ પવિત્ર ધોળાં અંતઃકરણનાં બનીશ બહારથી જ તું વાદળને લઈ માત્ર ઠાળો દેખાઈય પણ અંદરથી શુદ્ધ ધોળા પવિત્ર બનીય. ॥૫૩॥

તસ્માદ્ ગચ્છેરનુકનલ્લં શૈલઃ।જાવતીર્ણા
 જન્હોઃ કન્યા સગરતનયસ્વર્ગસોપાનપંક્તિમ્ ॥
 ગૌરીવન્ન્રમુકુટિરચનાં યા વિહસ્યેવ ફેનૈઃ
 શંભોઃ કેશગ્રહણમકરોદિન્દુલગ્નોર્મિહસ્તા ॥૫૪॥

શ્વાર્ણા કુરુક્ષેત્રાપ્યધિકં પવિત્ર તીર્થ ચર્ણયન્નાહ । તસ્માદિતિ ।

હે મેઘ, ત્વં તસ્માત્ કુરુક્ષેત્રાત્ જનુકનલ્લં કનલ્લતીર્થં અનુ લક્ષ્યો
 કૃત્ય તસ્ય સમીપં, શૈલરાજાવતીર્ણાં શૈલરાજઃ દિમવાન્ તત્ર અવતીર્ણાં ગાગતાં
 સ્વર્ગાત્ પતિતાં । પુનઃ સગરતનયાનાં સગરપુત્રાણાં સ્વર્ગગમને સોપાનાનાં પંક્તિ-
 રૂપાં નિઃશ્રેણીમિથ નિસરણીતિ લોકે યતાદૃશીં જહ્નુનોઃ જહ્નુનામકરાણઃ કન્યાં
 જાહ્નવી ગચ્છેઃ ગચ્છ । યા જાહ્નવી ગૌરીવન્ન્રમુકુટિરચનાં ગોપાંઃ મુખે સાપત્ન્ય
 ભાવોત્ યા મુકુટયાઃ રચના ધ્રુમંગઃ તાં ફેનૈઃ હિહિરપટલેઃ વિહસ્ય દ્વવ બિગિળય્ય
 પરિતપ્સ્યં દિન્દુલગ્નોર્મિહસ્તા સતી શિવસ્ય જટાજુટસ્થિને દન્દ્વો ચંદ્રમસિ લાના
 મિલિતા યા ઝર્મયઃ કલ્લોલા પચ હસ્તા યસ્યાઃ સા શંભોઃ કેશગ્રહણં અકરોત્ ॥૫૪॥

ગંગા કનલ્લે પુણ્યા કુરુક્ષેત્રે સરસ્યતી ॥

ગ્રામે યા યદિ ઘારણ્યે પુણ્યા સર્વેષ્વ નમદા ॥૧॥

લાંથી જાજે કનખળ પછી જાહ્નવી ઊતર્યાં જ્યાં

હીમાદ્રીથી સગર તનુજેની સિદ્ધી સ્વર્ગની જ ॥

ગૌરી રાશે છુકુટિ નિરખી ક્ષીણથી જ હસીને

ગ્રાહ્યા કેશે શશિ અડકતી હર્મિરખી કૈશથી ॥૫૪॥

હે મેઘ, તું એ કુરુક્ષેત્રને વગાડી આગળ આલીય એટલે કનખલ તીર્થ આવશે, તે
 કહિ-ગંગા નદી વહે છે. આઘાસમાંથી દિઘાઆલ પવન પર ઉતરેલાં, સગર, રાજા
 દિકરાઓને સ્વર્ગમાં લઈ જવાની નીસરણી સરખાં ગંગા, શોકમના રાચને લીધે પાવતીને
 મગાવેલી મુખથી બમરને ક્ષીણથી બાજુ કેમ હસતા હોય તેમ ચંદ્રના અસ્તકર્મા જટા
 રહેલા ચંદ્રન અડતા સોદરખી હાથો વડે ચંદ્રની જટાના વાળ ગંગા પકડે છે. ॥૫૪॥

तस्याः पातुं सुरगज इव व्योम्नि पूर्वार्धिलम्बी
 त्वं चेदच्छस्फटिकविशदं तर्कयेस्तिर्यग्गम्भः ॥
 संसर्पन्त्या सपदि भवतः स्रोतसि च्छायया सा
 स्यादस्थानोपगतयमुनासंगमेनाभिरामा ॥५५॥

हे मेघ, तिर्यक् तिरश्चिनः यथा स्यात् तथा भूत्या, तस्याः व्योम्नि आकाशे
 आकाशगंगायाः जलं पातुमुद्यतः पूर्वार्धिलम्बी पूर्वकायेन शृङ्गाप्रार्धशरीरेण लंघयमानः
 सुरगजः दिग्गजः इव, गंगायाः अच्छस्फटिकविशदं स्फटिकः निर्मलः स्फटिकोपलः
 तद्वन्निर्मल गम्भः जलं पातुं इव त्वं तर्कयेः विचारयेद्यत् तत्र सपदि एतस्या येन
 स्रोतसि प्रवाहे संसर्पन्त्या प्रसरन्त्या भवतः छायया सा गंगा अस्थानोपगतयमुना-
 संगमेन अस्थानात् प्रयागाद्यन्यस्थानात् उपगतः इह कनपले आगतः प्राप्तः यमुनायाः,
 संगमस्तेन गंगायमुनयोः समागमस्तेन इव अभिरामा मनोहरा स्यात् भविष्यति
 तव कृष्णच्छायया प्रवेतगंगायां जातः कृष्णयमुनायाः संगमः इव गंगा मनोहरं रूपं
 धारयिष्यति ॥५५॥

तेतुं पीवा नृण सुरगजे नम गोदं नभावी
 त्रसि येने स्फटिक सरभा पाणिने प्रच्छये तो ॥
 तारी छाया प्रसरति यही येनभां रभ्य द्विसे
 सांधी आवी मिलन यमुनातुं यथुं आदिं नवे ॥५५॥

हे मेघ, आकाशमां भ्रुवाणुं आगन्तुं शरीर नभावीने आकाश गंगानुं पाणी पीता
 दिग्गजानी येते तं त्रसि यधने कनभस कठि वहेतां गंगानुं स्फटिकमणि नृपुं निर्मल पाणी
 पीवा प्रच्छये तो सारे, छितावणा वेगयी वहेतां गंगामां पयती तारी छायावडे प्रयाग
 वगेर ठेकवे यतो गंगा यमुनातो संगम नवे केम आ कनभसने कठि यथो दोष जेवी

आसीनानां सुरभितशिलं नाभिगन्धैर्मृगाणां
तस्या एव प्रभवमचलं प्राप्य गौरं तुषारैः ॥
वक्ष्यस्यञ्चश्रमं विनयने तस्य शृंगे निषण्णः
शोभां शुभ्रत्रिनयनवृषोत्खातपङ्कपमेयाम् ॥५६॥

• इदानीं हिमाचलतीर्थयात्रिमाह । आसीनेति ।

हे मेघ, आसीनानां उपविष्टानां मृगाणां कस्तूरीमृगाणां नाभिगन्धैः नाभि-
स्थितकस्तूरीगन्धैः परिमलैः सुरभितशिलं सुरमिताः वासिताः शिलाः दृष्ट्वा
यस्य तं, तस्याः गङ्गायाः एव निश्चितं प्रभवं वापत्तिस्थानं, तुषारैः हिमजलकण-
वपैः गौरं शुभ्रं मचलं हिमाचलं प्राप्य आसाद्य मृगश्चश्रमं विनयने मार्गपरिभ्रमस्य
विनयनं अपनोदनं विशेषेण संपूर्णतया नयनं निवृत्तिः येन सः तद्विषयं एवावश्यं
तस्य हिमाचलस्य शृंगे एव निषण्णः सन् शुभ्रत्रिनयनवृषोत्खातपङ्कपमेयां
शुभ्रः श्वेतः त्रिनयनस्य शिवस्य यो वृषः वृषमः तेन उत्खातः उत्पादितः पङ्क-
पमः तेन सह उपमेयां उपमानयोग्यां विशेषप्रकारं शोभां वक्ष्यसि लप्स्यसे ॥५६॥

हरतूरीना सुरभि पथराणो भृगो मेसवाथी
गोशे भङ्गे नष्ट हिमगिरी जन्म गङ्गा तथो न ॥
मेसी तेना शिभर पर तु भार्गवो याक भावा
साशे शोभीश शिव वृषभे नम गाशे उछाज्यो ॥५६॥

हे मेघ, मेढरा कस्तूरी भृगोनी कुटीमां रहेवी कस्तूरीनी सुभधयी सुवासित यथेव
शिलाओ पथरा नेना जेवो, वरसता भङ्गेना वरसाथी गौर सहै रंगनो देभाते
वो न जे गङ्गाता उत्पत्तिस्थानश्च न हीमायण पर्वत तां रहेवीने भार्गवो याक भावा
तेनी देहरी उपर मेसी साशे वंकरना धोणा पोडीया नदीये शोभाथी उछाजेसा आरना
नेनी शोभा तु धारथु करी ॥५६॥

તં ચૈદ્રાયૌ વહતિ સરલસ્કન્ધસંઘટ્ટજન્મા
 વાધેતોલ્કાક્ષપિત્તચમરીવાલભારો દેવાગ્નિઃ ॥
 અર્હસ્યેનં શમયિતુમલં વારિધારાસહસ્રૈ-
 રાપન્નાર્તિપ્રશમનફલાઃ સંપદો હ્યુત્તમાનાં ॥૫૭॥

હે મેઘ, ઘાયૌ વહતિ ધેનોન વાતિ સતિ, સરલસ્કન્ધસંઘટ્ટજન્મા સરલાઃ
 દેવદારુવૃક્ષાઃ તેવાં સ્કન્ધાઃ પુષ્ટશાક્તાઃ તાસાં સંઘટ્ટાઃ પરસ્પરં ઘર્ષણાનિ તૈઃ જન્મ
 હત્પત્તિયસ્ય સઃ । પુનઃ ઉલ્કાક્ષપિત્તચમરીવાલભારઃ ઉલ્કામિઃ ઉલ્કાદિયાંં ઇતિ
 શ્લોકે પ્રસિદ્ધઃ જ્વલન્નિઃ શાક્તાપ્રશાક્તાશ્ચક્રૈઃ ક્ષપિતઃ મર્મ્મોલ્લુતઃ ચમરીનાં વાલ-
 ભારઃ પુન્નભારઃ ધેન સઃ । પતાદશઃ દેવાગ્નિઃ દાવાનલોગ્નિઃ દિમાચલં વાધેત
 પીચયેત્ ચેત્ પનં દાવાનલં વારિધારાસહસ્રૈઃ સહસ્રશઃ જલધારામિઃ મલં સંપૂર્ણ-
 તથા શમયિતું મર્હસિ યોતયોસિ । હિ યસ્માત્ ઉત્તમાનાં સંપદઃ સર્વપ્રકારાઃ શક્તયઃ
 આપન્નાર્તિપ્રશમનફલાઃ આપન્નાનાં આધિતાનાં માર્તિઃ પૌષ્ઠા તસ્યાઃ પ્રશમનં સ્ફેદનં
 નિધારણં તદેવ ફલં યાસાં તાઃ સન્તિ મયન્તિ ॥૫૭॥

પિન્નન્તિ નદ્યઃ સ્થયમેવ નામ્મઃ સ્વાદુનિ શ્વાદન્તિ ફલાનિ વૃક્ષાઃ ॥
 પયોમુષાંં કિં કચિદન્તિ સસ્યં પરીપકારાય સતાં સમૃદ્ધિઃ ॥૧॥

વાયુ વાયે સરલ તરૂનાં ધર્ષણૈયી યથેતો
 તે દાવાગ્નિ ચમર પશુના વાળના ભાર બાળે ॥
 તો તું એનું શમન કરજે સેંકડો વર્ષિં ધારા
 દુઃખીઓને સુખજનક છે સંપદો સન્નજનોની ॥૫૭॥

હે મેઘ પવન જોરથી વાવાને લીધે દેવદારની બાડી ઢાળ્યું એક બીજી સામસામી
 ધસાવાથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉલ્કાકીર્ણથી, ચમરી ગાયના વાળના ભારને બાળતો દાવામિ-
 ન્દાગ્રેલો દવ એ દિમાચલને કષ્ટ આપે સારે વરસાદની હજારો ધારાઓ વરસાવી એ દવને
 પુરેપુરે ઠારી નાખજે, ઉત્તમ મનુષ્યોની સમૃદ્ધિઓ શક્તિઓ શરણે આવેલાનાં-સમાગમમાં
 આવેલાનાં કષ્ટને મટાડે છે ॥૫૭॥

યૈ સંરમ્ભોત્પત્તનરમસાઃ સ્વાંગમંગાય તસ્મિન્
મુક્તાધ્વાનં સંપદિ શરમા લંઘયેયુર્ભવન્તં ॥

તાન્ કુર્વીથાસ્તુમુલકરકાવૃષ્ટિહાસાવકીર્ણાન્

કેપાં ન સ્યુઃ પરિભવપદં નિષ્ફલારમ્ભયત્નાઃ ॥૫૮॥

શ્વાનો શરમોપહાસકથનવ્યાજેન હિમાચલે નિરુપદ્રવવિહારં કથયન્નાદ્ ।
યૈ સંરમેતિ ।

દે મેઘ, તસ્મિન્ હિમાચલે સંરમોત્પત્તનરમસાઃ સંરમેણ સંભ્રમેણ તથ
ગર્જનયા જાતવ્યાકુલ્લતયા ત્વાગુહ્યધ્વાપ્રે ગમનેચ્છયા યત્ છત્પતનં હહંઘનં
તસ્મિન્ લસત્ યત્ રશ્મસઃ સ્વરા ઔત્સુક્યં યેપાં તે । શરમાઃ યે લોકે રોહ્ય વહુવચને
રોહ્યાં હિતિ સંઘકા મહામૃગમેદાઃ સ્વાંગમંગાય નિજદેદાસ્થિછન્દનાય, મુક્તાધ્વાનં
શુક્લં કૃતં આધ્વાનં આસમન્તાત્ મુહુઃ ધ્વાનં ગમિત્ યેન તં ધવન્તં સપદિ
તત્ક્ષણં સમકાલમેઘ લંઘયેયુઃ તયોહંઘનપ્રયત્નં કુર્યુઃ તદ્દિં તાન્ શરમાન્ તુમુલ-
કરકાવૃષ્ટિહાસાવકીર્ણાન્ તુમુલા વિપુલા યા ફરકાણાં કરા હિતિ લોકે તેપાં વૃષ્ટિઃ
તદ્રૂપં યત્ હાસં ઉપહસનં ઉપહાસ્ય-હાંસીપૂર્વકં અવકીર્ણાન્ વ્યોત્તન્ વિહ્વલ્લાન્
ધ્વાકુલ્લાન્ કુર્વીથાઃ કુરુષ્વ । કેપાં પુરુવાણાં નિષ્ફલારંભયત્નાઃ ફલરહિતાઃ આરંભાઃ
તેપુ યૈ યત્નાઃ પ્રવૃત્તયઃ ફલહીનકારિભ્રમયત્નાઃ પરિભવપદં પરાજયરૂપાઃ ન સ્યુઃ
અપિ તુ તાદૃશાઃ ફલરહિતકર્મણામારંભાઃ તેપુ -આરંભેષુ ચ યત્નાઃ પરામવાય
ઉપહાસ્યાય પવ સન્તિ મયન્તિ ॥૫૮॥

શેઝો ફૂદી બળબળરિથી અંગના ભંગ માટે

ઝોળંગે જે જલદી તમને ગર્જના પાડતાને ॥

તેને, માથે વરસિજ કરી હાંસિ પાત્રો બનાવો

ચલો ઠોના ફળરહિતના ના થશે હાંસિ પાત્ર ॥૫૮॥

હવે શેઝડાંતી અરકરી કરવાને બાને હિમાલયમાં આનંદના બિહારને વધુ વતા ઠહે છે.

દે મેઘ, એ હિમાલય પર્વતમાં તારી ગર્જના સંભળીને એ મગગાટથી થયેલા
સંભ્રમ વિહ્વળતાને લઈ આતુરતાથી પોતાનાં હોડકાં દીઠાં ભાંગવા માટે જ કુદતા એવા
શેઝડાં તુને વજોડીને ભાગવા માંડે જારે તું એના પર દારી-મચકરી સાથે ધાટો
કરાને વરસાદ વરસાવી તેને ઢાંકી દેજે અને એ રીતે શેઝને ભાગનાં અટકાવી દેજે. તેથી
ફૂદી છેટે નીકળી જવાના પ્રયત્ન કરતાં તેનાં હોડકાં ભાંગી જવાનો સંભવ હશે તે પણ
મટી જશે અર્થાત્ શેઝડાં કરાની લયંકર વૃષ્ટિથી ઢંઢાઇ જતાં વધુ ભાગી ચકશે નહીં અને તારી
મોર નીકળી ચકશે નહીં એ પ્રમાણે દીઠાં ભાંગી જવાના લયમાંથી બચી જશે અને એ
રીતે નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરવા જતાં તારી હાંસીને-પાત્ર બનશે નહીં ક્યા માણસોનો પરાભવ નથી થાતો ?
શેષુ હાંસીને પાત્ર નથી બનતાં ? ॥૫૮॥

તુમુલકરકાવૃષ્ટિપાતાવકીર્ણાન્ અયં પાઠો ન યુજ્યતે । કરકાણાં વૃષ્ટિરેવ
પાતો ભવતિ પુનઃ પાતશબ્દસ્ય નાત્ર પ્રયોજનં અતઃ દાસઃ હંપહસનં મદકરી
ઇતિ લોકે પાઠોયં યુક્તઃ । અયં પ્રસંગઃ ઉપદાસ્યરૂપ યવાસ્તિ તેન પાત પાંડાત્
દાસ પાઠ એવ યુક્તો મનોદરશ્ચ ।

“મુક્તાધ્વાનં મુક્તઃ ત્યક્તઃ અધ્વા શરમોત્પ્લવનગાર્ગો યૈનં તં
ભવતોઽતિદૂરત્યાત્ સ્વાંગભંગાતિરિક્તં ફલં નાસ્તિ લઘનસ્યેતિ તાન્ શરમાન્
તુમુલકરકાવૃષ્ટિપાતાવકીર્ણાન્ અવકીર્ણાન્ વિશિષ્ઠાન્ કુરુન્”

શ્રીમદ્દિનાથસ્ય શ્વં વિધાનં અયમર્થો ન યુક્તઃ । યદિ મેઘઃ મુક્તાધ્વાનં શ્વયં
શરમોત્પ્લવનમાર્ગે ત્યજેત્ તદા શરમોપરિ કરકાવૃષ્ટિફરણં ન સંભવતિ । પુનશ્ચ
મેઘઃ અતિદૂરશ્ચેત્ કરકાવૃષ્ટિપાતસ્ય સર્વથા અસંભવઃ । યદિ મેઘઃ અતિદૂરશ્ચેત્
પુનઃ શરમમાર્ગે ત્યજેત્ અન્યમાર્ગે ગૃહ્ણીયાત્ ચેત્ શરમોપરિ કરકાવૃષ્ટેઃ સંભવસ્તુ
દૂરે ડત્ત, વૃષ્ટેઃ પ્રયોજનમપિ નૈવ । યદિ મેઘઃ દૂરોસ્તિ શબ્દમપિ ન કરોતિ તદા
શરમાર્ગાં વેગપૂર્વકં હૃત્પતનમપિ ન સંગપ્દ્યતિ તેન સ્વાંગમંગકારણમપિ દૂરીભવતિ
અતઃ દ્રીપાકારસ્ય મુક્તાધ્વાનં ત્યક્તમાર્ગે અયમર્થોત્ર ન યુક્તઃ પરં

મુક્તઃ હૃતઃ આસમંતાત્ મુદુર્મુદુઃ ધ્વાનં ગર્જિતં યૈનં તં । હૃદમત્ર યુક્તં
શરમોપરિચ્છુલિતમેઘસ્ય ગર્જિતેનૈવ સ્થોપરિ વિદ્યમાનસ્ય મેઘસ્ય કઢકઢાટ શબ્દે નૈવ
વૃષ્ટેઃ વિષ્ણુતશ્ચ પતનમયેન શરમાઃ મયાકુલાઃ મેઘાદ્ દૂરં તિર્ગમનતય સગર્વા ધા ભૂત્વા
હૃત્પતનોઽધતાઃ ભવન્તિ હૃત્પતનેન જંગમંગકારણમપિ સંભવતિ । મેઘઃ હૃત્પતનાત્પૂર્વમેઘ
કરોત્તુદ્યા તાનવકીર્ણાન્ હૃત્વા હૃત્પતનાશકાન્ કરોતિ તેન જંગમંગકારણમપિ
દૂરીભવતિ ક્ષેત્રનાથેન ઉપદાસ્યકરણપ્રસંગોપિ સમોચીનં કરમાદ્ધાતિ ॥૫૮॥

પાઠસંક્ષેપ્તઃ ખુલાસો-આ શ્લોકમાં મુક્તાધ્વાનં ‘હાડેલ હે માર્ગ’ જેણે આ રીતેના
અર્થ મેઘ માટે શ્રી મસ્લિનાથે અને બધા દીકરાશયે ક્યો છે તે બરાબર નથી. જો મેઘે માર્ગ
હાડ્યો હોય કે હાડે તો શેઝ ઉપર કરાનો વસ્તાક કંઈ રીતે કરી શકે ? આહી શેઝ ઉપર
મોટી કરાની વૃષ્ટિ કરી શકેને બાગતાં અટકાવવા છે અને એ રીતે શેઝને હાડકાં બાગવાના
અયમર્થા બચાવવા-પણ છે અને બાગવાનો ઉત્સાહ તોડી નાખવો છે. માટે મુક્તાધ્વાનંનો
અર્થ “કરેલ છે ગર્જના જેણે” આવું મેઘનું વિરોધણું આહી ઘટે છે. મેઘ ગર્જના
કરે સારે જ બીકનાં માર્ગો શેઝ બાગવાની તૈયારી કરે મેઘ છેડે હોય, મુઝા રહે અને માર્ગ
બદલે તો શેઝને બાગવાનું કારણ ન હોય.

તુમુલકરકાવૃષ્ટિપાતાવકીર્ણાન્ આહિ વૃષ્ટિપાતાવકીર્ણાન્ એવો પાઠ આજ
સુધી છપાયેલી ગ્રંથોમાં છે, સારે અમારી પાસેના હસ્તલિખિત પુસ્તકમાં વૃષ્ટિદાસાચ
કીર્ણાન્ પાઠ છે અને તેની દીકર્માં પણ દાસ એ પાઠ સ્વીકારી તેનો અર્થ ‘હસન’
મદકરી હાંસી એવો ક્યો છે તે જ બરાબર છે. મોટી કરાની વૃષ્ટિ સખ પછી પાત
સખની કાંઈ જરૂરી નથી વૃષ્ટિ સખદર્માં જ કરાનું પડવું એ અર્થ આવી જાય છે પછી
વૃષ્ટિપાત વૃષ્ટિના પતનથી એવો અર્થ ઘટતો નથી. કરાની વૃષ્ટિથી દંકાઈ ગયેલા એ
અર્થ જ બરાબર છે. કરાની વૃષ્ટિના પાતથી દંકાઈ ગયેલા એવો અર્થ ઘટતો નથી.

તત્ર વ્યક્તં દશદિ ચરણન્યાસમર્ધેન્દુમૌલેઃ
 શશ્વત્સિદ્ધેરુપહિતવર્લિ ભક્તિનમ્રઃ પરીયાઃ ॥
 યસ્મિન્દષ્ટે કરણવિગમાદૂર્ધ્વમુદ્ધૃતપાપાઃ
 સંકલ્પન્તે સ્થિરગણપદપ્રાપ્તયે શ્રદ્ધધાનાઃ ॥૫૧॥

• શ્વાની દિમાચલે વિશેષં કલ્યાણોપાર્જનં કપયધાદ્ । તત્રેતિ ।

હે મેઘ, તત્ર દિમાચલે અર્ધેન્દુમૌલેઃ અર્ધઆસીં શ્વેન્દુઃ સઃ મૌલો
 સુકુદે જડાયાં યા યસ્ય તસ્ય ઓ શંભોઃ ચરણન્યાસં પાદવિન્યાસં પાશંકં શશ્વત્
 સતતં સિદ્ધેઃ ઉપહિતવર્લિ ઉપહિતઃ સંપાદિતઃ કૃતઃ યલિઃ નૈવેદ્યાદિ પૂજા યસ્ય તમ્
 દષદિ શિલાયાં વ્યક્તં રૂપદૃતપા પ્રકટં બલલોભવતે તદ્દદ્ધા ત્વં ભક્તિનમ્રઃ મત્તયા
 પ્રહ્લઃ સન્ પરીયાઃ પ્રદક્ષિણીકુર્યાઃ ।

યસ્મિન્ ચરણન્યાસે પદાંકે દષ્ટે સતિ શ્રદ્ધધાનાઃ મનુષ્યાઃ ઉદ્ધૃતપાપાઃ —
 મત્તકલ્મષાઃ ભવંતિ । પુનઃ કરણવિગમાત્ ઊર્ધ્વ કરણાનાં શન્દિયાનાં વિગમઃ વિરામઃ
 ઝીયન્તિર્નમનાન્તરં સ્થિરગણપદપ્રાપ્તયે સ્થિરં અવિનશ્વરં ગણાનાં શિશ્વગણાનાં
 મત્તગણાનાં યરપદં રૂપાનં પરબ્રહ્મરૂપં તસ્ય પ્રાપ્તયે સંકલ્પન્તે સમર્થાઃ ભવન્તિ ॥૫૧॥

આહી મેધને શઙ્ગ સાથે મશ્કરી કરતો કહે છે હાસ્યથી-હાસીથી મોટી કરાની
 દૃષ્ટિથી ઠાંકી દીધેલાં એવાં શેઝને કહે છે.

અર્થાત્ હાસીથી જખરી કરાની દૃષ્ટિ કરી શેઝને ઠાંકી દેને કે તે આમ કે તેમ
 ભાગી શકે નહી. આમ કહેવાનો બાવાક છે એટલે દુષ્ટિપાતા પાઠ બરાબર નથી પણ
 દુષ્ટિહાસા આ ૩૦૦ વર્ષ જુની પ્રતિતા પાઠ બરાબર છે. ॥૫૮॥

સાં શંખૂનાં ચરણ પગલાં સ્પષ્ટ ઠાઈ શિલામાં
 પૂજે સિદ્ધો સરળ હૃદયે બાંધિતથી પૂજાને તું ॥
 ન જોયેથી મરણ પછિથી પાપ ધોવાઈ જનાં
 પામે છે તે સ્થિર ગણુતણાં સ્થાનને બાંધિતવાળા ॥૫૯॥

કહે દિમાચળમાં વધુ કલ્યાણ મેળવવાનું કહે છે.

હે મેર તે દિમાચળમાં ચંદ્ર શેખર બગવાન ચંકરના પગલાં શિલાઓ ઉપર ચોખ્ખાં
 દેખાય છે. વિમાનમાં ફરતા યાત્રા માટે આવતા સિદ્ધ પુરુષો તે પગલાંની પૂજા કરે છે. એ
 પગલાંનાં દર્શન કરીને તું પ્રતિષ્ઠા કરાજે.

જે પગલાંનાં દર્શન કરવાથી શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યો પાપ વિનાનાં બની જાય છે અને મરણ
 પછી અવિનાશી પરબ્રહ્મ એવા શિવના સ્થાનને પામે છે ॥૫૯॥

શબ્દાયન્તે મધુરંમનિલૈઃ કીચકાઃ પૂયમાણાઃ
 સંરક્તામિલ્ત્રિપુરવિજયો ગીયતે કિન્નરીભિઃ ॥
 નિહ્વાંદી તે મુરજ ઇવ ચેત્ કન્દરેષુ ધ્વનિઃ સ્યાત્
 સંગીતાર્થો નનુ પશુપતેસ્તત્ર ભાવી સમગ્રઃ ॥૬૦॥

હવાતીં પદાંકસ્થાને શિવપરિતોષકારણમુપદિશન્નાહ । શબ્દાયન્તે ઇતિ ।

હે મેઘ, મનિલૈઃ પયનૈઃ પૂયમાણાઃ સ્ત્રિયમાણાઃ કીચકાઃ સચ્છિદ્રવંશાઃ મધુરં
 યથા અવતિ તથા શબ્દાયન્તે શબ્દં કુર્વન્તિ । સંરક્તામિઃ ભક્તિપરાયણામિઃ શંકર-
 ભક્તિપ્રીતિયુક્તામિઃ કિન્નરીભિઃ ત્રિપુરવિજયઃ ત્રિપુરવધલક્ષણં ગીતં ગીયતે ।
 યદુ સર્વેષુ સંગીતેષુ મધ્યે તદ્વસરે મુરજઃ ઇવ મૃદંગ ઇવ કન્દરેષુ શુફાલુ
 નિહ્વાંદી નિહ્વાંઃ પ્રતિશબ્દઃ પદછંદો ઇતિ લોકે તદુક્તઃ પ્રતિશબ્દવાન્ તે તવ ધ્વનિઃ
 યદિ સ્યાત્ ભવેત્ ચેત્ તત્ર પશુપતેઃ શંકરસ્ય નનુ અવશ્યં સમગ્રઃ સંપૂર્ણઃ
 સંગીતાર્થઃ ભાવી ભવિષ્યતિ । અર્થાત્ વંશાનાં શબ્દેષુ, કિન્નરીનાં સંગીતે, મૃદંગસ્ય
 અપૂર્ણતા તવ પદછંદાવતા શબ્દેન પૂર્તિા ભવિષ્યતિ ॥૬૦॥

મીઠા સૂરે પવન ગરતાં વાંસ પોલા કરે છે
 પ્રીતિવાળી ત્રિપુર જયને ગાય છે કિન્નરીઓ ॥
 ગુફાઓમાં ધ્વનિ મુરજ શે થાય જો મિત્ર તારો
 સંગીતોની પશુપતિ તણી પૂર્ણતા એમ થાયે. ॥૬૦॥

હવે શંકરનાં પગલાંને ઠંઠાણે શંકરને સંતોષવાનું કારણ બતાવતાં કહે છે.

હે મેઘ, વાયુથી બરાતા પોલા વાંસે કાનને મધુરં એવું ગાય છે. શંકરની
 ભક્તિમાં પ્રીતિવાળી કિન્નરીઓ ત્રિપુરાસુરના વધને લગતું સંગીત કરે છે. જો સંગીતો
 થતાં કરી સારે તું નગારાં જેવો ગુફામાંથી નિકળતા પદછંદાવાળો શબ્દ કરીય તો શંકરની
 સ્તુતિનાં જો પ્રસંગમાં સંગીતને લગતી બધી સામગ્રી આવી ગયેલી ગણારો અર્થાત્ તારા
 પદછંદાવાળા શબ્દથી મૃદંગ નગારાંની આગ્રી પુરાઈ જાયે. ॥૬૦॥

प्रालेयाद्रेरुपतटमतिक्रम्य तांस्तान्विशेषान्
हंसद्वारं भृगुपतियशोवर्त्म यत् क्रौंचरन्ध्रं ॥

तेनोदीचीं दिशमनुसरेस्तिर्यगायामशोभी

श्यामः पादेऽवलिनियमनाभ्युद्यतस्येव विष्णोः ॥६१॥

हे मेघ, तान् तान् विशेषान् शंभुचरणन्यासादीन् दर्शनीयान् पूर्वोक्तान्
अन्यान्यां तीर्थविशेषान् अतिक्रम्य उह्यंष्य, प्रालेयाद्रेः हिमाचलस्य उपतटं तट
तलेदोति लोके तत्र विद्यमानं, हंसद्वारं हंसानां द्वारसदृशं अनेन द्वारेण हंसा
मानसरोवरं यान्ति पतादृशं, भृगुपतियशोवर्त्म भृगुपतेः परशुरामस्य यशसां मार्गः
चिन्मन्, पूर्वं परशुरामः शंभुरुपया प्राप्तशस्त्रविद्यया क्रौंचपथेति शिखरस्य मेघं
हृत्वा तत्र रत्नात्मकं मार्गं चक्रे पतारक्यया. तस्य यशसः मार्गः । यत्
क्रौंचरन्ध्रमस्ति क्रौंचविलं पतते तेन क्रौंचविलमार्गेण तिर्यगायामशोभी प्रथमं
तिर्यक् तिरस्त्रीनः पश्चात् आयासो घिरतार धीघना तद्रूपः सन् शोभते इत्येवंशीलः त्वं
क्रौंचरन्ध्रेण उदाचीं उत्तरां दिशं अनुसरेः यायाः । अलिनियमनाभ्युद्यतस्य यलैर्वैत्यस्य
यन्त्रियमनं निग्रहणं तस्मिन् अभ्युद्यतस्य तदुद्यमपरस्य विष्णोः घामनावतारस्य
विराट् रूपधरस्य विष्णोः तिर्यगायामशोभी पातालं प्रविशन् श्यामः पाद इव त्वं
क्रौंचविलं प्रविश्य उत्तरां दिशं गच्छ ॥६१॥

ते ते स्थाने हिमगिरि तटानां उदधी पथीथी

क्रौंचच्छिद्रे नर परशुरामे कथुं क्रौंच छिद्र ॥

ते वाटे उत्तर इश नर त्रसिथो दीर्घ येने

नवी रीते अलिहमनमा विष्णुनो स्थान पाद ॥६१॥

हे मेघ, शंकरनां पथनां तथा दृष्टेन करवा शोभ्य जीर्ण तीर्थानि ज्ञानगते
हिमवत्यणी तलेटीनां ज्ञानमां आवेत्तुं, हंसोने मानसरोवरमां ज्ञानानी अज्जी नेत्तुं, परशुरामनां
यशने इभाजता मार्गं सरभुं, क्रौंचनामनु छिद्रं क्रौंचं आवशी तेमां प्रथम नरा त्रसो अने
पथी धाम्नि यथ तेमांथी नीडणी नर पथी उत्तर दिशा तस्मै नरने. अलि राजने आधवा
तेपार यथेधा वामन अवतार विष्णुनो विराट् स्वरूपनो प्रथम त्रसो यथ पथी धाम्नि यथ
पाताणमां पेसतो ज्ञानो पथ नर शोने तेम तु क्रौंचना पोषाजुमां पेसती वजते शोभी ॥६१॥

ગત્વા ચૌર્ધ્વં દશમુલ્લભુજોચ્છ્વાસિતપ્રસ્થસંધઃ
 કૈલાસસ્ય ત્રિદશવનિતાદર્પણસ્યાતિથિઃ સ્યાઃ ॥
 શૃંગોચ્છ્રાયૈઃ કુમુદવિશદૈર્યો વિતત્ય સ્થિતઃ સ્વં
 રાશીભૂતઃ પ્રતિદિશમિવ ત્ર્યમ્બકસ્યાદ્રહાસઃ ॥૬૨॥

સ્વાની કૈલાસપ્રાપ્તિમાહ । ગત્વેતિ ।

હે મેઘ, ત્વં ક્રૌંચરન્ધ્રોષિર્ગત્ય પુનઃ કુર્ધ્યેં ગત્વા આકાશં દશમુલ્લભુજોચ્છ્વાસિત-
 પ્રસ્થસંધે દશમુલ્લભુજો રાવણ તસ્ય ભુજામિઃ ઉચ્છ્વાસિતા શિથિલીકૃતા પ્રસ્થાનાં
 શૃંગાણાં સન્ધયો યસ્ય સઃ તસ્ય । પુનઃ ત્રિદશવનિતાદર્પણસ્ય ત્રિદશાનાં અમરાણાં
 લલનાઃ તાસાં મુકુરરૂપસ્ય, કૈલાસસ્ય અતિથિ પ્રાદુષક પ્રાદુષઃ પરાણો હિતિ લોકે
 સ્યાઃ ભવે । ય કૈલાસ કુમુદવિશદૈઃ કેરવોઽઞ્જલૈ શૃંગોચ્છ્રાયૈઃ શૃંગાણા ઉન્નતિમિઃ
 કત્યશોભતશૃંગે સ્વં આકાશં વિતત્ય વ્યાપ્ય સ્થિતઃ । પ્રતિદિશં દિશં વિશં પ્રતિ
 પૂર્વપશ્ચિમાદિ દશવિશ્તુ સર્વત્રેય રાશીભૂત નિચયસ્થિત ત્ર્યમ્બકસ્ય મદ્દેશ્વરસ્ય
 અદ્રહાસ इव કૈલાસઃ સ્થિતોસ્તિ ॥૬૨॥

જાએ આવી દશમુખ જુનું સધિ દીધા કર્યા છે
 તે દેશાસેં અમરવનિતા નેત્રનો પ્રાદુષો થા ॥
 જાયા શૃંગે કમળ ઉજળો વિસ્તરી ન રયો છે
 બણે બેળું થયું શિવતણું વિસ્તર્યું અદ્રહાસ્ય ॥૬૨॥

હે મેઘ, તું ક્રૌંચના પોલાણુમાંથી નિઃશ્ણી આકાશમાં જઈને પછી રાવણની ભુજાઓએ
 દીધા કરેલ ॥ શિખરોના સાંધા જેના એવા અને દેવતાઓની ઓઝોના અરીસા જેવા
 લાગતા દેશાસ પવંતનો પ્રાદુષો-પરાણો-મેઘાન થાજે. જે દેશાસ પવંત, કમળ સરખા
 સફેદ ઉચામાં ઉચા શિખરોવડે દેશાઈને આકાશમાં રહેલો છે. જો દિશામાં જ્યાં જુઓ ત્યાં
 બેળું થયેલું ચકરતું અદ્રહાસ્ય ન બેળું કેમ હોય તેવો આરોહરદેશાસ પવંત દેખાય છે ॥૬૨॥

ઉત્પદ્યામિ ત્વયિ તટગતે સ્નિગ્ધમિત્રાંજનામે .

સઘઃ કૃત્તદ્વિરદરદનચ્છેદગૌરસ્ય તસ્ય ॥

શોભામદ્રેઃ સ્તિમિતનયનપ્રેક્ષણીયાં ભવિત્રી-

મંસન્યસ્તે સતિ હલમૃતો મેચકે વાસસોવ ॥૬૩॥

હયાની શોભાવિશેષોત્પાદનેન ફૈલાસસ્યાપિ જલવસ્યોપકારિત્વમાહ । ઉત્પદ્યામીતિ ।

હે મેય, સ્નિગ્ધમિત્રાંજનામે સ્નિગ્ધં ઘૃતાદિયુક્તં મિદ્રં ઘૃતાદિના મર્દિત યત્
અંજનં કજ્જલં કાજલ ઓજળ इति લોકે તત્સદશા આમો શોભા કાન્તિર્યસ્ય સઃ
તસ્મિન્ । પતાદશે ત્વયિ તટગતે સતિ ફૈલાસસ્ય શૃંગં આસ્રદે સતિ, સઘઃ કૃત્ત-
દ્વિરદરદનચ્છેદગૌરસ્ય સઘસ્તત્કાલં કૃત્તઃ છિન્નઃ યઃ દ્વિરદસ્ય ગજસ્ય દન્તસ્તસ્ય
યઃ છેદઃ તદ્વત્ ગૌરસ્ય રજ્જવલસ્ય તસ્ય અદ્રેઃ પર્વતસ્ય ફૈલાસસ્ય શોભા
સ્તિમિતનયનપ્રેક્ષણીયાં નિચ્ચલનયનાવલ્લેખનીયાં ભવિત્રીં ભાવિત્રીં ઉત્પદ્યામિ, સ્થિરનયનૈઃ
વર્ણનિયા શોભા ભવિષ્યનોતિ તર્કયામિ । યથા પ્રવેતવર્ણસ્ય હલમૃતઃ યલમદ્રસ્ય
અંસન્યસ્તે મેચકે આકાશરંગે નોલે ઘેરો વાદળી રંગ इति લોકે વાસસો વલ્લે-
સ્કન્ધયોરવધારિતે સ્કન્ધારોપિતે સતિ યાદશી સ્થિરનયપ્રેક્ષણીયા શોભા
ભવતિ તદ્વત્ ॥૬૩॥

માનું છું તું જઈશ શિખરે ઝાળળ સિનગ્ધ જેવો

કાપ્યા જેવો ગજ રાનને ગૌર ફૈલાસના એ ॥

જેવા જેવી સ્થિર નયનથી ત્યાં થશે શ્રેષ્ઠ શોભા

ખંભે નાંખ્યા હળધરતણાં વાદળી જેમ વસ ॥૬૩॥

હવે વિશેષ અઘારની શોભા ઉત્પન્ન કરવા માટે મેયનો પશુ ફૈલાસ ઉપર ઉપઘાર
થાશે એમ વર્ણવતાં કહે છે.

હે મેય, ધીમાં કાલવેલા કાળા આંજલ્યુ જેવો તું ફૈલાસ પર્વતના શિખર ઉપર ચઢીશ તારે
પુરતના કાપેલા કાંધીના દાંતના કાપ જેવા ગૌર ઉજ્જવળ રંગના ફૈલાસ પર્વતની શોભા
સ્થિર નેત્રે જેવા જેવી થાશે એમ માનું છું. જેવી રીતે ગૌર વર્ણના રૂપાળા બળબદે ખંભે
નાખેલો ઘેરા વાદળી રંગના ખેસની શોભા સ્થિર આંખે બે ધડી જેવા જેવી લાગે છે.
તેમ ગૌર વર્ણના રૂપાળા ફૈલાસ ઉપર સ્થાપ વર્ણનો તું ચઢીશ તારે એવી નયન મનોહર
શોભા દેખશે ॥૬૩॥

તસ્મિન્ હિત્વા ભુજગવલયં શંભુના દત્તહસ્તા
 ક્રીડાશૈલે યદિ ચ વિચરેત્પાદચારેણ ગૌરી ॥
 ભંગીભક્ત્યા વિરચિતવપુઃ સ્તમ્ભિતાન્તર્જલોઘઃ
 સોપાનત્વં કુરુ મણિતટારોહણાયાગ્રયાયી ॥૬૪॥

इदानीं उमामहेद्ययोः परितोपाय मेघं उपविशन्नाह । तस्मिन्निति ।

હે મેઘ, તસ્મિન્ ક્રીડાશૈલે ઉમામહેદ્યયોઃ ક્રીડાસ્થાનરૂપે કૈલાસપર્વતે
 ભુજગવલયં સર્પકંઠનં પરિત્યજ્ય શંભુના શિવેન દત્તહસ્તા અર્પિતહસ્તા
 હસ્તાવલંબેન નીતા ગૌરી પાર્શ્વેતી પાદચારેણ ચરણચંક્રમેણ યદિ વિચરેત્ તવા
 તસ્યાઃ મણિતટારોહણાય મણિમયઃ તટઃ વિસ્તૃતઃ ઉપરિગતઃ પ્રદેશઃ તત્ર આરોહણં
 શઢનં તસ્મૈ ભંગીભક્ત્યા ભંગીનાં પર્વણાં પગધિયાં ઇતિ લોકે ભક્ત્યા વિભાગેન
 વિરચિતં વપુઃ શરીરં યેન સઃ સ્તમ્ભિતાન્તર્જલોઘઃ સ્તંભિતઃ સ્થિરીકૃતઃ નિશ્ચલીકૃતઃ
 અન્તર્મધ્યે જલોઘઃ નીરસમૂદ્રો યેન સઃ, પતાહશ્ચ ત્વં અગ્રયાયી પુરોગો ભૂત્યા
 સોપાનત્વં નિધેણિકાત્વં કુરુ વિઘેહિ ॥૬૪॥

છાડી સર્પો કર ઉપરથી ત્યાં શિવે આપિ ટેકા
 ગૌરી ક્રીડા ગિરિતટવિષે એ ફરે ત્યાં પગેથી ॥
 થંભાવીને જળ બરફના ત્યાં થતું તું પગથ્યાં
 અગ્રે આલી ઉપર ચડવા રત્નના એ તટોની ॥૬૪॥

હવે ઉમા મહેદ્યની પ્રસન્નતા મેળવવા મેઘને ઉપદેશ છે.

હે મેઘ, ચંકર પાવંતીના રમવાના સ્થાનરૂપ એ ટેલાસ પર્વત ઉપર સપંના બેરબે
 કાઢી નાખીને ચંકરે હાથના આપેલા ટેકાથી પાવંતી પગે આલી એ પર્વત ઉપર ફરવા
 નીકળે તો એમને મથિ-રત્નોના તટ પ્રદેશ ઉપર ચડવા માટે તું તારા જળને અંદર થંભાવી
 સરખાં આપસરનાં પગથિયાં ફેરે થઈ પાવંતીને ચડવાની સીડી બનજે ॥૬૪॥

તત્રાવશ્યં કુલિશવલયોદ્ઘટ્ટનોદ્ગીર્ણતોયં
 નેપ્યન્તિ ત્વાં સુરયુવતયો યંત્રધારાગૃહત્વં ॥
 તેભ્યો મોક્ષસ્તવ યદિ સચ્ચે ધર્મલઘ્વસ્ય ન સ્યાત્
 ક્રીડાલોલાઃ શ્રવણપરુષૈર્ગર્જિતૈર્મીપયેસ્તાઃ ॥૬૫॥

દેવાની અમરરમણીનાં ક્રીડાકારિત્વે પયોદં પ્રલોભયન્ સ્વકાર્યસિદ્ધયર્થે
 અગ્રતો ગમનાય સૂચયન્ આહ । તત્રેતિ ।

હે મેઘ, તત્ર કૈલાસોપરિ સોપાનત્વં પ્રાપ્તે સ્થાને સુરયુવતયઃ દેવાંગનાઃ
 કુલિશવલયોદ્ઘટ્ટનોદ્ગીર્ણતોયં કુલિશાનાં હીરકાણાં ઘલયાનિ દ્વસ્તપરિહિતાનિ
 કંકણાનિ હૈઃ તેષાં અગ્રમાગૈઃ ઉદ્ઘટ્ટનં છોદનં તેન ઉદ્ગીર્ણં ઘાતં નિર્ગતં તોયં
 જલં યસ્ય સઃ તે ત્વાં યંત્રધારાગૃહત્વં નેપ્યન્તિ, યંત્રે કુશ્મિમસાધનૈઃ રચિતાઃ ધારાઃ
 તાસાં ગૃહત્વં સ્થાનત્વં નેપ્યન્તિ પ્રાપયિષ્યન્તિ । હે સચ્ચે ધર્મલઘ્વસ્ય સોપાનરૂપ
 ઘન્યનેન જાતઃ ધર્મઃ સ પવ લઘ્વઃ પ્રાપ્તો યેન સઃ તસ્ય તે તવ તામ્યઃ સુરાંગનામ્યઃ તવ
 મોક્ષો મુક્તિઃ મોચનં યદિ ન સ્યાત્ ચેત્તદા ક્રીડાલોલાઃ કેલિલંપટાઃ તાઃ સુરયુવતીઃ
 અથળપરુષૈઃ કર્ણકઢોરૈઃ ગર્જિતૈઃ ગર્જિતઘ્વનિમિઃ માત્સ્યેઃ મીપયેઃ પ્રાસયેઃ ॥૬૫॥

સાં હીરાનાં-સુરયુવતિનાં કંકણોના ધસારે
 પાણી છૂટ્યે જલદ કરશે યંત્રધારા સમાન ॥
 એ કંઠેથી યદિ ન આળગે છૂટવા તે સ્ત્રીઓના
 મોઢું ગર્જી રમત કરતી સર્વને બીવરાવ્ય ॥૬૫॥

હવે દેવાંગનાઓના રમતમાં મેઘને લોભાવતો અને પોતાના કામ માટે આગળ
 જવાની સૂચના આપતો કહે છે.

હે મેઘ, એ દેસાસ ઉપર તુ પગથીયાં રૂપ થયેલે ઢેઠાણે દેવાંગનાઓ કાઠામાં પહેરેલા
 હીરાજડિત કંકણોની અણીયુથી તુને ખોતરવા માંડશે એટલે યંત્રમાંથી નીકળતી પાણીની
 અનેક ધારા જેવું સ્વરૂપ તારું થઈ જશે. અર્થાત્ કંકણુથી તુને ખોતરી તારામાંથી અસખ્ય
 ધાતાઓ અસાવશે. હે મિત્ર પગથીયા રૂપે બધાં જવાને લીધે હામ ચરમીવાળા થયેલા
 તુને દેવાંગનાઓ ખોતરતી ન આળશે તો તેનાથી છૂટવા માટે રમતમાં ધુએવાઈ ગયેલી
 સ્ત્રીઓને કાનને ચમકાવે સારી ન લાગે એવી ગર્જના કરી બીવરાવશે. ॥૬૫॥

हेमाम्भोजप्रसवसलिलं मानसस्याददानः

कुर्वन् कामं क्षणमुखपटप्रीतिमैरावतस्य ॥

धुन्वन् कल्पद्रुमकिसलयान्यंशुकानीव वातै-

र्नानाचेष्टैर्जलद् ललितैर्निर्विशेस्तं नगेन्द्रं ॥६६॥

इदानीं कैलासोपयोगप्रकारमाह । हेमाम्भोजेति ।

हे जलद् मेघ, त्वं हेमाम्भोजप्रसवસલિલં हेમ્નઃ સ્વર્ણસ્ય અમ્ભોજાનિ કમલાનિ પ્રસૂતે તત્ પ્રસવં સુવર્ણકમલજનકં માનસસ્ય માનસરોવરસ્ય સલિલં જલં આદદાનઃ ગૃહ્ણન્ પેરાવતસ્ય હન્દ્રદ્વિપસ્ય કામં સ્વેચ્છયા ક્ષણમુલ્લપટપ્રીતિ ક્ષણ યાયત્ મુલ્લપટેન પેરાવતગજસ્ય મુખે ઘટ્ઃ પટઃ તેન સદ્ પ્રીતિ કુર્વન્, લોકે ગજાનાં મુખેપુ પટાઃ યજ્યન્તે તે પદ્મવટા इति પ્રસિદ્ધાઃ તેન પદ્મવટેન પ્રીતિ કુર્વન્ । પુનઃ કલ્પદ્રુમકિસલ-યાનિ કર્ણપૃક્ષસ્ય કેામલાનિ કુંપલાનિ તત્ર સ્થિતાનિ અંશુકાનિ इव અમ્બરાણિ इव ધાતૈઃ પવનૈઃ ધુન્વન્ । इत्થંભૂતેઃ લલિતૈઃ સુન્દરૈઃ નાનાચેષ્ટૈઃ ઘટુવિઘચેષ્ટૈઃ વિલાસૈઃ તં નગેન્દ્રં વિવિધેઃ આશ્રયેધાઃ ॥૬૬॥

પાણી હૈ માનસ સર તણું પદ્મ છે સ્વર્ણનાં અ્યાં
સાધી ઐરાવત મુખપટની પ્રીતિ થોભિ જરા લાં ॥
વાયે કલ્પદ્રુમ કુંપળને વસ પેઠે લડાવી
કૈલાસે તું વિવિધ રમતું સાધતો થોભિ બળે ॥૬૬॥

હવે કૈલાસનો આનંદ મેળવવાનું કહે છે.

હે મેઘ, તું એ કૈલાસ પર્વત ઉપર સોનાનાં કમળ ઉત્પત્ત કરનારા માનસરોવરનું પાણી પીતો, ઇન્દ્રના હાથી ઐરાવતના મોઢા પર ચણગારવા રેશમી કપડા પર સુંદર સોનેરી ભરત ભરેલા ભરતકામથી શોભતા પદ્મવટા સાથે મેલ કરતો, દીંગાડેલાં કપડાંની પેઠે કલ્પવૃક્ષના કુંપળિયાને ડોલાવતો લડાવતો, એમ અનેક પ્રકારની સુંદર મોજક રતો રમત કરતો કૈલાસ પર્વત ઉપર થોડીવાર રહી જઈ આનંદ કરજે ॥૬૬॥

તસ્યોત્સંગે પ્રણયિન ઇવ સસ્તંગાદુકૂલં
 ન ત્વં દૃષ્ટ્વા ન પુનરલકાં જ્ઞાસ્યસે કામચારિન્ ॥
 યા વઃ કાલે વહતિ સલિલોદ્ગારમુચ્ચૈર્વિમાનૈ-
 મુક્તાજાલપ્રથિતમલકં કામિનીવાભ્રવૃન્દં ॥૬૭॥

અલકાપુરી ઘર્ષન ૧

હવાની કૈલાસે અલકાપુરીસ્થાનં દર્શયન્નાહ । તસ્યેતિ ।

હે મેઘ, હે કામચારિન્ સ્વેચ્છાગતિક, પ્રણયિનઃ ઘણમસ્ય હર્ષંગે અંગના
 હવ અસ્તદુકૂલા ગલિતપટ્ટકૂલા યુવતી ઇવ, તસ્ય કૈલાસસ્ય હર્ષંગે ગંગા ઇવ દુકૂલં
 પ્રવેતવચ્ચં યસ્યાઃ સા તાં । અલકાં કુબેરનગરં દૃષ્ટ્વા ઉપલભ્ય ત્વં પુનઃ ન જ્ઞાસ્યસે
 હિતિ ન અપિતુ જ્ઞાસ્યસે પવઃ ગર્ભાત્ યસ્યાં અલકાર્યાં કિલ મન્દાકિની વહતિ તયા
 યા અભિજ્ઞાતભૂતયા અવદયં અલકાનગરી ત્વયા જ્ઞાતું શકયા હિતિ માવઃ । યા
 અલકાનગરી, મુક્તાજાલપ્રથિતં અલકં કામિની ઇવ કામિની શૈરિણી ગૌરવર્ણા
 સ્ત્રી મુક્તાફલસમુદ્દેન અલિપ્તં મુક્તિતં અલકં કુટિલં વિશેષપ્રકારેણ સ્થિતં
 કૈલાસપાર્શ્વે યથા વહતિ ધારયતિ તથા વઃ યુગ્માકં કાલે ઘર્ષાસમયે ઉચ્ચૈર્વિમાનૈઃ
 ઉચ્ચૈઃ મહોન્નતાઃ સપ્તભૂમિકપ્રાસાદઃ યેષુ તેઃ સપ્તભૂમિકપ્રાસાદૈઃ, સલિલોદ્ગારં
 સલિલસ્ય જલસ્ય ઉદ્ગારાઃ વિન્દ્યઃ પતન્તિ યસ્માત્ સલિલં ઉદ્ગિરન્તિ હિતિ તત્
 અભ્રવૃન્દં અધાર્ણાં મેઘાનાં સમૂહં યા અલકાપુરી વહતિ ધારયતિ

વિમાનોઽસ્ત્રી દેવયાને સપ્તભૂમૌ ચ સન્નિ ॥ ૬૭ ॥

અલકાપુરી વર્ણન ૧

તેને 'ખોળે' અંધમ પ્રણયિને બન્ધવી રૂપ વસ્ત્રે

એને બેઠે તુરત અલકા જોળખી કાઢશે તું ॥

વર્ષા કાળે જળ વરસતાં વાહણાં મહેલમાં બંધાં

બેસે, ગોતિસર અલકમાં ધારતી એમ વાત ॥૬૭॥ ✓

હવે કેલાસ પર્વતમાં અલકાપુરીની જગ્યા બતાવતો કહે છે.

કન્ધા પ્રમાણે કરનારા હે મેઘ, ત્રિયના જોળખીમાં ખસી ગયેલાં લુગડાવાળી સ્ત્રી એમ
 શોભે તેમ ખસી ગયેલા ગંગા રૂપી સફેદ વસ્ત્ર રૂપે દેખાતી એવી કુબેરની અલકા નગરીમાં
 બંધતે એ નગરીને તું નહિ જોળખી શક એમ નહી, તેને પાંખે વહેતી ગંગાને લીધે તું
 એ નગરીને જોળખી શકીશ.

ગોતીની મનોહર રીતે શુભવૃંદા કાળે અંબોડા ગોરી યુવતીને એમ શોભે છે તેમ આ
 તમારા વરસાદના દિવસોમાં ચોમાસામાં, અલકા નગરી સાત-ઘોંઘાળાં સાત ચોળમાં વર્ષા જ હવે
 સફેદ મકાનો ઉપર બેઠેલાં ટપકતા પાણીના બિંદુવાળાં કાળાં વાંદળાંનાં ટોળાંથી શોભે છે. ॥૬૭॥

વિદ્યુદ્ગન્તં લલિતવનિતાઃ સેન્દ્રચાપં સચિત્રા
 યા વઃ કાલે પ્રહતમુરજાઃ સ્નિગ્ધગંભીરઘોષં ॥
 અન્તસ્તોયં મણિમયભુવસ્તુંગમગ્રંલિહાગ્રાઃ
 પ્રાસાદાસ્ત્વાં તુલયિતુમલં યત્ર તૈસ્તૈર્વિશેષૈઃ ॥૬૮॥

અલકાપુરી વર્ણન ૨

શ્દાનીં અલકાપ્રાસાદાનાં મેઘસ્ય ચ સમાનતાવર્ણનપૂર્વકં અલકાં વર્ણયન્નાહ । વિદ્યુદિતિ ॥
 હે મેઘ, યત્ર અલકાનગર્યાં પ્રાસાદાઃ સસમૂહિકાનિ ઘઘલગૃહાણિ ત્વાં
 તુલયિતું ધારયિતું અલં સમર્થાઃ સન્તિ । કીદશં ભવન્તં કીદશાઃ પ્રાસાદાઃ દ્વયોઃ
 સામ્યેન તૈસ્તવ તોલનં શક્યમેવેતિ ભાવ । વિદ્યુદ્ગન્તં વિદ્યુત્ વિદ્યતે યત્ર સઃ
 વિદ્યુદ્ગાન્ તં વિદ્યુત્કલત્રયુક્તં સૌદામિનીસહિતં ત્વાં, લલિતવનિતાઃ લલિતાઃ
 વિવિધવિલાસયુક્તાઃ સુન્દર્યોં યેષુ તાઃ પ્રાસાદાઃ । સેન્દ્રચાપં ઘટુરંગપૂર્ણેન્દ્રચાપ-
 સંયુક્તં ત્વાં, સચિત્રાઃ નાનાવર્ણાકૃતિચિત્રિરલંકૃતાઃ પ્રાસાદાઃ । સ્નિગ્ધગંભીરઘોષઃ સ્નિગ્ધઃ
 કર્ણમનોહરઃ ગંભીરઃ ઘોષઃ શબ્દઃ યસ્યાસૌ તં ત્વાં, યા અલકાપુરી ઘઃ યુષ્માકં,
 કાલે ઘર્ષાસમયે પ્રહતમુરજાઃ આસ્ફાલિતમૃદંગાઃ પ્રાસાદાઃ । અન્તસ્તોયં મધ્યે
 જલપૂર્ણં ત્વાં, મણિમયભુવઃ અન્તર્જલપ્રકાશયુક્તત્વેન મહામૂલ્યા મળયઃ "પાણિદાર" ॥
 વિવિધરત્નાનિ તેજઃદિતાં ભૂઃ યેષાં તે પ્રાસાદાઃ । અર્થાત્ પ્રાસાદાનાં ભૂપૃષ્ઠં જલ-
 ગમિતમહામૂલ્યરત્નેર્જડિતં, ॥ સ્નઘડિતલાદિકામિરાચ્છાદિતમસ્તીતિ । યથા મેઘઃ
 જલગમિતસ્તથા પ્રાસાદા અપિ જલગમિતરત્નજડિતભૂપૃષ્ઠા ઇતિ । તુંગં મહાન્તં
 ઉચ્ચતં ત્વાં, અગ્રં લિહાગ્રાઃ અગ્રં આકાશં લિહન્તીતિ અગ્રાણિ ઉપરિ ભૂમિકાનિ
 વિમાનાનિ યેષાં તે પ્રાસાદાઃ । ॥ ઇત્યં તૈસ્તૈઃ ઉપયુક્તૈઃ વિશેષૈઃ મિશ્રમિશ્રપ્રકારૈઃ તવં ચ
 સેષાં ચ સામ્યેન તે પ્રાસાદાઃ ત્વાં તુલયિતું ધારયિતું અલં પૂર્ણતયા સમર્થાઃ સન્તિ ॥૬૮॥

અલકાપુરી વર્ણન ૨

વિદ્યુતઘ્રીનો, સહિતયુવતી યુક્ત, તું ઈંદ્ર, આપેં

ચિનાળા છે, ધ્વનિ મુરજના, ગર્જનો તું મધૂં ॥

પાણીથી તું નિભૂત, અણિની હાથિયુંથી જડેલા,

તું હૈયો, તે પણ નથા અડતા તોળશે મહેલ તૂને ॥૬૮॥

હવે અલકાપુરીના મહેલો અને મેઘની સમાનતા પૂર્વકના વર્ણન સાથે અલકાપુરીને વર્ણવે છે.

હે મેઘ, જે અલકાપુરીમાં સાત જોવાળા મહેલો તારી બરાબરી કરનારા ॥ તે તુને
 ઉપાડવા શક્તિમાન છે. તું કેવો છો અને મહેલ કેવો છે, કઈ કઈ જાળતમા કેવી રીતે તારી
 બરાબરી કરે ॥ તે સંભળ.

પોતાની આ વિજળ સાથે રહેલો એવો વિજળીવાળો તું છો તેમ મનોહર વિલાસ
 કરનારી આજોવાળા મહેલો છે.

શપ્પશ્યામા દિનકરહયસ્પર્ધિનો યત્ર વોહાઃ
 શૈલોદગ્રાસ્ત્વમિવ કરિણો વૃષ્ટિમન્તઃ પ્રમેદાત્ ॥
 યોધાગ્રણ્યઃ પ્રતિદિશમુસં સંયુગે તસ્થિવાંસઃ
 પ્રત્યાદિદાભરણરુચયશ્ચન્દ્રહાસવ્રણાંકૈઃ ॥૬૯॥

અલકાપુરી વર્ણન ૩

હે મેઘ, યત્ર અલકાયાં અશ્વાઃ શપ્પશ્યામાઃ શપ્પં ગાઢદક્ષિવર્ણે ઈપ્ચદ્રુયામઃ
 દ્ધરિતં ત્વળં તત્સદૃશાઃ અશ્વાઃ દિનકરહયસ્પર્ધિનઃ દિનકરસ્ય સૂર્યસ્ય ચે હયા-
 સ્તુરંગાસ્તાન્સ્પર્ધયન્તે દત્યેયંશીલાઃ સન્તિ । યસ્યાં અલકાયાં શૈલોદગ્રાઃ
 પર્વેતોઽન્નતાઃ કરિણઃ ગજાઃ ત્વમિવ ત્વં યથા વૃષ્ટિ કરોપિ તદ્વત્ પ્રમેદાત્ મદ-
 ક્ષરણાત્ વૃષ્ટિમન્તઃ મદજલછાવિણઃ સન્તિ । યસ્યાં અલકાયાં ચ સંયુગે સંપ્રામે
 સર્વકાલં પ્રતિદિશમુસં પ્રત્યેકદિશાયાં વિશં વિશં પ્રતિ તસ્થિવાંસઃ સગજાઃ
 ચંદ્રહાસવ્રણાંકૈઃ ચંદ્રહાસઃ વિશેષપ્રકારા અસિ- તસ્યા ઘણાનાં અંકઃ યુક્તેન જાતૈઃ
 ચિમ્બૈઃ પ્રત્યાદિદાભરણરુચયઃ પ્રત્યાદિદા નિરાકૃતા આભરણાનાં રુચયઃ યૈ પતાદૃશાઃ
 યોધાગ્રણ્યઃ યોધાનાં અગ્રણ્યઃ સુખટાઃ સન્તિ ॥૬૯॥

અલકાપુરી વર્ણન ૩

અનેક લીલા પીળા લીલા વાળી રંગના ઈંદ્ર ધનુષ્ય સાથે હું છે તેમ આકાશ,
 રંગોથી આળખેલાં વિવિધ આકૃતિનાં કુંદર ચિત્રોવાળા મહેલો છે. પીમા કુંદર મધુર શબ્દો
 હું કરજી તેમ તમારા વરસાદના સમયે ચોમાસામાં મુંદરો નગારા તળેલાં જેમાં વાગી રહ્યાં
 એવા મહેલો છે. જેમ તારામાં અંદર પાણી બરેહું છે તેમ હીરા માણેક મોતી પત્તા નીલમ
 વગેરે પાણીદાર રતનો જેની ભોળી-ભોળીની લાદીયુંમાં જડ્યાં છે એવા મહેલો છે. જેમ હું
 નજીક હોયો મોટો છે તેમ સાત સાત માળના આકારને અડતા આકાશ સાથે વાતું
 કરતા એવા ઉંચા મહેલો છે. આ રીતે ઉપર કહેલા દરેક પ્રકારે તારી સાથે મહેલોની સમાનતા
 છે. તે તારા બરાબરીયા તેથી એ અલકાપુરીના મહેલો તુને ઉપાડવા શક્તિમાન છે. ॥૬૮॥

હાળા થોડા મનડું હરતા સૂર્યના અથ જવા

હાથીમોટા ગિરિવર સમા વૃષ્ટિ કર્તા મદોની ॥

યોધા જિલા દશ દિશ બાણી યુદ્ધ બુખી વિષે ત્યાં

સાગી આબૂષણ રૂચિ દિસે ચંદ્રહાસ પ્રણેથી ॥૬૯॥

હે મેઘ, અલકાપુરીમાં થોડાઓ તાળ ઉમેલા ખડ જેવા કાળાજ પડતા લીલાધરા
 રંગના અને સૂર્યના થોડાની બરોબરી કરનારા છે. જ્યાંના પર્વત જેવા ઉંચા હાથીઓ હું
 જેમ વરસાદ વરસાવે છે તેમ મદના પાણીને વરસાવે છે. લડાઈ માટે દોષપણ વખતે
 તૈયાર થઈ દશે દિશમાં ઉમેલા અને લડાઈમાં એલા ચંદ્રહાસ જાતની તરવારના ધારાં
 એવાબુથી આબૂષણ મહેલવાની ઈચ્છા જેઓને માતી નથી એવા સુખટ યોધાઓ છે. ॥૬૯॥

આનન્દોત્થં નયનસલિલં યત્ર નાન્યૈર્નિમિત્તૈ-
 નાન્યસ્તાપઃ કુસુમશરજાદિષ્ટસંયોગસાધ્યાત્ ॥
 નાપ્યન્યત્ર પ્રણયકલહાદ્ વિપ્રયોગોપપત્તિ-
 વિત્તેશાનાં ન ચ સ્વલુ વયો યૌવનાદન્યદસ્તિ ॥૭૦॥

અલકાપુરી ઘર્ષનં ૪

હે મેઘ, યસ્યાં અલકાયાં વિત્તેશાનાં યક્ષાણાં ગુહાકાનાં આનન્દોત્થં હૃદયેત્પન્નં
 નેત્રજલમસ્તિ । ન પુનરન્યૈર્નિમિત્તૈઃ શ્વવિયોગાદિભિઃ કારણૈર્જનિતં નયનેષુ
 અધુ ધાગચ્છતિ ।

પુનઃ યસ્યાં ચ શ્વવિયોગસાધ્યાત્ શ્વસ્ય સંયોગેન સાધ્યાત્ શ્વણાં
 પ્રિયાણાં પ્રિયાંગનાનાં ચ સંયોગેન સાધ્યતે શામ્યતે સ તસ્માત્ કુસુમશરજાત્
 કન્દર્પેદ્ભૂતાસ્તાપાત્ અન્યસ્તાપો મૃત્યુર્વિયોગવ્યાધિરિદ્રિતાદિજનિતો નાસ્તિ ।

પુનઃ યસ્યાં અલકાયાં સ્ત્રીપુંસાં પ્રણયકલહાદ્યન્યત્ર પ્રીતિકલહં ધિના અન્યથા
 અન્યકારણેઃ વિપ્રયોગો વિયોગો નાસ્તિ ।

પુનઃ યસ્યાં અલકાયાં જલુ નિશ્ચયેન યૌવનાદન્યત્ વયો નાસ્તિ અવસ્થા,
 ન વિષ્ણુઃ । તુ પુનર્વૃદ્ધલક્ષણં વયો નાસ્તિ ॥૭૦॥

અલકાપુરી વર્ણનં ૪

આનન્દોનાં જલ નયનમાં જ્યાં ન બીજ નિમિત્તે
 કામે પ્રેર્યા પ્રિય મિલનથી સાધ્ય બીજે ન તાપ ॥
 બીજે છે ન પ્રણય કલહો છેડિને જ્યાં વિયોગ
 યક્ષોનાં જ્યાં વય ન જુવાની વિના કોઈ વૃદ્ધ ॥૭૦॥

હે મેઘ, તે અલકાપુરીમાં રહેનારા યક્ષો શ્રુતકોને અને યક્ષ ઓગ્રોને આનન્દનાં હૃદય
 પ્રસંગનાં આસન્ન આવે છે પણ સ્નેહીનો વિયોગ કે તેનાં બીજને કારણે આસન્ન આવવાનો
 પ્રસંગ બનતો નથી.

જ્યાં ધમ્મિત પતિ કે પત્નીના સંયોગથી મટનારા કામદેવથી ચતા તાપ શિવાય
 બીજો કોઈ પણ પ્રકારનો ભરણ, વિયોગ, રોગ, દરિદ્રતા વગેરેથી સંતાપ થતો નથી.

ત્યાં પ્રેમનાં રીસામણાં શિવાય બીજા કોઈ પ્રકારનો કલહ કલેશ નથી.

અલકાપુરીમાં યૌવન શિવાય બીજી અવસ્થા, નથી વૃદ્ધાવસ્થા આવતી નથી ॥૭૦॥

યસ્યાં યક્ષાઃ સિતમણિમયાન્યેત્ય હર્મ્યસ્થલાનિ
 જ્યોતિસ્છાયાકુસુમરચનાન્યુત્તમસ્ત્રોસદાયાઃ ॥
 આસેવન્તે મધુ રતિફલં કલ્પવૃક્ષપ્રસૂતં
 ત્વદ્ગંભીરધ્વનિષુ શનકૈઃ પુષ્કરેષ્વાહતેષુ ॥૭૧॥

અલકાપુરી વર્ણનં ૬

હે મેઘ, યસ્યાં અલકાર્યાં ઉત્તમસ્ત્રોસદાયાઃ ઉત્તમાઃ રૂપગુણસદિતાઃ સ્ત્રિયઃ નાર્યે
 પદ્ય સદાયાઃ યેપાં તે ઘરસુંદરોસદિતાઃ યક્ષાઃ ગુહ્યાકાઃ, સિતમણિમયાનિ સિતાનિ
 હલ્લચ્છલાનિ વ્રભાસુકાનિ મણયઃ રત્નાનિ યેષુ તાનિ રત્નજ્ઞહિતાનિ । જ્યોતિસ્છાયા
 કુસુમરચનાનિ જ્યોતિષાં નક્ષત્રાણાં છાયાઃ પ્રતિબિમ્બાનિ તાન્યેવ કુસુમરચનાનિ
 યેષુ તાનિ પતાદશાનિ હર્મ્યસ્થલાનિ પત્ય હર્મ્યાંગાં ઉપરીમાને આકાશિકાયાં ગત્વા ।
 ત્વદ્ગંભીરધ્વનિષુ ત્વત્સદશઃ ગંભીરઃ સુમયઃ ધ્વનયઃયેષુ તેષુ પુષ્કરેષુ મૃદંગેષુ શનકૈઃ
 મંદં મંદં બાહુતેષુ આસ્ફાલિતેષુ સારુ કલ્પવૃક્ષપ્રસૂતં કલ્પવૃક્ષોત્પન્ન, રતિફલં રતિઃ
 સંભોગ પદ્ય ફલં યસ્ય તત્ પતાદશં મધુ સ્ત્રોસંગે આનન્દદાયિની મદિરાં
 આસેવન્તે ઉપમુંજન્તે પિબન્તિ ॥૭૧॥

અલકાપુરી વર્ણનં ૫

જેમાં યક્ષો સ્ફટિક મણિનાં શ્વેત હર્મ્ય સ્થળોમાં
 બેસી રાખા સહ કુસમની ગૂંથણી તારલાથી ॥
 સેવે છે જ્યાં સુરત મુખનું મધ કલ્પવૃક્ષોનું
 તારા ધીમા ધ્વનિ સુમધુરાં વાગતાં વાલે જેમાં ॥૭૧॥

હે મેઘ, જે અલકાપુરીમાં, સ્ફટિક મણિ-સ્ફટિકમણિથી જડેલા, તેથી જ તેમાં
 પડતી તારાઓની છાયા પ્રતિબિંબથી જાણે પુલની ગૂંથણી કરી છે એવા લાગતા મહેલોની
 આગાશીના ઉપરના સ્થળોમાં યક્ષો, સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે બેસીને, તારા જેવા ગંભીર કલ્પવૃક્ષોના
 મૃદંગ તળાવોના ધીમા ધીમા સંગીત સાથે કલ્પવૃક્ષમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી, રતિ સુખ સ્ત્રોસંગમાં
 આનન્દ આપનારી એવી મદિરા પીએ ॥૭૧॥

ગત્યુત્કંપાદલકપતિતૈર્યત્ર મન્દારપુષ્પૈઃ
 પત્રચ્છેદૈઃ કનકમલૈઃ કર્ણવિસંસિમિશ્ચ ॥
 મુક્તાજાલૈઃ સ્તનપરિસરચ્છિન્નસૂત્રૈશ્ચ હારૈ-
 નૈશો માર્ગઃ સવિતુરુદયે સૂચ્યતે કામિનીનાં ॥૭૨॥

અલકાપુરી વર્ણન ૬

હે મેઘ યત્ર યત્યાં અલકાયાં કામિનીનાં શૃંગારિણીનાં સ્ત્રીનાં ગત્યુત્કંપાત્
 ગત્યા શીઘ્રગમનૈન ગમનજનિતઃ ઉત્કંપઃ ચલનં તસ્માત્, અલકપતિતૈઃ અલકેભ્યઃ
 કુટિલકેશપાશેભ્યઃ પતિતૈઃ મન્દારપુષ્પૈઃ કલ્પવૃક્ષકુસુમૈઃ,

પત્રચ્છેદૈઃ નાગવહ્નીશકલૈઃ, કર્ણવિસંસિમિઃ કર્ણપરિભ્રષ્ટૈઃ કર્ણેભ્યઃ પતિતૈઃ
 કનકકમલૈઃ,

સ્તનપરિસરચ્છિન્નસૂત્રૈઃ સ્તનપરિસરેણ કુચપ્રદેશવિસ્તારેણ વિપુલપુષ્પસ્તના-
 સ્ફાલનેન હિન્નાનિ સૂચ્યન્તિ દોરાઃ યેવાં તૈઃ મુક્તાજાલૈઃ મૌકિકકલાપૈઃ મુક્તાગુફિતૈઃ
 હારૈઃ इत्यादिभिः सवितुः सूर्यस्य उदये नैशः निशायां भवः मार्गः सूच्यते ॥૭૨॥

અલકાપુરી વર્ણન ૬

વેગે જતાં અલકધિ પડ્યાં ફૂલ કટપદુભોનાં
 પાનચેદે, કનક કમળો કાનથી ન્યાં ખર્ચાં છે ॥
 વેરાણાં ન્યાં રતનતટ રહ્યા તૂટતાં હાર દોરા
 ઊઝ્યા સૂર્યે નજર પડતો માર્ગ આ કામિનીનો ॥૭૨॥

હે મેઘ જે અલકાપુરીમાં, પોતાના પ્રિય પાસે જવાની ઉતાવળમાં ઉતાવળે આલવાથી
 થયેલા શરીરના હલનચલનને લીધે માર્ગમાં થયેલ અગાડામાંથી કટપદુનાં ફૂલ પડ્યાં છે.

કર્ણાય નાગરવેલનાં પાનના કટકા મોઢામાંથી પડેલા છે.

કર્ણાય કાનમાંથી સરી ગયેલાં સોનાનાં કમળ પડ્યાં છે.

કર્ણાય પુષ્પ સ્તનોની વિશાળતાને લઈ દોરા ટુટી જવાથી મોતી ઝંથેલા હાર
 અને મોતિ પડ્યાં છે.

આવા ચિન્હોથી સૂર્યોદય પછી જોતાં આ કામિનીઓ પસાર થયાનો રાતનો માર્ગ
 હોતો એમ જણાય છે ॥૭૨॥

નીવીવન્ધોચ્છૃસિતશિથિલં યત્ર યક્ષાંગનાનાં
 ક્ષોમં રાગાદનિમૃતકરેષ્વાક્ષિપત્સુ પ્રિયેપુ ॥
 અર્ચિસ્તુંગાનભિમુલ્લમપિ પ્રાપ્ય રત્નપ્રદીપાન્
 દ્વીમૂદાનાં ભવતિ વિફલપ્રેરિતશ્ચૂર્ણમુષ્ટિઃ ॥૭૩॥

અલકાપુરી ઘર્ણનં ૭

અર્ચ્યુલેઃ અન્યર્થેક્ષમાણૈઃ ચિદ્દૈઃ અલકાં જ્ઞાસ્યસ્યેવ હિત ઘર્ણયન્નપ્રે આહ ।
 નીવીતિ ।

હિ મેઘ, યત્ર અલકાયાં દ્વીમૂદાનાં લઙ્ગાધ્યાકુલિતાનાં યક્ષાંગનાનાં ગુહ્યક-
 સ્ત્રીનાં, નીવીર્યઘઃ શાટકપટ્ટિકા તત્ત્વાઃ ધંધસ્ય ઉચ્છૃસિતં શિથિલીભયનં તેન શિથિલં
 દોલીભૂતં ક્ષોમં દુષ્કૂલં અનિમૃતકરેષુ ચંચલહસ્તેષુ અવલક્ષણેષુ પ્રિયેષુ આક્ષિપત્સુ
 રાગાત્ દ્વાસ્યેત આકર્ષત્સુ સ્તત્સુ અર્ચિસ્તુંગાન્ અર્ચિપા વિશેષપ્રકાશમાનાન્
 મહાદ્યુતીન્ રત્નપ્રદીપાન્ અભિમુલ્લં સન્મુલ્લં પ્રાપ્યાપિ દીપશાન્તયે ચૂર્ણમુષ્ટિઃ અવિલા-
 વિસ્રુગધિદ્રવ્યસ્ય વિફલપ્રેરિતઃ મુષ્ટિઃ નિષ્ફલપ્રશ્નિતઃ ભવતિ રત્નપ્રદીપાનાં પ્રકાશાનાં
 અચિત્તશ્ચરત્વેન અવિલાદિપ્રસેપેનાપિ દીપનિર્વાણઃ દીપશાન્તિર્ન ભવતિ અન્ધકારં ન
 વ્યાપ્નોતિ ॥૭૩॥

અલકાપુરી વર્ણનં ૭

નાડી છૂટ્ટે શિથિલ બનતી ઓઠણી ન્યાં સિયોની
 રેનેહે રેનેહી ચપળ કરથી ખેંચતા શર્મ મુખ ॥
 કાંતીવાળા જગમગ થતા રત્નના દીપ પ્રત્યે

• ફેંક્યા દોયા અખિલ ચુરણોના નકામા બને છે ॥૭૩॥✓

અલકાપુરીની વધુ ઓળખાણ આપતાં કહે છે.

હે મેઘ, જે અલકાપુરીમાં કરમથી બરેલી વક્ષોની લાગણી ઓઝાનું નાડી દીલી
 ચવાથી દીલી ચમેની ઓઠેલી રેશમી સાડી, સખણા ન રહેતા-અપલખણા હામવાળા પુરો
 ખેંચે છે તારે અંધાઈ કરવા દીવા ઠારવા માટે પસંદ જઈને અખીલ વગેરે સુગંધી પદાર્થો
 દોયા બરી દીવા ઉપર ઓઝા ફેંકે છે તો પણ દીવા ઠરતા નથી. કરણ એ તેલના દીવા
 નથી રત્નો દીવા રૂપે પ્રકાશવાં હોવાથી અખીલ વગેરે ફેંકવાથી અંધાઈ ચાતું નથી. ॥૭૩॥

હસ્તે લીલાકમલમલકં બાલકુન્દાનુવિદ્ધં
 નીતા રોધ્રપ્રસવરજસા પાણ્ડુતામાનનશ્રીઃ ॥
 ચૂડાપાદો નવકુરવકં ચારુ કર્ણે શિરીષં
 સીમન્તે ચ ત્વદુપગમજં યત્ર નીપં વધૂનાં ॥૭૪॥

અલકાપુરી વર્ણનં ૮

પુનઃ અલકાયા પરિચયં નિરૂપયન્નાદ ૧ હસ્ત રતિ ૧

હે મેઘ યત્ર યસ્યાં અલકાયાં વધૂનાં નવપરિણીતયુવતીનાં હસ્તે લીલા-
 કમલં લીલાયે ક્રીડાર્થે ધારિતં કમલં વર્તતે ૧

બાલકુન્દાનુવિદ્ધં બાલકુન્દાઃ અધિકસિતાઃ ચૅલરકલિકા તૈઃ અનુવિદ્ધં
 વ્યાત્તં પ્રયિતં ચૅલરકલિકાણુફિતં કલિકાભૂષણં તાલુપ્રદેશવર્તિનિ સાધિત
 કેશમણ્યમાગે વધૂનાં અલકે કેશોપુ વર્તતે ૧

રોધ્રપ્રસવરજસા રોધ્રાણાં લોધ્રવૃક્ષાણાં પ્રસવાઃ પુષ્પાણિ તેવાં રજઃ ધુણ
 પરાગઃ સ્તેન તલ્લેપેન વધૂનાં આનનમ્ભીઃ મુચ્છશોમા પાણ્ડુતાં ગૌરતાં નીતા પ્રાપ્તા વર્તતે ૧

યસ્યાં પુર્યાં વધૂનાં ચૂડાપાદો ઘમ્મિસ્ત્લે-નવકુરવકં વર્તતે ૧ કર્ણે ચ ચારુ સુંદરં
 શિરીષપુષ્પં વર્તતે ૧ સીમન્તે સેથો રતિ લોકે મસ્તકસ્ય મધ્યે કેશવીર્યાં ત્વદુપ-
 ગમજં ત્વદ્ ત્વ ડયગમઃ આગમઃ વર્ષાકાલઃ તસ્મિન્ સમયે જાયતે રતિ
 ત્વદીયાગમનોત્પન્નં નીપં કદમ્બપુષ્પં વર્તતે ॥૭૪॥

અલકાપુરી વર્ણનં ૮

હાથે ક્રીડા, કમળ, કળિયું કુંડ ગૂંથેલ કેશો

ગારી શોભા મુખ કમળની લોધ્ર પુષ્પો પરાગે ॥

અંબોડામાં નવ કુરબંદો, સર્સડા કુલ કાને

કુલો સેથે યુવતિજનને લાં કદંબો તથા છે ॥૭૪॥

હે મેઘ ને અલકાનમરીમાં નવી પરણેલી નવવધૂઓ વહુઓ રમવા માટે હાથમાં
 કમળ મુખ ફેરવે છે.

ડાહરની ઉધડામાં વિનાની કળાયોથી યુથેય કળિકાભૂષણ એ નવવધૂઓના વાળના
 આગળના ભાગમાં ગોઠવેલ છે.

પોતાના મોઢાને ગૌરવર્ણ બનાવવા મોઢા ઉપર લોધ્ર વૃક્ષના કુલનો પરાગ-અર્ણવ
 બારિક સૂગંધી ચૂર્ણ મોઢા ઉપર ને ઓંચો ચોપડે છે.

અંબોડામાં નવકુરબંદની વેણી, કાન પર સરસડામાં સુંવાળા રેશમ જેવાં કુલ, અને
 સેથામાં તારા આવવાથી (વરસાદની ઋતુમાં) ખીલતાં કદંબના કુલ ને ઓંચોએ કળાથી
 ગોડ્યાં છે ॥૭૪॥

યસ્યાં મત્તંભ્રમરમુખરાઃ પાદપા નિત્યપુષ્પા
 હંસશ્રેણીરચિતરશના નિત્યપદ્મા નલિન્યઃ ॥
 કેકેત્કણ્ઠા ભવનશિલિનો નિત્યમાસ્વત્કલાપા
 નિત્યજ્યોત્સ્નાપ્રતિહતતમોઽત્તિરમ્યાઃ પ્રદોષાઃ ॥૭૫॥

અલકાપુરી વર્ણન ૧

हे मेघ, त्वं तां अलकां पमिध्विन्हैरणि द्वास्तसे पय ।

યસ્યાં અલકાયાં મત્તંભ્રમરમુખરાઃ પુષ્પદ્રવ્યઃ મસાઃ યે ભ્રમરાઃ મધુકરાઃ તૈઃ
 મુખરાઃ શુંગાયમાનાઃ પાદપાઃ નિત્યપુષ્પાઃ સદાપુષ્પિતાઃ સન્તિ ।

યસ્યાં અલકાયાં હંસશ્રેણીરચિતરશનાઃ હંસાનાં શ્રેણ્યા પક્ત્યા રચિતા
 સ્થાપિતા રશનાઃ મેઘલાઃ યાસાં તાઃ નલિન્ય પમિન્યઃ સરોવરિકાઃ નિત્યપદ્માઃ નિત્યં
 સર્વકાલં સર્વર્તુષુ કમલપુષ્પવત્યઃ સન્તિ ।

યસ્યાં અલકાયાં કેકેત્કંઠાઃ કેકાશઘ્વેન ઝર્ચ્વૃતાઃ કંઠાઃ યૈસ્તે ભવનશિલિનઃ
 પાલિતાઃ ગૃહમયૂરાઃ નિત્યમાસ્વત્કલાપા નિત્યં સતતં સર્વકાલં માસ્વન્ત સુદોમિતાઃ
 રમણીયાઃ કલાપાઃ કલાઃ યેષાં તે સન્તિ ।

યસ્યાં પ્રદોષાઃ રાત્રયઃ નિત્યજ્યોત્સ્નાપ્રતિહતતમોઽત્તિરમ્યાઃ સન્તિ । સાક્ષાત્ શંભોઃ
 તત્ર નિત્યનિવાસાત્ તજ્જટાર્યાં સ્થિતશશિના નિતરં સતતં પ્રકાશમાના યા જ્યોત્સ્ના
 સંપ્રકાન્તિઃ તયા પ્રતિહતા દૂરીકૃતા અવરુદ્ધાઃ તમસાં અંધકારાણાં આવૃત્તિઃ
 પુનરાગમનં તેન રમણીયાઃ ઘર્તન્તે ॥૭૫॥

અલકાપુરી વર્ણન ૨

शब्दाणां न्यां भङ्गं क्षमशैथी सद्युष्य वृक्षे

હાર્યું હસી તથિ નલિનિને નિત્ય પદ્મે સુહાર્તા ॥

“ મોરો ઉત્કંઠિત ભવનના નિત્ય શોભે કળાયે

ન્યોત્તેનાઓથી મનહર નિશા દૂર છે અંધકારો ॥૭૬॥

हे मेघ तु मे अलकापुरीने नीचेनां ओघायुथी पथु ओजभा शशय

ને અલકાપુરીમાં પુષ્પ રસોના મધથી ઘેરાયેલા ભ્રમરા જેના પર શુંછ રજા છે

એવાં વૃક્ષો બારે માસ ફૂલથી ખીલેલાં રહે છે.

ને અલકામાં બારે માસ કમળનાં ફૂલ ખીલી રજાં છે એવી તળાવડીયુને કઠિ હસેલી
 હાર્યું બેઠી છે તે એની સફેદ કટીમેખળા-કંઠારા જેવી શોભે છે.

ને અલકાપુરીમાં કેકે શબ્દથી ટફકા કરતા ઘરમાં પાળેલા મોર હંમેશાં કળા પુરી
 શોભી રહેલા છે.

ન્યાં અંધર સાક્ષાત રહેતા હોવાથી તેનાં જટારાં રહેલા અંધ પડે ને અલકાપુરીની રાત્રીઓ
 અંધના બારે માસ પ્રકાશી રહેલી હોય છે. ક્યાંય પથુ અંધાઈ બેઠે અમરું નથી ॥૭૬॥

અક્ષીણાન્તર્ભવનનિધયઃ પ્રત્યહં રક્તકળ્ઠે-
 રુદ્ગાયદ્ધિર્ધનપતિયશઃ કિન્નરૈર્યત્ર સાર્ધે ॥
 વિભ્રાજાણ્યં વિબુધવનિતાવારમુચ્ચાસહાયા
 વદ્ધાલાપા વહિરુપવનં કામિનો નિર્વિશન્તિ ॥૭૬॥

અલકાપુરી વર્ણન ૧૦

હે મેઘ યત્ર યસ્યાં અલકાયાં, વિબુધવનિતાવારમુચ્ચાસહાયાઃ વિબુધવનિતાઃ
 દેવસ્ત્રીરૂપાઃ યાઃ વારમુચ્ચાઃ વારાંગનાઃ કલાકુશલાંગનાઃ તાઃ સહાયોઃ યેવાં તે ।
 અક્ષીણાન્તર્ભવનનિધયઃ અક્ષીણાઃ ક્ષયરહિતાઃ અંતર્ભવને ગૃહાભ્યન્તરે સ્ત્રીપા-
 જ્ઞાતા इति લોકે તત્ર નિધયઃ સ્વર્ણરત્નાદીનાં મળદારાઃ યેવાં તે ।

પતાદશાઃ કામિનઃ કાંગારરસિકા યસ્યાઃ રક્તકળ્ઠેઃ મધુરસ્વરૈઃ ધનપતિયશઃ
 કુબેરકીર્તિદ્યોતકાનિ સંગીતાનિ રુદ્ગાયદ્ધિઃ ઉત્તમપ્રકારેણ ઉચ્ચસ્વરૈઃ ગાયમાનૈઃ
 કિન્નરૈઃ સાર્ધે વદ્ધાલાપાઃ વદ્ધઃ સંપ્રવેશિતાઃ સાધિતાઃ રાગાણાં આલાપાઃ યૈસ્તે
 સન્તઃ વહિરુપવનં અલકાપુર્યાઃ વહિર્માર્ગે સ્થિતં વિભ્રાજાણ્યં વિભ્રાજનામકં ઉદ્યાનં
 પ્રત્યહં અનુદિનં નિર્વિશન્તિ મયિશન્તિ ॥૭૬॥

અલકાપુરી વર્ણન ૧૦

ભંડારો અક્ષય ધનતણા જમને છે ધરોમાં
 જાંચે ગાતા ધનપતિ તણી કીર્તિને કિન્નરો જ્યાં ॥
 દેવ સ્ત્રીઓ મધુરમુરની સાથ વિભ્રાજ નામે
 પેસે છે હાં ઉપવન વિષે નિભ કામાંધ યશે ॥૭૬॥

હે મેઘ, જે અલકાપુરીના પુરોણે, સ્વર્ણની અપસરાઓ કળા કોશસ્થવાળી વારાંગનાઓ
 રહે બની સુખ આપે છે.

જે અલકાપુરીના પુરોણા ધનના ભંડાર તોચાખાનાં સોલું રત્નો વગેરથી હમેશાં
 ભરેલાં જ રહે છે, ગમે તેટલો ઉપયોગ કરે તો પણ ખુટતાં નથી.

એવા કામી કુમારરસિક યશે, મધુર સ્વાથી કુબેરના યજ્ઞનાં સંગીત ગાતા કિન્નરો
 આંચે રાગમાં આલાપ મેળવી અલકાપુરીની શહેરની બહાર આવેલા વિભ્રાજ નામના
 બગીચામાં દાખલ થઈ આનંદ કરે છે. ॥૭૬॥

પત્રાનીતાઃ સતતગતિના યદ્રવિમાનાઽમ્ભૂમી-
 રાલેખ્યાનાં સ્વજલકણિકાદોષમુત્પાદય સઘઃ ॥
 શંકાસ્પૃષ્ઠા હવ જલમુચસ્ત્વાદૃશા યત્ર જાલૈ-
 ધૂમોદ્ગારાનુકૃતિનિપુણા જર્જરા નિષ્પતન્તિ ॥૭૭॥

અલકાપુરી વર્ણનં ૧૧

હે મેઘ, યમ્મ યસ્યાં અલકાયાં સતતગતિના પવનેન યસ્ યસ્યાઃ અલકાયા
 વિમામાનિ સત્તમૂમિકાનિ દુર્ગમોણિ સેપાં અમ્ભૂમયઃ અંતિમમૂમિગૃહાણિ તાઃ આનિતાઃ
 અંતઃપ્રાપિતાઃ સ્વાદૃશાઃ સ્વત્સદૃશાઃ અલમુચઃ મેઘાઃ આલેખ્યાનાં ચિત્રાણાં સ્વજલ-
 કણિકાદોષં ઉત્પાદય સ્વજલાનાં વિન્દુમિઃ વિકૃતિં વિદ્યાય સઘઃ શંકાસ્પૃષ્ઠા હવ
 મયચક્ષિતા હવ ધૂમોદ્ગારાનુકૃતિનિપુણાઃ ધૂમસ્ય ઉદ્ગારઃ નિર્ગમનં તસ્ય અનુકૃતિઃ
 અનુકરણં તત્કરણે નિપુણાઃ કુશલાઃ અતપ્થ જર્જરા પૃથક્ પૃથક્ મૂતાઃ જાલૈઃ
 જાલિકામિઃ શ્વાક્ષચિયરૈઃ નિષ્પતન્તિ ઘટિઃ નિઃસરન્તિ ॥૭૭॥

અલકાપુરી વર્ણન ૧૨

જેઆથેલા પવન ગતિથી સાતમી મેડીયુંમાં
 સારાં ચિત્રો બળદેણુવડે સાવ નાખી બગાડી ॥
 બણે શંકા ભયધિ બલદો નીસરી બળીયુંથી
 વીંખાઈ ધૂમ સમ બનિને તું સમા નીકળે છે ૭૭॥

હે મેઘ, જે અલકા નગરીનાં સાત ભોનાં અમ્ભૂમી ચક્ષુની કાપથી મેડીયુંનાં
 મહાનોમાં હંમેશાં વાતા પવને જેઆઈ આવતા હોય તેવા મેધો અંદર ધુસી બધાં ભાં
 દોગાડેલાં ચિત્રોનાં રંગને ચોતાના બળ વિન્દુઓથી બગાડી નાખી દુસ્ત અપભીત બનેલા
 ધુવાડાનો આકાર ધરવામાં કુશળ એવા તે મેઘ છુટા છુટા બની બળીયું વાટે બહાર
 નીકળી ગય છે. ॥૭૭॥

મન્દાકિન્યાઃ સલિલશિશિરૈઃ સેવ્યમાના મહદ્ધિ-
ર્મન્દારાણામનુતટરુહાં છાયયા વારિતોષ્ણાઃ ॥

અન્વેષ્ટવ્યૈઃ કનકસિકતામુષ્ટિનિક્ષેપગૂઢૈઃ

સંક્રોઢન્તે મણિભિરમરપ્રાર્થિતા યત્ર કન્યાઃ ॥૭૮॥

અલકાપુરી ઘર્ણનં ૧૨

હે મેઘ, મન્દાકિન્યાઃ ગંગાયાઃ સલિલશિશિરૈઃ જલેન સેવ્યતુષારેણ શીતલૈઃ
મહદ્ધિઃ પવનૈઃ સેવ્યમાનાઃ, અનુતટરુહાં તીરસમીપોદગતાનાં મન્દારાણાં સુરતરૂણાં
કલ્પદ્રુમાણાં છાયયા વારિતોષ્ણાઃ નિવારિતાઃ ડખ્ણાઃ આતપાઃ સૂર્યતાપાઃ વામિસ્તાઃ,
અમરપ્રાર્થિતાઃ દેવૈર્ચિતાઃ કન્યાઃ યક્ષકુમારિકાઃ કનકસિકતામુષ્ટિનિક્ષેપગૂઢૈઃ
કનકસ્ય સ્વર્ણસ્ય સિકતા ઘાલુકા રેતિઃ તસ્યાઃ મુષ્ટિઃ તત્ર નિક્ષેપઃ ન્યાસઃ સેન
ગૂઢૈઃ ગુપ્તૈઃ અન્વેષ્ટવ્યૈઃ કસ્યા મુષ્ટી કો મણિઃ સ્વર્ણઘાલુકાન્તદ્વિતોસ્તીતિ જ્ઞાતવ્યૈઃ
મણિભિઃ રત્નૈઃ સંક્રોઢન્તે રમન્તે ॥૭૮॥

અલકાપુરી વર્ણન ૧૨

સેવાતી જ્યાં શિશિર પવને બન્હવીનાં જળોથી

ઠઠિ જોડ્યાં સુરતરૂ તણી છાયથી શાંત તાપ ॥

સંતાડેલાં કનક રજની મૂઠિયૂંથી મણીથી

બોલાવાતી અમર જ ગણે યક્ષ કન્યા રમે છે ॥૭૮॥

હે મેઘ, ગંગાના જળથી ઠંડા બનેલા પવનનો આનંદ લેતી, ગંગાને ઠઠિ જોડેલાં
કલ્પદ્રુઓની છાયથી સુખનો તડો જોને લાગતો નથી એવી, દેવતાઓ જોની આગળી કરે છે
એવી યક્ષોની કન્યાઓ કુમારિકાઓ સોનાની રેતીની બંદર મુઠીમાં રાખી સંતાડેલાં રત્નોથી
રમે છે. અર્થાત અલકામાં વહેતી ગંગાની રેતી સોનાની છે તે રેતી મુઠીમાં લઇ તેમાં
ભુલભુલ રત્નો સંતાડી એક બીજી પોતાની મુઠીમાં ક્યું રત્ન છે તે પુછતી રમત કરે છે. ॥૭૮॥

યત્ર લીળાં પ્રિયતમભુજાલિંગિતોચ્છ્વાસિતાના-
મંગલાર્ણિ સુરતજનિતાં તન્તુજાલાવલમ્બાઃ ॥
ત્વત્સંરોધાપગમવિશદૈઃ પ્રેરિતાશ્ચન્દ્રપાદૈ-
ઘ્યાલુમ્પન્તિ સ્ફુટજલલવસ્યન્દિનશ્ચન્દ્રકાન્તાઃ ॥૭૧॥

અલકાપુરી વર્ણન' ૧૩

હે મેઘ, યત્ર યસ્યાં મલકાયાં તન્તુજાલાવલંબાઃ તંતુજાલાઃ શાલાકાયુક્ત-
જાલિકાઃ તાસુ અવલંબઃ આધારો યેષાં તે । પુનઃ ત્વત્સંરોધાપગમવિશદૈઃ ત્વત્ ત્વ
સંરોધઃ આવરણં તસ્ય અપગમઃ અમાવઃ તેન નિર્મલૈઃ ચંદ્રપાદૈઃ ચંદ્રકિરણૈઃ પ્રેરિતાઃ
નેદિતાઃ અતઃ પથ સ્ફુટજલલવસ્યન્દિનઃ સ્ફુટાશ્ચ જલકળાશ્ચ તાન્ સ્યન્દન્તિ વર્ષતીતિ
પર્વશીલાઃ ચંદ્રકાન્તા ચન્દ્રકાન્તમણયઃ પ્રિયતમભુજાલિંગિતોચ્છ્વાસિતાનાં પ્રિયતમાનાં
મનૃણાં યાન્તિ ભુજામિઃ આલિંગિતાનિ તૈઃ ઉચ્છ્વાસિતાઃ શ્વાસોચ્છ્વાસગતિ પ્રાપ્તાઃ
વિકલિતાઃ તાસાં લીળાં સુરતજનિતાં નિધુવનોત્પાદિતાં અંગલાર્ણિ શરીરસ્ય હ્રેદઃ અમં
ઘ્યાલુમ્પન્તિ અપનયન્તિ ॥૭૧॥

અલકાપુરી વર્ણન ૧૩

જ્યાં સ્ત્રીઓની પ્રિયતમ ભુજાલિંગને શ્વાસવાળી
અંગલાર્ણિ સુરત નિપજી, ચંદ્રકાંતો હરે છે. ॥
અર્તા તારી અડઅણુ કરે ચંદ્રનાં પેસતાં જ્યાં
પાણી ખિંદૂ બહુ વરસતા બળિઓમાં જડેલાં ॥૭૬॥

હે મેઘ, જે અલકાપુરી નગરીમાં સરીવાવાળા બળાંધુંમાં જડેલા અને તારી આડ્ય
ખસી જવાથી અર્થાત્ તુ ચંદ્રની આડે ન રહેવાને લીધે સીધા ચંદ્રનાં કિરણો તેના પર
પડવાથી પાણીના ખિંદુઓને ટપકતા એવા ચંદ્રકાંત મણિયો પ્રિયતમ ભુજના આલિંગનથી
શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતી વિહ્વળ અનેલી સ્ત્રીઓના સુરત જન્મ શરીરના અમને મટાડે છે. ॥૭૬॥

મત્વા દેવં ધનપતિસત્ત્વં યત્ર સાક્ષાદ્ વસન્તં
 પ્રાયશ્ચાપં ન વહતિ ભયાન્મન્મથઃ પટ્પદજ્યં ॥
 સભ્રૂભંગં પ્રહિતનયનૈઃ કામિલક્ષ્યેષ્વમોઘૈ-
 સ્તસ્યારમ્ભશ્ચતુરવનિતાવિભ્રમૈરેવ સિદ્ધઃ ॥૮૦॥

અલકાપુરી વર્ણનં ૧૪

હે મેઘ, યત્ર યસ્યાં અલકાયાં ધનપતિસત્ત્વં કુબેરસ્ય મિત્રં અલકાયાં
 સાક્ષાદ્ વસન્તં મૂર્તિમન્તં નિવસન્તં દેવં મહેશ્વરં મત્વા તસ્ય ભયાત્ ભીત્યા
 કન્દર્પઃ પ્રાયઃ યાદુલ્યેન પટ્પદજ્યં ભ્રમરથેણિપત્યં ધનુઃ ન વહતિ ન ધારયતિ ।
 નતુ યદિ મન્મથઃ શાપં તત્ર ન વહતિ તદો કથં તત્રત્યાનાં મિથુનાનાં
 પરસ્પરં પ્રોતિઘટ્પદ્યતે હતિ ચેત્તત્રાહ ।

સભ્રૂભંગં ધુકુટિવિલાસયુક્તં યથાસ્યાત્તથા પ્રહિતનયનૈઃ પ્રહિતાનિ પ્રેરિતાનિ
 નયનાનિ નેત્રાણિ યેષુ તેઃ અમોઘૈઃ સફલૈઃ ચતુરલલનાવિભ્રમૈઃ કામક્રીડાચતુરોઃ
 યોઃ કામિન્યઃ તાસાં ઘિલાસૈરેવ તસ્ય મન્મથસ્ય કન્દર્પસ્ય કામિલક્ષ્યેષુ કામિ-
 વેષ્યેષુ યોડસૌ આરંભઃ પ્રહરણપ્રસિદ્ધઃ સિદ્ધઃ નિષ્પન્નઃ સફલઃ વર્તતે ॥૮૦॥

અલકાપુરી વર્ણનં ૧૪

અણી સાક્ષાત્ ધનપતિ સખા શંકર જ્યાં વસે છે

દોરી આપેં ભ્રમર જ તણી કામ બીકેં ન ધારે ॥

સભ્રૂભંગેં સફળ નયનેં લક્ષિને કામિયોને

તેનો પ્રારંભ જ ચતુરમાં થાય છે વિભ્રમોથી ॥૮૦॥

હે મેઘ, જે અલકાપુરીમાં હમેશાં સાક્ષાત્ રહેતા, કુબેરના મિત્ર ભગવાન શંકરની
 બીકથી કામદેવ ઘણેબાજે ભ્રમરજોની ઢાધું રૂપી ધનુષ્યને ચડાવતો નથી.

જો કામદેવ ધનુષ્ય ચડાવતો નથી તો લાંબાં યુવક યુવતીઓને ખરખર પ્રીતિ કેમ
 થાય છે એવી શંકાનું નિવારણ કરતાં કહે છે

ભુકુટીના વિલાસ સાથે ફેંકેલા કટાક્ષવાળા, નિષ્ફળ ન જનારા, કામક્રીડાથી ચતુર એવી
 જીજ્ઞાના વિલાસે વડે જ કામનો પ્રારંભ ઉત્પત્તિ થાય છે. તે માટે કામદેવને ધનુષ્ય

વાસશ્ચિત્રં મધુ નયનયોર્વિભ્રમાદેશદક્ષં
 પુષ્પોદ્મેદં સહ કિસલયૈર્ભૂષણાનાં વિકલ્પાન્ ॥
 લાક્ષારાગં ચરણકમલન્યાસયોગ્યં ચ યસ્યા-
 મેકઃ સૂતે સંકલમવલામળનં કલ્પવૃક્ષઃ ॥૮૧॥

અલકાપુરી વર્ણન ૧૫

દે મેઘ, યસ્યાં અલક્ષ્યાં પદ્મઃ કલ્પવૃક્ષઃ સકલં સમસ્તં અપલામળનં
 સૂતે કલનાલંકરણં જનયતિ । કિંકિં નામ ।

ચિત્રં નાનાપ્રકારં નાનાવર્ણં વાસઃ અપેક્ષિતવદ્યાણિ સૂતે જનયતિ ।

પુનઃ । નયનયોર્વિભ્રમાદેશદક્ષં લેખનયોઃ વિઘ્નમાણાં હાવમાવાદિવિલાસાનાં
 આદેશઃ પ્રકટીકરણં તત્ર દક્ષં ચતુરં મધ્યં વિવિધપ્રકારાઃ સંસારસુખપ્રદાઃ
 મયિરાઃ સૂતે ।

પુનઃ । કિસલયૈઃ સહ કિંજલકૈઃ કુંપલૈઃ કલિકામિઃ સહ પુષ્પોદ્મેદં
 પુષ્પાણાં હૃદમેદં પ્રાગદ્યં સૂતે જનયતિ ।

પુનઃ । ભૂષણાનાં વિકલ્પાન્ આભૂષણાનાં અલંકારવસ્તુનાં હાર-કેયૂર કુંડલ
 મુદ્રિકા કંકણ કટિમેષલાદીન્ વિશેષાન્ જનયતિ ।

પુનઃ ચરણકમલન્યાસયોગ્યં પાદપદ્મારોપણોચિતં લાક્ષારાગં રક્તનીલાદિ
 રંગાણાં અલક્ષ્યાદીનાં રાગં વિવિધરંગં ચ સૂતે જનયતિ । યેન વિવિધરંગાણાં
 ચિન્દુમિઃ કૃતાન્યાલેખ્યાણિ પાદસૌન્દર્યવર્ધનગણિ કન્યાઃ સુવતપશ્ચ કુર્વેતિ ॥૮૧॥

અલકાપુરી વર્ણન ૧૫

જિંયાં વસ્ત્રો, મધુ નયનમાં આપતું એ વિલાસો

ખીટ્યાં કુલો કુંપળ સહિત, શ્રેષ્ઠ આભૂષણોને ॥

લાક્ષા રંગો ચરણ કમળે ત્રાજવા પાડવાને .

શૃંગારો છે રમણિજનને એકલું કલ્પવૃક્ષ ॥૮૧॥

હે મેઘ, જે અલકાપુરીમાં એક કલ્પવૃક્ષ જ સ્ત્રીઓને ચણગારવાની વસ્તુઓ આપે છે.
 અનેક જાતનાં રંગીન સુતરાઉ રેશમી સોનેરી મરજી પ્રમાણેનાં હુગડાં ઉત્પન્ન કરે છે.
 આંખોમાં હાવભાવ વગેરે વિલાસને ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ એવી અનેક જાતની
 સંસાર મુખ આપનારી મદિરાને ઉત્પન્ન કરે છે.

કળિયો કુંપળીયાં સાથેનાં પુષ્પોને ઉત્પન્ન કરે છે.

અનેક જાતનાં આભૂષણો ઘરેણાં ચણગારની વસ્તુઓ હાર બાણુથપ કંકણ વીંટી
 કટિમેષણા ઝાંઝર વગેરેને ઉત્પન્ન કરે છે.

કમળ સરખા કામળ પગમાં ત્રાજવા પાડવાના વિવિધ લાલ વાદળી રંગને ઉત્પન્ન કરે
 છે જેથી કુમારિકાઓ અને પરણેલી વક્ત્રુઓ ત્રાજવા પાડી પોતાના પગને શોભાવે છે ॥૮૧॥

તત્રાગારં ધનપતિગૃહાદુત્તરેનાસ્મદીયં
 દૂરાલ્લક્ષ્યં સુરપતિધનુશ્ચારુણા તોરણેન ॥
 યસ્યોદ્યાને કૃતકતનયઃ કાન્તયા વર્ધિતો મે
 હસ્તપ્રાપ્યસ્તવકનમિતો વાલમન્દારવૃક્ષઃ ॥૮૨॥

યક્ષગૃહ ઘર્ષનં ?

હવાનીં અલકાયાં અભિજ્ઞાનપૂર્વકં આત્મીયં ઘવલગૃહં નિર્દર્શયન્નાહ । તત્રાગારેતિ ।

હે મેઘ, તમ તસ્યાં અલકાયાં અસ્મદીયં અસ્માકં હં આગારં ગૃહં ધનપતિ-
 ગૃહાત્ કુચેરસ્ય ગૃહાત્ ઉત્તરેણ ઉત્તરસ્યાં દિશિ રાજભવનાત્ અદૂરેણ વર્તતે ।

કથંમૂતં ગૃહં ઇત્યાહ । સુરપતિધનુશ્ચારુણા હન્દ્રચાપાકારરચનામનોદરેણ
 તોરણેન નાનાઘર્ષેરત્નચ્ચિત્તેન દૂરાલ્લક્ષ્યં વિપ્રકૃષ્ટાત્ અમલેયં દૂરત યદ્યાનેન
 ચિન્હેન અભિજ્ઞાતું શક્યં ।

પુનઃ અભિજ્ઞાનાન્તરમાહ । યસ્ય ગૃહસ્ય ઉદ્યાને ઉપવને મમ કાન્તયા સ્ત્રિયા
 ઘર્ષિતઃ પાલિતઃ, કૃતકતનયઃ કૃત્રિમઃ પુત્રીકૃતઃ હસ્તપ્રાપ્યસ્તવકનમિતઃ હસ્તાગ્ર્યાં
 પ્રાપ્યેઃ પ્રાઘ્નઃ સ્તવકેઃ પુષ્પગુચ્છૈઃ નમિતઃ નમ્રોમૂતઃ વાલમન્દારવૃક્ષઃ લઘુકલ્પવૃક્ષઃ
 વર્તતે ॥૮૨॥

યક્ષના ઘરનું વર્ણન ?

સાં માઈ છે ઘર ધનપતી મહેલથી ઉત્તરાઈ
 છેથી ઇંદ્ર ધનુષ સમા તોરણેં ઝાળખાતું ॥
 જેના ખાગેં તનય સરખો પતિયેં જીછરેલો
 ગુમ્મજો! સાં કર લઈ થકે રોપ મંદારનો છે ॥૮૨॥

હવે અલકાપુરીમાં ઝાળખી સકાય એ રીતે પોતાના ઘરનું વર્ણન કરે છે.

હે મેઘ, તે અલકાપુરીમાં અમાઈ ઘર કુચેરના મહેલથી ઉત્તર દિશાએ રાજભવનની
 નજીકમાં જ છે. તે ઘર કેવું છે સંજાળ.

ઇંદ્ર ધનુષના આકારનાં અને રંગનાં નાના પ્રકારનાં રત્નોથી શ્રેષ્ઠાં તોરણને લઈ
 છેથી ઝાળખી સકાય એવું છે.

જે ઘરના જગીયામાં ખારી સીએ ઉછેરું અને દીકરા કરેલું હાથેં આખી સકાય
 એના ફૂલના ગુમ્મજી નખી મથેલું નાતું કલ્પ વૃક્ષનું માંડ છે. ॥૮૨॥

વાપી चास्मिन्मरकतशिलापद्मसोपानमार्गा

हैमैच्छन्ना विकचकमलैः स्निग्धवैडूर्यनालैः ॥

यस्यास्तोये कृतवसतयो मानसं संनिकृष्टं

न ध्यास्यन्ति व्यपगतशुचस्त्वामपि प्रेक्ष्य हंसाः ॥८३॥

પક્ષગૃહ વર્ણન' ૨

શ્રૂયોપિ અમિદાનકચનવ્યાગ્રેન નિજગૃહ' વર્ણયતિ । વાપીતિ ।

હે મેઘ, જા પુનઃ અસ્મિન્ ડયાને મરકતશિલાપદ્મસોપાનમાર્ગા મરકત શિલામિઃ પદ્મઃ રચિતઃ સોપાનમાર્ગઃ પદ્મસ્થાનીયપન્થ્યાઃ પગથિયાં હિતિ લોકે યન્ન સા ।

સ્નિગ્ધવૈદૂર્યનાલૈઃ સ્નિગ્ધાઃ વૈદૂર્યોળાં નાલાઃ વૈદૂર્યમળીનાં નાલાઃ જલોપરિમળના ગમનમાર્ગાઃ પૂલિકાઃ તૈઃ ।

હૈમૈઃ સુવર્ણરંગૈઃ વિકચકમલૈઃ વિકસિતકમલપુષ્પૈઃ છન્ના વ્યાસા આલ્લોચિતા વાપી સરોવરિકા ધર્તતૈ ।

યસ્યાઃ યાવ્યાઃ સરોવરિકાયાઃ તોયે જલે કૃતવસતયઃ કૃતસ્થાનાઃ હંસા, સંનિકૃષ્ટ' સમીપે સ્થિતમપિ માનસં માનસરોવરં ન ધ્યાસ્યન્તિ ન સ્મરિષ્યન્તિ । અપિ પુનઃ ત્વાં પ્રેક્ષ્ય મયલોક્ય તુ વ્યપગતશુચઃ ગતશોકાઃ સન્તઃ માનસં ન સ્મરિષ્યન્ત્યેવ ।

સ્નિગ્ધવૈદૂર્યનાલૈઃ અસ્પાર્યઃ શ્રીમદ્ભિનાથેન અન્યેષ્વ સ્નિગ્ધાનિ વૈદૂર્યાનિ નાલાનિ હંસાઃ યેષાં તૈઃ કમલૈઃ હિતિ કૃતઃ સ્વ ન યથાર્થઃ । કમલવંદનાં સ્નિગ્ધતા-ડમાવાદ્ । સુશ્મરોમયુક્તા અસ્નિગ્ધા પથ તૈ અગ્નિતિ । વંદાઃ વૈદૂર્યોળાં ન ભવિતું શક્યાઃ । વૈર્ધવૈદૂર્યનાલૈઃ હૃદં પાઠાંતરમપિ ન ગુણ્યતે । કમલવંદનાં વૌર્ધવતયા કમલાનાં લોમામિવૃદ્ધિર્ન સંમયા । અતઃ સ્નિગ્ધપાઠ પથ યુક્તઃ । અનેન પૂલિકાયા અર્થે નાલાશબ્દપ્રયોગ પથાત્ર મહાકવિના કૃતોસ્તિ ॥૮૩॥

યક્ષના ધરતું વર્ણન ૨

એમાં શેભે મરકતમણીનાં પગાનું તળાવ

એમાં ખીલ્યાં કનક કમળો, પૂલ વૈદૂર્ય બાધ્યા ॥

એડે બ્યાં માનસ સર છતાં ના તજે આ બળોને

નેા સંભારે વધુ સુખિ યશે બેઈ હંસો તને ત્યાં ॥૮૩॥

હે મેઘ એ બગીચામાં પગા-મરકત મણિનાં બાધિયાં પગથીયાંથી અને લીસા-મુંવાળા વૈદૂર્ય' મણિના પુષ્પ કમ્પા-ધુંધી અને સોનાનાં રંગનાં ખીલેલાં કમળોથી ભરેલી એવી તળાવડી છે.

એ તળાવડીના પાણીમાં રહેનારા, હંસો માનસશર નજીકમાં જ છે છતાં ત્યાં બળવાની ધજા કરતાં નથી તેને ત્યાં પશુ કરતાં નથી, તેમાં વળી તુને બેશે એટલે તો બળવાની ધજા બરાબ કરશે નહીં ॥૮૩॥

તસ્યાસ્તીરે રચિતશિખરઃ પેશલૈરિન્દ્રનીલૈઃ
 ક્રોડાશૈલઃ કનકકદલીવેષ્ટનપ્રેક્ષણીયઃ ॥
 મદ્ગેહિણ્યાઃ પ્રિય ઇતિ સખે ચેતસા કાતરેણ
 પ્રેક્ષ્યોત્પ્રાન્તસ્ફુરિતતટિતં ત્વાં તમેવ સ્મરામિ ॥૮૪॥

યક્ષગૃહ ઘર્ણનં ૩

હે જલદ, તસ્યાઃ યાપ્યાઃ સરોવરિકાતીરે પેશલૈઃ મનોહરૈઃ ઇન્દ્રનીલૈઃ ઇન્દ્ર-
 નીલમણિભિઃ રચિતશિખર- નિર્મિતશૃંગઃ ।

કનકકદલીવેષ્ટનપ્રેક્ષણીયઃ સ્વર્ણરંભાણાં સ્વર્ણરંગાતાં કદલીનાં દ્વર્ણકદલી
 સોનકેલ સોનેરીકેલાં ઇતિ લોકે તાસાં આવેષ્ટનં પરિતઃ વેષ્ટનં તેન પ્રેક્ષણીયઃ
 સાદરં અવલોકનીયઃ ક્રોડાશૈલઃ વર્તતે ।

હે સખે હે મિત્ર અહં ત્વાં પ્રેક્ષ્ય અવલોક્ય સઃ ક્રોડાશૈલઃ મદ્ગેહિણ્યાઃ
 પ્રિયઃ યલ્લભઃ ઇતિ ઉત્પ્રાન્તસ્ફુરિતતટિતં ઉત્પ્રાન્તાઃ ઉપરિગતાઃ પર્યન્તાઃ તન્ન સ્ફુરિતા
 વલ્લસિતા તટિત્વ વિદ્યુત્વ યસ્મિન્સ્તં પતાદશં ત્વાં તથા તં ક્રોડાશૈલં કાતરેણ અધીરેણ
 ચેતસા હૃદા યથા સ્મરામિ ॥૮૪॥

યક્ષના ધરનું વર્ણનં ૪

તેને ઠઠિ શિખર યુત ન ઇંદ્રનીલે સ્થેલે
 લાં છે ક્રોડા ગિરિ, કનકથી કેળ્ય આગે વિંટાયો ॥
 ભારી સીને પ્રિય ઈ સમજ ને અધીર મનેથી
 તે ટાણે વિદ્યુત યુત તમને ને ગિરીને સમજું છું ॥૮૪॥

હે મેષ, એ તળાવડીને ઠઠિ સુંદર ઇંદ્રનીલ મણિના નીલમના બધેલા શિખરવાળો, આર
 ઠાર સોનાના રંગની કેળુથી ઘેરાયેલો હોવાથી એવા લાગ્યું સુંદર લાગતો એવો ક્રોડાશૈલ
 રમવાનો પર્વત છે. હે મિત્ર તુંને અટાણે જોઈને મને યાદ આવે છે કે ભારી સીને વહોલો
 એવો એ ક્રોડા પર્વત ઉપર તું જઈશ અને તે પર્વતના ઉપરના છેડા પાસે તું વિજળીના
 ઝગઝગારા કરીશ ત્યારે તે પર્વત અને તું કેવા લાગશે એ દ્રશ્યને મારા અધીર
 હૃદયથી યાદ કરું છું ॥૮૪॥

તન્મધ્યે ચ સ્ફટિકફલિકા કાંચનો વાસયદિ-

મૂલે વદ્વા મણિભિરનાતિપ્રાદવંશપ્રકાશૈઃ ॥

તાલૈઃ સિઞ્જદ્વલયસુભગૈર્નાતિતઃ કાન્તયા મે

યામધ્યાસ્તે દિવસવિગમે નીલકંઠઃ સુહૃદ્ઃ ॥૮૬॥

યક્ષગૃહ વર્ણન ૫

હે મેઘ, તન્મધ્યે તયોર્દ્યોઃ રક્તાશોકચક્રુલયોર્મધ્યે વાસયદિઃ વિચતે
વાસયદિઃ નિવાસદંઢઃ પંજરદંઢઃ નિવાસસ્તંભિકા અસ્તિ । કથં ભૂતા સા ।

સ્ફટિકફલિકા સ્ફટિક મણિમયા ફલિકા પીઠિકા ઉપવેશનભૂમિઃ
યસ્યાઃ સા । સંપૂર્ણા યદિઃ કાંચનો સુવર્ણમયો, મૂલે મૂલવિમાને અવસ્તાત્
અનતિપ્રાદવંશપ્રકાશૈઃ ન અતિપ્રાદા ન અતિપકાઃ ન લઘવઃ પતાદશા યે વંશાઃ તેપાં
પ્રકાશઃ સૌન્દર્યે ઇવ પ્રકાશાઃ યેપાં તે મળયઃ રતનાનિ તૈઃ મણિભિઃ વદ્વા સ્વચિતા ।
પતાદશી મયૂરસ્ય વાસયદિઃ નિવાસસ્થાનરૂપપંજરયુક્તા યદિઃ સ્તંભિકા વિચતે ।
યાંમલી ઇતિ સૌરાષ્ટ્રે ।

મે મમ કાન્તયા શોહિન્યા સિઞ્જદ્વલયસુભગૈઃ શબ્દાયમાનકંકણમનોહરૈઃ કરતલ-
વાદનકૃતૈઃ તાલૈઃ નતિતઃ નૃત્યં કારિતઃ ઘઃ યુષ્માકં સુહૃદ્ મિશ્રં મયૂરઃ દિવસવિગમે
સંખ્યાકાલે યાં વાસયદિં અધ્યાસ્તે ઉપવિશતિ નિવાસં કરોતિ નિદ્રાતિ ॥૮૬॥

યક્ષના ધરતું વર્ણન ૫

બેની વચ્ચે રક્ટિકમણિની હેમની યાંભલી છે

પાયે ચોડ્યા રતન તણુ વાંસની કાંતિ જવાં ॥

ભારી સીના વલય રણુકારે નચાબ્યો મયૂર

સાંજે બેસે પ્રિય સુહૃદ એ યાંભલીને મયાળે ॥૮૬॥

હે મેઘ દાસ જ્ઞેશક અને બોલસરી એ બેઠા આડની વચ્ચે એક નિવાસ યાંભલી
પાંજરાવાળી છે. જેની બેસણી રક્ટિકમણિની છે. યાંભલી સોનાથી જડેલી છે. તેના પાયાના
નીચેના ભાગમાં બહુ કાચા નહિ બહુ પાકા નહીં એવા મધ્યમ વયના વાંસના જેવા રંગના
પ્રકાશવાળાં રત્નો જડ્યાં છે એવી ભોરને બેસવાની યાંભલી છે. ભારી સીંચે રણુકારા કરતાં
અખડતાં વાગતાં કંકણથી મનોહર બનતા તાલ વડે નચાવેલો તમારો મિત્ર ભોર સંખ્યાટાણે
એ યાંભલી ઉપર બેસે છે ॥૮૬॥

અભિઃ સાધો હૃદયનિહિતૈર્લક્ષણૈર્લક્ષયેથા
 દ્વારોપાન્તે લિખિતવપુષો શંખપદ્મો ચ દૃષ્ટા ॥
 ક્ષામચ્છાયં ભવનમધુના મદ્વિયોગેન નૂનં
 સૂર્યાપાયે ન સ્વલુ કમલં પુષ્યતિ સ્વામભિશ્યા ॥૮૭॥

ચક્ષુઃ ગૃહ ઘર્ણનં ૬

હે સાધો સજ્જન ચિદ્વન્ મેધ, હૃદયનિહિતૈઃ હૃદયસ્થૈઃ સ્મૃત્યા ધારિતૈઃ
 અભિઃ હપર્યુક્તલક્ષણૈઃ ભવનં મમ ગૃહં લક્ષયેથાઃ નિશ્ચિનુયાઃ ।

હપર્યુક્તલક્ષણૈઃ પુનઃ અન્યૈઃ લક્ષણૈઃ દ્વારોપાન્તે દ્વારસ્ય સમીપે દ્વારપાર્શ્વપૈઃ
 શંખપદ્મૌ શંખપદ્મ પદ્મપદ્મ તૌ લિખિતવપુષૌ લિખિતં ષપુઃ આકૃતિઃ શરીરચિન્ન
 યયોસ્તૌ દ્વારપાલરૂપેણ ચિન્નિતૌ દૃષ્ટા, મદ્વિયોગેન મમ વિયોગદુઃસાત્ નૂનં અવશ્યં
 મમ તદ્ ભવનં સૂર્યાપાયે નિશામુખે રાત્રી અપિ ક્ષામચ્છાયં ક્ષીણા અભ્યા ક્ષોભા યસ્ય
 તત્ ગતકાન્તિ અસ્તિ ઇતિ તર્કયામિ । કથમિદં સૂર્યાપાયે સૂર્યે અસ્તં ગતે સતિ
 નિશામુખે કમલં પદ્મં સ્વાં નિજાં અભિરૂપા કાન્તિં ન પુષ્યતિ ન ધારયતિ તદ્વત્
 મદ્વિરહેણ મમ ગૃહં અપિ રાત્રી નિરુત્સાદેન ક્ષોકમગ્નતયા અલ્પદીપાદિશોભાકરણેન
 'તેજોહીનં' ઘર્તેતે ઇતિ તર્કયામિ । ઇત્યં અન્યગૃહેભ્યઃ મિશ્રતામાવહતઃ
 મદ્ગૃહસ્વામિદાનં તપ સુલભં સ્વાદિતિ ભાવઃ । ॥૮૭॥

ચક્ષુના ધરનું વર્ણન ૬ -

એ એ'ધાણે! હૃદય ધરિને જણજે હો વસા તું
 ચિત્રેલા બે ખડકિ પડખે એધને રાખ પદ્મ ॥
 મારા શોકેં લવન હમણાં કાંતિહીણું જણાય
 સંધ્યાટાણે ન કમળ કદી કાંતિવાણું બને છે ॥૮૭॥

હે સજ્જન વિદ્વાન મેધ, મેં દહેલાં અને બીજાં કહું છું તે એ'ધાણે દેવામાં રાખી
 માઢ રાખી માફ ધર જોળખી કહજે.

મારા, મહાનના દરવાજાની બાજુમાં ટોડલા ઉપર શંખ અને પદ્મ નામના બે
 દ્વારપાળનાં ચિત્ર આજખ્યાં છે તે જોઈને માફ મહાન જોળખજે, મારા વિયોગને લધ માફ
 એ મહાન રાતને વખતે ષપુ ઝાંખા પ્રકાશવાળું હશે એમ માનું છું જેની રીતે સાંજ પડશે
 કમળ પોતાની કાંતિ ખીલવી શકતું નથી તેમ મારા વિયોગથી માફ ધર ષપુ નિરુત્સાદને
 લધ શોકમગ્ન રહેવાથી જોળ દીવાના પ્રકાશથી કાંતિહીણું દેખાતું હશે તેથી બીજાં ધરાયી
 તે જીઈ તરી વળશે, એટલે હું તોને જટ જોળખી શકીશ. ॥૮૭॥

તન્વીશ્યામા શિંશ્વરદશના પદ્મવિમ્વાધરોષ્ઠી
મધ્યે ક્ષામા ચક્રિતહરિણીપ્રેક્ષિતા નિમ્નનાભિઃ ॥ ૮
શ્રોણીભારાદલસગમના સ્તોકનમ્રા સ્તનાભ્યાં
યા તત્ર સ્યાદ્યુવતિવિપયે સ્પટ્ટિરાયેવ ધાતુઃ ॥૮૧॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૧

દ્વાનીં નિજજાયાં સ્વમયને સ્થિતાભ્યઃ દત્તનારીભ્યઃ સાતિશ્યં મિદ્ધરૂપેણ
નિરૂપયમાહ । તન્વીતિ ।

હે મેઘ, તત્ર ભવનમધ્યે દષ્ટિપાતેન ત્વં ઈદ્રીં સ્થિયં દ્રશ્યસીતિ વર્ણયતિ ।

તન્વી કુશલતુઃ નાતિપુદ્ગરીરા इति व्याकृतિસુંદરા, પુનઃ શ્યામા યુવતિઃ
અપ્રસ્તા પોદ્ગશ્યાપિકી । પુનઃ શિંશ્વરદશના શિશ્વરં સીદ્ધઃ અગ્રમાગઃ તદુક્તા વદનાઃ
વંતાઃ યસ્યાઃ સા સુવતી । પુનઃ પદ્મવિમ્વાધરોષ્ઠી વક્ત્રં અત્યંતરકવર્ણં યત્ વિમ્બીફલં
તદ્વત્ રક્તઃ અપરોષ્ઠઃ યસ્યા સા । પુનઃ મધ્યે ક્ષામા મધ્યમાગે કટિભાગે કુશા હુર્વલા ।
પુનઃ ચક્રિતહરિણીપ્રેક્ષિતા ચક્રિતા અસ્તા મીતા હરિણો મૃગો તદ્વત્ પ્રેક્ષિતં વિલોકિતં
યસ્યાઃ સા । નિમ્નનાભિઃ નિમ્ના ગંભીરા નાભિઃ યસ્યાઃ સા । શ્રોણીભારાદ્
અલસગમના શ્રોણી કટિપદ્ધાદ્ માગઃ કુલા इति લોકે તપોઃ ધ્રોણેઃ ભારઃ પુદ્ગતા
તસ્માત્ તેન કારણેન અલસં મર્દં મધ્યરં ગમનં યસ્યાઃ સા । પુનઃ સ્તનાભ્યાં
પુદ્ગકુશાભ્યાં સ્તોકનમ્રા ઈપદ્મમનશીલા । પર્યંપ્રકારા યા નારી તત્ર ભવને સ્યાત્
ભવેત્ સા મમ જાયાસ્તીતિ જાનીયાઃ । સા યુવતિવિપયે સ્ત્રીવિપયે ધાતુઃ વિધાતુઃ
બ્રહ્મણઃ બાચા સ્પટ્ટિઃ ઇષ નિવૃત્તવિધિના પ્રથમે યટિતા દવાસ્તિ ॥૮૧॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૧

હાંતોં તીણા સરસ તરણી પદ્મ બિંબાધરાળી

ઠાંડી નાલી હરણિનયની પાતળી કેડ્યમાથી ॥

ફલા ભારે હળવિ ગતિની કે સ્તનોયે નમેલી

જે સાં હોયે યુવતિ વિધિયે સર્વ પેલા ધડેલી ॥૮૬॥

હવે પોતાની આંને ધરની બીજી આંબોથી તદન જુદા પ્રકારની છે એમ વર્ણવતો કહે છે.
હે મેઘ તે ભવનમાં નજર કરીશ એટલે તું આવી મારી આંને બેશ.

ફુલના શરીરવાળી પાતળી સોટા જેવી ધાટ નમણુકથી સુંદર એવી, શ્યામા સોળ
વધની યુવતી, અણિયાળા સુંદર ઉજળા દાંતવાળી, પામેલાં દાંડિરાં જેવો લાલ ચોળ
નીચેનો હોઠ જેવો છે એવી, કાજળા બાગમાંથી ફુગળી, બપ પામતી હણકીના જેવી ચંચળ
નજરવાળી, લડી કુટીવાળી, પુલા પુષ્ટ હોવાથી ધીમે ચાલતી, પુષ્ટ સ્તનોથી જરા નમેલી
એવી જે આંબે બહાનમાં હોય તે મારી આંબે છે એમ બણુજે વિધાતાએ આંબેને બનાવી
છે તેમાં આ મારી આંબે તે બણે નવરે રહે બહારે પડી હોય એવી તે છે. ॥૮૬॥

તાં જાનીયાઃ પરિમિતકથાં જીવિતં મે' દ્વિતીયં

દૂરીભૂતે મયિ સહચરે ચક્રવાકીમિવૈકાં ॥

ગાઢોત્કણ્ઠાં ગુરુપુ દિવસેષ્વેષુ ગચ્છત્સુ વાલાં

જાતાં મન્યે તુહિનમથિતા પદ્મિનીવાન્યરૂપા ॥૧૦॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૨

પુનઃ સ્વપત્નીં નિરૂપયતિ ।

હે મેઘ, પરિમિતકથાં મિતમાપિણી તાં ઉક્તલક્ષણાં મમ પત્નીં મમ દ્વિતીયં અપરં જીવિતં જાનીયાઃ । મયિ સહચરે પત્યૌ દૂરીભૂતે સતિ એકાં ચક્રવાકહીનાં પંકાકીં ચક્રવાકીં ચકલી ઇતિ સૌરાષ્ટ્રે ઇવ પંકાકીં, ગુરુપુ દુર્યદેષુ વપુ પ્રાવૃષ્ણેષુ દિવસેષુ ઘાસરેષુ ગચ્છત્સુ અતિક્રામત્સુ તાં વાલાં નવયૌવનાં ગાઢોત્ક'ઠાં ગાઢા પ્રવલા ઉત્ક'ઠા મમ મિલનસ્ય ઉત્કટેષ્ઠા આતુરતા યસ્યાસ્તાં જાતાં મન્યે । તુહિનમથિતા હિમેન વિકલિતા અતપવ અન્યરૂપા રૂપાન્તરં વિકૃતરૂપમાપન્ના પદ્મિની ઇવ કમલિની ઇવ મમ જાયાસ્તિ અર્થાત્ ર્દૃશીં દશામાપન્નાં તાં મન્યે ॥૧૦॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૨

ઝોઝા બોલી જીવન જ બિજુ બણુજ એ પ્રિયાને

છેટા એનો સહચર પડયે એકલી ચક્રવાકી ॥

ઉત્ક'ઠાળી વિરહ દિવસો ચાલતા આ નસતુર્મા

માનું છું તે થઈ ગઈ હશે પદ્મિની જન્મ બહેન ॥૧૦॥

હે મેઘ, થોડું બોલતી ઝોઝા બોલી એવી એ મારી સ્ત્રી મારા બીજા પ્રાણ છે એમ માનજે. તેનો પતિ હું દૂર ગયેલો હોવાથી ચક્રવાકી વિનાની ચકલીની થોડયે એકલી ટળવળે છે. આ વરસાદના કદના દિવસો બીજા છે તેમાં અને મળવાની આતુરતા તેને ધણી વધી હશે એમ માનુ છું. બરફના વરસાદથી અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયેલી કમળડીની જેટ મારી સ્ત્રીની પણ દયાળુનકે દશા થઈ હશે એમ અને લાગે, છે ॥૧૦॥

નૂનં તસ્યાઃ પ્રવલરુદિતોચ્છ્રુનનેત્રં પ્રિયાયા
 નિઃશ્વાસાનામશિશિરતયા મિત્રવર્ણાધરોઽષ્ઠ ॥
 હસ્તન્યસ્તં મુખમસકલવ્યક્તિ લમ્બાલકત્વા-
 દિન્દેદૈન્યં ત્વદનુસરણક્લિપ્તકાન્તેર્વિભર્તિ ॥૧૧॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૩

દે મેઘ,

પ્રવલરુદિતોચ્છ્રુનનેત્રં પ્રવલં વહુવિલસપર્વતં સતતં કૃતં કવિતં રોદનં તેન
 ઓચ્છ્રુને ઉપરિમાશે સ્પર્ષે વિદ્યમાનઃ શૂનઃ શોકઃ ક્રોધઃ શ્વેચ્છુઃ તદ્ગુણે નેત્રે યસ્મિન્ તત્ ।

નિઃશ્વાસાનાં નિઃશ્વસિતાનાં નિસાસા इति सौराष्ट्रे अशिशिरतया उष्णतया
 मित्रवर्णाधरोऽष्टं मित्रः अष्टः रक्तिमा रणः यस्य सः अधरोऽष्टः यस्य तत् ।

हस्तन्यस्त घामपाणौ आरोपितहस्ततलन्यस्तगल्लं गाल-लमणा इति लोके तद्वत् ।

લંબાલકત્વાત્ સંસ્કારાભાવાત્ સુગંધિતૈલાદ્યાવાપર્વકં પ્રસાદનં તદ
 ભાવાત્ લંબિતઃ અપ્રસાધિતાઃ કુટિલાઃ કેશાઃ સેવાં પ્રાયઃ લંબાલકત્વં તસ્માત્
 કારણાત્ અસકલવ્યક્તિ અપરિપૂર્ણાં અપૂર્ણાં અકૃતિર્યસ્ય તત્ ।

તસ્યાઃ પ્રિયાયાઃ પ્રેયસ્યાઃ મુખં ત્વદનુસરણક્લિપ્તકાન્તેઃ ત્વત્ તવ અનુસરણેન
 અન્તરિતેન ક્લિપ્તા મહિના ક્ષીણા કાંતિર્યસ્ય સઃ તસ્ય દિન્દેઃ અન્દ્રસ્ય દૈન્યં
 દીનપ્રભાવત્વં વદાતિ । ईदृशं प्रियायाः मुखमस्ति ईदृशं मुखं सा धारयति ॥११॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૩

નિર્દે તેનું બહુ રૂદનથી નેત્ર સોજલ જમાં

નીસાસાથી ગરમ નિચલો હોઠ ઝાંખો થયો છે ॥

હાથે મૂઠપૂં મુખ અલકથી ભાસતું તે અધુરું -

ઠાક્યા મેઘે શશિ સરખું એ કાંતિ ઝાંખી ધરે છે ॥૬૧॥

દે મેઘ એ પ્રિયાનું મુખ તું આડો આવવાથી નવી ચંદ્રની કાંતિ ઝાંખી દેખાય
 વાદળો આડો આવવાથી ચઢી ઝાંખો દેખાય તેવું ઝાંખું જોઈ તોલવાણું ચર્મગુણું છે

મથા દિવસ સુધી રાયા કરવાથી સોજ ગયેલી આંખુંવાળું એ મુખ છે.

ઉના નિસાસા નાખવાથી ને મુખના હોઠા હોઠની લાલપ ઝાંખી પડી ગયેલી છે.
 હોઠા હોઠનો રંગ ફરી ગયો છે.

ઝાખા હાથની હથેળીમાં ગાલ લમણા રાખ્યા છે જેનું એવું છુટા સુંગધી તેલ વગેરે
 નહિ નાખવાથી જોખ્યા વિનાના વાળ ને મોઢાની આડા આવવાથી પુરેપુરું દેખાતું નથી.

આનું એ ખારી પ્રિયાનું મુખ છે આવી દશ બોજવતી તેને તું એકશ. ॥૬૧॥

આલોકે તે નિપતતિ પુરા સા ચલિવ્યાકુલા વા
 મત્સાદૃશ્યં વિરહતનુ વા ભાવગમ્યં લિખંતી ॥
 પૃચ્છંતી વા મધુરવચનાં સારિકાં પંજરસ્થાં
 કચ્ચિદ્ ભર્તુઃ સ્મરસિ રસિકે ત્વં હિ તસ્ય પ્રિયેતિ ॥૧૨॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૪

હે જલદ સા ચલિવ્યાકુલા દેવપૂજાદિવ્યાપારપરાયણા ।

અથવા વિરહતનુ વિરહકૃશં ભાવગમ્યં ચિત્તામિપ્રાયજ્ઞેયં વેતાવદ્ધિમાસિ
 પતાવદ્ દુર્થલં શારીરં મચિપ્યતીતિ મત્સાદૃશ્યં મમ સમાનાકૃતિ મમ ચિત્રં આલેખ્યે
 લિખંતી ।

અથવા પંજરસ્થાં પંજરે પાંજર હતિ લોકે તત્ર સ્થિતાં મધુરવચનાં મંજુભાષિણીં
 સારિકાં શુકપત્નીં મેનાં હે રસિકે કચ્ચિદ્ ભર્તુઃ સ્મરસિ ત્વં તસ્ય પ્રિયા જાસીત્
 હતિ પૃચ્છંતી

પતાદૃશી સા મમ પત્ની તે તથા આલોકે પુરા પ્રથમં પ્રથમાચલોકને
 દૃષ્ટિપથં સા નિપતતિ પતિષ્યતિ ॥૧૨॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૪

જેશે તું ત્યાં સ્તવન કરતી દેવ નૈવેદ્ય આપી

પ્રીતેં માફ વધુ ચિતરતી દુઃખિયું ભાવગમ્ય ॥

મેનાનેં વા મધુરવચનો પૂછતી પાંજરામાં

‘સંસારે છે? પ્રિય બહુ હતી સ્વામિને તૂંચ એવી’ ॥૬૨॥

અથવા હે મેધ, એ તારી સખી દેવપૂજા કરતી તારા જોવામાં આવશે.

અથવા આટલા મહિના વિરહથી હું આટલો દુઃખી થઈ ગયો હવે એવી કંપના
 કરીને દુઃખી શરીરવાળું માફ ચિત્ર છબી આજખતી તારા જોવામાં આવશે.

અથવા પાંજરામાં રહેલી સુદર બોલતી મેનાને ‘એવી રસિકે તું આપણા સ્વામીને કાંઈ
 દી સંસારે? તું એને બહુ વધારી હતી.’ એમ પૂછતી મારી એ તારા જોવામાં આવશે ॥૬૨॥

ઉત્સંગે વા મલિનવસને સૌમ્ય નિક્ષિપ્ય વિનાં
મદ્ગોત્રાંકં વિરચિતપદં ગેયમુદ્ગાતુકામા ॥
તંત્રીમાદ્રીં નયનસલિલૈઃ સારયિત્વા કથંચિદ્
ભૂયો ભૂયઃ સ્વયમપિ કૃતાં મૂર્છનાં વિસ્મરન્તી ॥૧૩॥

યક્ષમિયા વર્ણનં ૬

હે સૌમ્ય સહૃદય ક્યાલો મેળ,

અથવા પુનઃ કીદગ્દશા સા તે બાલોકે પતિપ્યતિ તત્ત્વજ્ઞ ।

મદ્ગોત્રાંકં મમ ગોત્રં મદીયં નામ ચિન્હં યથા મપતિ પપં વિરચિતપદં
સ્થાપિતવાક્યં ગેયં ગીતં ઉદ્ગાતુકામા સતી ।

મલિનવસને વિરહત્યાગ સમ્યગ્ધૌતે પરિહિતસાટિકાવિધરજવતિ ઉત્સંગે હરો
એકે ધોળાં નિક્ષિપ્ય આરોપ્ય નયનસલિલૈઃ નેયજલૈઃ અથુભિઃ આદ્રો દ્વિષાં ધોળાં
કથંચિત્ મદતા કષ્ટેન સારયિત્વા સજ્ઞાં નિર્માય કૃત્વા । સ્વયમપિ કૃતાં સ્વયં
આત્મના કૃતાં અપિ મૂર્છનાં રાગવિશેષં ભૂયોભૂયઃ પુનઃ પુનઃ વિસ્મરન્તી મનસિ
વિસ્મારયન્તી તે બાલોકે નિપતિપ્યતિ ॥૧૩॥

(૧) સપ્તસ્વરાસ્રયો પ્રામા મૂર્છનાં ચેકચિંધતિઃ ॥
તાસ્તા પક્ષેનપંચાશવિત્યેતત્ શ્રુતિમણ્ડલં ॥૧॥

યક્ષમિયા વર્ણનં ૫

ખેળે મૂઠી મલિન કપડાં યુક્ત હે સૌમ્ય વિણા

મારે નામે રચિત પદં ઈચ્છતી ગાન ગાવા ॥

વીણા બીની નયન બળથી લૂઈ સર્ખી કરીને

વારે વારે સ્વરચિત પદે બૂલતી મૂર્છનાને ॥૬૩॥

અથવા તે હે સહૃદય ક્યાણ મેળ, મારા નામવાણ રચેલું ગીત ગાવાની કમળથી
મેલાં છુગેલાંવાળા ખેળામાં વીણા યુક્તે આસુથી બીની ચમેલી વીણાને પણી મુઠોલીએ
લુપ્તસમી કરીને તારને મેળવીને પોતે કરેલી મૂર્છના અમુક રાગને વખતોવખત શ્રુતી ગતી
મારી એ તારા ભેવામાં આવશે ॥૬૩॥

(૧) આત ૨૫૨ છે, ૩ ગ્રામ છે, ૨૧ મૂર્છના છે અને તે
દેહન્યા ૪૯ લેહ છે. બધા મળી રાગમંદળ કહેવાય છે ॥

શેપાન્માસાન્ ગમનદિવસસ્થાપિતસ્થાવધેર્વા
વિન્યસ્યન્તી ભુવિ ગણનયા દેહલીમુક્તપુષ્પૈઃ ॥
સંયોગં વા હૃદયનિહિતારમ્ભમાસાદયન્તી
પ્રાયેણૈતે રમણવિરહેષ્વંગનાનાં વિનોદાઃ ॥૧૪॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૬

દે મેઘ, યા અથવા કીદશી સા તે બાલોકે પતિપ્યતિ શૃણુ । ગમનદિવસ
સ્થાપિતસ્ય વિયોગદિનકૃતસ્ય અવધેઃ મર્યાદાયાઃ શેપાન્ અવશિષ્ટાન્ ચતુરો માસાન્
દેહલીમુક્તપુષ્પૈઃ દેહલી ગૃહસ્ય મુખ્ય' પ્રવેશદ્વારં દેહી ઢેલો ધરવાજો ઇતિ લોકે
તસ્યાં ગણનયા એકદ્વિગ્યાદિતઃ દ્વાદશ માસાનાં દ્વાદશસંખ્યયા મુક્તૈઃ સ્થાપિતૈઃ પુષ્પૈઃ
ગતમાસાનાં ગણનાં કૃત્વા તત્સંખ્યાકાનિ પુષ્પાણિ ભુવિ વિન્યસ્યન્તી

અથવા હૃદયનિહિતારમ્ ચિત્તસ્થાપિતોપક્રમં સંયોગં મત્સંયોગં આસાદ-
યન્તી પ્રાપ્નુવન્તી

પદ્યં કુર્વાણા તે બાલોકે પતિપ્યતિ । રમણવિરહેષુ કાન્તવિયોગેષુ સત્ત્વ
અંગનાનાં પ્રાયેણ યાદુર્યેન પતે પૂર્વોક્તાઃ વિનોદાઃ ભવન્તિ ॥૧૪॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૬

બાકી માસો વિરહદિનથી ધારિ આધી મુધીના

દર્વાબનાં કુસુમ ગણિને મુક્તી લાં જમીને' ॥

મારો સંયોગ રચિ હૃદયે પામતી અંતરે' તે

એવા છે એ પ્રિયવિરહમાં અંગનાના વિનોદો ॥૬૪॥

અથવા તો હે મેઘ, વિયોગને દિવસે દસ્તાબર્મા રાખેલાં ૧૨ મહિનાનાં ૧૨ કુલમાંથી
૧૦૦ એક એક કુલ જમીન ૫૨ નાખી બાકી રહેલા ૪ માસને બાકી રહેલાં ૪ કુલથી
ગણતરી કરતી તારા જોવામાં આવશે.

અથવા તો આખું વાંચી પોતાના હૈયામાં મને ધારીને વિવિધ પ્રકારની ક્રીડાવાળો
મારો સંયોગ પામતી હોય, જાણે મારો સંયોગ થતો હોય હું તેને બેઠતો હોઉં તે મને
બેઠતી હોય તેવા ચિન્હવર્ણી તારા જોવામાં આવશે.

હે મિત્ર પ્રિયના વિરહમાં સ્ત્રીઓના આવી જાતના વિનોદ ધણે ભાગે હોય છે. /✓

ટિપ્પણી—કવિ શ્રી કાળિદાસના વખતમાં વિક્રમ સંવત આવતો હતો અને હાલની
ચેત્ર માતંક શુદી ૧ થી શરૂ થઈ અમાસે મહીનો પુરો થતો હતો. અસાદ શુદી ૧ પડવાને
દિવસે મેઘને સંદેશો આપે છે ત્યારે વિયોગના ચાર મહીના બાકી રહેલા હશે ૭ એટલે
માતંક શુદી ૧ ને દિવસે તેઓ જુદાં પડ્યાં હતાં એમ નક્કી સમજાય છે. ॥૬૪॥

સઘ્યાપારામહનિ ન તથા પીડયેન્મદ્વિયોગઃ
 શંકે રાત્રૌ ગુરુતરશુચં નિર્વિનોદાં સર્વોં તે ॥
 મત્સન્દેશૈઃ સુખયિતુમલં પદ્ય સાધ્વીં નિશીથે
 તામુન્નિદ્રામવનિશયનાસન્નવાતાયનસ્થઃ ॥૧૫॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૭

દ્વદશીં સ્વપત્ની વર્ણનાવસરં કથયન્નાહ । સઘ્યાપારામિતિ ।

દે મેઘ, મદ્વનિ દ્વિત્વે સઘ્યાપારાં વિવિધ વ્યવસાયપરાયણાં તે સર્વોં
 તવ આતુજાયાં મદ્વિયોગઃ મમ વિરહઃ તથા ન પીડયેત્ યથા રાત્રૌ । રાત્રૌ
 નિર્વિનોદો વ્યવસાયરહિતાં અતઃ પથ ગુરુતરશુચં ગુરુતરા અતિશયો શુક્ર શોકઃ
 યસ્યાસ્તાં મહાશોકાં મદ્વિયોગો તાં પીડયેત્ इति શંકે તર્કયામિ ।

અતઃ અવનિશયનાસન્નવાતાયનસ્થઃ અવનિઃ પૃથ્વી ગૃહસ્ય ભૂપૃષ્ઠં તત્ર
 સ્થાપિતં પથ શયનં શય્યા તસ્ય આસન્ના નિકટા યા વાતાયના ગદ્યાક્ષી જાલી તત્ર
 તિષ્ઠતીતિ તત્સ્થઃ સન્ મત્સન્દેશૈઃ અલં સંપૂર્ણતયા સુખયિતું સ્વસ્થીકર્તું અન્નિદ્રાં
 વિયોગેન ગતનિદ્રાં સાધ્વીં પતિવ્રતાં નિશીથે મધ્યરાત્રી પદ્ય આલોકય ॥૧૫॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં. ૭

રોકાવાથી વિરહ દિવસેં દુઃખ દે છે ન જાણે
 માણું છું કે નવરિ સખિને યાય છે શોક રાત્રે ॥
 દેજ સદેશ સુખ કરવા સાધ્વિને મધ્ય રાતે
 જાણી માથે રહિ ભવનની જગતી ભૂમિ સૂતી ॥૬૫॥

હવે પોતાની પત્નીને જોવાનો સમય હશે છે.

હે મેઘ, દિવસે તારી સખી-મારી ઓ જુદાં જુદાં કામકાજમાં રોકાયેલી રહે છે તથા
 મારો વિશેષ તેને દિવસે એટલું બધું દુઃખ નહિ દેતો હોય એટલું રાતે. તેને રાતે કાંઈ
 કામકાજ હોતું નથી નવરી હોય એટલે તે ધણી શોકમાં જુદી જગ્યા છે એમ મને લાગે છે.

જમીન પર પાયરેલી પથારી નજીકની જાણીએ બેસીને મારા વિશેષથી જોની ઉધ હરી
 ગઈ છે એવી એ મારી પતિવ્રતા ઓને મારો સદેશો આપીને સુખી કરવા માટે મધ્ય
 રાત્રિએ તેને જોજે ॥૬૫॥

આધિક્ષામા વિરહશયને સન્નિપણ્ણૈકપાર્શ્વા
પ્રાચીમૂલે તનુરિવ કલામાત્રશેષા હિમાંશોઃ ॥
નોતા રાત્રિઃ ક્ષણમિવ મયા સાર્ધમિચ્છારતૈર્યા
તામેવોષ્ણૈર્વિરહજનિતૈરશ્રુભિર્યાપયન્તી ॥૧૬॥

યક્ષમિયા વર્ણનં ૮

હે મેઘ સા કિં કુર્યેતી રાત્રિં યાપયતીતિ શૃણુ ।

આધિક્ષામા આધિના મન-પીડયા હુશા, વિરહશયને વિયોગશ્ચપાર્યાં મૃગ્યાં
આસ્તૃતાયાં નતુ પર્યંકે સન્નિપણ્ણૈકપાર્શ્વા સન્નિપણ્ણં સ્થિતં યદ્દં પાર્શ્વં યસ્યાઃ
સા । પ્રાચીમૂલે પૂર્વદિશામુખે કલામાત્રશેષા યદ્દકલામાત્રેણ અવશિષ્ટા હિમાંશોઃ
દ્વિતીયાયાઃ ચન્દ્રસ્ય તનુરિવ મૂર્તિરિવ સા અવલોક્યતે ।

પૂર્વે યા રાત્રિઃ મયા સાર્ધે મયા સહ ઇચ્છારતૈઃ યથામિલિખિતસુરતકેલિભિઃ
ક્ષણમિથ મુહૂર્તમિથ નોતા ગમિતા, તામેવ રાત્રિં વિરહજનિતૈઃ વિયોગોત્પન્નૈઃ ડળ્લેઃ
અશ્રુભિઃ રોદનજલૈઃ યાપયન્તી સા તે આલોકે પતિષ્યતિ ॥૧૬॥

યક્ષમિયા વર્ણનં ૮

સૂતી પડખે વિરહશયને દુખળી દુઃખિ ચિત્તે
ચાંદા ઢરી હગમણિ હશે એ કળા બીજ નવી ॥
મારી સાથે ક્ષણ સમ વિલાસે જ જ રાત ગાળી
પાડી બિનાં વિરહ દુખનાં આંસુથી તે વિતાવે ॥૧૬॥

તે શું કરતી રાત વિતાવતી હશે સાંભળ્ય.

મનની પીડાથી દુખળી થઈ ગયેલી, જમીન પર પાથરેલી વિરહની પથારીમાં એક
પડખે સુતેલી મારી સ્ત્રી, એ હગમણી દિશાએ હગેલી એક કળા માત્ર પાડી રહેલી ચંદ્રની
કળા-બીજ જાણે કેમ હોય તેવી દેખાય છે.

પૂર્વે તે મારી સાથે ઇચ્છાનુસાર વિલાસ કીડાથી આખી રાત્રિ એક ઘડીકે વાર
જેની વીતાવતી હતી તે રાત આજે વિરહથી હિતપત્ત ગયેલા બિનાં આંસુઓથી વીતાવતી તારા
જોવામાં આવશે ॥૧૬॥

નિઃશ્વાસેનાધરકિસલયદ્વેશિના વિક્ષિપન્તો
 શુદ્ધસ્નાનાત્પરુપમલકં નૂનમાગણ્ડલમ્બિ ॥
 મત્સંયોગઃ સુખમુપનયેત્સ્વપ્નજોડપીતિ નિદ્રા-
 માકાંક્ષન્તી નયનસલીલોત્પીડરુદ્ધાવકાશામ્ ॥૧૭॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૧

હે મેઘ, નૂનં નિશ્ચયેન શુદ્ધસ્નાનાત્ સામાન્યજલસ્નાનાત્ આમલાકઘૂર્ણાદિ-
 ક્ષયિતજલરદિતં યન્મસ્તકસ્માનં અલકક્ષાલનં તસ્માત્ પરુપં કઠિનં પ્રગ્નિધલં
 આગણ્ડલમ્બિ કપોલયોઃ અમિષ્યાતં અલકં કૈશં કુટિલકૈશસંચયં, અધર
 કિસલયદ્વેશિના અધરોઽથ પલ્લવશદિના નિઃશ્વાસેન મુપમાદયેતેન વિક્ષિપન્તી ચિરલી-
 કુર્યેતી ઘૂરીકુર્યેતી ।

પૂનઃ નયનસલિલોત્પીડરુદ્ધાવકાશા નયનયોઃ નેત્રયોઃ સલિલં અથુ તસ્ય
 ઉત્પીઢઃ પૂરઃ તેન રુદ્ધઃ નિરુદ્ધઃ મગ્નકાશઃ માર્ગઃ યસ્યાસ્તાં નિદ્રાં સ્કન્તજઃ અપિ સ્વપ્ન
 લઘ્વોડપિ મત્સંયોગઃ સુખમુપનયેત્ સુપ્તમુત્પાદયેત્ इति દેશોઃ નિદ્રાસૌચ્યં
 આકાંક્ષન્તી અમિલપન્તી સા તવ આલોકે પતિપ્યતિ ॥૧૭॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૯

ચૌખા સનાને ખરસટ પડેલા જ જે વાળ ગાલેં
 કીના શીસેં અલગ કરતી હોઠને દુઃખ દેતા ॥
 મારે સંયોગ સુખ કરશે સ્વપ્નનો એમ માની
 ઈચ્છે છે એ નયન જળથી યંત્રી થઈ લેવા ॥૧૮॥

હે મેઘ, આમળાં વગેરે માથું ઘાવાના પદાર્થો વિના એકલે સાદા પાણીયે માથે
 નહાવાથી સુંવાળપ વિનાના બનેલા ઠંણુ ધડું જાત્રી મઈ છે એવા માલ ઉપર પડતા હુટા
 મોવાળાને, અધરને-નીચલા હોઠને તપાવતા મોના ઉના નિસાસાથી ઉગાડતી, મારી સ્ત્રી
 તારા જ્વેલામાં આવશે."

સ્વપ્નામાં પણ મારે મેળાપ પોતાને સુખી કરે એવી આશાયે આંખુમાં આસું
 કરાધ જવાથી અટકતી ઉંબને ધ્રુવતી એવી મારી સ્ત્રી તારા જ્વેલામાં આવશે ॥૧૮॥

આથે વદ્ધા વિરહદિવસે યા શિશ્વા દામં હિ
 શાપસ્યાન્તે વિગલિતશુચા સા મયોદ્વેષ્ટનીયા
 સ્પર્શક્ષિપ્તામયમિતનચ્ચેનાસકૃતસારયન્તી
 ગણ્ડાભોગાત્કઠિનવિષમામેકવેર્ણી કરેણ ॥૧૮॥

યક્ષપ્રિયા ઘર્ષનં ૧૦

હે મેઘ, આથે પ્રથમે વિરહદિવસે વિયોગાવસરે દામ દિત્વા કુસુમયુક્ત-
 કેશવન્ધનદોરકં વિદાય ત્યક્ત્યા યા શિશ્વા એકવેર્ણી ચોટલો હિતિ લોકે વિના
 દોરકં વદ્ધા સા શાપસ્ય દેશનિષ્કાસનરૂપિણ્યાઃ આહ્વાયાઃ અંતે અવસાને ઘર્ષાન્તે
 વિગલિતશુચા ગતશેષેન મયાં સા ઉદ્વેષ્ટનીયા ઉન્મોચનીયા હિતિ તસ્યા વ્રતમસ્તિ ।

સ્પર્શક્ષિપ્તાં સ્પર્શેન કલેષોત્પાદિનીં કણ્ઠદાયિનીં દુઃસ્વકરીં કઠિનવિષમાં
 કઠિના ચ વિષમા ચ કઠોર-સ્થપુટોં સ્નેહાદિર્સંસ્કારાભાવાત્ અતएव એકવેર્ણીં એક-
 સંખ્યાકાં કવરીં અસહ્ય મુઠ્ઠુઃ ગંડાભોગાત્ કપોલફલકાત્ અયમિતનચ્ચેન અક-
 તિતનચ્ચેન કરેણ પાણિના સારયન્તી અપાસ્યન્તી સા તવ આલોકે પતિપ્યતિ ॥૧૯॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણન ૧૦

આથો પહેલે વિરહ દિવસે ચોટલો દામ છોડી
 મારે હાથે વિરહ મટતાં છોડવો એમ ધાર્યું ॥
 સ્પર્શે ભારે ખરસટ મૂઠ્ઠુ ગાલથી એકવેર્ણી,
 વારે વારે નખયુત કરે ઠેલતી બેશ તેને ॥૨૦॥

હે મેઘ, વિયોગને પહેલે દિવસે લટકતા પુલવાળા વાળ ધ્રુવવાના દોરા વિના ચોટલો
 બાધેલ છે તે એક વર્ષે દેશનિષ્કાસના દિવસ પૂરા થયા પછી હું તેને શોધે વિનાનો થઈ
 આનંદથી મથું સારે મારે હાથે તે ચોટલો છોડવો એવું તેણે નક્કી કરેલ છે

અડવાથી તેને કુખ કષ્ટ આપતો એવો મુગંધી તેલ વગેરે નદી નાખવાને લીધે કાણુ
 અને મેળ વિના બાધેલો એક બંધનવાળો ચોટલો વખતો વખત ગાલ પર આવતાં તેને વધેલા
 નખાળા હાથે બાધા કરતી તે તારી નગરે પડશે ॥૨૦॥

પાદાનિન્દેરમૃતશિશિરાન્ જાલમાર્ગપ્રવિષ્ટાન્
 પૂર્વપ્રીત્યા ગતમભિમુખં સન્નિવૃત્તં તથૈવ ॥
 લેદાચ્છુઃ સલિલગુરુભિઃ પક્ષમભિચ્છાદયન્તી
 સાષ્ટ્રેહ્નનીવ સ્થલકમલિની ન પ્રવુદ્ધા ન સુતા ॥૧૯૧॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૧૧

હે મૈત્ર, પૂર્વપ્રીત્યા પૂર્વપરિચયેન અમૃતશિશિરાન્ પીયૂષશીતલાન્ જાલમાર્ગ-
 પ્રવિષ્ટાન્ ગદ્યાક્ષધિવરૈરાગતાન્ રન્દેઃ ચન્દ્રસ્ય પાદાન્ કિરણાન્ અભિમુખં સન્મુર્ય
 ગતં સદ્ ત્વરિતમેવ નિવૃત્તં પ્રતિનિવૃત્તં ચક્ષુઃ નયન સલિલગુરુભિઃ અધુપૂર્ણેઃ
 પક્ષમભિઃ લેદાત્ કણેન છાદયન્તી ન પ્રવુદ્ધા ન જાગરિતા, ન સુતા ન ચ નિદ્રાં
 પ્રાપ્તા તવ આલોકે પતિપ્યતિ ।

યથા સાષ્ટ્રે અમ્નાચ્છાદિતે અહિ દિવસે સ્થલકમલિની ન પ્રવુષ્યતિ
 ન સ્વપિતિ તદ્વત્ ॥૧૯૧॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૧૧

જળી આર્ગે અમૃત સરખાં ચંદ્રનાં સાં પ્રવેશ્યાં
 જૂની પ્રીતે કિરણ નજરેં બેઠાં પાછું વળે છે ॥
 ખેદેં ચક્ષુ જળ ભરિત તે ઢાંકતી પાંપણ્યુંથી
 અર્ધે ઢાંક્યા રવિ કમલિની જગતી ના ન સૂતી ॥૧૯૧॥

અમૃત જેવાં ટાંઠાં, જળી વાટે અંદર આવતાં, ચંદ્રના કિરણો તરફ જુની પ્રીતથી
 ઝેહમ જાતી અને દુરત પાછી વળતી આખ્યુને હું અને લાઇ ઢાંકતી, જગતી પણ નહિ અને
 ઉપતી પણ નહીં એવી એ મારી સી તારા જોવામાં આવશે.

વાદળોવાળાં દિવસે સરજ આડાં વાદળાં આવી જવાથી સ્થળકમલડી જેમ જગતી
 પણ નથી અને સૂતી પણ નથી એવી દશા મારી એની તું જોશ. ॥૧૯૧॥

સા સંન્યસ્તાભરણમવલા પેશલં ધારયંતી

શય્યોત્સંગે નિહિતમસકૃદ્ દુઃખદુઃખેન ગાત્રં ॥

ત્વામપ્યસ્તં નવજલમયં મોચયિષ્યત્યવદ્યં

પ્રાયઃ સર્વો ભવતિ કરુણાવૃત્તિરાદ્રાન્તરાત્મા ॥૧૦૦॥

યક્ષપ્રિયા ઘર્ષનં ૧૨

હે મેઘ, સંન્યસ્તાભરણં પરિત્યક્તાભૂષણં ઘર્જિતમણ્ડનં, પેશલં દુર્બલં, શય્યોત્સંગે નિહિતં શય્યાયા હત્સંગઃ મધ્યમાગઃ તસ્મિન્ અસકૃત્ ધારંધારં નિહિતં સ્થાપિતં ગાત્રં અર્થાત્ સંપૂર્ણભૂમિગતાયામપિ શય્યાયાં સંપૂર્ણાયાં ન સ્વપિતિ અપિ તુ શય્યાર્ધમાગે યથા ગાત્રં દુઃખદુઃખેન અતિકષ્ણેન ધારયન્તી વદન્તી સા અવલા નવજલમયં નવજલચિન્દુભિઃ ત્વાં અપિ અવદ્યં નિશ્ચયેન અસ્તં અથુ મોચયિષ્યતિ ।

યત્કારણાત્ પ્રાયઃ ઘટુઘાં સર્વઃ કરુણાવૃત્તિઃ ક્યાપરઃ મનુષ્યઃ આદ્રાન્ત-
રાત્મા મૃતુહૃદયઃ ભવતિ । ॥૧૦૦॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૧૨

છાઠી આભૂષણ કૃત્ય અતી ધારતી દેહને તે

વારે વારે શયન વચમાં દુઃખથી નાખતી તી ॥

તુંને નિશ્ચયે નવજલમયમાં અથુ મૂકાવશે તે

પ્રાયઃ સર્વે મૃદુ હૃદયનાં હોય છે આદ્રાંચિત ॥૧૦૦॥

હે મેઘ ધરણી ઠાઠી નાખ્યાં છે એવું, કુળળું, ઘણા દુઃખથી પથારીની અધવચાળે વખતોવખત નાખવામાં આવતું એવું ચરિર ધારણ કરતી એ સ્ત્રી તુંને પણ આસુ પડાય કારણ કે દયાળુ હૃદયવાળા મનુષ્યનો અંતરાત્મા પણ કામળ હોય છે ॥૧૦૦॥

જાને સહ્યાસ્તવ મયિ મનઃ સંમૃતસ્નેહમસ્મા-
દિત્યંભૂતાં પ્રથમવિરહે તામહં તર્કયામિ ॥

વાચાલં માં ન સ્વલુ સુભગમન્યભાવઃ કરોતિ
પ્રત્યક્ષં તે નિશ્ચિલમચિરાદ્ ભ્રાતરુક્તં મયા યત્ ॥૧૦૧॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૧૩

તસ્યાઃ વિરહદશાયઃ સત્યં સંસ્થાપયન્ આદ્ય જાને દતિ ।

હે મેઘ, અહં જાને અવગણ્યામિ યત્ તવ સહ્યાઃ ભ્રાતૃજાયાયાઃ મનઃ મયિ
વિપર્યે સંમૃતસ્નેહં પુષ્ટાનુરાગમસ્તિ । અસ્માત્ કારણાત્ પ્રથમવિરહે આદ્યવિયોગો
સતિ તાં દિત્યંભૂતાં અહં તર્કયામિ પદ્યવિધાં વિચાર્યામિ ।

સ્વલુ અવદ્યં સુભગમન્યભાવઃ તસ્યાં મોહાતિરેકેણ શુભાતિરેકકલ્પનાભાવઃ
માં વાચાલં ન કરોતિ અપિતુ સર્વે સત્યમેવોક્તં મયા ।

હે ભ્રાતૃઃ યન્મયા રુક્તં ઉપરિવર્ણિતં નિશ્ચિલં સંમસ્તં તત્ તે તવ અચિરાત્
અલ્પકાલેનેષ પ્રત્યક્ષં મવિષ્યતિ । ત્વમપિ તાં પદ્યવિધાં દ્રશ્યસીતિ ભાવઃ ॥૧૦૧॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૧૩

મારામાં છે તુજ સખિતણું ચિત્ત હેતેં ખરેહું

તેથી એવી પ્રથમ વિરહેં તે હશે એમ માનું ॥

ખોટું આ હું વિવરણ કરું છું ન તું માનજે હો

મારે હેહું તુરત જ તને બાઈ સાચું જણાશે ॥૧૦૧॥

ગોતાની એની વિરહ દયાની ખાત્રી કરાવતો કહે છે.

હે મેઘ, તારી સખી-મારી પત્નીનું મન મારામાં રૂઢ સ્નેહવાળું છે. તેથી પ્રથમ
વિરહ વખતે તેની ખાત્રી દશ થઈ ગઈ હશે એમ હું માનું છું.

આ હું તેનામાં હદ ઉપરાંત મોઢ પામવાથી સુખ થવાથી કહું છું એમ માનીશ માં,
હું ખરેખર ને સાચું છે તે કહું છું.

હે બાપ મેં ઉપર પ્રમાણે ને કહું છું તે બધું થોડા વખતમાં જ તારી સગી
આખે તું જોઈ જઈશ અને ખાત્રી થશે કે મેં વળગ્યા પ્રમાણે મારી એની દશ છે. ॥૧૦૧॥

રુદ્ધાપાંગપ્રસરમલકૈરંજનસ્નેહશૂન્ય
 પ્રત્યાદેશાદપિ ચ મધુનો વિસ્મૃતભ્રૂવિલાસં ॥
 ત્વય્યાસન્ને નયનમુપરિસ્પંદિ શંકે મૃગાક્ષ્યા
 મીનક્ષોભાચ્ચલકુવલયશ્રીતુલામેષ્યતીતિ ॥૧૦૨॥

યક્ષપ્રિયા ઘર્ષનં ૧૪

હે મેઘ, અહં શંકે વિચાર્યામિ યત્ ત્વયિ આસન્ને નિકટવર્તિતિ સતિ
 બલકૈઃ કુટિલકેશૈઃ રુદ્ધાપાંગપ્રસરં રુદ્ધં નિરુદ્ધં અપાંગયોઃ નેત્રપર્યંતયોઃ પ્રસરઃ
 વિસ્તારઃ યસ્ય તત્ ।

અંજનસ્નેહશૂન્યં અંજનેન સ્નેહઃ મૃદુતા મચ્છનતા તેન રહિતં કઞ્જજલસંપર્કરહિતં ।

અપિચ્છ પુનઃ મધુનઃ મધસ્ય પ્રત્યાદેશાત્ નિરાકરણાત્ અપાનાત્
 વિસ્મૃતભ્રૂવિલાસં વિસ્મૃતઃ શ્રુવોઃ વિલાસો ભ્રૂમંતો યેન તત્ ।

પતાદશં મૃગાક્ષ્યાઃ મમ જાયાયાઃ ઉપરિસ્પન્દિ ઉપરિપ્રદેશે સ્પન્દમાનં નયનં
 નેત્રં, મીનક્ષોભાત્ મીનાનાં મત્સ્યાનાં ક્ષોભાત્ દુતગમનગમનેન ચલકુવલયધ્રીતુલાં
 ચલં ચંચલં કુવલયં નીલકમલં તસ્ય ધ્રીઃ શોભા તસ્યા તુલાં સમાનતાં વ્યવ્યતિ
 પ્રાપ્સ્યતિ, इति શંકે વિચાર્યામિ ।

(1) સ્ત્રીणां ऊर्ध्वनेत्रस्फुरणं सामुद्रिकशास्त्रानुसारं इष्टप्राप्तिचूचकं ॥૧૦૨॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણન ૧૪

છેડા ઠાંક્યા નયન અલકે, અંજન-સ્નેહ શૂન્ય
 મલ્લભાગે વિસરિ જ ગર્થુ છે સદા બ્રૂ વિલાસે ॥
 તું આવ્યેથી નયન ઉપલું ફેરશે એમ માતું
 મીન ક્ષોભે અળ કમળની જમ દેખાય શોભા ॥૧૦૨॥

હે મેઘ, મને લાગે છે કે તું નજીક જાઈશ તારે જેના અપાંગ-છેડા આડા વાળ આવી
 ગયા છે એવી, આંજનુ કે સુરમે આંખ્યા વિનાની, અંદર પીવાતું હોડી દેવાથી કટાક્ષના
 વિલાસ છુટી ગયેલી એવી ખારી મૃગનયની સ્ત્રીની આંખ ઉપરના ભાગમાં ફરકતી હશે.
 માછલાના હરવા ફરવાથી આમ તેમ હલતા ડાલતા નીલકમળ જેવી શોભતી હશે એમ
 મને લાગે છે. ॥૧૦૨॥

(1) टिप्पणी—स्त्रीजाने आंखनुं उपलुं पोपयुं ફરકે તે સામુદ્રિક શાસ્ત્ર પ્રમાણે
 પતિના મેળાપનું શુકન છે.

વામશ્વાસ્યાઃ કરુહપદૈર્મુચ્યમાનો મદીયૈ-
 મુક્તાજાલં ચિરપરિચિતં ત્યાજિતો દેવગત્યા ॥
 સંભોગાન્તે મમ સમુચિતો હસ્તસંવાહનાનાં
 યાસ્યત્યૂરુઃ સરસકદલીસ્તંભગૌરશ્ચલત્વં ॥૧૦૩॥

યક્ષમિયા વર્ણન ૧૫

હે મેઘ, મદીયૈઃ કરુહપદૈઃ નય્યગ્રણૈઃ નયચિન્હૈઃ મુચ્યમાનઃ ત્યાજ્યમાનઃ ।
 ચિરપરિચિતં ચિરકાલેન નિત્યં પરિહિતત્વેન પરિચિતં અમ્યસ્તં મુક્તા-
 જાલં મૌક્તિકકલાપં દેવગત્યા પ્રારબ્ધવશાત્ દુર્દયેન ત્યાજિતઃ ।

સંભોગાન્તે નિધુવનાવસાને મમ હસ્તસંવાહનાનાં હસ્તાભ્યાં સંવાહનં મર્દનં
 સ્પર્શનં તદ્યોગ્યઃ પૂર્વે મમ હસ્તાભ્યાં સંવાહનં પ્રાપ્તઃ ।

સરસકદલીસ્તંભગૌરઃ સરસઃ રસપ્રરિતો યઃ કલહ્યાઃ સ્તંભઃ તદ્વત્ તત્સદ્દેહો
 ગૌરગ્રણૈઃ પતાદશઃ અસ્થાઃ પ્રિયાયાઃ વામઃ ઝરુઃ ત્વયિ આમન્ને સતિ ચલત્વં યાસ્યતિ
 સ્ફુરણં પ્રાપ્સ્યતિ ।

(1) સામુદ્રિકાનુસારં સ્ત્રીणां वामोऽरुस्फुरणं प्रियसंगप्राप्तिं सूचयति ॥१०३॥

યક્ષમિયા વર્ણન ૧૫

એનો મારા નખસત તણા દ્રશ્ય ચિન્હો વિનાનો
 મુક્તાશેયું પરિચિત થકી દૈવયોગે તબયો ॥
 અપાતો ને મમ ઠરવડે નિહા સંભોગ અંતે
 એવે હાથો ઝરુ ફરકશે ઢેળના થાંભ જેવો ॥૧૦૩॥

હે મેઘ, મારા નખના ચિન્હ જેને હાથ થતા નથી એવો, મારા નખના ચિન્હ વિનાનો,
 હાથો વખન થયાં પહેરવાના મોતીના કદારાથી કમનશીબે તબયેશે એવો-મોતીનો
 કદારો ન પહેરવાથી સેના સ્પર્શનો હાથ જેને મળતો નથી એવો,

રતિ કીડા પછી થાક હિતારવા સાર મારે હાથે અપાતો-હું હામતો હતો એવો,
 રસ ભરેલી ઢેળના થાંભલા જેવા મારા રંબો અને મુગળો,

એવો મારી સ્ત્રીનો હાથો સાથળ હું ત્યાં જાય સારે ફરકવા માંડશે એમ હું
 માનું છું ॥૧૦૩॥

(1) द्विषणो—सामुद्रिक शास्त्र प्रमाणे स्त्रीजीने अण्णे साथण करके अ प्रियना
 भेगापनु शुक्रं मण्णाय छे.

તસ્મિન્કાલે જલદ યદિ સા લબ્ધનિદ્રાસુખા સ્યા-
 ત્તત્રાસીનઃ સ્તનિતવિમુખો યામમાત્રં સહસ્વ ॥
 મા ભૂદસ્યાઃ પ્રણયિનિ મયિ સ્વપ્નલબ્ધે કથંચિત્
 સઘઃકંઠચ્યુતભુજલતાગ્રન્થિ ગાઢોપગૂઢં ॥૧૦૪॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણનં ૧૬

હે જલદ મેઘ, તસ્મિન્ કાલે મધ્યરાત્રિસમયે યદિ સા મદ્વલ્લભા
 લબ્ધનિદ્રાસુખા સ્યાત્ પ્રાત્નિદ્રાસુખા સ્યાત્ ચેત્ તદાનીં ત્વં સ્તનિતવિમુખઃ
 ગર્જિતપરાઙ્મુખો ભૂત્વા તત્રાસીનઃ તત્ર તસ્મિન્ ગવાક્ષે જાલિકાયાં ઉપવિષ્ટ, સન્
 યામમાત્રં પ્રહરપર્યંતં સહસ્વ પ્રતીક્ષસ્વ ।

કથંચિત્ મહાકષ્ટેન પ્રણયિનિ મર્તરિ મયિ સ્વપ્નલબ્ધે સ્વપ્ને પ્રાપ્તે સતિ
 અસ્યાઃ મત્પ્રિયાયાઃ પ્રાત્નં ગાઢોપગૂઢં દટાલિગનં સઘઃકંઠચ્યુતભુજલતાગ્રન્થિ મા
 ભૂત્ સઘઃ તત્કાલં કંઠાત્ ચ્યુતા વિશ્લિષ્ટા ભુજલતા તસ્યાઃ પ્રન્થિર્યસ્ય તત્
 મા ભૂત ન ભવેત્ ॥૧૦૪॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણન ૧૬

તે ટાણે જો જલદ સુખથી ઊંઘતી હોય શાણી
 ગાખે બેસી પ્રહર ખમજે ગર્જના બંધ રાખી ॥
 સ્વપ્ને બેઠ્યા પ્રણયિ જનના ગાઢ આલિંગન ત્યાં
 ડોકે વાંટી નવ ભુજલતા ગ્રન્થિ નો તે વંછુટે ॥૧૦૪॥

હે મેઘ, મધરાત્રને વખતે મારી જી જો ઉઘતી હોય તો તું કાંઈપણ ગડગડાટ કર્યા
 વિના તે જાગી પાસે બેસી એકાદ પહોર તે જો લાં સુધી વાટ જોજે.

વણી સુષોલીએ આવેલી ઉધમા પોતાનો પ્રિય એવો હું તેને સ્વપ્નામાં મળ્યો હોઉં,
 તેણે મને દ્રઢ અલિંગન આપ્યું હોય ત્યારે તેના હાથ મારે મળેથી ન વછુટે તે માટે તું
 એની ઉધમા ખસેલ પહોંચાડતો નહિ ॥૧૦૪॥

તામુત્થાપ્ય સ્વજલકણિકાશીતલેનાનિલેન
 પ્રત્યાશ્વસ્તાં સમમભિનવૈર્જાલકૈર્માલતીનાં ॥
 વિદ્યુદ્ગર્ભઃ સ્તિમિતનયનાં ત્વત્સનાથે ગવાક્ષે
 વક્તું ધીરસ્તનિતવચનૈર્માનિનીં પ્રક્રમેથાઃ ॥૧૦૫॥

યક્ષપ્રિયા ઘર્ષનં ૧૭

હે જલદ, નિદ્રિતાં પ્રદૂરં પ્રતીક્ષ્ય તાં પ્રિયાં સ્વજલકણિકાશીતલેન નિજપાનીયસ્ય
 કણિકાઃ તુપારસદશ્ય અતિસ્વરૂપચિન્દયઃ સૈઃ શીતલેન શિશિરેણ અનિલેન ધાયુના
 અભિનયૈઃ નૂતનૈઃ માલતીનાં જાલકૈઃ કૌરકૈઃ ક્રુમયા ઇતિ લોકે સૈઃ સર્મ સાર્ધમેવ
 સ્વત્થાપ્ય અર્થાત્ માલતીનાં નવીનકૌરકાઃ જલકણિકાઃ તામિઃ શીતલેન ધાયુના જાગરિતા
 વિકસિતા મયન્તિ તથા સાપિ જાગરિતા મયિષ્યતિ । इत्थं तां उरथाप्य प्रत्याश्वस्तां
 स्वस्थीभूतां स्तिमितनयनां मिश्रलनेत्रां मानिनीं त्वत्सनाथे त्वदाकृते गवाक्षे
 घातायने स्थितः विद्युद्गर्भः विद्युत् गर्भे मध्ये यस्य सः त्वं धीरस्तनितवचनैः
 गमिरावपगजितपूर्वाणि वाक्यानि तैः वक्तुं जल्पयितुं प्रक्रमेथाः ॥१०५॥

યક્ષપ્રિયા ઘર્ષનં ૧૭

હંડા વાધૂ સ્વભળ કણિકાથી ખનેલે જગાડી
 ચંબેલીની નવ કળિયુંની સાથ બેઠી થયેલી ॥
 તૂં જ્યાં બેઠો સ્થિર નયનની ગોખમાં માનિનીને
 ધીમા સાદે જ શરૂ કરજો બોલવાનું મળેથી ॥૧૦૫॥

હે પ્રેમ, તે સુતી હોય તો એકાદ પહોર ઉઘાડી વાટ બેઠને પછી, તારાં પાણીનાં
 ઝાકળ જેવા નવાં પાણીનાં બિંદુઓને અડીને વાતા હંડા પવનવડે નવી ખીસેલી ચંબેલીની
 કળિયુંના ક્રુમખા-ક્રુમખાને તથા આરી પત્નીને જગાડી તે જરા સરખી થાય સ્થિર મેનવાળી
 બને હારે એ માનિની પત્નીને જળામાં બેઠેલો અને વીળણી જેના પેટાળમાં છે એવો તું
 ધીર ગંભીર વચનોથી બોલવાની શરૂઆત કરજો. અર્થાત્ પાણીના ઝાકળ જેવા વરસાદને
 લઈ હંડા ખનેલો પવન લાગવાથી આરી સ્ત્રી જાગશે અને ચંબેલીની કળિયુંના ક્રુમખા પથ્થ
 એ પવનથી ખીસશે એટલે એ હંડા પવનમાં ચંબેલીની સુગંધ બળવાથી તે જલદી જાગશે
 પછી તે જરા સ્વસ્થ સ્થિર થઈને બેસે હારે તું બોલવાનું શરૂ કરજો. તે વખતે તું વીળણીના
 ક્રુમકાશ કરતો નહિ. ॥૧૦૫॥

મર્તુમિત્રં પ્રિયમવિધવે વિદ્ધિ મામમ્બુવાહં
 ત્વત્સન્દેશૈર્મનસિ નિહિતૈરાગતં ત્વત્સમીપં ॥
 યો વૃન્દાનિ ત્વરયતિ પથિ શ્રામ્યતાં પ્રોપિતાનાં
 મન્દસ્તિગ્ધૈર્ધ્વનિભિરવલાવેણિમોક્ષોત્સુકાનિ ॥૧૦૬॥

યક્ષપ્રિયા ઘર્ણનં ૧૮

હે મવિધવે જીવત્મર્ત્તકે, હે અપઁડ સૌભાગ્યવતિ, મનસિ નિહિતૈઃ ત્વત્સન્દેશૈઃ
 ત્વત્ ત્વ સમગ્નિધનસ્તેન કથિતાઃ સન્દેશાઃ તૈઃ સહન્તામનસિ હૃદયે નિધાય
 ત્વત્સમીપં આગતં ત્વદારાત્ સમાપાતં ઈંદ્રશં માં મર્તુઃ તવ વત્યુઃ ઘણ્ણમસ્ય પ્રિય
 અમીપં મિત્રં અમ્બુવાહં જલધરં મેઘવિદ્ધિ જાનીહિ ।

યઃ અમ્બુવાહઃ મેઘઃ પથિ શ્રામ્યતાં માર્ગશ્રમનિવારણાય વિધાન્તિં શૃદ્ધતાં
 પ્રોપિતાનાં પ્રવાસિતાં પુરુષાણાં વૃન્દાનિ મન્દસ્તિગ્ધૈઃ મન્દૈઃ ગંભીરૈઃ સ્તિગ્ધૈઃ કર્ણમનૌરમૈઃ
 ધ્વનિભિઃ ગજિતૈઃ અવલાવેણિમોક્ષોત્સુકાનિ અવલાનાં વેણિઃ યદ્ધ કવરીર્મોક્ષો
 ઇતિ સૌરાષ્ટ્ર-તસ્યાઃ મોક્ષઃ મોચનં પૃથક્કર્ણં તસ્મિન્ હસુકાનિ આતુરાણિ,
 કરોતિ શૃદ્ધગમનાય ત્વરયતિ હસુકયતિ ઇત્યં પુરુષાન્ જાયાશ્ચ હપકરોતિ ॥૧૦૬॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણન ૧૮

સ્વામી મિત્ર પ્રિય સમજ હું મેઘ સૌભાગ્યવાળી
 તારો સંદેશ ધરિ મનમાં તું સમીપે જ આવ્યો ॥
 ધીમા મીઠા ધ્વનિયિ પુરુષો માર્ગમાં થાક ખાતા
 પ્રેરે જવા ધર ઝટ રમા વેણિને છોડવાને ॥૧૦૬॥

હે અપઁડ સૌભાગ્યવતી, તારે આટે તારા પતિનો સંદેશો ધણ તારી પસિ આવેલો
 એવો તારા પતિનો મિત્ર હું મેઘ છું એમ જાણ.

એ મેઘ, બહારગામ ગયેલા કે કામકાજ આટે વાડીયે એતરે કે ફરવા ગયેલા
 માર્ગમાં વિસામો ખાતા પુરુષોને, ગંભીર ધીમી સાંભળવી ગમે એવી ગર્જના-અડગડાટ કરીને
 પોતાની સ્ત્રીઓના અંગેના છોડવા માટે આતુર અને ધેર જવાની ઉતાવળવાળા બનાવે છે
 અને આ રીતે સ્ત્રીઓ અને પુરુષો એક ઉપર ઉપકાર કરે છે એ હું મેઘ છું. ॥૧૦૬॥

इत्याख्याते पवनतनयं मैथिलीवोमुखी सा
 त्वामुत्कंठोच्छ्वसितहृदया वीक्ष्य संभाष्य चेव ॥
 श्रोष्यत्यस्मात् परमवहिता सौम्य सीमन्तिनीनां
 कान्तोदन्तः सुहृदुपहृतः संगमात् किञ्चिदूनः ॥१०७॥

यक्षप्रिया घर्जनं ૧૧

हे મેઘ, ત્વયા રૂપાખ્યાતે સતિ, મૈથિલી સીતા પવનતનયં હનૂમન્તે
 રૂપ, સા મતિપ્રિયા ઉત્કંઠોચ્છ્વસિતહૃદયા ઉત્કળિયા ઓત્સુક્યેન ઉચ્છ્વસિતં
 શ્વાસોચ્છ્વાસગતિ પ્રાપ્તં પ્રચ્છ્વસિતં હૃદયં યસ્યા સા । અવહિતા સ્થિરચિત્તા
 સાવધાના ત્વાં વીક્ષ્ય અવલોભ્ય ચ સંભાષ્ય જલ્પયિત્વા, ડન્નુમ્હી ઉદ્ગ્રીવા
 સતી અસ્માત્ ધાન્યાત્ યત્પરં વાક્યં સંદેશલક્ષણં તત્ શ્રોણ્યતિ આકર્ણયિષ્યતિ ।

હે સૌમ્ય, સુહૃદુપહૃતઃ સુહૃદા પતિમિત્રેણ ઉપહૃતઃ જાનીતઃ સીમન્તિનીનાં
 નારીણાં કાન્તોદન્તઃ કાન્તસ્ય ઉદન્તઃ ભર્તૃસંદેશઃ સંગમાત્ ભર્તૃમેલાપકાત્ કિંચિત્
 સ્વૌકમેષ કનઃ ન્યૂનઃ ભવતિ ॥૧૦૭॥

યક્ષપ્રિયા વર્ણન ૧૮

સીતા પેઠે પવનસુતને સાંભળી વાંચ્ય તારૂં
 જાંચે એણે દિલ યડકતે બોલિ સન્માન વાઠ્ય ॥
 મિત્રે આપુયે પ્રિય પતિ તણે સૂણુશે સાવધાન
 સદેશે છે પ્રિય મિલનથી રહેજ બોલો સિયોને ॥૧૦૭॥

હે મેઘ, તું આટલું બોલીશ એટલે સીતાયે હનુમાન સામે બેસું તેમ ઉત્કંઠાથી જેવું
 રૂપ શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ વધી જવાથી થડકી રહેવું છે. એવી તે સાવધાન થઈ તુને નોંધ
 તારી સાથે વાત કરી હું મેહ કરીને તારૂં કહેવું સાંભળશે.

સ્નેહીયે કાવેલો પતિનો સદેશ ઓઝોને પતિના મેળાપથી રહેઠો બોલો વઠાવો
 મળાય છે. ॥૧૦૭॥ ✓

તામાયુષ્મન્ મમ ચ વચનાદાત્મના ચોપકર્તુ
 દ્વયાદેવં તવ સહચરો રામગિર્યાશ્રમસ્થઃ ॥
 અવ્યાપન્નઃ કુશલમવલે પૃચ્છતિ ત્વાં વિયુક્તઃ
 પૂર્વાભાષ્યં સુલભવિપદાં પ્રાણિનામેતદેવ ॥૧૦૮॥

યક્ષ સંદેશઃ ૧

પરોપકારવુઝ્યા સ્વકાર્યપ્રવૃત્તત્વેન તત્ર સાપ્ત્યાર્યં ચ આશીર્વાદાત્મક
 સંબોધનેન સન્દેશઃ ॥

હે આયુષ્મન્, તસ્યાશ્રોપકર્તુ આત્મના સ્વપમેવ મયા યદુકં યત્સંદિપ્તં તત્સર્વં
 મનસિ અવધાર્ય સ્વયંપ્રેરણયા મમ વચનાત્ મમ ઘાષ્યેન મયાન પદં દ્વયાત્ ॥

હે અયલે, રામગિર્યાશ્રમસ્થઃ અવ્યાપન્ન જીવન્ વિયુક્તઃ વિરહિતઃ તવ વિરેહણ
 વિકલઃ શાપયન્નિતઃ મર્તુરાશ્રયા પદઃ તથ સહચરો મર્તા ત્વં કુશલં પૃચ્છતિ ॥

સુલભવિપદાં અતર્કિતપ્રાપ્તિયોગરૂપાપ્તીનાં, સુલભાઃ અતર્કિતાઃ અકલ્પિતાઃ
 વિપદઃ આગતવિપત્તયઃ યેષાં તે તેષાં પ્રાણિનાં પતદેવ કુશલવાપ્તમેવ કુશલ-
 સમાચાર પદ્ય પૂર્વાભાષ્યં પૂર્વાભ્યેયં અસ્તિ પ્રથમં આભાષણાય પતત્ કુશલપ્રશ્ન-
 રૂપં વચનમેવ યુક્તં ॥૧૦૮॥

યક્ષ સંદેશો ૧

હે આયુષ્મન્ મમ વચનથી તું પ્રિયાને કહેજે
 તારો સ્વામી સકુશળ છે રામગિર્યાશ્રમોમાં ॥

પૂછે તુને કુશળ અબળે જીવતો તે વિજેગી

દુઃખીઓને પ્રથમ વચનો એ જ છે પૂછવાનાં ॥૧૦૮॥

પરોપકાર શુદ્ધિથી ચોતાના કામમાં પ્રવૃત્ત થયેલ હોવાથી તેમાં મેધ સફળ થાય
 રસ્તામાં કંઈ વિઘ્ન ન આવે તે માટે હે આયુષ્મન્ એવુ આશીર્વાદાત્મક સંબોધન કરી કહે છે.

હે આયુષ્માન, એ મારી સ્ત્રી ઉપર ઉપકાર કરવા માટે મેં કહેલો સંદેશો મનમાં
 માદ રાખીને મારાં વચનથી મારે નામે જા પ્રમાણે કહેજે.

હે અબળા, નાસિકમાં રામગિરી પર્વતના આશ્રમોમાં વસતો ચોતાના માલેકની
 આજ્ઞાથી દૃશ્ય બહાર વસવા બધાયેલો એવો તારો વિજેગી પતિ જીવતો અને કુશળ છે.

અજુધારી વિજેગરથી આપત્તિમાં કષ્ટમાં સપડતાં મનુષ્યોને શરૂઆતમાં કુશળતાનું ક્ષેપ
 કુશળ હોવાનું વાક્ય કહેવું એ જ યોગ્ય છે. ॥૧૦૮॥

અંગેનાંગં પ્રતનુ તનુના ગાઢત્તેન તત્તં
 સાત્તેનાશ્ચુદ્રવમવિરતોત્કંઠમુત્કંઠિતેન ॥
 ઉષ્ણોચ્છ્વાસં સમધિકતતરોચ્છ્વાસિના દૂરવર્તી
 સંકલ્પૈસ્તૈર્વિશતિ વિધિના વૈરિણા રુદ્ધમાર્ગઃ ॥૧૦૯॥

પદ્ય સંદેશઃ ૨

હે મૈય, મહાન્ તદ્વન્તરં યવં ધ્યાયઃ યથાદિ ।

હે અચલે, દૂરવર્તા વિપ્રકૃષ્ટઃ વૈરિણા શ્ચુદ્રમૂતેન વિધિના દૈયેન રુદ્ધમાર્ગઃ
 રુદ્ધપંથાઃ તે તવ સદ્વચરઃ મર્તા તૈઃ લોકપ્રસિદ્ધઃ સંકલ્પૈઃ મનોરથઃ મનોવ્યાપારઃ
 અંગેન સ્વશરીરેણ, અંગં તયાંગં તવ શરીરં વિશતિ પ્રવિશતિ આલિંગતિ ।

કથંમૂતેન તસ્ય શરીરેણ કથંમૂતં તવ શરીરં પ્રવિશતિ તચ્છુણુ ।

તનુના કુશોન તસ્પાંગેન, પ્રતનુ પ્રકૃષ્ટેન તનુ કુશં સંતતં તવાંગં ।

ગાઢત્તેન મહત્સંતેન તસ્ય અંગેન, તત્તં સંતતં તવાંગં,

સાત્તેણ અસં અધુ તત્સહિતેન તસ્ય અંગેન, અશુદ્રવં અશુદ્રવણયુક્તં તવાંગં,

ઉત્કંઠિતેન ઉત્કંઠાયુક્તેન તસ્ય અંગેન, અવિરતોત્કંઠં અનર્વાચ્છ્વોત્કંઠં અવિરતા

વિરામરહિતા ઉત્કંઠા યસ્મિન્સ્તત્ તવાંગં,

સમધિકાતરોચ્છ્વાસિના સમ્ સમ્યક્ વિશેષતયા અત્યધિકાઃ ઉચ્છ્વાસાઃ
 ઇર્ષ્યગતિકાઃ શ્વાસાઃ યસ્મિન્સ્તત્ સમધિકતરં ઉચ્છ્વસતીત્યેવં શીલં તેન તસ્પાંગેન,
 ઉષ્ણોચ્છ્વાસં અશિરિરનિઃશ્વાસં તવાંગં,

કથંમૂતેન તસ્પાંગેન, કથંમૂતં તવાંગં તવ શરીરં તૈઃ તૈઃ સંકલ્પૈઃ મનોરથઃ
 સ તે પતિઃ પ્રવિશતિ આલિંગતિ ॥૧૦૯॥

પદ્ય સંદેશઃ ૨

અંગે અંગ પ્રતનુ તનુથી ખુબ તપે તપેલાં

આસુ વાળે નયન જળનાં આતુરે આતુરેથી ॥

જિના ઉચ્છ્વાસ યુત અધિક શ્વાસવાળા શરીરે

સંકલ્પોથી તવ તનુ વિષે દૂર બેઠા પ્રવેશે ॥૧૦૯॥

હે મૈય તું તેને પછી આ પ્રમાણે કહેજે. હે અજ્ઞા, છેલે વસતો વેરી એવી
 પ્રારબ્ધ તારી પાસે આવવાનો જોનો માર્ગ શોધે છે એવો તારો પતિ મનોરથથી સંકલ્પોથી
 પોતાના શરીરવડે તારા શરીરમાં પ્રવેશે છે તારા શરીરને બેઠે છે. કેવા તેના શરીરવડે, કેવા
 તારા શરીરમાં પ્રવેશે છે તે સાંભળજ. કુળના યદ્ય ગયેલા પોતાના શરીરવડે, પાતળા યદ્ય
 ગયેલા તારા શરીરમાં, વિરહના તાપથી તપેલા તેના શરીરવડે, વિરહથી તપેલા તારા
 શરીરમાં, આસુ પડતા તેના શરીરવડે, આસુ ઝરતા તારા શરીરમાં, ધુને મળવાની
 આતુરતાવાળા તેના શરીરવડે, અખંડ આતુરતાવાળા તારા શરીરમાં, ધણી શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતા
 તેના શરીરવડે, જિના શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતા તારા શરીરમાં, તે પ્રવેશે છે તારા શરીરને બેઠે છે. ॥૧૦૯॥

શબ્દાર્થેયં યદપિ કિલ તે યઃ સત્ત્વીનાં પુરસ્તાત્
 કર્ણે લોભઃ કથયિતુમમૃદાનનસ્પર્શલોભાત્ ॥
 સૌતિક્રાન્તઃ શ્રવણવિષયં લોચનાભ્યામદૃશ્ય-
 સ્વામુત્કંઠાવિરચિતપદં મન્મુખેનેદમાહ ॥૧૧૦॥

યક્ષ સંદેશઃ ૩

સત્ત્વીનાં પુરસ્તાત્ યઃ તે તવ મતાં કિલેતિ સંમાધનાયાં યદપિ યદપિ શબ્દા-
 ર્થેયં શબ્દેન ઉચ્ચારેણ કથયિતું યોગ્યં વચઃ આનનસ્પર્શલોભાત્ મુલ્લસ્પર્શચુમ્બનાદિ
 તસ્ય લાંપટ્યાત્ કર્ણે કથયિતું લોભઃ લંપટઃ મમૂત્ આસીત્ ।

સઃ શ્રવણવિષયં અગોચરઃ કર્ણગોચરં અતિક્રાન્તઃ । તથૈવ લોચનાભ્યાં નેત્રાભ્યાં
 અદૃશ્યઃ અનવલોકનીયઃ તે મતાં વત્કંઠાવિરચિતપદં યથા મદ્યતિ અમિલાપનિર્મિત
 સ્વાનં યથા સ્યાત્ તથા ૨૬ અગ્રે વક્ષ્યમાણ મન્મુખેન સ્વાં આદૃ વદતિ તત્ક્રુણુ ॥૧૧૦॥

યક્ષ સંદેશ ૩

શબ્દોઘી ને યદપિ સખિયો મન્મુખે ઉચ્ચારાય
 કાને કલા ચપળ જ મુખ સ્પર્શ લોભે થયોતો ॥
 છેટા છે ને શ્રવણ વિષયે લોચનોઘી અદૃશ્ય
 ઉત્કંઠાઘી મમ મુખ વડે આમ તૂંને કહે છે ॥૧૧૦॥

સખીઓની કાજરીમાં ને તારો સ્વામી જો કે મોઢે બોલીને કહી સહાય એવાં કહેવાનાં
 વચન, તારા મુખ સ્પર્શની ક્રુણથી કાનમાં કહેવા આવતો હતો. તે તારા કાનથી નહિ
 સંભળાતો અર્થાત્ તે ક્યાં છે એ તે કાને સંભળ્યું નહીં હોય એવો અને તારી આંખોથી
 નહિ જોઈ સહાતો એવો તારો પતિ મારી આરક્ષત આ પ્રમાણે કહેવરાવે છે તે તારા
 પતિના મુખમાં જ વચન હવે સંભળ્યું ॥૧૧૦॥

દ્રશ્યામાસ્ત્રંગં ચકિત્તહરિણીપ્રેક્ષિતે દ્રષ્ટિપાતાન્
વક્ત્રચ્છાયાં શશિનિ શિખિનાં વર્હમારેષુ કેશાન્ ॥

ઉત્પદ્યમિ પ્રતનુષુ નદીવીચિષુ મૂવિલાસાન્
હન્તૈકસ્થં ક્વચિદપિ ન તે ભોરુ સાદૃશ્યમસ્તિ ॥૧૧૧॥

યક્ષ સંદેશ: ૪

હે ભોર,

તવ શરીરં દ્રશ્યામાસ્ત્ર ધીનાકેષુ, અતિ મૃદુકોમલતયા ધીનો હતિ ધાન્યવિદોષઃ
સસ્ય અત્યંતમૃદુકોમલમસુણત્યાચ્ચ, ઉત્પદ્યમિ સંભાવયમિ ।

તે તવ દ્રષ્ટિપાતાન્ દ્રષ્ટિવિશેષાન્ ચકિત્તહરિણીપ્રેક્ષિતે પ્રસ્તકુરંગીવિલોકે
ઉત્પદ્યમિ ।

તે તવ મુક્તચ્છાયાં મુક્તહોમાં શશિનિ ચન્દ્રે ઉત્પદ્યમિ ।

તે તવ કેશાન્ અલકકલાપાન્ શિખિનાં મયૂરાણાં વર્હમારેષુ વિચ્છન્નમૂદેષુ
ઉત્પદ્યમિ ।

તે તવ વિલાસાન્ પ્રતનુષુ અત્યંતસુશ્મેષુ નદીવીચિષુ નદીતરંગેષુ ઉત્પદ્યમિ ।

પરં હે ભોર હન્તેતિ શ્લેષે તે તવ સાદૃશ્યં સમાનરૂપતાં પક્ષ્યં પક્ષ્યાને
સ્થિતં ક્વચિદપિ નાસ્તિ ન વિદ્યતે ન પદ્યમિ ॥૧૧૧॥

યક્ષ સંદેશ ૪

ચીણામાં અંગ ચકિત્તમૃગી દ્રષ્ટિમાં દ્રષ્ટિપાતો

ભોની શોભા શશિ, અલકને ભોર પિચ્છે સમૂહે ॥

ભેલું છું હું મૃદુ નદિ તરંગો વિષે ભૂવિલાસો

ક્યાયે સાથે તુજ તન સમૂં ન પ્રિયે સામ્ય દીકું ॥૧૧૧॥

હે ભોર, તારા શરીરની કામળતા સુવાળખ, ચીણાના દાણામાં ભેડું છું,

તારી દ્રષ્ટિ-નજર, બધા પામેલી હલુકીની આખુંમાં ભેડું છું.

તારા મોઢાની શોભા, અતિ ચંદ્રમાં ભેડું છું.

તારા વાળનો ભાર-બોધાણો, ભોરના પાંખના જત્યામાં ભેડું છું અને

તારા વિલાસ નખરાં, નદીઓના ધીમા તરંગોમાં ભેડું છું.

પરંતુ હે ભોર, બધા કુખી વાત છે કે તારી સુવાળખ, તારી નજર, તારી સુખની
અતિ, તારા વાળનો બોધાણો અને તારાં નખરાં એ બધું કંઈ એક વસ્તુમાં હું ભેડું
કયો નથી તે તો કેવળ તારામાં જ રહેલાં છે. ॥૧૧૧॥

ધારાસિક્તસ્થલસુરમિણસ્ત્વન્મુલ્કસ્યાસ્ય વાલે
 દૂરીભૂતં પ્રતનુમપિ માં પંચવાણઃ ક્ષિણોતિ ॥
 ઘર્માન્તેઽસ્મિન્ વિગણય કથં વાસરાણિ વ્રજેયુ-
 ર્દિક્સંસક્તપ્રવિરલઘનવ્યસ્તસૂર્યાતપાનિ ॥૧૧૨॥

યક્ષ સંદેશઃ ૫

હિ અવલે વાલે, ધારાસિક્તસ્થલસુરમિણઃ ધારયા મહિરાધારયા સિક્તં યત્
 સ્થલં પૃથ્વીસ્થલં તદ્વત્ અથવા ધારયા જલધારયા હિદ્રવજ્જારેણ સિક્તં પ્રીષ્મતાપેન
 સંતપ્તં યત્પૃથ્વીસ્થલં તદ્વત્ સુરમિણઃ સુગન્ધસ્ય અસ્ય ત્વન્મુલ્કસ્ય દૂરીભૂતં વિપ્રકુપ્તં,
 પ્રતનુમપિ કુશમપિ માં પંચવાણઃ કામઃ પોહયતિ ક્ષિણોતિ ।

તદા ત્યમેવ વિગણય વિચારય અસ્મિન્ ઘર્માન્તે ઘર્માવસાને ઘર્માકાલે દિપ્તસંસક્ત-
 પ્રવિરલઘનવ્યસ્તસૂર્યાતપાનિ દિક્ષુ સંસક્તાઃ સંલગ્નાઃ પ્રવિરલ્લાઃ પૃથક્ પૃથક્ ભૂતાઃ
 યે વિસ્ખલિતાઃ ઘનાઃ મેવાસ્તૈર્વ્યસ્તઃ પશ્ચાત્કૃતઃ સૂર્યાતપો યેષુ તાનિ ઘાસરાણિ
 વિનાનિ કથં વ્રજેયુઃ ગચ્છેયુઃ ॥૧૧૨॥

યક્ષ સંદેશ ૫

પાણી છાંટ્યાં સ્થળ સમ સુગંધી મુખેથી જ તારા
 રેતા છેટે કૃશતતુ અને કામ પીડે અતીશે ॥
 આ વર્ષામાં દિવસ જ જશે કેમ તે તું વિચાર્ય
 આઠા આવી સૂરજ તડકે ઢાંકતા ચે દિશામાં ॥૧૧૨॥

હે બાલા, મહિરા છાંટવાથી બીની ચયેલી પૃથ્વીમાંથી અથવા તપેલી જમીન પર પાણી
 છાંટવાથી જેવી સુગંધ નીકળે તેવી સોરભ મારતા સુગંધવાળા તારા મુખથી હું ધણે દુઃખે છેટે
 રહેયો છું અને તેથી કુબળો થઇ ગયો છું છતાં અને કામદેવ પીડે છે. વધુ ક્ષીણ કરે છે
 વધુ કુબળો કરે છે.

સારે તું વિચાર કર કે આ વરસાદની ઋતુમાં બધી દિશાઓમાં ફેલાયેલા છુટાં
 છુટાં ભમતાં વાદળાંથી સૂરજનો તડકો ઢાંકાય ગયો છે એવા તરંગાવાદળો દિવસો અને
 તારા વિરહમાં કેવા જતા હશે કેમ જતા હશે ? ॥૧૧૨॥

સ્વામાલિલ્ય પ્રણયકુપિતાં ધાતુરાગૈઃ શિલાયા-
માત્માનં તે ચરણપતિતં યાવદિચ્છામિ કર્તુ ॥

અસ્તૈસ્તાવન્મુદુરુપચિતેદૃષ્ટિરાલુપ્યતે મે

ક્રૂરસ્તસ્મિન્નપિ ન સહતે સંગમં નૌ કૃતાન્તઃ ॥૧૧૨॥

યક્ષ સંદેશઃ ૬

હે ચંદ્રો, ધાતુરાગૈઃ દરિયાલ-ગૈરિક-સિન્ધુરાદિધાતુનાં પર્યંતસ્થૈઃ રાગૈઃ
પ્રણયકુપિતાં પ્રીતિવદ્ધાં ત્વાં શિલાયાં દયદિ આલિલ્ય ચિત્રયિત્વા આત્માનં તે તય
ચરણપતિતં કર્તુ ચિત્રયિતું ઇચ્છામિ પદાપતિતં વિધાતું યાવત્ અમિલપામિ તાવત્ મુદુઃ
વારંવારં મે મમ દૃષ્ટિઃ ઉપચિતૈઃ કૃત્તિગતૈઃ ભક્તૈઃ રોદનજલૈઃ આલુપ્યતે આચ્છાદ્યતે ।

તસ્મિન્નપિ આલેખ્યે ચિત્રેપિ નૌ આધંયોઃ સંગમં ક્રૂરઃ ક્યાદિતઃ કાતુરુપઃ
કૃતાન્તઃ વિધિ ન સહતે ॥૧૧૩॥

યક્ષ સંદેશ ૬

તુંને ચિત્રી પ્રણયકુપિતા ધાતુરાગે શિલાયાં

હુંને તારે ચરણ પડતો ચિત્રવા ઇચ્છતો તો ॥

ત્યાં આસુથી નજર ફરતી છે દંકાઈ જ આરી

ચિત્રો મારે મિલન ન સહે આપણું કૂર દૈવ ॥૧૧૩॥

હે કોપ કરનારી, હરતાળ એર સિંહાર વગેરે પવન પર ચનારા રંગથી, સ્નેહને લીધે
રસાયેલી તુને છીપર ઢીપર આળખીને પછી તુને મનાવવા માટે તારા પગમાં પડેલા મારા
ચરિરને ચિતરવા ઇચ્છું છું ત્યાં આરી આખું બેળાં ચમેલાં વધેલાં આસુથી દંકાઈ જાય છે
તેથી આળખી શકતો નથી.

ચિત્રમાં પણ આપણો સમાગમ દયાહીન પ્રારબ્ધ સહન કરી શકતું નથી. ॥૧૧૩॥

મામાકાશપ્રણિહિતભુજં નિર્દયાશ્લેષહેતો-
 લંઘ્યાયાસ્તે કથમપિ મયા સ્વપ્નસંદર્શનેષુ ॥
 પશ્યન્તીનાં ન સ્થલુ વહુશો ન સ્થલીદેવતાનાં
 મુક્તાસ્થૂલાસ્તરુકિસલયેષ્વશ્રુલેશાઃ પતન્તિ ॥૧૧૪॥

યક્ષ સંદેશઃ ૭

હે અબલે, કથમપિ કષ્ટેન દૈવચક્ષાત્ સ્વપ્નસંદર્શનેષુ સ્વપ્રાચલોકનેષુ મયા
 લંઘ્યાયાઃ પ્રાપ્તયાસ્તે તવ નિર્દયાશ્લેષહેતોઃ ગાઢાલિંગનનિમિત્તં આકાશપ્રણિહિત-
 ભુજં આકાશે શૂન્યે પ્રણિહિતૌ ભુજૌ કરૌ યેન સઃ સં માં, અપશ્યન્તીનાં આસમન્તાત્
 અનેકવારં પ્રદ્યુતીનાં સ્થલીદેવતાનાં વનસ્થલીદેવતાનાં મુક્તાસ્થૂલાઃ મૌક્તિકસંમપૃથયાઃ
 વહુશઃ અશ્રુલેશાઃ રોદનજલકળાઃ અધુચિન્દવઃ તરુકિસલયેષુ દ્રમપલ્લવેષુ અહુઃ
 નિશ્ચયેન ન પતન્તિ હિતિ ન પતન્ત્યેવં । અર્થાત્ સ્વપ્ને ત્વાં આલિંગિતું આકાશે શૂન્ય-
 પ્રદેશે મયા ક્ષીર્ણકૃતયોઃ ભુજયોઃ આલિંગને નિષ્ફલ્યં નિરોક્ત્ય વનદેવતા અપિ
 વયયા અધુચિન્દુન્ મુચંતિ ઇવ તરુણાં કિસલયેષુ સ્થિતાઃ પુનસ્તેભ્યઃ પતન્તઃ
 વિન્દવઃ નિરોક્ત્યન્તે ॥૧૧૪॥

યક્ષ સંદેશ ૭

મેં સ્વપ્નામાં નિરખિ જ તને કષ્ટથી એળવીને
 લાંબા બન્ને શુભ કરિ બહુ ભેટવા ખૂબ દાખી ॥
 અશ્રુભિન્ન નિરખતિ મને એ સ્થળી દેવિયોનાં
 વધે છે શું તરુ કુંપળમાં બમતાં બિંદુઓથી ॥૧૧૪॥

હે અબલા, મહા યુગદેહીયે સ્વપ્નામાં મળેલી એવી તુને કહ રીતે આલિંગન દેવા
 ભેટવા આકાશમાં લાંબા કરેલા હાથવાળા મને ઘણીવાર ભેટી, વનસ્થળોમાં રહેલી દેવતાઓનાં
 મોતીના દાણા જેવાં ઘણાં આસુનાં ટીપાં ઝાડવાનાં કુંપળામાં નથી પડતાં એમ નથી,
 પણ છે. અર્થાત્ હું સ્વપ્નામાં તુને ભેટવા લાંબા હાથ કરી ભેટવા બહુ ઘું વેચી નિષ્ફળતાથી
 તુને ભેટવાની એ મારી સ્વપ્નની એટલાને જોઈ વનની દેવતાઓને બધે દયાથી આસુ
 આવતાં હોય, વનની દેવતાઓ બધે દુઃખ થવાથી આસુ પાડતી હોય તેમ હું બગી બહુ
 ઘું સારે પ્રભાતે ઝાડવાનાં કુંપળામાં પાણીના બગી ગયેલા અને નીચે પડતા બિંદુઓને
 જોઈ ઘું ॥૧૧૪॥

મિત્વા સઘઃ કિસલયપુટાન્ દેવદારુદ્રમાણાં
 યે તત્ક્ષીરસ્તુતિસુરમયો 'દક્ષિણેન પ્રવૃત્તાઃ ॥
 આલિંગ્યંતે ગુણવતિ મયા તે તુષારાદ્રિવાતાઃ
 પૂર્વં સ્પૃષ્ઠં યદિ કિલ ભવેદંગમેભિસ્તવેતિ ॥૧૧૫॥

પક્ષ સંદેશઃ ૮

હે ગુણવતિ, ગુણાલંકૃતશરીરે, સઘઃ તત્ક્ષણં દેવદારુદ્રમાણાં કિસલપુટાન્
 પલ્લવસંપુટાન્ મિત્વા વિકાસ્ય તત્ક્ષીરસ્તુતિસુરમયઃ તેષાં દેવદારુદ્રમાણાં યત્ક્ષીરં દુગ્ધં
 તસ્ય સ્તુતિઃ ક્ષરણં તેન સુરમયઃ સુગન્ધિતાઃ દક્ષિણેન દક્ષિણસ્થાં દિશિ પ્રવૃત્તાઃ
 તુષારાદ્રિવાતાઃ તુષારાઃ જલકળાઃ તૈર્યુક્તાઃ સ્પૃષ્ઠાઃ અદ્રિઃ હિમાચલઃ તસ્ય યાતાઃ
 હિમગિરિપવનાઃ મયા આલિંગ્યન્તે । યદિ પમિર્વાતિઃ ક્ષિલ ભવદર્પ પૂર્વં પ્રથમં તવાંગં
 તવ શરીરં સ્પૃષ્ઠં ભવેત્ સ્યાત્ इति નિશ્ચિત્ય મત્વા ॥૧૧૫॥

પક્ષ સંદેશ ૮

ભેદી જલદી કુંપળપ્રુટને દેવદારુ દ્રુમોના
 તેના છીરે સુરભિ બનતા દક્ષિણાદ જ વાતા ॥
 આલિંગ્યં છું ગુણિયલ તુષારેં વાર્યા વાયુઓને
 સ્પર્શ્ય હોય પ્રથમ પવનેં આનિને અંગ તારું ॥૧૧૫॥

હે ગુણિયલ પાની, દેવદારનાં ઝાઝના કામળ કુંપળીયાં ખુલ્લાં કરીને-ખીસવીને તેમાંથી
 નિકળતા છીરના સાવથી સુગન્ધિત મયેલા દક્ષિણ દિશા તરફ વાતા હિમાચળના દક્ષિણાદ
 પવનને હું ભેટું છું. એમ આનિને કે એ વાયુઓએ તારા શરીરનો સ્પર્શ કર્યો હોય તારા
 શરીરને એ વાયુ ભેટ્યા હોય ॥૧૧૫॥

સંક્ષિપ્યેત ક્ષણમિવ કથં દીર્ઘયામા ત્રિયામા
 સર્વાવસ્થાસ્ત્વહરપિ કથં મન્દમન્દાતપં સ્યાત્ ॥
 इत्थं चेतश्चटुलनयने दुर्लभप्रार्थनं मे
 गाढोष्माभिः कृतमशरणं त्वद्वियोगव्यथाभिः ॥११६॥

યક્ષ સંદેશઃ ૯

हे चटुलनयने चटुलानि चंचलानि नयनानि लोचनानि यस्याः सा
 तत्सम्बोधने । दीर्घयामा दीर्घाः विशालाः यामाः प्रहराः यस्याः सा त्रियामा
 रात्रिः सर्वावस्थानु आदिमध्यांतेषु क्षणं इव कथं संक्षिप्येत लघूभवेत् ।

અહઃ અપિ દિવસોપિ સર્વાવસ્થાનુ પૂર્વાહ્ન-મધ્યાહ્ન-પરાહ્ન-લક્ષણાનુ
 મન્દમન્દાતપં મન્દઃ પ્રસ્તોકઃ આતપઃ યત્ર તત્ કથં સ્યાત્ । इत्थं इति दुर्लभप्रार्थनं
 दुर्लभा अशक्या प्रार्थना यस्य तत् मे मम चेतः गाढोष्माभिः महोष्माभिः त्वद्वि-
 योगव्यथाभिः तव वियोगजन्यपीडाभिः अशरणं कृतं शरणरहितं निराचारं
 आश्रयहीनं पराधीनं कृतं विहितमस्ति ॥११६॥

યક્ષ સંદેશ ૯

રાત્રું લાંબા પ્રહર જ તણી હુંકિયું કેમ થાય
 જોછા તાપે દિવસ સધળો બય કેમે કરીને ॥
 અપ્રાપ્યોને અભિલષતું બેબાકછું ચિત્ત માઈ
 તીત્રોખાથી પરવશ બન્યું આ વિયોગ વ્યથાથી ॥૧૧૬॥

હે અંચળ નેણવાળી, લાંબા પ્રહરવાળી રાતો, પ્રહરો રાત મધરાત પાછલી રાત
 ધડીક જેવી કેમ બાય ? સવાર બપોર રોડો સર્જ દિવસનો એ બધો વખત જોછા
 તડકાવાળો કેમ બને અર્થાત રાત અને દી જલદી કેમ પસાર થાય અને આપણા વિયોગની
 સુદૃઢ જડ કેમ-ક્યા ઉપાયે પુરી થાય આવી અસંભવિત આશા રાખતું અશક્ય વસ્તુને
 ધન્યજનું માઈ મન, તારા વિયોગથી થયેલી અસહ્ય તપાસવાળી પીડાથી પરવશ લાગ્યાર
 પરાધીન બની ગયું છે. ॥૧૧૬॥

इत्यात्मानं बहु विगणयन्नात्मनैवालम्बे

तत्कल्याणि स्वमपि सुतरां मा गमः कातरत्वं ॥

कस्यात्यंतं सुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा

नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक્રનેમિક્રમેણ ॥૧૧૭॥

યક્ષ સંદેશ: ૧૦

हे कल्याणि, कस्य अत्यन्तं नैरन्तयेण सुखं उपनतं उपस्थितं, कस्य वा
यकान्ततः सततं दुःखं उपनतं, न कस्यापि इति यद्यं प्रकारेण आश्वासनेन बहु
यथास्यात्तथा विगणयन् विचारयन् आत्मानं हृदयं आत्मना यद्य मनसा यद्य
अबलमे धारयामि । मनुष्याणां दशा सुखदुःखरूपा अवस्था नीचैः च उपरि च
चक्रनेमिक्रमेण गच्छति । चक्रस्य नेमिः उंटदेह इति सौराष्ट्रे चक्रस्पाराक्रमेण
कदाचित् चक्रस्पारा नीचैः अवस्ताद् गच्छति पुनः सद्य एव उपरि उपरिष्टाद्
गच्छति याति । तथा सुखदुःखावस्थापि अवस्था कालक्रमेण अव्यवस्थितमिति
भवति, कदाचित् सुखरूपा कदाचिद् दुःखरूपा । तत् तस्मात् कारणात्
हे कल्याणि दोषनाशयके, त्वमपि सुतरां अतिशयेन कातरत्वं अधीरत्वं मा गमः
मा यासीः ॥११७॥

યક્ષ સંદેશ ૧૦

જીવું છું કું વિવિધ અભિલાષો કરી ચિત્તમાંડો

હે કલ્યાણી કિરજ ધરિને ના થજ તું નિરાશ ॥

કોઈ પામે ન સુખ સતત નિહ પામે ન દુઃખ

નીચે જીંચે ફરતિ જ દશા ચક્રના જેમ આરા ॥૧૧૭॥

પરંતુ હે કલ્યાણિ, કેને હમેશાં જીવું આપી સુખ મળે છે ? અને કેને આપી
જીવું દુઃખ આપ્યા કરે છે ? કોઈને પણ નહિ. એમ વિચારી મારા હૃદયને મનથી
આશ્વસ્ત આપી જીવી રહો છું. આવતાં સુખ અને દુઃખ પેઢાને ઉંટડે જેમ નીચે અને
ઉંચે આવ્યા કરે છે તેમ માણસોને સુખ અને દુઃખ આવે છે ને જાય છે, માટે હે વહાલી,
તું પણ આવો વિચાર કરી અધીરી થાતી નહિ. ॥૧૧૭॥

શાપાન્તેમે ભુજગશયનાદુત્થિતે શાર્ગપાળૌ
 શેષાન્માસાન્ ગમય ચતુરો લોચને મીલયિત્વા ॥
 પશ્ચાદાવાં વિરહગણિતં તં તમાત્મામિલાષં
 નિવેંક્ષ્યાવઃ પરિણતશરચ્ચંદ્રિકાસુ ક્ષપાસુ ॥૧૧૮॥

યક્ષ સંદેશઃ ૧૧

हे कल्याणि, शार्गपाणी शार्गं धनुः पाणौ हस्ते यस्य सः तस्मिन् विष्णौ
 भुजगशयनात् क्षेपपर्यंकात् उत्थिते जागरिते सति मे शापान्तः मम शापस्य
 देशाद् बह्विनिष्कासनाशया ययैकपरिमितायाः अंतः पूर्णता भविष्यति यतः करणात्
 क्षेपान् चतुरः चतुःसंख्याकान् मासान् लोचने मीलयित्वा नेत्रे निमील्य गमयेः
 अतिवाहयेः । विक्रमसंबवत्सुसारं आपादशुक्लैकादश्यां विष्णुः क्षेपशय्यावां स्वपोति
 पुनः चातुर्मास्यनन्तरं कार्तिकशुक्लैकादश्यां देवशीपेरसद्योदिने देवविषाळी इति
 सौराष्ट्रे तस्मिन्दिने विष्णुकृत्तिष्ठति ।

પશ્ચાત્ સ્વસ્થાનાગમનાનન્તરં આવાં ત્વં ચ અહં ચ દ્વાવપિ વિરહગણિતં
 વિ'હકાલે સંકલ્પિત' તં તં આત્મામિલાષં મોગવિલાસસ્ય નિજમને'રથં પરિણત-
 શરચ્ચન્દ્રિકાસુ પરિણતા સંપૂર્ણતાં ગતાઃ શરદ્ બ્રહ્મતુઃ તસ્યાઃ ચન્દ્રિકાઃ યાસુ-
 તાઃ તાસુ ક્ષપાસુ રાત્રિષુ કાર્તિકશુક્લદ્વાદશ્યનન્તરં દ્વેમન્તર્તોઃ પ્રારંભાત્
 નિર્મલચન્દ્રિકાપ્રકાશિતાપુ રાત્રિષુ નિવેંક્ષ્યાવઃ ઉપમોક્ષ્યાવહે વિવિધવિલાસસુદ્ધા-
 મિલાપપૂર્તિં કરિષ્યાવહે ॥૧૧૮॥

યક્ષ સંદેશ ૧૧

હાઠ્યે વિષ્ણુ ભુજગ શયનેથી થશે શાપ અંત
 આપ્યું વીંચી વ્યતિત કરજે બાકિના ચાર માસ ॥
 આકાંક્ષાઓ વિરહ સમયે આપણે જ કરી છે
 પૂરી થાશે હતરતિ શરદ, ચાંદની રાત્રિઓમાં ॥૧૧૮॥

હે કલ્યાણી, વિષ્ણુ, શેષનાગની શય્યા ઉપરથી ભગશે સારે એટલે કાર્તિક શુદ્ધ ૧૧,
 દેવ દિવાળીને દિવસે આરા શાપની-મને મળેલા દેશવટાની એક વરસની મુદત પુરી થાશે.
 માટે હવે આજી રહેલા ચાર મહિના આપ્યું વીંચીને તું કાઢી નાખજે. પછી શરદ
 ઋતુ હતરી બપોથી વાદળાં વિનાની ચાંદનીના પ્રકાશમાં આપણે બેઠ વિરહના સમયમાં
 જે જે વિલાસ ભોગવવાના મનોરથ કર્યા છે તે ભોગવશું. પુરા કરશું ॥૧૧૮॥

મૃયશ્ચાહં ત્વમપિ શયને કણ્ઠલગ્ના પુરા મે
 નિદ્રાં ગત્વા કિમપિ રુદતો સત્ત્વરં વિપ્રવુદ્ધા ॥
 સાન્તર્હાસં કથિતમસકૃત્ પૃચ્છતશ્ચ ત્વયા મે
 દૃષ્ટઃ સ્વપ્ને કિત્તવ રમયન્ કામપિ ત્વં મયેતિ ॥૧૧૯॥

યક્ષ સંદેશઃ ૧૨

અયં સ્વામિપ્રયુક્ત પદ્ય મેઘ इति વિશ્વાસોત્પાદનાર્થે પ્રાકનં રહસ્યમયં
 ઘૃતાન્તં નિવેદયન્નાહ ।

હે કલ્યાણિ, મૃયઃ પુનરપિ શૃણુ । પુરા પૂર્વેં એકદા શયને શય્યાયાં મે
 કણ્ઠલગ્ના સતી નિદ્રાં ગત્વા નિદ્રાં પ્રાપ્ય સુતાસીત્ । પુનઃ કિમપિ કેનાપિ
 અધિદ્વાતેન કારણેન રુદતો સતી સત્ત્વરં શોભં ત્વં વિપ્રવુદ્ધા જાગરિતા । તદા મસકૃત્
 ધારંધારં પૃચ્છતઃ મે મમ ત્વયા સાન્તર્હાસં અંતર્દેશિતસંયુક્તં કથિતં । હે કિત્તવ,
 ધૂર્ત કામપિ પ્રમદાં રમયન્ ક્રોડયન્ ત્વં સ્વપ્ને મયા દૃષ્ટઃ । સપત્નીદુઃખાદૃઢં
 રેતીમિ ॥૧૧૯॥

યક્ષ સંદેશ. ૧૨

પૂર્વેં મારે વળગિ જ આપણે સાથે મૂતાં
 જગી જલ્દી ફેફાળ કરતી જીંધને તું તણને ॥
 મેં પૂછ્યાથી બહુ વખત તેં ત્યાં કંઈ મંદહાર્યેં
 બેયો તૂને કપટિ રમતો સ્વપ્નમાં અન્ય સાથે ॥૧૧૯॥

પતિએ મોહલેલો જ મેઘ છે એમ ખાતરી થાવા માટે આગળ બનેલા, ખીલું
 ઢાંચ નહોતું બાણું એવા બનાવતું વર્ણન કરતાં કહે છે.

હે કલ્યાણિ, ફરી સંભળ. આગળ એક વખત તું મારે ગળે વીંટાળને હાથી ગઈ હતી.
 ચોડા વખત પછી એકદમ જાગી ગઈ અને કંઈ કારણ વિના શેવા મંડી. મેં ધણીવાર
 પ્રુણ્ય સારે મનમાં હસતી તેં કંઈ કે હે છુવારા, મે તને ઢાંચ ખીજ સી સાથે કીધ
 કરતો બેયો તેથી ચોંક છુ. ॥૧૧૯॥

एतस्मान्मां कुशलिनमभिज्ञानदानाद् विदित्वा
 मा कौलीन्यादसितनयने मय्यविश्वासिनी भूः ॥
 स्नेहानाहुः किमपि विरहे च्वंसिनस्ते ह्यभोगा-
 दिष्टे वस्तुन्युपचितरसाः प्रेमराशीभवन्ति ॥१२०॥

પક્ષ સંદેશઃ ૧૨

हे असितलोचने मेचकलोचने, एवं एतस्मात् अभिज्ञानदानात् अभिज्ञानानि
 विश्वासेत्पादकानि चिन्हानि तेषां दानात् मां कुशलिनं जीवन्तं कस्यांचिदपि ख
 न लुप्यं विदित्वा ज्ञात्वा परिहाय कौलीन्यात् लोकवादात् पत्नीवियोगेन मृत एव
 संभवत्ययं, एनां न स्मरप्रेधान्यस्यां कस्यांचिशुभस्यां लुप्यस्य तस्य पुनरागमनम-
 संभवमित्यादिना लोकानां वादेन प्रवादेन लोकानां किंवदंत्या मयि सम्यग्ये
 अविश्वासिनी मा भूः मरणान्यलुप्यतादिशकाकुला न भव ।

વિરહે પરસ્પરવિયોગે સર્તિ સ્નેહાન્ ચ્વંસિનઃ વિનાશકારિણઃ પ્રાહુઃ કથયન્તિ
 તત્ કિમપિ કેપુચિદ્ દૃષ્ટિસેપુ સત્યં ચેત્ તથાપિ યદુઘા તુ તે સ્નેહાઃ દ્વિ ઇતિ
 નિશ્ચયેન દૃષ્ટે વસ્તુનિ અમીષ્ટે પદાર્થે અભોગાત્ અપ્રાપ્તિવશાત્ મોગવિરહિતત્વેન
 ઉપચિતરસાઃ સન્તઃ કસ્મિન્નમનુષ્યે વસ્તુનિ યા પ્રેમરાશીમવન્તિ સ્નેહસમૂહો-
 ભવન્તિ ॥૧૨૦॥

પક્ષ સંદેશ ૧૩

એ એંધાણે કુશળ મુળને માનિને સ્થામનેત્રી
 મારામાં સંશય ન કરિને ના અવિશ્વાસ ધારે ॥
 લોકો કે છે વિરહધિ ધણા સ્નેહને કીલુ થાતાં
 ભેળા થાયે ઢગ રસ તણા ભોગવ્યા તે વિનાના ॥૧૨૦

હે કાળી અંધ્યુવાળી, આટલાં ખાત્રી આપનાર્ગ એંધાણથી તુને ખાત્રી થાશે કે હું
 જીવતા છું અને મોઢાં સ્ત્રીમાં ફસાણો નથી, એમ માનિને લોકપવાદથી એટલે કે તે સ્ત્રીના
 વિયોગથી મરી ગયો હશે અથવા બીજી સ્ત્રીમાં ફસાઈને હવે પછી આવવા સંભવ નથી
 આવા લોકોના ગપગોળાથી મારે વિષે સંશય કે અવિશ્વાસ કરીશ માં.

કેટલાક લોકો કહે છે કે વિરહને લીધે સ્નેહ નાશ પામે છે કે નાશ કરે ॥ પરંતુ હું
 માનું છું કે સ્નેહનો લાભ ન મળવાથી ન લેવાના સંજોગ આવવાથી એ સ્નેહ ભેળા થાય
 છે અને તેનો લાભ અને વિયોગિણેનો સંયોગ થયે તેઓ ખૂબ લ્યે છે. ॥૧૨૦॥

આશ્વાસ્યેવં પ્રથમવિરહોદયશોકાં સર્વીં તાં
 શૈલાદાશુ ત્રિનયનવૃષોત્પાતશૃંગાન્નિવૃત્તઃ ॥
 સામિજ્ઞાનપ્રહિતકુશલૈસ્તદ્વચોભિર્મમાપિ
 પ્રાતઃ કુન્દપ્રસવશિથિલં જીવિતં ધારયેથાઃ ॥૧૨૧॥

મેઘં પ્રતિ ચરમવચનં ?

હે મેઘ, તાં પ્રથમવિરહોદયશોકાં પ્રથમ પવ પૂર્વે કદાપ્યનનુભૂતઃ પ્રથમવારમેવા-
 કસ્માદાપતિતઃ વિરહઃ વિયોગઃ તેન જાતઃ હૃદયઃ અમાપઃ શોકઃ યસ્યાસ્તાં તથ
 સર્વીં આદ્યાં, યથાં પૂર્વોક્તપ્રકારેણ આશ્વાસ્ય સ્વસ્થોકૃત્ય ત્રિનયનવૃષોત્પાતશૃંગાત્
 ત્રિનયનઃ શંકરઃ તસ્ય વૃષઃ વૃષભઃ નન્દી તેન ઉત્પાતાનિ ઉત્પાદિતાનિ શૃંગાણિ
 શિખરાણિ યસ્ય સઃ તસ્માત્ ઈદશાત્ શૈલાત્ કૈલાસાત્ આશુ શીઘ્રં નિવૃત્તઃ
 પ્રત્યાગતઃ સન્ પશ્યાત્ સામિજ્ઞાનપ્રહિતકુશલૈઃ અમિજ્ઞાનં વિશ્વોત્પાદકસંકેતઃ તેન
 સંયુક્તં યથાસ્યાત્તથા તથા પ્રહિતૈઃ પ્રેપિતૈઃ કુશલૈઃ કુશલવાર્તાયુકૈઃ તદ્વચોમિઃ તસ્યાઃ
 સન્દેશબોધયેઃ સહ પ્રાતઃ કુન્દપ્રસવશિથિલં પ્રાતઃ પ્રમાતે કુન્દપ્રસવં ઢોલર કુહુમં
 પુષ્પં તદ્વત્ શિથિલં ક્ષીણતેજસ્કં મમ જીવિતં ધારયેથાઃ । યથાં તસ્યાઃ જીવિતં
 મત્સંદેશેન ત્વયા રક્ષિતં તથા મમાપિ જીવિતં ધારયેથાઃ અવલંબેથાઃ રક્ષસ્ય ॥૧૨૧॥

મેઘને છેવટનું વચન ?

આપી આશ્વાસન, વિરહથી શોકધેરી સખીને,

કૈલાસેથી વળિ, શિવવૃષે શૃંગ જેના હૃદય્યા ॥

સાથે એધાણુ લઈ કુશળ પ્રેયસીનાં જ વેણુ

મારા પે ડોલરકુહુમ સમાં પ્રાણને રક્ષજે તું ॥૧૨૧॥

હે મેઘ, પૂર્વે કદી નહિ અનુભવેલા અને પહેલવેલા આવી પડેલા વિરહથી અમાપ
 શોક અનુભવી રહેલી એ તારી સખીને ઉપર પ્રમાણે આશ્વાસન આપી ધીરજ દઈ પછી
 શંકરના નંદીએ શૃંગથી જેના શિખરા ઉપેરી નાખ્યા છે એવા કૈલાસ પર્વત ઉપરથી
 પાછો આવી આવી એ મારી સ્ત્રીનાં એધાણુ સાથેનાં કુશળ વચનથી સવારના વખતે
 શિથિલ થતા કરમાઈ જતા ડોલરનાં કુહુમ જેવા મારા જીવનને જાળવજે ॥૧૨૧॥

કચ્છિત્ સૌમ્ય વ્યવસિતમિદં વન્ધુકૃત્યં ત્વયા મે
પ્રત્યાખ્યાતું ન ચલુ ભવતો ધીરતાં તર્કયામિ ॥

નિઃશબ્દોપિ પ્રદિશસિ જલં યાચિતશ્ચાતકેભ્યઃ

પ્રત્યુક્તં હિ પ્રણયિષુ સતામીપ્સિતાર્થક્રિયૈવ ॥૧૨૨॥

હે સૌમ્ય, હે સુષ્ટુદર્શન, ત્વયા મે મમ હૃદયં વન્ધુકૃત્યં સ્વજનકાર્યં સ્વમિત્રકાર્યં વ્યવસિતં અંગીકૃતં કરિષ્યામીતિ નિશ્ચિતં કચ્છિત્ । મયતઃ તવ ધીરતાં નિર્વચનતાં પ્રત્યાખ્યાતું નિરાકર્તું ન કરિષ્યામીતિ યત્કું ચલુ અવશ્યં ન તર્કયામિ ન કલ્પયામિ ।

અથવા મયતઃ ધીરતાં નિર્વચનતાં પ્રત્યાખ્યાતું પ્રત્યુત્તરયિતું ન કલ્પયામિ નાશાસે । વિના તથ પ્રતિવચનેન ઉત્તરેણાપિ ત્વયા મિત્રસ્ય મમ કાર્યં સ્વીકૃતમિતિ મન્યે ।

હિ યસ્માત્ કારણાત્ નિઃશબ્દોપિ શબ્દરહિતોપિ શબ્દમકુર્વાણોપિ ત્વં યાચિતઃ પ્રાર્થિતઃ સન્ જ્ઞાનકેભ્યઃ જલં પ્રદિશસિ દશસિ ।

હિ પતસ્યાત્ કારણાત્ અહં પયં મન્યે યત્ સતાં સ્વાદશાં પરોપકારિણાં મહાત્મનાં પ્રણયિષુ પ્રીતિમત્સુ મિત્રેષુ સેવકેષુ આપ્તેષુ યાચકેષુ વિષયે ચ હૃદિપ્સિતાર્થ-ક્રિયૈવ અમિલપિતાર્થનિષ્પાદનમેવ પ્રત્યુક્તં પ્રત્યુત્તરમસ્તિ ॥૧૨૨॥

(1) શરદિ ગર્જતિ વર્ષતિ નામ્યુદેા નિઃસ્વનઃ ચલુ ચ વર્ષતિ દુર્દિને ॥

નો કરોત્તિ ચ વદત્યધમો વહુ સજ્જનો ન વદતીહ કરોતિ વૈ ॥૧૭

ચીંધુ' કામ પ્રિયનું કરવા મિત્ર નહીં ક્યું' તે' ?

તારો પ્રત્યુત્તર ન મળતાં માનું છું તું કરીશ ॥

માઝ્યાં પાણી વગર કહિને દે છ તું ચાતકાને

સંતોના ઉત્તર પ્રિયતણા કાર્યની સિદ્ધિમાં છે ॥૧૨૨॥

હે આનંદ આપનારા મેધ, તેં આ સ્નેહીનું કામ કરવાનું નહીં ક્યું' કે ?

હે મિત્ર મેધ તું ઉત્તર નથી આપતો તેથી હું એમ નથી માનતો કે તું માફ કામ કરવાને ઇચ્છતો નથી. અથવા હું તારા ઉત્તરની આશા રાખતો નથી તારો ઉત્તર મળવાથી જ તેં મિત્રનું કામ કરવા સ્વીકાર્યું છે એમ હું માનું છું.

કારણ કે બપૈયા મોઢાં ફાડી તારી પાસે પાણી માગે છે તેને કંઈપણ જોત્યા વિના તું તે આપજો એટલા માટે હું એમ માનું છું કે તારા જેવા પરાપકારી મહાત્માઓ પ્રીતિ રાખનારા

મિત્રો સેવકો આમળનો ચાચો વગેરેની માગણીનો ઉત્તર શબ્દોથી નથી આપતા પણ તેઓની અભિલાષા પૂરી કરીને જ આપે છે. અર્થાત્ મહાપુરુષો કરીશ એમ કહેતા નથી પણ કામ કરી આપવું એ જ તેઓનો ઉત્તર હોય છે. અર્થાત્ માગનારાઓની ઇચ્છા પૂરી કરવી એ જ તેઓનો સ્વભાવ હોય છે. ॥૧૨૨॥

(1) શરદઃપત્તુર્મા મે ગાળે છે પણ વરસતો નથી પણ વર્ષાઋતુમાં ગાળતો નથી છતાં વરસે છે. તેમ અધમ માણસ ઘણું જોલે છે પણ તેમાંનું કંઈ કરતો નથી અને સજ્જન જોલતો નથી પણ કરી બતાવે છે કામ કરી દેવું એ જ સજ્જનનો ઉત્તર હોય છે ॥૧૭

તં સંદેશં જલધરવરો દિવ્યવાંચાઽઽત્રંચક્ષે
 પ્રાણાંસ્તસ્યા જનહિતરતો રક્ષિતું યક્ષવધ્વાઃ ॥
 પ્રાપ્યોદન્તં પ્રમુદિતમનાઃ સાપિ તસ્યૌ સ્વમર્તુઃ
 કેપાં ન સ્યાદભિમતફલા પ્રાર્થના હ્યુત્તમેષુ ॥૧૨૫॥

યક્ષવધ્વાઃ કુબેરસ્ય ચ સંદેશદાનં

શુભકકયિતં તં સંદેશં જનહિતરતઃ જનાનાં લોકાનાં હિતકરણે રતઃ પ્રીતિ-
 યુક્તઃ આસતઃ જલધરવરઃ મેઘધ્રેષ્ટ તસ્યાઃ યક્ષવધ્વાઃ પ્રાણાન્ રક્ષિતું પાલયિતું દિવ્ય-
 વાંચા દિવ્યવાળ્યા પ્રધાનવાળ્યા યક્ષપત્ન્યૈ ધનદાય ચ આચચક્ષે કથયામાસ અકથયત્ ।

સાપિ યક્ષવધૂરપિ સ્વમર્તુઃ નિઝવલ્લમસ્ય લલ્લન્તં સંદેશં પ્રાપ્ય યુત્વા
 પ્રમુદિતમનાઃ હૃદયવિત્તા તસ્યૌ યમૂય ।

હિ યસ્માત્ કારણાન્ ઉત્તમેષુ સત્તમેષુ પુરુષેષુ કૃતા પ્રાર્થના પ્રયુક્તા યાંચા
 કેપાં પુલ્કવાનાં અભિમતફલા ન સ્યાત્ અભીષ્ફલદાયિની ન સ્યાત્ અપિ નુ ઉત્તમેષુ
 કૃતા પ્રાર્થના સર્વેપામેવ ફલફલપ્રદા ભવેદેવ ॥૧૨૫॥

યક્ષ સીને અને કુબેરને સંદેશો આપ્યો
 તે સંદેશો ઠહિ ધનદને દિવ્ય શબ્દે વધુને
 રક્ષ્યાં પ્રાણ પ્રકૃતિ હિતકૃત્ યક્ષની એ વહુનાં ॥
 સૂણી સંદેશ નિજ પતિનો હૃષધિલી થઈ તે,
 કેની ના ઇષ્ટ-ફળ અને પ્રાર્થના ઉત્તમોમાં ॥૧૨૫॥

યક્ષે' ઠહેલો એ સંદેશો પ્રાપ્તું કલ્યાણ કરવામાં પ્રીતિ રાખતા મેઘે' તે યક્ષ પત્નીનાં
 પ્રાણ ગમાવવા માટે દિવ્યવાણિથી કુબેરને તથા યક્ષપત્નીને પહોંચાઓ.

યક્ષ પત્ની પણ પોતાના પતિનો સંદેશો સંભળી હૃષધિલી થઈ.

ઉત્તમ સંજ્ઞાને કરેલી પ્રાર્થના ગાવના કેની ન રહે ? બધાને રહે છે. ॥૧૨૫॥

શ્રુત્વા વાર્તા જલદૈકથિતાં તાં ધનેશોપિ સઘઃ

શાપસ્યાન્તં સદયહૃદયઃ સંવિધાયાસ્તક્રોધઃ ॥

સંયોજ્યૈતૌ વિગલિતશુચૌ દંપતી હૃષ્ટચિત્તૌ

ભોગાનિષ્ઠાનવિરતસુખં ભોજયામાસ શશ્વત્ ॥૧૨૬॥

દેશપારાજ્ઞાનિવૃત્તિઃ

જલદકથિતાં યક્ષેન સંવિદિતાં તાં પૂર્વેકાં યાર્તાં શ્રુત્વા નિશમ્ય, સદયહૃદયઃ
દયયા સહિતં હૃદયં યસ્ય સઃ, તેન અસ્તક્રોધઃ અસ્તઃ નિવૃત્તઃ અસ્તંગતઃ ક્રોધઃ
યસ્ય સઃ ધનેશઃ ક્રુધેરોપિ સઘઃ શીઘ્રં શાપસ્યાન્તં વિધાય શાપસ્ય વર્ષાવધિ-
વિયોગલક્ષણસ્ય દેશપારાકરણરૂપિણ્યા આદ્યાયાઃ અન્તં વિરામં પૂર્ણતાં સંવિધાય
અવશિષ્ટાન્ ચતુરો માસાન્ ક્ષમાપ્ય તૌ દમ્પતી જાયાવલ્લભૌ સંયોજ્ય પક્ત્ર મેલયિત્વા
પતૌ વિગલિતશુચૌ સ્ફેદિતશોકૌ હૃષ્ટમાનસૌ કૃત્વા, દુષ્ટાન્ મનોવાંછિતાન્ ભોગાન્
અવિરતસુખં અનવચ્છિન્નં અલ્પં અધિરામં શશ્વત્ નિરન્તરં સુખં ભોજયામાસ ॥૧૨૬॥

દેશનિકાલની શિક્ષા માફ કરી.

વાર્તા મેઘે વિવરણ કરેલી સુણી આ કુબેરે

ક્રોધ સાગી કરણ હૃદયે શાપનો અંત આણ્યો ॥

નેહયાં શોકે રહિત કરિને હૃદ્ય એ દંપતીને

ધાર્યા ભોગો અવિરત સુખે એમને ભોગવાવ્યા ॥૧૨૬॥

યક્ષે કહેવરાવેલી અને મેઘે કહેલી હકીકત સાંભળીને કુબેરતુ હૃદય દયાળુ થઇ ગયું.
યક્ષ ઉપરનો રોષ ક્રોધ ઉતરી ગયો અને શાપની-દેશનિકાલની એક વર્ષની શિક્ષાના બાકીના
૪ મહિના માફ કરી તે બન્ને પતિ પત્નીને ભેળાં કરી બન્નેનો શોક મટાડી મનવાંછિત
વેશવ વિલાસ ભોજવવાની અનુકૂળતા કરી આપી. ॥૧૨૬॥

સ્નિગ્ધાઃ સખ્યઃ ક્ષણમપિ દિવા તાં ન મોક્ષ્યન્તિ
 મેકપ્રત્યા ભવતિ હિ જગત્યંગનાનાં પ્રવૃત્તિઃ ॥
 સ ત્વં રાત્રૌ જલદ શયનાસન્નવાતાયનસ્થઃ
 કાન્તાં સુતે સતિ પરિજને વીતનિદ્રામુપેયાઃ ॥૨૧॥

હે મેઘ, સ્નિગ્ધા સ્નેહપ્રવણાઃ તસ્યાઃ સખ્યઃ, તન્વીં છુકોમલશરી
 વિદ્યા ક્ષણં અપિ ન મોક્ષ્યન્તિ ન મુંચન્તિ । જગતિ વિશ્વે વત્તેઃ સંયોગવિદ્યા
 વંગનાનાં છોળાં પ્રવૃત્તિઃ વશઃ એકપ્રત્યા એકપ્રકારા હિ પ્રાયઃ ભવતિ ।
 છોળાં સ્વભાવો માનસં ચિત્તસ્થિતિસ્તુ પ્રાયઃ સમાપ્તઃ વ્યાસ્તિ । અર્થાત્
 તુ સચ્ચીનામુપસ્થિતૌ લજ્જયા સન્દેશદાનાવાનાંવકાશો ન મિલિપ્યતિ ।

અતઃ હે જલદ સ ત્વં રાત્રૌ પરિજને અનુચરજને સુતે સતિ શયન
 વાતાયનસ્થઃ સન્ન ભૂમિશયનનિકટવર્તિતમવાસ્થેર્પુરુષવિષ્ટઃ સન્ન વીતનિદ્રાં
 જાગરિતાં ઉપેયાઃ ગચ્છેઃ ॥૨૧॥

સાહેલીઓ કાણુ પણ રિયેં કયાંય રેઢી ન મૂકે

સ્ત્રીઓનો છે સઠસ જગમાં એકધારો સ્વભાવ ॥

માટે રાતે શયન નહીં જાગ્યામાં જ બેસી

સર્વે સૂતા પછિયિ મળજે જગતી એ પ્રિયાને ॥૨૧॥

હે મેઘ રત્નેકરને આધીન થયેલી તેની સખીયો ક્રમજ શરીરવાળા એ સ્ત્રીને
 તો એક ધડી પણ રેઢી મુકતી નહિ હોય એટલે સખીયોની હાજરીમાં તુ સંદેશની
 ધરી ધરીય નહિ. કારણ સ્ત્રીઓનો અસમાજ સ્વભાવ અને તેને મળતી પ્રવૃત્તિ તો ન
 બધે સરખી જ હોય છે.

માટે હે મિત્ર, બધા નોકર ચાકર રાતે સુઈ જાય ત્યારે તું જમીનપરની પથારી
 જાળીમાં બેસી જ્યારે મારી સ્ત્રી રાતમાં જાગે ત્યારે તેને સંદેશો આપજે ॥૨૧॥

અન્વેષ્ટવ્યામવનિશયને સન્નિકીર્ણકપાર્શ્વાં
 તત્પર્યેકપ્રગલિતલવૈશ્ચિન્નહારૈરિવાસૈઃ ॥
 મૃયો મૃયઃ કઠિનવિષમાં સારયંતીં કપોલા-
 દામોક્તવ્યામયમિતનલેનૈકવેર્ણીં કરેણ ॥૩॥

હિ મેઘ, સન્નિકીર્ણકપાર્શ્વાં સંસમ્પ્રકૃ નિતાંતં નિકીર્ણં સંકુચિતં પક્
 પાર્શ્વૈર્યપા સાં તાં । છિન્નહારૈઃ इव કુટિતદ્વારણાં રતનકણિકાઃ इव તત્પર્યેક-
 પ્રગલિતલવૈઃ તસ્યાઃ પર્યેકઃ પલંગઃ તસ્માત્ પ્રગલિતાઃ હવન્તઃ હવાઃ ચિન્દયઃ યેવાં
 તૈઃ બદ્ધૈઃ અધુમિઃ ચુર્કા । કઠિનાં જટીં જટિલાં વિષમાં સ્પર્શસિદ્ધાં આમોક્તવ્યાં મમ
 દસ્તાભ્યાં પૃથક્ સપ્રીચીનાં કરણીયાં રૂદ્ધશીં પદ્મવેર્ણીં અયમિતનલેન અયમિતાઃ
 અકર્તિતાઃ નદ્યાઃ યસ્મિન્ સઃ તેન કરેણ કપોલાત્ મૃયો મૃયઃ પુનઃ પુનઃ સારયન્તીં
 પ્રતોકુર્વન્તીં ત્વં દ્રક્ષ્યસિ ॥૩॥

ગોતી લેજ ચયન કરતી ભૂમિમાં ડુંટિયાથી
 અશ્રુભિંદૂ કુટિત સરનાં નંગ શાં એ પલંગે ॥
 હાથેં લાંબા નખચુત, જટી ગાલથી એકવેણી
 વારેં વારેં અલગ કરતી છોડવાની અભાયે ॥૩॥

હે મેઘ, ડુંટીયાવાળી એક પડએ જમીન પર પથારી કરી સુતેલી, ટુટી ગયેલા કારનાં
 નંગ ટાલીયા ઉપરથી જાણે કેમ પડતાં હોય તેમ આસુનાં ટીપાં જેની આંખ્યુંમાંથી પડ્યા
 કરે છે એવી, કંઈક લડુંવાળા અડવાથી કુખતા એવા અને હું ત્યારે મળીશ ત્યારે
 મારે હાથે છોડવાના ઓળવાના સરખા કરવાના ચોટલાને વધેલા નખવાળે હાથેં વખતો
 વખત માલ ઉપરથી આધી જેસવતી એવી તારી સખીને તું જોઈ શકીશ ॥૩॥

हस्तलिखित पुस्तकानां संकेतः ॥

- क १ संकेत-भाद्रश पुस्तकं विक्रम संवत् १७१४ वर्षे लिखितं मूलेन सह टीकास्ति । टीकाया नाम न विद्यते । परं केनचिद् गुर्जरेण कृतेति शायते अस्मिन् १२७ श्लोकाः सन्ति । पत्राणि २५ मितानि ।
- ख २ संकेत-संवत् १५१७ प्रायः । केवला मल्लिनाथी संजीवनी नाम्नी टीका । श्लोकसंख्या १२१ । पत्राणि २८ ।
- ग ३ संकेत-संवत् १६१२ ज्येष्ठ शुक्ल दशम्यां तपत्याः तीरे आश्विन्यरे लिखितं संस्कृतटीका केवलास्ति । टीकाया नाम न विद्यते । श्लोक संख्या १२४ । पत्राणि ३२ ।
- घ ४ संकेत-संवत् १६९५ कार्तिक वदी १ वीरमगाम मध्ये लिखितं । मूलेन सह धवचूरी टीका । श्लोकसंख्या १२५ । पत्राणि १४ ।
- ङ ५ संकेत संवत् १७०४ आश्विन वदी २ सोमं केवला मल्लिनाथी संजीवनी नाम्नी टीका मेघ सन्देशः इति ग्रन्थमिषेयं । श्लोक संख्या १२३ । पत्राणि ३४ ।
- च ६ संकेत-संवत् १७१६ कार्तिकमासेऽसिते पक्षे १३ कर्मवाद्यां मुनि नयनविमलेन । मूलमात्रं श्लोकसंख्या १२६ । पत्राणि १९ ।
- छ ७ संकेत-संवत् १६२३ प्रायः । मूलमात्रं । श्लोक संख्या १२५ । पत्राणि १९ ।
- मल्लिनाथस्य टीकाया नाम कैश्चित् सारोद्धारिणीत्युच्यते तत्र युक्तं
-मल्लिनाथस्य टीकाया नाम संजीवनी एव ।

हमप्रतिनिध पुष्पसप्तमी मंत्रः ॥

श्रीः सांभः	क	ग	ग	ग	ङ	घ	उ
	१	२	३	४	५	६	७
सिद्धिदायक	१	१	१	१	१	१	१
सिद्धिदायक	२	२	२	२	२	२	२
सिद्धिदायक	३	३	३	३	३	३	३
सिद्धिदायक	४	४	४	४	४	४	४
सिद्धिदायक	५	५	५	५	५	५	५
सिद्धिदायक	६	६	६	६	६	६	६
सिद्धिदायक	७	७	७	७	७	७	७
सिद्धिदायक	८	८	८	८	८	८	८
सिद्धिदायक	९	९	९	९	९	९	९
सिद्धिदायक	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
सिद्धिदायक	११	११	११	११	११	११	११
सिद्धिदायक	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२
सिद्धिदायक	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३
सिद्धिदायक	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
सिद्धिदायक	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५
सिद्धिदायक	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१६

हस्तलिखित पुस्तकानां संकेतः ॥

श्लोकारम्भः	क	ख	ग	घ	ङ	च	छ
	१	२	३	४	५	६	७
व्यामासार	१७	१७	१७	१७	१७	१७	१७
अप्यह्नात्	१८	×	१८	१८	×	१८	१८
छन्नोपान्तः	१९	१८	१९	१९	१८	१९	१९
दिधत्वा तस्मिन्	२०	१९	२०	२०	१९	२०	२०
तस्यास्त्वित्तेः	२१	२०	२१	२१	२०	२१	२१
नीपं दृष्ट्वा	२२	२१	२२	२२	२१	२२	२२
अम्मोयिन्दु	२३	२२	२३	२३	२२	२३	२४
इत्पइयामि	२४	२३	२४	२४	२३	२४	२३
पाण्डुच्छाया	२५	२४	२५	२५	२४	२५	२५
तेषां विष्णु	२६	२५	२६	२६	२५	२६	२६
नीचैराख्यं	२७	२६	२७	२७	२६	२७	२७
विभान्तः सन्	२८	२७	२८	२८	२७	२८	२८
वक्ता पन्थाः	२९	२८	२९	२९	२८	२९	२९
धीचिलोभ	३०	२९	३०	३०	२९	३०	३०
वेणीभूत	३१	३०	३१	३१	३०	३१	३१
ग्रन्थावन्ती	३२	३१	३२	३२	३१	३२	३२

हस्तलिखित पुस्तकानां संकेतः ॥

श्लोकारंभः	क	ख	ग	घ	ङ	च	छ
	१	२	३	४	५	६	७
दीर्घाकुर्वन्	३३	३२	३३	३३	३२	३३	३५
द्वारंस्तारान्	३४	३३	३४	३४	३३	३४	३३
प्रद्योतस्य	३५	३४	३५	३५	३४	३५	३४
जालोद्गीर्णैः	३६	३६	३६	३६	३६	३६	३६
भर्तुः कंठ	३७	३७	३७	३७	३७	३७	३७
अप्यन्यस्मिन्	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८
पादव्याप्त	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९
पद्मादुधै	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०
गच्छन्तीनां	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४१
तां कस्यांबित्	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२
तस्मिन् काले	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३
गंभीराया.	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४
तस्याः किंचित्	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५
त्वं निष्पन्दो	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६
तत्र ह्रस्वं	४७	४७	४७	४७	४७	४७	४७
ज्योतिर्लेखा	४८	४८	४८	४८	४८	४८	४८

हस्तलिखित पुस्तकानां संकेतः॥

श्लोकारंभः	क	ख	ग	घ	ङ	च	छ
	१	२	३	४	५	६	७
आराधनं	४९	४९	४९	४९	४९	४९	४९
त्वय्यादातुं	५०	५०	५०	५०	५०	५०	५०
तामुचोर्व	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१
महावर्त	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२
द्वित्वा द्वाला	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
तस्माद् गच्छेः	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४
तस्या पातुं	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५
आसीनानां	५६	५६	५६	५६	५६	५६	५६
तं वेद् धायौ	५७	५८	५७	५७	५७	५७	५७
ये संरभो	५८	५७	५८	५८	५८	५८	५८
तत्र व्यक्त	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९
शब्दायन्ते	६०	६०	६०	६०	६०	६०	६०
मालेयाद्रे	६१	६१	६१	६१	६१	६१	६१
गत्या वेध्व	६२	६२	६२	६२	६२	६२	६२
तत्पश्यामि	६३	६३	६३	६३	६३	६३	६३
तस्मिन् द्वित्वा	६४	६४	६४	६४	६४	६३	६४

हस्तलिखित पुस्तकानां संकेतः ॥

श्लोकारंभः	क	ख	ग	घ	ङ	च	छ
	१	२	३	४	५	६	७
तत्रावश्यं	६५-	६५	६५	६५	६५	६४	६५
हेमाम्मोज	६६	६६	६६	६६	६६	६५	६६
तस्योत्संगे	६७	६७	६७	६७	६७	६६	६७
विद्युद्धन्तं	६८	६८	६८	६८	६८	६७	६८
शायदयामा	६९	३५	६९	६९	३५	७५	६९
आनन्दोत्थं	७०	७१	७१	७०	७१	७७	७१
यस्यां यक्षाः	७१	७१	७२	७७	७२-	६९	७६
गत्युत्कम्पा	७२	७८	७७	७४	७८	७०	८०
नीवीबन्धो	७३	७४	७४	७१	७४	७१	७२
हस्ते लीला	७४	६९,	७०	७३	६७	६८	७०
यस्यां मत्त	७५	७०,	७५	७५	७०	७८	७२
मक्षीणान्त	७६	७७	७६	x	७७	x	७४
यज्ञानीता	७७	७५	७८	७९	७५	७२	७८
मन्दाकिन्याः	७८	७३	७३	७२	७३	७६	७३
यत्र स्त्रीणां	७९	७६	७९	७६	७६-	७३	७७
मत्वा देवं	८०	७९	८०	८०	७९	७४	८१
घासश्चित्रं	८१	८०	८१	७८-	८०	७५	७५

हस्तलिखित पुस्तकानां संकेतः ॥

श्लोकारंभः	क	ख	ग	घ	ङ	च	छ
	१	२	३	४	५	६	७
पतस्मान्मां	१२०	११८	११९	११९	११८	१२०	११८
आध्यास्यैषं	१२१	११९	१२०	१२०	११९	१२२	११९
कच्चित्सौम्य	१२२	१२०	१२१	१२१	१२०	१२१	१२०
पतत्कृत्वा	१२३	१२१	१२२	१२२	१२१	१२३	१२१
तस्मादद्रे	१२४	×	×	×	×	×	×
तं संदेशं	१२५	×	१२३	१२३	१२२	१२४	१२२
श्रुत्या वार्ता	१२६	×	१२४	१२४	१२३	१२५	१२३
इत्यभूतं	१२७	×	×	१२५	×	१२६	×

मेघदूत श्लोकानां अकाराद्यनुक्रमणिका ।

श्लोकारंभः	श्लोकांकाः	श्लोकारंभः	श्लोकांकाः
अ		गत्वा सद्यः	८८
अंगेनांगं	१०९	गंभीराया	४४
अद्रेः शृंगं	१४	छ	
अच्चकान्तं	१८	छप्रोपान्त	१९
अप्यन्यस्मिन्	३८	ज	
अम्भोधिन्दु	२३	जाते वक्षे	६
अक्षीणान्तं	७६	जाने सखया	१०१
आ		जालोद्गोर्णं	३६
आद्ये यद्धा	९८	ज्योतिर्लेखा	४८
आधिक्षामा	९६	त	
आतन्देयार्थं	७०	तं चेद्वायो	५७
आपृच्छस्व	१२	तत्र व्यक्तं	५९
आराच्येनं	४१	तत्र स्कन्धं	४७
आलोके ते	९२	तत्रागारं	८२
आश्यास्यैषं	१२१	तत्रावश्यं	६५
आसीनानां	५६	तन्मध्ये च	८३
इ		तन्वी श्यामा	८९
इत्थं भूतं	१२७	त सन्देशं	१२५
इत्याख्याते	१०७	तस्माद् गच्छे	५४
इत्यात्मानं	११७	तस्माद्ग्रे	१२
उ		तस्मिन् काले नयनं	४३
उत्पश्यामि द्रुतं	२४	तस्मिन् काले जलदं	१०४
उत्पश्यामि स्थितिं	६३	तस्मिन्मद्री	२
उत्संगे या	९३	तस्मिन् हित्वा	६४
ए		तस्य स्थित्या	३
एतत्कृत्या	१२३	तस्याः किञ्चित्	४५
एतस्मान्मां	१२०	तस्यास्तिके	२१
एभि साधो	८७	तस्यास्तोत्रे	८४
क		तस्याः पातुं	५५
कञ्चित् सौम्यं	१२२	तस्योत्संगे	६७
कर्तुं यद्य	११	तां कस्यांचित्	४२
कश्चित्कान्ता	१	तां चावश्यं	१०
ग		ता जानयाः	९०
गच्छन्तीनां	४१	तामायुष्मन्	१०८
गहस्तृक्म्पा	७२	तामुत्तीर्य	५१
गर्वा चोर्ध्वं	६१	तामुत्थाप्य	१०५

શ્રી સૂક્ત

કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

રાજવૈદ્ય કૃત શ્રી પ્રસાદિની સંસ્કૃત ટીકા તથા

ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત

આ શ્રી સૂક્તનો યંત્રાદાર ગાંધી પશુ ગ્રન્થમાં સ્પષ્ટ નથી, છે સ્ત્રી ભ્રમયુક્ત અશુદ્ધ છે. તેથી રાજવૈદ્યશ્રીએ ગુરુત્રોક્ત આદેશ અને ધણા ગ્રન્થોનું અવલોકન કરી યંત્રાદારના ૨૭ શ્લોક રચી યંત્રનું ચિત્ર તૈયાર કરી ૧૪ ઇંચ લાંબુ, ૧૪ ઇંચ ધોળું જાપી આ પુસ્તક સાથે રાખ્યું છે, જેને જાપીમાં મરાઠી લેક્ષન પૂર્વન કરવાથી બધી અભિલાષાઓ પૂરી થાય છે. આ પુસ્તકમાં નીચેના વિષયો છે.

સંકલ્પ, ઇંદ્ર: પુરુષન્યાસ, કમલા માતૃકા ન્યાસ, કૈશવાદિ માતૃકા ન્યાસ, પુરુષસૂક્તન્યાસ, શ્રીસૂક્ત ન્યાસ, ૧-૨-૩-૪ આવરણોનાં પૂર્વન, પ્રધાન દેવતાંગે મધુખ દેવતા પૂર્વન, પંચદશોપચાર પૂર્વન, વિષ્ણુ સ્તવ, તપશ્ચ, પ્રથમ દ્વિતીય ત્રીર્થ પૂર્વ, ધોડશ યુગ્મપૂર્વ, સખીજ શ્રીસૂક્તપાઠ, સ્તુતિ પાઠ, શ્રીસૂક્ત પુરુષરણ વિધિ, શ્રી સૂક્તનો યંત્રાદાર, શ્રીસૂક્તહોમ, પ્રયોગ તદંતર્ગત પંચ ભૂસ્તંકાર, અગ્ન્યાહરણ પ્રતિષ્ઠાપન, ઉપ-સ્થાન, સમિધન, સધાનાહતિ, યજુર્લક્ષણ, પૂર્વાંગ હોમ, વૈશ્વદેવ હોમ, વ્યાહતિ હોમ, શ્રોમક હોમ, રમાત હોમ, પ્રધાન હોમ, ઉર્વાંગ હોમ, જ્યાપ્ય હોમ, અભ્યાતાન હોમ, વાતહોમ, રૂમતી હોમ, વૈશ્વદેવ હોમ, ઉત્તરાંગ હોમ, કામપૂરકાહતિ. પૂર્ણાહતિ, વસોધારા, બલિ હરણ, ધ્રિય: આરાધનાંગભૂત દારપાલબલિ, વિશ્વદેવ શેષ, ઉપસ્થાન, વિષ્ણુસ્તવ, કનકધારા સ્તવ, રાજવૈદ્ય ત્રોક્ત શ્રી સૂક્તના પ્રત્યેક મંત્રના પ્રયોગો, રાજવૈદ્ય કૃત શ્રી સૂક્તની શ્રી પ્રસાદિની સંસ્કૃત ટીકા અને તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર, સ્તુતિપાઠનું ગુજરાતી ભાષાંતર ઇત્યાદિ.

Ayurved in the Five Year Plan

Outline Sketch of Mahatma Gandhi Dhanvantar. Nagar.

A Scheme placed before The President, Planning Commission, by Raschacharya Shricharanatirtha Maharaj. Price Re 0-2-0.

લઘુસ્તવ

કિંમત રૂ. ૦-૮-૦

રાજવૈદ્ય કૃત ઘાલા તેપિળી નામની સંસ્કૃત ટીકા
અને ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે

આખા ભરત ખંડમાં દરેક ધર્મ સંપ્રદાય અને ક્રામના પ્રત્યેક વ્યક્તિઓ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે ચમત્કારી સ્તોત્ર તરીકે જગપ્રસિદ્ધ છે. સ્ત્રી, પુરુષ, વિદ્યાર્થી, આત્માજીવદ્ધ સૌ કોઈ આનો પાઠ કરે તો વિદ્યા મળે છે, યાત્રકૃતિ વધે છે, લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે અને બધા વિદ્યો ગ્રહોની નડતર તથા દરેક જાતની મુશ્કેલીઓ દૂર છે. આ સ્તોત્રના અર્થ મમજવા માં હલ્લુ છે તેથી આજ સુધી કોઈ પણ ભાષામાં ભાષાંતર થયેલ નથી. રાજવૈદ્ય કૃત સંસ્કૃત ટીકા એટલી સરલ છે કે શ્લોકોના અર્થ ખેસારવા સહેલા થાય છે અને સાથે દરેક શ્લોકનું ગુજરાતી સરલ ભાષાંતર આપ્યું છે તેથી શ્લોકોનો પાઠ કરનાર દરેક શ્લોકોનો અર્થ સમજીને કરે છે તેથી તત્કાળ કાયં સિદ્ધ થાય છે આખા વિવિધ મનોરથની સિદ્ધિના પ્રયોગો પણ આપ્યા છે

શ્રી ભગવદ્ ગીતા

મૂળ ૭૪૫ શ્લોક સાથે રાજવૈદ્યકૃત સમશ્લોકી-ગીતા ગુર્જરી
ભોજપત્રપર લખેલી હસ્તપ્રતને આધારે છાપેલી ૫ મી આવૃત્તિ
પાકું પુઠું, કિંમત રૂ. ૪-૦-૦

આપુ ગીતામાં આપણે ૭૦૦ શ્લોક વાંચીએ છીએ પણ મહર્ષિ વ્યાસે ૭૪૫ શ્લોક રચ્યા છે. એ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના કૃપાના ઘટતા ૪૫ શ્લોક આ ભોજપત્ર પર લખાયેલી ગીતામાં પૂરા થાય છે.

આમાં પાનાં ૨૩૫ છે, કિંમત રૂ. ૪-૦-૦ ચાર. મૂલ્ય શ્લોક સામે જ સમશ્લોકી ગુજરાતી છે. ૭૪૫ શ્લોક અને ૨૩૫ પાદોદ્યાણી આ ૫ મી આવૃત્તિની ગીતા છે. ૨૦ જેન્માં ગીતા સંબંધે નોંધ વગેરે આપેલ છે. ૫૧ પાનાંની ગીતાની પ્રસ્તાવનામાં ગીતા સંબંધે કેટલાક અણુકેટલા પ્રશ્નો સચાશ સમાધાન કરેલ છે. ૧૨૧ પાનામાં મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક સામે તે જ રાગમાં ગુજરાતી સમશ્લોકી આપી છે. અને ૩૨ પાનામાં આજ ગીતાના પાઠ અને ભોજપત્રની ગીતાના પાદોદ્યા સંપૂર્ણ શ્લોક સામસામા આપીને બતાવ્યા છે. ૨૩૫ પાનાનું આ પુસ્તક છે. મૂળ શ્લોકોને કે એકલી ગુજરાતી સમશ્લોકીનો પાઠ કરવા ધ્વજનારને અનુકૂળ પડે તેમ છે. તેમ ગીતાના રહસ્યમાં હંમેશા ઉત્તરનારા સંશોધકોને માટે પાદોદ્યા તથા પ્રસ્તાવના ધણી ઉપયોગી છે. આ ગીતાની આગલી સંસ્કૃત, હિંદુ આવૃત્તિઓએ હિંદુ ઉપરના યુરોપ અમેરિકાના ગીતાના તત્ત્વજ્ઞાનમાં રસ ધરાવતા સેંકડો વિદ્વાનોને આપ્યાં છે. હિંદુ ૭૫૫, સારા કામળ, પાકું પુઠું.

મૂળર્મ જલજ્ઞાન શાસ્ત્ર

પાનાં ૩૦, દિ ૦-૪-૦ ચાર આના.

પૃથ્વીમાં પાણી કેટલે હોય છે. લાં કેટલા વેગવાળા પ્રવાહ વહે છે ? પાણી મીઠું ખાંડ કે ઇંધ જાતનું છે ? તે જોવાના સાત્ર આપણા ગ્રામીન જ્યોતિષ અને ખીજ સાત્રોમાં છે. પણ આજ સુધી તે શરૂને કોઈ વિદ્યાને પ્રકરણમાં મુકેલ નથી, કે સર્વ પ્રજા તેનો લાભ લઈ શકે એ રીતે કોઈએ તેનું લોક ભાષામાં બાંધતર કરી બહાર પાડેલ નથી. તેથી આ શાસ્ત્રના જ્ઞાનથી આજ સુધી પ્રજા અંધારામાં રહી છે. જેટલા થાય વર્ષથી દિદનાં દરેક ભાગમાં થોડું જાણું કુકાળનું સંદેહ અને પાણીની મુશ્કેલી પ્રજાને ભોગવતી પડી છે. કેટલેકે કોકણે 'તો પાણી વિના પરુ અને માણસોનાં મરણ પણ થયાં છે. આ દયાળુ નક રિપતિ જોઈ રાજવૈદ્યશ્રીએ પૃથ્વીમાં પાણી જોવાનું સાત્ર પોતાના હસ્ત લિખિત ગ્રન્થ બંદારમાંથી શોધી કાઢી તેનું સંશોધન અને બાંધતર કરી સંવત ૨૦૦૯ ના વ્યાસ પર્વાગમાં છાપી છુટી ચોપડીના રૂપમાં પણ પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. આ પુસ્તકમાં ૧૨૫ સવાસો શ્લોક છે દરેકનું સમજી શકાય તેવું સરલ ભાષાંતર આપ્યું છે. જમીનનાં ચિહ્નો ઉપરથી કયે કોકણે કેટલે હોયે તેવું અને કેટલા વેગવાળા પાણીના પ્રવાહ વહે છે. અને કેટલા દાય નીચે શું શું ચિહ્નો જણાશે, શું વસ્તુઓ દેખાશે વગેરે આપ્યું છે તેમ કુવા ગાળતાં આવતા પત્થરો તોડવાના સહેલા ઔષધ પ્રયોગ બતાવ્યા છે. આજે દારૂના ટેટાથી માણસો મરી જવાના અકસ્માત કે કેટલેકે અને છે છતાં ટેટાથી જે પત્થરો કુટતા નથી તે સહેલાપથી તોડવાના ઉપાય આ પુસ્તકમાં બતાવ્યા છે, અર્થાત્ આ પુસ્તક ગામેગામે અને ઘેર ઘેર હોવું જોઈએ, આના અભ્યાસથી દરેક માણસ પાણી કળા મહારાજ બની શકે છે અને ઇંધ જમીનમાં કેટલે હોયે પાણી છે તે કહી શકે છે. આ પુસ્તક નાનું ખર્ચા પ્રજા ઉપર મોટા ઉપકાર કરનારું અમૂલ્ય છે. દરેક ભાષામાં આનાં ભાષાંતર અને પ્રસિદ્ધ કરવાના છીએ.

૩૩ વી આવૃત્તિકા હિન્દી સૂચીપત્રક, પૃષ્ઠ ૧૦૦

પોસ્ટેજકા ૧ આના મેજનેસે યજ્ઞ સૂચીપત્રક સુપ્ત મેજા જાત્રા દે ।

મત્સ્ય, કૃષીપક્ષ્ય રમાવન વર્ષાદી રાગ રસાયન ગોલી ગત્ય અંજન રત્ન દાખ વૃત્ત તૈલ વૃષ્ણ વ્યાધ મલહા શુદ્ધ વસ્તુ પેટાં દવા બરગેહ બાગર આદિ ડાં દુઝાર પ્રદારથી દવાઈયાં જાત્રા વારવાનેમેં તૈયાં રહતો હે । પ્રત્યેક ઔષધ કે સાધ નામ ગુણ માત્રા વચ્ચ મૂલ્ય આદિ દ્રવ્યે છાપે ગયે હે ।

ગુજરાતી સૂચીપત્રક

૫૪ મી આવૃત્તિ, પાનાં ૧૦૦

પોસ્ટેજનો ૧ આનો ચોકલવાથી આ સૂચીપત્રક મફત ચોકલવાય છે.

ભરમ કૃષીપક્ષ્ય રસાયન વર્ષાદી રસ રસાયન ગોળી નરમ અંજન દ્વાર સર્વ વૃત્ત તૈલ ચૂર્ણ મલમ લેપ શોધેલાં દ્રવ્યો, પેટાં દવાઓ. અવલેહ આસવ વગેરે મો હવતર જાતની દવાઓ આ કારખાનામાં તૈયાર રહે છે. દરેક ઔષધનાં નામ સાથે ગુણ માત્રા પથ્ય ક્રિમર્ત વગેરે આમાં બાપેલાં છે.

Letters on Ayurved

Pages : 85,

Price Re. 1-0-0

Correspondence of Rasacharya Shricharanjirtha Maharai with prominent personalities at home and abroad Subject—

1. Outline Sketch of Mahatma Gandhi Dhanvantari Nagar.
2. Plan for providing medical relief to rural areas.
3. Message to the Sourashtra Vaidya Sabha.
4. An article on Dhatushoda in the "Sunday Times" of Madras.
5. Exhortation of the Western Scholars for Ayurveda.
6. Apathy of the West towards Allopathy.
7. Guidance for Ayurvedic Pharmacopoeia
8. An appeal to Rasthapati.
9. Request to H H the Maharaja Shri Jam Sahib to revive Ayurveda.
10. Hon'ble the Health Minister at the Centre, The Times of India and Maharaj Shri on rural Health Services
11. Message to the 38th All India Ayurvedic Congress Indore.

Just Published

ENLARGED 40th EDITION OF
English Catalogue and Price-list

Price Rs. 1-0-0. Postage Free Pages 250

This Price-list serves the purpose of a book on Ayurveda. It contains the descriptions about 1100 medicines Granth-path ingredients and detailed properties of each medicine are given at length Methods of preparation in case of many medicines are also described. As such this Catalogue enters the need of a complete work of an Ayurvedic book, useful and indispensable to practitioners in Ayurveda. It supplies valuable information in the subject. Those who are allopathic practitioners also use this book with profit in case of their prescribing Ayurvedic medicines in any disease, as it gives the complete knowledge and information about every medicine and disease. Thus their work has become easy. Any one wishing to prepare any Ayurvedic drug can safely rely on this catalogue follow the method prescribed and can easily work out the same. Hence this Catalogue is the Best Guide for Ayurvedic Practice.

કેન્સર પિલ્સ

તોલા ૧ ના રૂ. ૧૬ સોળ

ઘટક દ્રવ્યો:—સિદ્ધ હરતાળી ભરમ, શુદ્ધ પારદ, શુદ્ધ ગંધક, અમ્લક ભરમ સહસ્રપુટી, મુક્તા ભરમ, સાળરસીંગ ભરમ, અર્કકુન્ધ શુદ્ધરસ કપૂર, લવિંગ, કેસર, કાચો, કાળાંમરી એલચી દાણા, અષ્ટવગ્ર વગેરે. બગેરભરમ, મહામંદુકાદિ દવાયમાં ગોળી.

અનુપાન શૂર્ણ:—બાહો, જેઠી મધ મૂળ, અનંતમૂળ, ચંબપુષ્પી, અશ્વગંધા, મંદુકા, હરીતકી, ભૂમામલકી, નાગ કેસર, તમાલપત્ર, સસુદ્ધળ, કાપકળ, સમભાગે.

આ ગોળી દૈનિક ૨ થી ચરૂ કરી ૧૦ સુધી દરદીની તળીયત, શારીરિક બંધારણ, દરદીને મુદત અને સ્વરૂપ જોઈ વ્યપાય છે. ચરૂઆત બે ગોળીથી કરી અઠવાડીએ અઢેક ગોળી વધારી સવાર સાંજ ૧૦ ગોળી સુધી લઈ જઈ શકાય છે. ગોળીનો શુક્ર કરી પાણી સાથે ઉતારી ઉપર અનુપાન ચુરણનો ઉકાળો પાછ ઉપર કુદ પાવું.

આ ગોળી આલતી હોય તે દુઃખાન કેન્સરના દરદીને કરીરનું બંધારણ, દરદીને મુદત અને વાત પિત્ત કંઈ પ્રકૃતિની નૂનાધિકતા પ્રમાણે ભુલું. ભુલું ચિન્હો દેખાય છે. એટલે તાપ કંઈ, ઉષ્ણરસ કબજાવાત દાહ કોઈ પણ ઠેકણેથી રક્તસ્રાવ કે બીજાં જે જે ચિન્હ જણાતાં હોય તેને લગતી દવા આ ગોળી સાથે જ આપી શકાય એટલે કેન્સર સાથે બીજાં દરદનાં ચિન્હો કે ઉપદ્રવોથી આ દરદ મટવામાં જે નહતર ઉભી થાતી હોય તે દૂર થાય. જરૂર પડે તો સ્થાનિક વૈદ દાકતરની વધુ સલાહ લેવી.

કેન્સરનું દરદ અસાધ્ય છે આના સિદ્ધ ઉપચાર માટે દુનિયાની પ્રભુએ કરીડો રૂપીયા ખર્ચ્યાં છે, ખરચી રહી છે છતાં આ દરદમાં થોડી પણ સફળતા મળી નથી. આના ઉપાય આયુર્વેદમાં મળી શકે એમ છે. વેદો પાસે આવા દરદોએ કવચિત જ આવે છે. એટલે આને માટે સિદ્ધઔષધોનો અનુભવ લેવાની તેઓને તક મળતી નથી. એલોપેથીવાળા કે એલોપેથી દાકતરોના પ્રાધાન્યવાળી સરકારે આ દરદમાં નિષ્ફળ નીવડે છે અને દરવેળે હિંદમાં ૧૦ લાખ માણુઓ આ દરદથી મરી જાય છે છતાં આયુર્વેદને કે વેદોને આના ઉપચાર માટે તક નથી અપાતી. વેદોને સંશોધનની સહાયતા મળે અને કેન્સરનાં દરદોઓને આયુર્વેદોષ શાસ્ત્રીય સંસ્થાઓની સારવાર મેળવવાની સગવડ કરી આપવામાં આવે તો અગ્રે શક્યથી કહી શકીએ છીએ કે થોડા જ વખતમાં આ દરદ ઉપર મોટા પ્રમાણમાં વિજય મેળવવા આયુર્વેદ શક્તિમાન થઈ શકે.

જે કોઈ થોડા કેસ અમારી પાસે આવેલ છે તેનાપર આ ગોળી સાથે રાગીની પ્રકૃતિને અનુસરતા ઉપચાર કરવાથી ૫૦ ટકા સફળતા મળી તેથી અમે આ ગોળી જાહેરમાં મૂકી છે. આ ગોળી ઉપર ખાસ પરચમાં મરચાં તેલ ખટાઈ અથાણાં તળેલી ચીએ ભારે ચીકણાં ઢાંચુ દક્ષ પદાર્થો ખાવાં નહીં. સારો હળવો પ્રવાદી ખોરાક લેવો અને તો ગાવનું બકરીનું કે ઉટનું કુદ જ આપવું આ કાશી વગેરે પીવાની ટેવ હોય તેણે તે પાણી નાખ્યા વિના એકેસા કુદનાં પીવાં.

Cancer Pills

Per tola Rs. 16

Dosage: 2 to 4 pills with milk. Considering the health of the patient, his physical constitution, duration of the ailment etc. the dosage can to be raised or lowered. Begin with 2 pills each time in the morning and in the evening and the dosage can be raised gradually upto 10 pills. Make the powder of the pills, swallow it with water and take over it decoction of one tola of the Anupan Ohoorna-shown below. Then take milk.

Ingredients: Siddha Hartal Bhasma, Purified mercury, sulphur, Abbrak Bhasma 1000 parti, Mukta Bhasma, Sabarsing Bhasma, Ark-Dugdha, Purified Camphor, Saffron, cloves, Katba, black pepper, coriandum, Ashtavarga etc. Pills to be made in Maha-Manjishtadi Kwath.

Following ingredients are prescribed for Anupan Ohoorna. They are to be taken in equal weight, Brahmi, Jethimadh-roots, Shankhpushpi, Shatavari, Ashvagandha, Manjishtha, Haritaki, Bhumyamaki, Nagkeshar, Tamalpatra, Samudrasal, Kayfal and Anantmul.

Indications: During the course of these pills the patient, according to his physical constitution, duration of diseases and more or less of Vata, Pitta and Kapha, shows various other symptoms. Hence, the fever, cough, bronchitis, constipation, heat, bleeding or other symptoms that are marked, are also to be treated with this and the medicines have to be administered along with these pills. If the attending diseases prove a stumbling block in the treatment of cancer itself and if the need arises local Vaidya or Doctor should be consulted.

Cancer is an incurable disease. People of the world have spent crores of rupees in the researches for potent medicines for this persistent disease and the researches are still being carried on in the field. Despite all the efforts, very little success have been achieved in the task. Remedies for this disease are there in Ayurveda, Vaidyas get rare chances to treat cancer patients. Hence they seldom get opportunities to try Siddha Aushadhas on them. Efforts of Allopathic Doctors or the Govts. having Allopathic Doctors in the limelight have not yet been marked with success, yet Ayurveda or Vaidyas are not given opportunities to treat the patients and try

their might. Every year 10 lacs o' patients die in India through this disease. If the Vaidyas' collaboration is sought in the researches for this disease and if the patients of cancer are put under the treatment of Ayurvedic Shastriya Institutions, we dare say, with full confidence that within a short period we shall be able to achieve marvellous success on this diseases.

Treating whatever number of patients, we get, with these pills and giving the necessary treatment to them in accordance with their attending ailments, we have achieved 50 P. C success in this disease and then we have given publicity to these pills.

Regimen: During the course of these pills generally avoid chillies, fried things, pickles, heavy pickles, dried, sticky and hard and or substance. Take light and simple food. Use as far as possible the milk of cow, goat or camel. Take usual tea coffees etc but not in excess.

રોપણ મલમ

રસશાળાની અપૂર્વ શોધ

૧૦ તોલાની શીશીના રૂ. ૨, ૨૦ તોલાની શીશીના રૂ. ૩૦.

૪૦ તોલાની શીશીના રૂ. ૬૦

જોડી ગરમીથી, શીયાળાની ટાટથી કે બીજી રીતે હાંથ પગમાં ચીરા પડે છે પગની ચીર તરફની કિનારીની આમડી ફાટી ચીરા પડી અસલ કુખાવો પીઠા થયા કરે છે, તેને બધા ફાટી કે બધા ફાટવી કહે છે. આ કુખાવાથી માથુસ હરી ફરી શકતું નથી. જોબો રૂપે બધાને બધા ફાટે છે. ખાસ કરી શીયાળામાં આ હિમાધિ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે, ટલાકને ચોખાસામાં અને ખાસે માસું પણ થાય છે. હાથ કરતાં પગે વધુ થાય છે, આ મલમ ચોપડતાની સાથે જ તે જ ધરીયે કુખાવો મટી જાય છે અને બે દિવસ ચોપડવાથી માથુસ હરતું ફરતું થઈ જાય છે. આ મલમનો ઉપયોગ કરનારા હજારો માથુસો રસશાળાને આશીર્વાદ આપે છે. હાથ કે ચરીરના બીજા ભાગમાં ગરમીથી કે બીજા કારણે આમડી તરડી ગઈ હોય ચીરા પડ્યા હોય, નખ ખવાઈ ગયા હોય, ઝૂંમડાં બરનોગર રૂઝાતાં ન હોય તેમાં પણ આ મલમ આશીર્વાદ રૂપ છે.

ઉપયોગ—જે ભાગમાં બધા ફાટી હોય, ચીરા પડ્યા હોય કે આમડી ફાટી ગઈ હોય તેમાં આ મલમ અગળી વતી દાખીને ભરવો. જોડાં કે ચીરા બુચાય જાંબ જોડાં મલમ ભરવો. હાથ કે ચરીરનાં બીજા ભાગ પર પણ આ રીતે ચોપડવો. પછી તેના પર પાટો બાંધી દેવો. ૨૪ કલાકે પાટો ખોલી તે ભાગ ગરમ પાણીથી સાબુથી કે ચરીશના પાણીથી ધોઈ નાખી કોશ કરી પાછો મલમ ચોપડી પાટો બાંધી દેવો. પીઠા મટી જાય આમડી સરખી થઈ જાય ત્યાંથી પાટો બાંધી રાખવો. કે જોથી હરતા ફરતા રજા ધુક કાઢી તેમાં ચેરી ન જાય.

ચાંદીના વરખનાં પાનાં

હાથની ખનાવટનાં શુદ્ધ કરેલી ચાંદીનાં પાનાં ૩૨ પાનાના રૂ. ૪ ચાર

રોપ્ય ભરમ સફેદ તોલા ૧ ના રૂ. ૧૦ દશ, તોલા ૦ ના રૂ. ૨૧.

આ પાનાં દવામાં વાપરવામાં તથા દવા સાથે મેળવી ખાવાનાં કામમાં આવે છે. આમાં રોપ્ય ભરમના જેવા યુષ્ણ છે હંમેશા ૧ થી ૪ પાનાં ખાઈ ચકાય છે.

વાયોઃ શમનમરોચક જીર્ણવચકુષ્ઠ મૂત્રરોગહરં ॥ રૂઘ્યં વૃંદ્વનમાયુર્ધનમુન્માદનાશનં કલ્યં ॥

કફપિત્તમયશમનં દેહસ્ય ચ કાતિવૃત્તયા વર્ણ્યં ॥ સમશીતોષ્ણં વરલં પ્રોક્તં તારસ્ય મસ્મ દાહલ્લં ॥

॥ રસોદ્ધારત્રયે મસ્મ પ્રકરણં ॥

રોપ્ય ભરમ ચાંદીની ભરમ ૧ રતી કે ચાંદીના વરખનાં ૧ થી ૪ પાનાં વ્યવનપ્રાસ સાથે કે મધ થી કે મધ માખણ સાથે ચાટી ઉપર ફુધ પીવું. તો વાયુનું શ્મન થાય એસ ચડતો અટકે. બહુ પ્રેસર મટે. કામોત્તેજક પૌષ્ટિક શરીરની કાંતી આયુષ્ય બળ વધે, કફના શરીરના ગરમીના રોગ દાહ મટે ધણે બાગે અનુપાન ભેદથી ધણુ રોગ મટે છે ॥

સોનાના વરખનાં પાનાં

૩" ■ ૩" ઇંચ ધોળા તથા લાંબાં ૧૬ પાનાના રૂ. ૮. હાથની ખનાવટ.

તથા સુવર્ણ ભરમ તોલા ૧ ના રૂ. ૨૦૦, તોલા ૦ ના રૂ. ૫૦.

ઔષધ સાથે સેવન કરવા તથા ઔષધમાં નાખવા માટે ઉપયોગી. ચોખા સોંટ ચના શોષણ સોનામાંથી ખનાવેલા તૈયાર છે. રૂ. ૮ નાં પાનાં ૧૬ સોળ, સોળ પાનાંથી બોર્ડા મોકલાશે નહિ. અમે ધણે વખતથી સોનાનો વરખ વેચવાનું બંધ કરેલ હતું. પણ અમારા ગ્રાહકો, એજન્ટો તથા રસશાળાના ઔષધ સેવન કરનારા સેંકડો દરદીઓની સગવડ માટે સોનાનો વરખ વેચવાનું ફરી શરૂ કરેલ છે. આ સોનાનાં પાનાંમાં ભરમ જેવા યુષ્ણ છે. હંમેશાં ૧ થી ૪ પાનાં સુધી ખાઈ ચકાય છે. ૧ નાની ચમચી મધ અથવા પાવલી ખાર ધીકે માખણમાં દવા સાથે મેળવીને અથવા વ્યવનપ્રાસ-શુબ્ધ જેવા ચાટણ સાથે દવાની પરીકી મેળવવાની હોય તો તે સાથે પાનાં મેળવી-ઠાકવીને ચાટી જાણુ ઉપર ફુધ વગેરે જે પીવાની ટેવ હોય તે પીવું.

સ્વર્ણ સ્તિમ્બં મધુરમહુર્વેનાશનં ॥ ત્રિદોષધ્વંસ્યાયુષ્યં મયનહિતકૃત્ વૃંદ્વનં કાંતિદાયિ ॥

પ્રજ્ઞા વૌયં સ્મૃતિમતિકરં હૃન્ધિરઃ કંઠરોગ મેહાપસ્મારવિપવિપમોન્માદહૃદ્ વિદ્રધિન્નં ॥

॥ રસોદ્ધાર ત્રય મસ્મ પ્રકરણં ॥

સ્વર્ણ ભરમ કે સોનાનો વરખ સેવન કરવાથી તે શરીરને સુવાણું રાખે છે અંદરના અવયવોને સુવાળા રાખે છે સ્વાદ અને પાચનમાં મધુર છે. અશ્મિ, ત્રિદોષ, સનિપાતને મટાડે. આયુષ્ય વધારે. આખને કાયદો કરે પૌષ્ટિક છે. શરીરનો વાન ઉધારે. પ્રજ્ઞા, વીયં યાદશક્તિ શુદ્ધિ બળ વધારે, હૃદયના મસ્તકના ગળાના રોગ પ્રમેહ વીયંદોષ ઝેર વિપમજ્વર ગોંડપણ કેન્સર વિદ્રધિ વાતપિત્ત કફના વિકારનો નાશ કરે છે. ॥

Kayakalpa Sanskrit & English

कायाकल्पः मूलश्लोक सह इंग्रेजी

Price : As. 6. Pages 22. Fine printing.

Gives scientific Prayogas to prolong life. Sanskrit verses with their English translation.

Presidential Address by Rajvaidya J. K. Shastri

at the 31st Session of All India Ayurvedic Congress, Lahore, 1942. In English. Price: Re. 1. Pages 148.

राजवैद्य जी. का. शास्त्रीनुं भाषण

सन्ने १९४२ नी लाहोरमी ३१ मी ओल इन्डिया आयुर्वेदिक काँग्रेसनी मनुष्य स्थानेयी आपेलुं गुजराती भाषण. र. १-०-०. पृष्ठ १०८.

SHIVA LAHARI – शिवलहरी

Price: As. 3. In Sanskrit. (Shlokas in Shikharini Vritta) Composition in prayer of God and based on the principles of Vedant

DASHARUPAKAM - दशरूपकं

Dasharupakam of धनंजय-First Prakasha complete.

Price: Re. 10. In Sanskrit-English with the अवलोकः-commentary of Dhanik. Copious English notes and translation. The नाट्यशास्त्र of the Aryans is the most ancient in the world. When other nations of the world were living a barbaric life, the Aryans in India had a good knowledge of नाट्यशास्त्र and other sciences, all of which have their origin in the Vedas. The mighty sages of old had written many books on our ancient arts and culture, but most of them have been perished in the course of time. The same has been the fate of works on नाट्यशास्त्र. Nowadays the नाट्यशास्त्र of Bharat Muni is the only book available on the subject. No other book contains so varied and elaborate divisions of नाट्य

as this. The book which ranks next to Bharat Muni's and a sort of authority on नाट्यशास्त्र is this DashaRupakam. It has been prescribed for study by almost all the Universities, where its English translation is specially read by students. Detailed commentary on this book is nowhere available. There has been one English translation of this book by an English scholar Haas, but it gives nothing more than explanatory notes of difficult words. The price of that book of 200 pages is Rs. 20. Even though the book is not available nowadays In Haas' work (1) the अवलोकः commentary is not complete (2) To quote illustrations and authorities from other works, mere page numbers are given and not the actual lines. (3) Corresponding authorities are not elaborately cited. (4) No personal notes are given. (5) The first Prakash is completed in only 39 pages. The salient features of our book as compared with that of Haas are: (1) The अवलोकः commentary is complete. (2) Illustrations are cited from other works with actual lines, indicating also their page or verse numbers. (3) Comparative ideas of other authors are also given. (4) Personal notes are added where necessary. (5) The first Prakash covers 112 pages. This shows the comparative superiority of our work to that of Haas. No description or subject is incompletely treated therein. Hence it is a book which scholars interested in नाट्यशास्त्र and University students should well keep in their libraries for study.

Shrimad Bhagvad Gita

(5th Edition)

Price Rs. 4-0-0.

Pages: 184.

Containing 745 full Sanskrit verses, combining 700 verses of the current Gita and 45 missing ones

Savants Indian and foreign have highly appreciated and honoured Rajvaidya J. K. Shastri for bringing to light at the end of strenuous efforts of 30 years after searching out the original Gita of full 745 verses, composed by Veda Vyas and thus

placing before the world a great research in the Gita Scriptures. Veda Vyas himself maintains in the Mahabharat,

પદ્મશતાનિ સવિશાનિ શ્લોકાનાં પ્રાદ કેશવઃ ॥

ઋતુનઃ સત્પચાશ્વત્ સત્પર્ષિઃ ચ સંજયઃ ॥

ધૃતરાષ્ટ્રઃ શ્લોકમેકં ગીતાયાઃ માનમુચ્યતે ॥

મદામારત, મીષ્મપર્વ ॥ અ. ૪૩ ॥

Thus after composing the Gita, the authoratative strength, of the verses given by Veda Vyas in Mahabharat, is of 745 verses according to the above quotation; whereas the current text of the Gita read by the whole world to-day and since years contains 700 verses. Rajvaidya Shri has achieved a marvellous success in the project after spending 30 years in searching those missing verses from various mss. studying them closely.

In 1936 A. D. one ms. akin to the Kashmiri recension was obtained. It contained 23 more verses and more than 250 variants.

A text of this Gita with those original Sanskrit verses with Gujarati Commentary in prose and the discussion of various variants in Gujarati was then published by us in 1936. Under the demand from foreign scholars of Europe and America in 1937 was published the Gita with the discussion on variants in English, original 723 verses and Sanskrit Chandraghanta Commentary, by Rajvaidya Shri, on the first three Adhyayas with its English translation. This publication wonderfully attracted the attention of the Sanskrit and Gita scholars of the whole world.

A few years later the Gita written on Parchment-Bhojapatra was found. It took months together to decipher the writing but the task was finished any-how after arduous efforts and its publication in 1941 created a stir of joy and amazement among the scholars of Gita in the whorld world. A multitude of scholars reviewed, discussed and debated on it fully and very warmly complimented Rajvaidya Shri with innumerable messages, on bringing the current Gita, in vogue since thousands of years, to completion by those missing 45 verses. That Gita was out of stock since many years and the lovers of Gita were incessantly demanding

for it, hence to-day only, after so many years, we have been able to satisfy them with this recent new edition.

This publication contains the original 700 verses of the current text and over and above that 45 more verses spoken by Shri Krishna at various incidents and missing in various Adhyayas.

300 variants, given in 30 pages, also add to the utility and attraction of this book. Comparative study, of the variants of Bhojapatri as against those of the current text, has been facilitated by giving them in two columns exactly opposite to each other in the same page. It also helps to know at a glance the difference between the texts of the two variants. As to the extra verses not found in the current text, the method adopted is as below. Those extra verses are given in the appendix, showing the very place in the Adhyaya in which they occur and the space opposite to that in the column of the current text is blank. Key-verses of the current as well as the Bhojpatra text are also given in order to make it easy to grasp the context. Thus the reader can at once ascertain the meaning of the extra verses in the context and would feel the importance of its absence in the current text. Variants and extra verses are given in the same page; that means half the page contains variants from the Bhojpatra while the other opposite half contains those from the prevalent text.

The reader can thus acquire the easy knowledge of the reference to the context, of the variants and extra-verses, in connection with the prevalent text of the Gita and in this manner the originality of this work will be appreciated by him. This method is never seen in any of the Gita editions, following the Kashmiri text and published from Poona, Kashmir, Germany or anywhere.

The elaborate introduction contains a scholarly scientific discussion on important and thought-provoking problems on Gita, hitherto so far. Hence, it is very interesting for students and scholars of Gita.

This Gita is worth having a place in the collection of Gita. Sanskrit variants and quotations of extra verses would furnish

an interesting reading. They are also important to those who study it with an eye of research.

When the Bhojpatri Gita was out of stock the Gita-lovers of India and abroad were pressing hard for another edition, but as the Rasashala Printing Press remains mainly occupied with the business work of Rasashala, the other literary works have to wait long for publication. This is the main reason for the delay in putting soon this new edition of the Gita before public.

Those who wish to study Gita in the original light of its composition by Veda Vyas should at once get this Gita, for their collection, without delay. This edition is expected to be out of stock within four months and those who will fall back in the race will have to repent and wait till the sixth edition is out.

Since several years, various useless and worthless editions of Gita, distorted according to their own sweet will, are being published by persons exhibiting vanity of their knowledge. Some have 24 Adhyayas, while others have 12 Adhyayas and yet others have Adhyayas in a different number. Under the illusive imagination and false fascination on doing something in the field they distort, twist and disfigure the original Gita. While this Gita of 745 verses is the same as that which was originally composed by Veda Vyas. Its pros and cons are fully discussed at length in the Introduction. To tell in short, this Gita first brings to light the 45 verses spoken by Shri Krishna. We were so far quite in the dark for the knowledge of these verses. Thus these missing verses now link up the gap, absence of interest and the incognuity in the Gita-teaching at various places in the texts, so far prevalent. It thus adds considerably to the divine joy and mirth in the instruction of the Gita.

The glory and pride thus stand to the credit of the Rasashala Aushadhashram, Shri Bhuvaneshwari Pith and Rajvaldya Shri, to complete and bring to light this marvellous Gita. Shashtra spread so vastly as in the 300 languages of the whole world.

THE RASASHALA AUSHADHASHRAM, GONDAL, (Kathiawad) India.

શ્રી ભુવનેશ્વરી પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ

૫ મી આવૃત્તિ

કિં. ૧-૪-૦

સંવત ૨૦૦૨, સને ૧૯૪૨માં મોટા સમારોહથી કરેલાં પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની સંપૂર્ણ, રસિક શોભાંચકારી, ચમત્કારી વિવરણની ૮૫ પાનામાં પ્રત્યેક પ્રસંગનું આખેહુખ વર્ણન અને મહોત્સવ પ્રસંગના ૪૩ ચિત્રો સહિત ગુજરાતીમાં ૫ મી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે, કે હજારો માના ઉપાસક લોકો જેની વાટ જોઈ રહ્યા હતા. આ પુસ્તકમાં નીચેના વિષયો છપાયાં છે, શ્રી ભુવનેશ્વરી પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ પ્રસંગનાં ૪૩ ચિત્રો, - શ્રી ભુવનેશ્વરી પ્રતિષ્ઠા પ્રભાવ, જગજગતની ભુવનેશ્વરી, ચિત્રની માતા, શક્તિનું સામ્રાજ્ય, શ્રી ભુવનેશ્વરીનાં સ્થાન, મંદિર બાંધવાની આજ્ઞા અને પ્રારભ. રાજદંપતીની સંમતિ, પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની તૈયારી, અમગણ્ય વિદ્વાનોનો પરિચય, શ્રી ભુવનેશ્વરી પ્રતિષ્ઠા કાર્યનો આરંભ, આઠ દિવસનો કાર્યક્રમ અને પૂર્ણાહુતિ, વૈદરાજને માનપત્ર, આભાર દર્શન, ભક્તવત્સલા ભગવતી, વિશ્વ શાંતિ, શ્રી ભુવનેશ્વરી માને શરણે, માનતાના પ્રકાર, માતાજીના નિત્ય નૈમિત્તિક ઉત્સવોની ટીપ, શ્રી ભુવનેશ્વરી પીઠમાં ભાવી સંસ્થાઓની રૂપરેખા લોકોને પ્રાર્થના, ચમત્કાર અને પ્રભાવ, આ બધા વિષયો વિસ્તારથી ૮૫ પાનામાં વર્ણવ્યા છે, બધા માના લોકોએ આ પુસ્તક વાંચવું વંચાવવું અને પ્રજાજનો ભાગ્યે ભેગા માતાજીની ભક્તિમાં જોડાય તેવા પ્રયત્ન કરવો એ દરેકનું કર્તવ્ય છે. શ્રીભુવનેશ્વરી પીઠને થયેલાં ખર્ચ પૂરતી જ આ ચોપડીની પડત કીંમત રાખેલ છે. આનું ૪૩ ચિત્રોવાળું અંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રાસદ્ધ થઈ ગયું છે જેની કિંમત રૂ. ૧૦ સવા છે.

શ્રી ચિંતામણિ યંત્ર

કિ. રૂ. ૦-૪-૦ ચાર આના

પ્રાચીન શ્રી ભુવનેશ્વરી હસ્તલિખિત અન્ય ભંડારમાંથી અદ્ભુત કારીગરીવાળું 'કોષપણ કારીગર-ચિત્રકાર ન બનાવી શકે એવું ચમત્કારી ચિંતામણિ યંત્ર મળી આવ્યું છે. હજારો ભક્તો આ યંત્ર માટે સેકંડો વર્ષથી શોધ કરતા હતા, હજારો રૂપિયા ખર્ચવા તૈયાર હતા, દિવસોએ તે યંત્ર અમારા હસ્તલિખિત અન્ય ભંડારમાંથી મળી આવતાં તેનો ખોલ કરાવી બે રંગમાં ઉત્તમ કાગળ પર છાપ્યું છે. આ યંત્ર ૫૦૦ વર્ષ પહેલાનું આગખેલું છે, આ યંત્ર આગખનારની ઠળા કુશળતા અને મંત્રશાસ્ત્રમાં નિપુણતા જોઈ આપણે આશ્ચર્યચકિત થાઈએ છીએ. આ દુર્લભ યંત્ર શોધી કાઢી બહાર પાડવા માટે હજારો ભક્તગનો શ્રી ભુવનેશ્વરી પીઠનો ઉપકાર માની ધન્યવાદ આપે છે. આ યંત્રને છબીની પેઠે મઢાવી તેનાં દર્શન પૂજન કરવાથી ચિંતામણીની પેઠે મનના ચિંતવેલ મનોરથ પુરા થાય છે અને ગમે તેવા કષ્ટ આપતિ સુરેલી વિઘ્નોમાંથી મુક્ત થાય છે. કોષપણ સંપ્રદાય, ધર્મ કે દુનિયાના કોષપણ દેશના પ્રજાજન, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વિદ્યાર્થીઓ આ યંત્રનો લાભ લઈ શકે છે.

an interesting reading. They are also important to those who study it with an eye of research.

When the Bhojpatri Gita was out of stock the Gita-lovers of India and abroad were pressing hard for another edition, but as the Rasashala Printing Press remains mainly occupied with the business work of Rasashala, the other literary works have to wait long for publication. This is the main reason for the delay in putting soon this new edition of the Gita before public.

Those who wish to study Gita in the original light of its composition by Veda Vyasa should at once get this Gita, for their collection, without delay. This edition is expected to be out of stock within four months and those who will fall back in the race will have to repent and wait till the sixth edition is out.

Since several years, various useless and worthless editions of Gita, distorted according to their own sweet will, are being published by persons exhibiting vanity of their knowledge. Some have 24 Adhyayas, while others have 12 Adhyayas and yet others have Adhyayas in a different number. Under the illusive imagination and false fascination on doing something in the field they distort, twist and disfigure the original Gita. While this Gita of 745 verses is the same as that which was originally composed by Veda Vyasa. Its pros and cons are fully discussed at length in the introduction. To tell in short, this Gita first brings to light the 45 verses spoken by Shri Krishna. We were so far quite in the dark for the knowledge of these verses. Thus these missing verses now link up the gap, absence of interest and the incognuity in the Gita-teaching at various places in the texts, so far prevalent. It thus adds considerably to the divine joy and mirth in the instruction of the Gita.

The glory and pride thus stand to the credit of the Rasashala Aushadhashram, Shri Bhuvaneshwari Pith and Rajvaldya Shri, to complete and bring to light this marvellous Gita. Shastra spread so vastly as in the 300 languages of the whole world.

THE RASASHALA AUSHADHASHRAM, GONDAL, (Kathiawad) India.

શ્રી ભુવનેશ્વરી પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ

૫ મી આવૃત્તિ

કિં. ૧-૪-૦૦

સંવત ૨૦૦૨, સને ૧૯૪૨માં મોટા સમારોહથી કરેલા પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની સંપૂર્ણ, રસિક રોમાંચકારી, ચમત્કારી વિવરણની ૮૫ પાનામાં પ્રત્યેક પ્રસંગનું આબેહુબ વર્ણન અને મહોત્સવ પ્રસંગના ૪૩ ચિત્રો સહિત ગુજરાતીમાં ૫ મી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે, કે હજારો માના ઉપાસક ભક્તો જેની વાટ જોઈ રહ્યા હતા. આ પુસ્તકમાં નીચેના વિષયો છપાયાં છે, શ્રી ભુવનેશ્વરી પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ પ્રસંગનાં ૪૩ ચિત્રો, શ્રી ભુવનેશ્વરી પ્રતિષ્ઠા પ્રભાવ, જગજગતની ભુવનેશ્વરી, ચિરની માતા, શક્તિનું સામાન્ય, શ્રી ભુવનેશ્વરીનાં સ્થાન, મંદિર બાંધવાની આજ્ઞા અને પ્રારભ, રાજદંપતીની સંમતિ, પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની તૈયારી, અગ્રગણ્ય વિદ્વાનોનો પરિચય, શ્રી ભુવનેશ્વરી પ્રતિષ્ઠા કાર્યનો આરંભ, આઠ દિવસનો કાર્યક્રમ અને પૂર્ણાહુતિ, વૈદરાજન માનપત્ર, આભાર દર્શન, ભક્તવત્સલા ભગવતી, વિશ્વ શાંતિ, શ્રી ભુવનેશ્વરી મામે શરણે, માનતાના પ્રકાર, માતાજીના નિત્ય નૈમિત્તિક ઉત્સવોની દીપ, શ્રી ભુવનેશ્વરી પીઠમાં ભાવી સંસ્થાઓની રૂપરેખા ભક્તોને પ્રાર્થના, ચમત્કાર અને પ્રભાવ, આ બધા વિષયો વિસ્તારથી ૮૫ પાનામાં વર્ણવ્યા છે, બધા માના ભક્તોએ આ પુસ્તક વાંચવું વંચાવવું અને પ્રજાજનો ભાગ્યે ભેગે માતાજીની ભક્તિમાં જોડાય તેવા પ્રયત્ન કરવો એ દરેકનું કર્તવ્ય છે. શ્રીભુવનેશ્વરી પીઠને થયેલાં ખર્ચ પૂરતી જ આ ચોપડીની પડત કીંમત રાખેલ છે. આનું ૪૩ ચિત્રોવાળું અંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રાસદ થઈ ગયું છે જેની કિંમત રૂ. ૧૧ સવા છે.

શ્રી ચિંતામણિ યંત્ર

કિ. રૂ. ૦-૪-૦ ચાર આના

પ્રાચીન શ્રી ભુવનેશ્વરી હસ્તલિખિત અન્ય ભંડારમાંથી અહમ્મત કારીગરીવાળું 'કોઈપણ કારીગર-ચિત્રકાર ન બનાવી શકે એવું ચમત્કારી ચિંતામણિ યંત્ર મળી આવ્યું છે. હજારો ભક્તો આ યંત્ર માટે સેંકડો વર્ષથી શોધ કરતા હતા, હજારો રૂપિયા ખર્ચવા તૈયાર હતા, દેવયોગે તે યંત્ર અમારા હસ્તલિખિત અન્ય ભંડારમાંથી મળી આવતાં તેનો બ્લોક કરાવી બે રંગમાં ઉત્તમ કાગળ પર છાપ્યું છે. આ યંત્ર ૫૦૦ વર્ષ પહેલાનું આજણેલું છે, આ યંત્ર આજખતારની કળા કુશળતા અને મંત્રશાસ્ત્રમાં નિપુણતા જોઈ આપણે આશ્ચર્યચકિત થાઈએ છીએ. આ દુર્લભ યંત્ર શોધી કાઢી બહાર પાડવા માટે હજારો ભક્તજનો શ્રી ભુવનેશ્વરી પીઠનો ઉપકાર માની ધન્યવાદ આપે છે. આ યંત્રને છબીની પેઠે મદાવી તેના દર્શન પૂજન કરવાથી ચિંતામણીની પેઠે મનના ચિંતવેલ અનોરથ પુરા થાય છે અને ગમે તેવા કષ્ટ આપત્તિ મુશ્કેલી વિક્ષોભોથી મુક્ત થાય છે. કોઈપણ સપ્રદાય, ધર્મ કે દુનિયાના કોઈપણ દેશના પ્રજાજન, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વિદ્યાર્થીઓ આ યંત્રનો લાભ લઈ શકે છે.

શ્રી ભુવનેશ્વરી સ્તવઃ

૪૫ શ્લોકનું આ સ્તવનું મૂળ શ્લોક સાથે ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાષાંતર છાપેલ છે. સંસારનાં સર્વ પ્રકારનાં મુખ સમૃદ્ધિ વિદ્યા સંત નરું મુખ આના પાઠથી મળે છે. કિંમત ૦-૧-૦ એક આના.

શ્રી ભુવનેશ્વરી સ્તોત્ર

મૂળ શ્લોક સાથે ગુજરાતી ભાષાંતર અને ભાવાર્થ પાનાં ૪૫, કિંમત રૂ. ૦-૫-૦ પાંચ આના પોસ્ટેજ માફ

શ્રી ભુવનેશ્વરી સ્તોત્રનું કોષ્ટ પથ્ય 'ભાષામાં ભાષાંતર હજી સુધી થયું નથી. આ ગુજરાતી ભાષાંતર પહેલવહેલું પ્રાસન્ન થયું છે આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી સંસારના સર્વ પ્રકારનાં મુખ મળે છે અને પરલોકમાં ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, દરેક સંસ્કૃત શ્લોકનો અર્થ સમજીને પાઠ કરવામાં આવે તો વધુ ઉત્તમ છે. શ્રી ભુવનેશ્વરીના ભક્તોએ આ સ્તોત્રનો પાઠ હમેશાં કરવો જોઈએ.

સાચાં નવ રત્નોનાં નંગને સોનામાં જડી તૈયાર કરેલી વોટી
નવરત્ન વીટી

એક વીટીના રૂ. ૨૦૦ બસો

આ વીટી મંગાવનારે પોતાની આંગળીનું માપ સાથે પુરી કીમત એટલે રૂ. ૨૦૦ બસો મોકલવા. રૂપીઆ આઠઠ્યા પછી તેના નામની વીટી તૈયાર કરી તેના પર મંત્રાલિપેક વગેરે ક્રિયા કરી મોકલાય છે.

શ્રી ભુવનેશ્વરીના ભક્તજનોની માગણીથી નવરત્ન વોટી તૈયાર કરવામાં આવે છે સ્ત્રીઓ પુરુષો, વિદ્યાથીજ્ઞા, વૃદ્ધો, સૌ આ વોટી પહેરી આના લાભ મેળવી શકે છે. આ વોટીમાં રવિનું માર્ગેક, ચંદ્રનું મોતી, મંગળનું પ્રવાહ, શુક્રનું ખજા, ગુરુનું પોખરાજ, શુક્રનો હીરા, શનિનું નીલમ, રાહુનું ગોમેઠ, કેતુનું લક્ષ્મીધુ વૈકુણ્ઠ એમ નવે ગ્રહોના સાચાં નવ રત્નોનાં નંગ શાસ્ત્રમાં કહેલી દિશામાં સોનાની વોટીમાં જડેલાં છે. અને વચમાં શ્રી ભુવનેશ્વરી માતાજીનું હૈ જીજ દોતરેલું છે. આઠઠની આંગળી પ્રમાણે વોટી તૈયાર કરી નવ ગ્રહોનાં નંગ ઉપર તથા હૈ જીજ ઉપર વૈદિક, તાંત્રિક મંત્રોથી શ્રી ભુવનેશ્વરી પદ્ધતિ પ્રમાણે પૂજન મંત્રાલિપેક કરી માતાજીના હાથ અને ચરણોનો સ્પર્શ કરાવી મોકલાય છે. આ વોટી પહેરવાથી કોષ્ટ પથ્ય ગ્રહ નડતો હોય તો તેનું રિષ્ટ કષ્ટ નડતર દૂર થાય છે, શુભ સ્થાનમાં રહેલા નવ ગ્રહ ઉત્તમ ફળ લાભ આપે છે. આ વોટીના વેચાણમાંથી જે નફો રહે છે તે માતાજીના લંકારમાં જાય છે, જેનો ઉપયોગ માતાજીના પૂજન અર્ચન, અખંડ દીપ, ધુપ નેત્રોગ થાળ વગેરેમાં થાય છે.

શ્રી ભુવનેશ્વરી પીઠ, ગોંડલ-કાઠીઆવાડ.